

ΦΡΙΝΤΡΙΞ ΝΙΤΣΕ

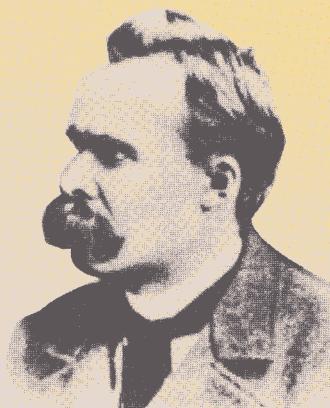
ΑΥΓΗ

(Σκέψεις για τις ηθικές προλήψεις)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΕΛΕΝΗ ΚΑΛΚΑΝΗ

«Υπάρχουν τόσες
ροδαυγές
που ακόμη δεν
φεγγοβόλησαν»

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΔΑΜΙΑΝΟΣ

ΦΡΙΝΤΡΙΞ ΝΙΤΣΕ

ΑΥΓΗ

(Σκέψεις για τις προληψεις)

Σ' αυτό το βιβλίο βρίσκουμε επί τω ύρω μια “υπόγεια” ύπαρξη, μια ύπαρξη που διατρυπά, σκάβει και συνταράζει τη γη. Τη βλέπουμε, – αν παραδεχτούμε ότι έχουμε μάτια για μια τέτοια δουλειά σε βάθος, – όπως προχωρεί αργά, επιφυλακτικά, με ήρεμη ακαμψία, δίχως να προδίνει πολύ τη δυσφορία που φέρει μαζί της κάθε μακρά στέρηση από αέρα και φως. Θα πίστευε κανείς σχεδόν πως αυτός ο υποχθόνιος είναι ευτυχισμένος με τη σκοτεινή δουλειά του. Δεν φαίνεται αλήθεια, ότι μια πίστη τον οδηγεί, ότι μια παρηγοριά τον ανταμείβει; Ότι θέλει ίσως να έχει δικό του ένα μακρύ σκοτάδι, πράγματα καθαρά δικά του, ασύλληπτα, κρυμμένα, αινιγματικά, επειδή ξέρει τι θα έχει σε αντάλλαγμα: το δικό του πρώι, τη δική του λύτρωση, την Αυγή του;... Σίγουρα, θα επιστρέψει: μην τον ρωτάτε τι ψάχνει εκεί στα βάθη, θα σας το πει ο ίδιος, αυτός ο Τροφόνιος, αυτός ο τύπος με την καταχθόνια όψη, μόλις θα “έχει ξαναγίνει άνθρωπος”. Ξεμαθαίνουμε τελείως να σωπαίνουμε, όταν τόσο καιρό όπως αυτός, ήμασταν μοναχικοί τυφλοπόντικες...

ISBN 960-228-162-6

9 789602 281628 >

«Υπάρχουν τόσες ροδαυγές
που ακόμη δεν φεγγοβόλησαν»

Ριγκβέντα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1.

Σ' αυτό το βιβλίο βρίσκουμε επί τω έργω μια “υπόγεια” ύπαρξη, μια ύπαρξη που διατρυπά, σκάβει και συνταράζει τη γη. Τη βλέπουμε, – αν παραδεχτούμε ότι έχουμε μάτια για μια τέτοια δουλειά σε βάθος, – όπως προχωρεί αργά, επιφυλακτικά, με ήρεμη ακαμψία, δίχως να προδίνει πολύ τη δυσφορία που φέρει μαζί της κάθε μακρά στέρηση από αέρα και φως. Θα πίστευε κανείς σχεδόν πως αυτός ο υποχθόνιος είναι ευτυχισμένος με τη σκοτεινή δουλειά του. Δεν φαίνεται αλήθεια, ότι μια πίστη τον οδηγεί, ότι μια παρηγοριά τον ανταμείβει; Ότι θέλει ίσως να έχει δικό του ένα μακρύ σκοτάδι, πράγματα καθαρά δικά του, ασύλληπτα, κρυμμένα, αινιγματικά, επειδή ξέρει τι θα έχει σε αντάλλαγμα: το δικό του πρωί, τη δική του λύτρωση, την Αυγή του;... Σίγουρα, θα επιστρέψει: μην τον ρωτάτε τι ψάχνει εκεί στα βάθη, θα σας το πει ο ίδιος, αυτός ο Τροφόνιος, αυτός ο τύπος με την καταχθόνια όψη, μόλις θα “έχει ξαναγίνει άνθρωπος”. Ξεμαθαίνουμε τελείως να σωπαίνουμε, όταν τόσο καιρό όπως αυτός, ήμασταν μοναχικοί τυφλοπόντικες...

2.

Πράγματι, υπομονητικοί μου φίλοι, θα σας πω τι γύρευα εκεί κάτω, θα σας το πω σ' αυτό τον αργοπορημένο πρόλογο που θα μπορούσε εύκολα να γίνει νεκρολογία, επικήδειος λόγος: γιατί ξαναγύρισα και απαλλάχτηκα. Προπάντων μην πι-

στεύετε ότι θα σας παρασύρω σε παρόμοιο κίνδυνο, ή απλά σε παρόμοια μοναξιά! Γιατί αυτός που ακολουθεί τέτοιους ξεχωριστούς δρόμους δεν ανταμώνει κανένα: αυτό συνεπάγονται οι “ξεχωριστοί δρόμοι”. Κανείς δεν έρχεται να τον βοηθήσει. Πρέπει να λυτρωθεί μόνος του από όσα τον χτυπούν: κίνδυνους, κακοτυχίες, κακίες, κακοκαιρίες. Γιατί έχει τον δικό του δρόμο – και συνεπώς, την πίκρα του, κάποτε και την αγανάκτησή του, εξαιτίας αυτού του “δικού του”: εδώ έγκειται για παράδειγμα η ανικανότητα των φίλων του να μαντέψουν πού είναι, πού πηγαίνει. Σε σημείο που θα ρωτήσουν κάποτε: “Πώς; Προχωρεί καθόλου; έχει ακόμη – ένα δρόμο;” – Ανέλαβα τότε να κάνω κάτι που δεν θα μπορούσε να το κάνει ο καθένας: κατέβηκα στα βάθη, άρχισα να διαπερνώ τα βάθη, να εξετάζω και να υποσκάπτω μια παλιά εμπιστοσύνη στην οποία, από χιλιετρίδες εμείς οι φιλόσοφοι συνηθίζουμε να χτίζουμε ξανά και ξανά, σα να ήταν το πιο στέρεο έδαφος, – να χτίζουμε πάντα αν και ως τώρα κάθε μας οικοδόμημα γκρεμίστηκε: άρχισα να σκάβω την εμπιστοσύνη μας στην ηθική. Μα δεν με καταλαβαίνετε;

3.

Πάνω στο καλό και στο κακό έκανα ως τώρα τους πιο μικρόψυχους συλλογισμούς. Αυτό ήταν πάντα πολύ επικίνδυνο. Η συνείδηση, η καλή φήμη, η κόλαση, μερικές φορές η ίδια η αστυνομία δεν επέτρεπαν και δεν επιτρέπουν αμεροληψία. Μπροστά στην ηθική όπως και σε κάθε εξουσία, δεν επιτρέπεται να σκέφτεσαι και ακόμη λιγότερο, να μιλάς: εδώ πρέπει – να υπακούς! Από τότε που υπάρχει ο κόσμος, καμία εξουσία δεν θέλησε να γίνει αντικείμενο κριτικής. Και να φτάσει ως το σημείο να κρίνει την ηθική, την ηθική ως πρόβλημα, να θεωρήσει την ηθική προβληματική: πώς; αυτή δεν ήταν – δεν είναι –

αθάνατη; Όμως η ηθική δεν διαθέτει μόνο κάθε είδος μέσα εκφοβισμού για να κρατήσει σε απόσταση τις κριτικές έρευνες και τα όργανα βασανισμού: η ασφάλεια της βασίζεται ακόμη σε μια ορισμένη τέχνη παραπλάνησης όπου εισακούεται – έρει να “ενθουσιάζει”. Μερικές φορές πετυχαίνει με ένα μόνο βλέμμα να παραλύσει την κριτική θέληση, ή ακόμη να την προσελκύσει με το μέρος της, υπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις που στρέφεται ενάντια στον εαυτό της: έτσι, σαν τον σκορπιό, βιθίζει τη βελόνα στο ίδιο της το κορμί. Γιατί, από πολύ καιρό, η ηθική γνωρίζει κάθε είδους ραδιουργίες στην τέχνη να πείθει: ακόμη και σήμερα, δεν υπάρχει ομιλητής που να μην απευθύνεται σ' αυτή για να της ζητήσει βοήθεια (ας ακούσουμε, για παράδειγμα, τους αναρχικούς μας: τι ηθικά επιχειρήματα χρησιμοποιούν για να πείσουν! Καταλήγουν να αυτοαποκαλούνται “καλοί και δίκαιοι”.) Σε όλες τις εποχές, από τότε που οι άνθρωποι μιλούν και πείθουν πάνω στη γη, η ηθική επιβεβαιώθηκε ως η μεγαλύτερη αυθεντία στην παραπλάνηση, – και για εμάς τους φιλόσοφους, ως η αληθινή Κίρκη των φιλόσοφων. Σε τι οφείλεται λοιπόν το ότι, από τον Πλάτωνα κι εδώ, όλοι οι φιλοσοφικοί δημιουργοί στην Ευρώπη έχουν οικοδομήσει μάταια; Το ότι όλα κινδυνεύουν να γκρεμίστούν ή έχουν ήδη χαθεί μέσα στα ερείπια – όλα όσα οι ίδιοι θεωρούσαν ειλικρινά και σοβαρά ως *aere perennius**. Αλίμονο! πόσο λαθεμένη είναι η απάντηση που ακόμη και σήμερα ετοιμάζονται να δώσουν σ' αυτό το ερώτημα: “Στο ότι όλοι παραμέλησαν να δεχτούν την προϋπόθεση, την εξέταση του θεμελίου, μια κριτική της λογικής στο σύνολό της” – αυτή είναι η απάντηση του Καντ που ασφαλώς, δεν μας τράβηξε εμάς, τους άλλους φιλόσοφους, σε πιο στέρεο και λιγότερο απατηλό έδαφος! (–και, ρωτούμε συμπληρωματικά, δεν ήταν λίγο παράξενο να απαιτούν από ένα όργανο να κρίνει την ίδια του την υπεροχή και

* Αιώνιος, που διαρκεί περισσότερο απ' τον ορείχαλκο.

την ίδια του τη χρησιμότητα; Να απαιτούν από το ίδιο το πνεύμα να “γνωρίζει” την αξία του, τη δύναμή του, τα όριά του; δεν ήταν και λίγο παράλογο;) – Η αληθινή απάντηση ήταν, αντίθετα, ότι όλοι οι φιλόσοφοι, και ο Καντ ανάμεσά τους, έχτισαν τα οικοδομήματά τους κάτω από την παραπλάνηση της ηθικής, – ότι η πρόθεσή τους φαινομενικά στόχευε στη βεβαιότητα, στην “αλήθεια, αλλά ουσιαστικά στα “μεγαλειώδη ηθικά οικοδομήματα”: για να χρησιμοποιήσουμε μια φορά από την αθώα γλώσσα του Καντ που καθορίζει ως αποστολή και έργο του, ένα καθήκον “λιγότερο λαμπερό, αλλά όχι στερημένο από αξία”, “να εξομαλύνει το έδαφος όπου θα οικοδομηθούν αυτά τα “μεγαλειώδη ηθικά οικοδομήματα” (Κριτική του Καθαρού Λόγου). Άλλα δεν το κατόρθωσε, αντίθετα! – πρέπει να το πούμε σήμερα. Με τέτοιες υψηλές προθέσεις, ο Καντ ήταν το γνήσιο παιδί του αιώνα του που μπορεί να ονομαστεί, περισσότερο από κάθε άλλο, ο αιώνας της έξαρσης: όπως παράμεινε τέτοιος ακόμη, ευτυχώς, ως προς την πιο πολύτιμη πλευρά του αιώνα του (για παράδειγμα, με εκείνη την τάση αισθησιασμού που εισήγαγε στη γνωσιολογική θεωρία του). Κι αυτόν τον είχε δαγκώσει η ηθική αράχνη που δεν ήταν άλλη από τον Ρουσώ, κι αυτός αισθανόταν να βαραίνει στην ψυχή του ο ηθικός φανατισμός, που ένας άλλος μαθητής του Ρουσώ πίστευε και ομολογούσε ότι ήταν εκτελεστής του. Εννοώ τον Ροβεσπιέρο που ήθελε να “θεμελιώσει πάνω στη γη την κυριαρχία της σύνεσης, της δικαιοσύνης και της αρετής” (Ομιλία της 7 Ιουνίου 1794). Άλλωστε, με ένα τέτοιο Γαλλικό φανατισμό στην καρδιά, δεν μπορούσε κανείς να ασχοληθεί μ' αυτόν λιγότερο Γαλλικά, βαθύτερα, πιο στέρεα, πιο γερμανικά – αν στις μέρες μας η λέξη “γερμανικό” επιτρέπεται ακόμη μ' αυτή την έννοια – απ' όσο ασχολήθηκε ο Καντ: για να δημιουργήσει χώρο για την “ηθική αυτοκρατορία” του αναγκάστηκε να προσθέσει ένα αναπόδεικτο κόσμο, ένα λογικό “υπερπέραν”, – γι' αυτό χρειαζόταν την κριτική του καθαρού λόγου! Με άλλα λόγια: δεν θα

τον είχε ανάγκη αν δεν υπήρχε κάτι που τον ενδιέφερε πάνω από οτιδήποτε άλλο – να καταστήσει την “ηθική αυτοκρατορία” απόρθητη, και ακόμη περισσότερο ακατάληπτη στη λογική, – γιατί αισθανόταν πολύ έντονα τον κίνδυνο προσβολής μιας ηθικής τάξης απέναντι στη λογική! Μπροστά στη φύση και στην ιστορία, μπροστά στον βαθύ αμφοραλισμό της φύσης και της ιστορίας, ο Καντ, όπως κάθε καλός Γερμανός, ήταν απ' την πρώτη στιγμή απαισιόδοξος. Πίστευε στην ηθική, όχι επειδή αποδείχνεται από τη φύση και από την ιστορία, αλλά παρά το γεγονός ότι η φύση και η ιστορία της αντιτίθενται ακατάπαυστα. Για να καταλάβουμε αυτό το “παρά το γεγονός ότι”, ίσως μπορούμε να θυμηθούμε κάτι σχετικό από τον Λούθηρο, αυτό τον άλλο μεγάλο πεσιμιστή που κάποτε, με όλη τη λουθηριανή αφοβία, θέλησε να το κάνει αισθητό στους φίλους του: “Αν μπορούσε κανείς να καταλάβει με τη λογική πόσο ο Θεός που δείχνει τόση οργή και τόση κακία, μπορεί να είναι δίκαιος και καλός, σε τι χρησιμεύει τότε η πίστη;” Από τα παλιά χρόνια, τίποτα δεν έκανε βαθύτερη εντύπωση στη γερμανική ψυχή, τίποτα δεν την “σαγήνεψε” περισσότερο απ' αυτή την άκρως επικίνδυνη λογική, που είναι, για κάθε γνήσιο Λατίνο, ένα αμάρτημα κατά του πνεύματος: *credo quia absurdum est.* Μ' αυτό η γερμανική λογική εμφανίζεται για πρώτη φορά στην ιστορία του χριστιανικού δόγματος. Άλλα και σήμερα ακόμη, μια χιλιετία αργότερα, εμείς οι άλλοι, σημερινοί Γερμανοί, οι αργοπορημένοι από κάθε άποψη Γερμανοί – προαισθανόμαστε κάτι από την αλήθεια, μια δυνατότητα της αλήθειας, πίσω από την περίφημη θεμελιώδη αρχή της διαλεκτικής, με την οποία ο Χέγκελ βοήθησε στον καιρό του τη νίκη του γερμανικού πνεύματος στην Ευρώπη – “η αντίφαση κινεί τον κόσμο, όλα τα πράγματα αντιφάσκουν μεταξύ τους” –: γιατί είμαστε, ως τη λογική, πεσιμιστές.

4.

Αλλά δεν είναι οι λογικές κρίσεις που είναι οι βαθύτερες ούτε οι πιο θεμελιώδεις στις οποίες μπορεί να καταταχθεί η τόλη της υποψίας μας; Η εμπιστοσύνη στη λογική που είναι αδιαχώριστη από την εγκυρότητα αυτών των κρίσεων, είναι ως εμπιστοσύνη ένα ηθικό φαινόμενο... Μήπως ο γερμανός πεσιφιστής πρέπει ακόμη να κάνει το τελευταίο βήμα του; Μήπως πρέπει, για άλλη μια φορά, με τρομερό τρόπο, να θέσει το ένα απέναντι στο άλλο, το *credo* του και το *absurdum* του; Και αν αυτό το βιβλίο σχετικά με την ηθική, με την εμπιστοσύνη στην ηθική είναι πεσιφιστικό βιβλίο,— δεν θα ήταν, για τον ίδιο λόγο, ένα γερμανικό βιβλίο; Γιατί αντιπροσωπεύει στην πράξη μια αντίφαση και δεν φοβάται αυτή την αντίφαση: σ' αυτό καταγγέλεται η εμπιστοσύνη στην ηθική — για ποιο λόγο; Από ηθικότητα! Ή πώς πρέπει να αποκαλέσουμε αυτό που συμβαίνει σ' αυτό το βιβλίο — μέσα μας; Γιατί θα προτιμούσαμε πιο μετριοπαθείς εκφράσεις. Αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία, ένα “πρέπει” μας μιλά κι εμάς, υπακούμε κι εμείς σε ένα αυστηρό νόμο πάνω από μας, — και αυτή είναι η τελευταία ηθική που μας είναι ακόμη κατανοητή, η τελευταία ηθική που μπορούμε ακόμη να βιώσουμε. Αν σε κάτι είμαστε ακόμη όντα της συνείδησης, είναι ακριβώς σ' αυτό: επειδή δεν θέλουμε να επανέλθουμε σ' αυτό που θεωρούμε ως ξεπερασμένο και ετοιμόρροπο, σ' αυτό που είναι αναπόδεκτο, είτε ονομάζεται Θεός, αρετή, αλήθεια, είτε δικαιοσύνη, αγάπη για τον πλησίον. Δεν θέλουμε να ανοίξουμε ένα ψευτικό δρόμο προς ένα παλιό ιδανικό. Είμαστε εχθρικοί απέναντι σε καθετί που θα ήθελε να μεσολαβήσει και να αναμιχτεί μαζί μας, εχθρικοί απέναντι σε κάθε σημερινή πίστη και χριστιανικότητα. Είμαστε εχθροί των ημίμετρων, του πλαστού ρομαντισμού και του ψευτοπατριωτισμού. Εχθροί κάθε εκλεπτυσμένου καλλιτέχνη που του λείπει η καλλιτεχνική

συνείδηση που θα ήθελε να μας πείσει ότι πρέπει να λατρεύουμε αυτό που δεν πιστεύουμε πια — γιατί είμαστε καλλιτέχνες. Με μια λέξη, εχθροί κάθε ευρωπαϊκού φεμινισμού (ή ιδεαλισμού αν προτιμάτε τον όρο) που αιώνια “έλκει προς τα πάνω” και που, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο, “χαμηλώνει” αιώνια. Μόνο ως εμψυχωμένα όντα απ' αυτή τη συνείδηση, αναγνωρίζουμε μέσα μας τη συγγένεια με την προαιώνια γερμανική χρηστότητα και ευλάβεια, έστω και αν είμαστε οι αβέβαιοι και ύστατοι απόγονοί τους, εμείς οι αμοραλιστές και ασεβείς του σήμερα, κατά μία έννοια ως κληρονόμοι, ως εκτελεστές της ενδόμυχης θέλησης τους, μιας απαισιόδοξης θέλησης, όπως έχω καταδείξει, που δεν φοβάται να αρνηθεί τον εαυτό της, επειδή αρνείται με χαρά. Μέσα μας συντελείται, αν επιθυμείτε μια συνταγή — η αυτοκατάργηση της ηθικής.

5.

— Τελικά όμως: γιατί πρέπει να λέμε τόσο δυνατά και με τόση θέρμη αυτό που είμαστε, αυτό που θέλουμε και αυτό που δεν θέλουμε; Ας το δούμε πιο ψυχρά και πιο σοφά, από μακρύτερα και ψηλότερα, ας το πούμε σα να το λέμε μεταξύ μας, με φωνή τόσο σιγανή ώστε να μην το ακούει όλος ο κόσμος, ώστε να μην μας ακούει όλος ο κόσμος! Προπάντων, ας το πούμε αργά... Αυτός ο πρόλογος έρχεται καθυστερημένα, αλλά όχι πολύ αργά: τι σημασία έχουν, συνολικά, πέντε—έξι χρόνια! Ένα τέτοιο βιβλίο και ένα τέτοιο πρόβλημα δεν χρειάζονται καμία βιασύνη. Κι εμείς είμαστε επιπλέον, φίλοι του *lento**, κι εγώ επίσης μαζί με το βιβλίο μου. Δεν έγινα μάταια φιλόλογος, είμαι ίσως ακόμη. Φιλόλογος σημαίνει κύριος της αργής ανάγνωσης: στο τέλος γράφουμε και αργά. Τώρα, αυτό δεν είναι μόνο στις συνήθειές μου αλλά και στο γούστο μου — ένα πονη-

* αργά, ράθυμα.

ρό γούστο, έτσι δεν είναι; – να μην γράφω πια τίποτα που θα μπορούσε να απελπίσει τους “βιαστικούς” ανθρώπους. Γιατί η φιλολογία είναι εκείνη η σεβάσμια τέχνη που απαιτεί από τους θαυμαστές της κυρίως ένα πράγμα: να μένουν σε απόσταση, να διαθέτουν χρόνο, να είναι σιωπηλοί, να είναι αργοί – σαν την τέχνη της χρυσοχοΐας και σαν τη δεξιοτεχνία του χρυσοχόου στη γνώση της λέξης, μια τέχνη που απαιτεί εργασία λεπτή και προσεκτική και που δεν πετυχαίνει τίποτα αν δεν το εφαρμόζει αργά. Άλλα ακριβώς γι' αυτό είναι σήμερα πιο αναγκαία παρά ποτέ, είναι μ' αυτό τον τρόπο που γοητεύει και συναρπάζει τόσο πολύ, σε μια “εργατική” εποχή: θέλω να πω μια εποχή ταχύτητας, αναξιόπρεπης βιασύνης που σε θέλει κάθιδρο και σε αναγκάζει να “τελειώνεις” στα γρήγορα το καθετί, ακόμη και ένα βιβλίο, παλιό ή καινούριο.– Αυτή η ίδια δεν τελειώνει εύκολα με κάτι, διδάσκει να διαβάζουμε καλά, δηλαδή αργά, με βάθος, με προσοχή και επιφύλαξη, με περίσκεψη, με ανοιχτές πόρτες, με μάτια και δάχτυλα ευαίσθητα... αλλά υπομονητικά. Αυτό το βιβλίο εύχεται μόνο να έχει τέλειους αναγνώστες και φιλόσοφους: μάθετε να με διαβάζετε καλά!

Ρούτα, κοντά στη Γένουα,

Φθινόπωρο του 1886.

ΠΡΩΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

1.

Υστατη λογική. Όλα τα πράγματα που έχουν μακροβιότητα διαποτίζονται σιγά-σιγά με τόση λογικότητα, ώστε γίνεται αδιανόητη η προέλευσή τους από τον παραλογισμό. Μήπως το αίσθημα δεν πιστεύει στο παράδοξο και στο ανίερο κάθε φορά που του δείχνουν την ακριβή ιστορία μιας γέννησης; Μήπως ένας καλός ιστορικός δεν βρίσκεται στο βάθος, ακατάπαυστα σε αντίφαση με τον εαυτό του;

2.

Προκατάληψη των σοφών. Οι σοφοί έχουν σωστή κρίση όταν ισχυρίζονται ότι οι άνθρωποι όλων των εποχών πίστευαν πως ξέρουν τι είναι καλό και κακό. Άλλα είναι προκατάληψη των σοφών να πιστεύουν ότι τώρα εμείς είμαστε καλύτερα πληροφορημένοι από κάθε άλλη εποχή.

3.

Κάθε πράγμα στον καιρό του. Την εποχή που ο άνθρωπος έδινε ένα γένος σε όλα τα πράγματα, δεν πίστευε ότι έπαιζε ένα παιχνίδι, αλλά ότι διεύρυνε τις γνώσεις του: μόνο πολύ αργότερα ομολόγησε, και όχι ακόμη απόλυτα στις μέρες μας, την έκταση αυτού του λάθους. Παρόμοια, ο άνθρωπος έχει αποδώσει σε ό,τι υπάρχει, μια σχέση με την ηθική, ρίχνοντας στους ώμους του κόσμου τον μανδύα μιας ηθικής σημασίας. Κάποτε αυτό θα έχει ακριβώς τόση και όχι μεγαλύτερη αξία απ' όση έχει σήμερα ήδη η πίστη στο αρσενικό ή στο θηλυκό φύλο του ήλιου.

4.

Ενάντια στο όνειρο της δυσαρμονίας των σφαιρών. Πρέπει πάλι να εξαφανίσουμε από τον κόσμο τα αναρίθμητα ψεύτικα μεγαλεία, επειδή είναι αντίθετα με τη δικαιοσύνη που μπορούν να διεκδικήσουν τα πράγματα! Και γι' αυτό έχει σημασία να μην θέλουμε να βλέπουμε τον κόσμο με λιγότερη αρμονία απ' όση έχει.

5.

Να είστε ευγνώμονες! Το μεγάλο επίτευγμα που έχει κατορθώσει η ανθρωπότητα ως τώρα, είναι ότι δεν έχουμε πια ανάγκη να βρισκόμαστε σε διαρκή φόβο για τα άγρια ζώα, για τους βάρβαρους, για τους θεούς και για τα όνειρά μας!

6.

Ο ταχυδακτυλουργός και το αντίθετό του. Εκείνο που είναι εκπληκτικό στην επιστήμη είναι αντίθετο με εκείνο που είναι εκπληκτικό στην τέχνη του ταχυδακτυλουργού. Γιατί αυτός θέλει να μας πείσει να δούμε μια πολύ απλή αιτιότητα εκεί που στην πραγματικότητα, επενεργεί μια πολύ περίπλοκη αιτιότητα. Αντίθετα, η επιστήμη μας υποχρεώνει να εγκαταλείψουμε την πίστη στην απλή αιτιότητα εκεί όπου όλα φαίνονται ευκολονόητα και όπου είμαστε μόνο τα θύματα των φαινομένων. Τα “πολύ απλά” πράγματα είναι πολύ περίπλοκα, – δεν μπορούμε να νιώσουμε αρκετή έκπληξη γι' αυτά!

7.

Αλλαγή της αίσθησης της απόστασης. Είναι τα πραγματικά ή τα φανταστικά πράγματα που έχουν συμβάλει περισσότερο στην ανθρώπινη ευτυχία; Είναι βέβαιο ότι η διάσταση του χώρου που υπάρχει ανάμεσα στη μεγαλύτερη ευτυχία και στη βαθύτερη δυστυχία έχει θεμελιωθεί μόνο με τη βοήθεια των φανταστικών πραγμάτων. Κατά συνέπεια, αυτό το είδος της αίσθησης του χώρου γίνεται, κάτω από την επιρροή της επιστήμης, ολοένα μικρότερο: παρόμοια όπως έχουμε μάθει και ακόμη μαθαίνουμε να θεωρούμε τη γη ως μικρή και όλο το ηλιακό σύστημα ως μια κουκίδα.

8.

Μεταρσίωση. Εκείνοι που υποφέρουν ανέλπιδα, εκείνοι που ονειρεύονται με τρόπο άτακτο, εκείνοι που είναι μαγεμένοι με το υπερπέραν, – να οι τρεις βαθμίδες που ορίζει ο Ραφαήλ για να διαιρέσει την ανθρωπότητα. Δεν αντικρίζουμε πια 2

τον κόσμο μ' αυτό τον τρόπο – και ο ίδιος ο Ραφαήλ δεν θα είχε πια το δικαίωμα να τον δει έτσι: θα έβλεπε με τα ίδια του τα μάτια μια νέα μεταρσίωση.

9.

Η ιδέα της ηθικότητας των εθίμων. Αν συγκρίνουμε τον τρόπο ζωής μας με αυτόν που έζησε η ανθρωπότητα για χιλιετίες, θα διαπιστώσουμε ότι εμείς οι σημερινοί άνθρωποι, ζούμε σε μια πολύ ανήθικη εποχή: η δύναμη των ηθών έχει εξασθενίσει εκπληκτικά και η ηθική έννοια έχει εκλεπτυνθεί και εξυψωθεί τόσο ώστε μπορούμε να τη θεωρήσουμε ως εξατμισμένη. Γι αυτό, εμείς οι αργοπορημένοι άνθρωποι, διεισδύουμε τόσο δύσκολα στις καθοδηγητικές ιδέες που έχουν κυριαρχήσει στη διαμόρφωση της ηθικής και, αν κατορθώνουμε να τις ανακαλύψουμε, απεχθανόμαστε να τις κοινοποιήσουμε: γιατί ακούγονται τόσο χονδροειδείς! Ή επειδή μοιάζουν να διαβάλουν την ηθικότητα! Αυτή είναι ήδη, για παράδειγμα, η βασική αρχή: η ηθικότητα δεν είναι τίποτα άλλο (άρα, προπάντων, τίποτα περισσότερο) παρά η υπακοή στα έθιμα, είναι ο παραδοσιακός τρόπος να ενεργείς και να εξελίσσεσαι. Παντού όπου τα έθιμα δεν προστάζουν, δεν υπάρχει ηθικότητα. Και όσο λιγότερο καθορίζεται η ύπαρξη από τα έθιμα, τόσο μικρότερος είναι ο κύκλος της ηθικότητας. Ο ελεύθερος άνθρωπος είναι ανήθικος, εφόσον σε όλα τα πράγματα, θέλει να εξαρτάται από τον εαυτό του και όχι από τα καθιερωμένα έθιμα: σε όλες τις πρωτόγονες καταστάσεις της ανθρωπότητας, το “κακό” ισοδυναμεί με το “νοερό”, το “αυθαίρετο”, το “ασυνήθιστο”, το “απρόβλεπτο”, το “ανυπολόγιστο”. Πάντα, ανάλογα με την αξιολόγηση των ίδιων καταστάσεων, αν μια πράξη εκτελείται όχι επειδή το προστάζει η παράδοση αλλά για άλλους λόγους (για παράδειγμα χάρη στην ατομική χρησιμότητά

της), και ακόμη για τους ίδιους λόγους που άλλοτε είχαν θεμελιώσει το έθιμο, τότε ονομάζεται ανήθικη και θεωρείται ως τέτοια, ακόμη και απ' αυτόν που την εκτελεί: γιατί την ενέπνευσε η υπακοή προς την παράδοση. Τι είναι όμως η παράδοση; Μια ανώτερη αυθεντία στην οποία υπακούν όχι επειδή προστάζει το ωφέλιμο αλλά επειδή απλά προστάζει. Σε τι διαφέρει αυτό το αίσθημα της παράδοσης από ένα γενικό αίσθημα φόβου; Είναι ο φόβος ενός ανώτερου πνεύματος που διατάζει εδώ, μια ασύλληπτη και απεριόριστη δύναμη, για κάτι που είναι περισσότερο από προσωπικό, – υπάρχει δεισιδαιμονία σ' αυτό τον φόβο. Άλλοτε, ολόκληρη η παιδεία και οι φροντίδες για την υγεία, τον γάμο, την ιατρική επιστήμη και τη γεωργία, τον πόλεμο, την ομιλία και τη σιωπή, οι σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και οι σχέσεις με τους θεούς ανήκαν στο πεδίο της ηθικότητας: αυτή απαιτούσε να τηρούν τις εντολές, δίχως να σκέφτονται “καθεαυτούς” σαν άτομα. Αρχικά λοιπόν όλα εξαρτίονταν από τα ήθη και τα έθιμα, και όποιος ήθελε να υψωθεί πάνω απ' αυτά, έπρεπε να γίνει νομοθέτης, θεραπευτής και κάτι σαν ημίθεος: δηλαδή έπρεπε να δημιουργήσει ήθη, – πράγμα φοβερό και πολύ επικίνδυνο! – Ποιος είναι ο ηθικότερος; Αφ' ενός αυτός που εφαρμόζει το νόμο συχνότερα: δηλαδή αυτός που, όπως ο βραχιάνος, φέρει τη συνείδηση του νόμου παντού και στην παραμικρή χρονική υποδιαιρέση, έτσι που το μυαλό του επινοεί συνεχώς ευκαιρίες για να εφαρμόζει το νόμο. Αφ' ετέρου, αυτός που εφαρμόζει επίσης το νόμο στις πιο δύσκολες περιπτώσεις. Ο ηθικότερος είναι εκείνος που θυσιάζει τα πιο πολλά πράγματα στα ήθη: μα ποιες είναι οι μεγαλύτερες θυσίες; Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα ξεδιπλώνει πολλές διαφορετικές ηθικές: αλλά η πιο σημαντική διαφορά παραμένει εκείνη που διαχωρίζει την ηθικότητα της συχνότερης εκπλήρωσης, της δυσκολότερης εκπλήρωσης. Ας μην ξεγελιόμαστε για τα κίνητρα αυτής της ηθικής που απαιτεί

για τεκμήριο της ηθικότητας την εφαρμογή ενός εθίμου στις δυσκολότερες περιπτώσεις! Η υπερνίκηση του εαυτού μας δεν απαιτείται για χάρη των αφέλιμων συνεπειών που έχει για το άτομο, αλλά για να προβάλλεται η κυριαρχία των εθίμων και των παραδόσεων, παρ' όλες τις αντίθετες επιθυμίες και τα ατομικά συμφέροντα: το άτομο πρέπει να θυσιαστεί – αυτό απαιτεί η ηθικότητα των εθίμων. Αντίθετα, αυτοί οι ηθικολόγοι που, όπως οι διάδοχοι του Σωκράτη, συστήνουν στο άτομο την αυτοκυριαρχία και την εγκράτεια σαν τα πιο ξεχωριστά του προτερήματα, σαν το κλειδί της πιο προσωπικής του ευτυχίας, είναι η εξαίρεση – και αν μας φαίνεται διαφορετικά, είναι απλά επειδή έχουμε ανατραφεί κάτω από την επιρροή τους. Ακολουθούν όλοι ένα καινούριο δρόμο και είναι θύματα της απόλυτης αποδοκιμασίας όλων των εκπροσώπων της ηθικότητας των εθίμων, αποκλείονται από την κοινότητα ως ανήθικοι, και είναι, με τη βαθύτερη έννοια, κακοί. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, ένας ενάρετος Ρωμαίος της παλιάς εποχής θεωρούσε κακό κάθε χριστιανό που “επεδίωκε πάνω απ' όλα τη δική του σωτηρία”. Παντού όπου υπάρχει μια κοινότητα και, κατά συνέπεια, μια ηθικότητα των εθίμων, επικρατεί η ιδέα ότι η τιμωρία για την παραβίαση των ηθών θίγει προπάντων την ίδια την κοινότητα: αυτή η υπερφυσική τιμωρία που η εκδήλωσή της και τα όριά της είναι τόσο δυσνόητα και μπορεί να τα εξιχνιάσεις μόνο με υπερφυσικό φόβο. Η κοινότητα μπορεί να υποχρεώσει το άτομο να επανορθώσει τη ζημιά που προξένησε σε ένα άλλο άτομο ή στην ίδια την κοινότητα. Μπορεί επίσης να ασκεί ένα είδος εκδίκησης στο άτομο επειδή, εξαιτίας του – σαν μια υποτιθέμενη συνέπεια της πράξης του –, συσσωρεύτηκαν στην κοινότητα τα θεϊκά σύννεφα και οι εκρήξεις της θεϊκής του οργής, – αλλά θεωρεί προπάντων, την ενοχή του ατόμου ως δική της ενοχή, και υφίσταται την τιμωρία του ατόμου ως δική της τιμωρία. – “Τα ήθη έχουν χαλαρώσει”, στενά-

ζει από την ψυχή του καθένας, όταν γίνονται παρόμοιες πράξεις. Κάθε ατομική πράξη, κάθε τρόπος ατομικής σκέψης προκαλούν ρίγη. Είναι τελικώς αδύνατο να φανταστεί κανείς πόσο θα υπέφεραν τα σπανιότερα, τα πιο ερευνητικά, τα πιο πρωτότυπα πνεύματα στην πορεία της ιστορίας επειδή θεωρούνταν πάντα ως κακές και επικίνδυνες υπάρξεις, επειδή θεωρούσαν οι ίδιοι τους εαυτούς τους έτσι. Κάτω από την κυριαρχία της ηθικότητας των εθίμων, κάθε είδος πρωτοτυπίας είχε κακή συνείδηση. Ο ορίζοντας των εκλεκτών φαινόταν ακόμη πιο σκοτεινός απ' όσο ήταν.

10.

Η αμοιβαία κίνηση ανάμεσα στην έννοια της ηθικότητας και στην έννοια της αιτιότητας! Στο μέτρο που αυξάνεται η έννοια της αιτιότητας, μειώνεται η ένταση της κυριαρχίας της ηθικότητας: γιατί κάθε φορά που κατανοούν τα αναγκαία αποτελέσματα, που κατορθώνουν να τα φανταστούν ξεχωριστά από τις συμπτώσεις, (post hoc), έχουν καταστρέψει με μιας ένα τεράστιο αριθμό φανταστικών αιτιοτήτων, που θεωρούσαν μέχρι τώρα ως βάσεις της ηθικής, – ο πραγματικός κόσμος είναι πολύ μικρότερος από τον φανταστικό κόσμο, – κάθε φορά έχει εξαφανιστεί από τον κόσμο ένα μέρος φόβου και καταναγκασμού, και επίσης ένα μέρος σεβασμού μπροστά στο κύρος των εθίμων: η ηθικότητα έχει υποστεί απώλεια στο σύνολό της. Αντίθετα, όποιος θέλει να την αυξήσει, πρέπει να ξέρει να αποφεύγει την επιδεκτικότητα ελέγχου των επιτυχιών.

11.

Λαϊκή ηθικότητα και λαϊκή ιατρική. Γίνεται στην ηθική που επικρατεί σε μια κοινότητα, μια συνεχής διεργασία όπου συμ-

μετέχει ο καθένας: η πλειοψηφία των ανθρώπων θέλουν να προσθέσουν το ένα παράδειγμα μετά το άλλο που φανερώνει την υποτιθέμενη σχέση ανάμεσα στην αιτία και στο αποτέλεσμα, στο έγκλημα και στην τιμωρία. Συντελούν έτσι στο να επιβεβαιώσουν πως αυτή η σχέση είναι καλά θεμελιωμένη και αυξάνουν την αξιοπιστία της. Ορισμένοι κάνουν καινούριες παρατηρήσεις πάνω στις πράξεις και στις συνέπειες αυτών των πράξεων, εξάγουν απ' αυτές συμπεράσματα και νόμους: ο μικρότερος αριθμός αγανακτεί γι' αυτό ή για εκείνο και εξασθενίζει την πίστη σ' αυτό ή σ' εκείνο το σημείο.– Άλλα όλοι μοιάζουν στη χοντροκομμένη και αντιεπιστημονική δραστηριότητά τους. Είτε πρόκειται για παραδείγματα, για παρατηρήσεις ή για εμπόδια, είτε πρόκειται για αποδείξεις, για επιβεβαίωση, για την έκφραση ή την αναίρεση ενός νόμου, είναι πάντα ένα υλικό δίχως αξία, όπως η ύλη και η μορφή κάθε λαϊκής ιατρικής έχει την ίδια ποιότητα και δεν θα έπρεπε πια, όπως συνηθίζεται, να αξιολογούνται τόσο διαφορετικά: και οι δύο είναι οι πιο επικίνδυνες φαινομενικές επιστήμες.

12.

Η συνέπεια ως συμπλήρωμα. Άλλοτε θεωρούσαν την επιτυχία μιας ενέργειας όχι ως συνέπεια αυτής της ενέργειας, αλλά ως ένα ελεύθερο συμπλήρωμα που ερχόταν από τον Θεό. Μπορεί κανείς να φανταστεί πιο χονδροειδή σύγχυση; Έπρεπε να προσπαθούν διαφορετικά για την πράξη και διαφορετικά για την επιτυχία, με εντελώς διαφορετικά μέσα και μεθόδους.

13.

Για την καινούρια εκπαίδευση του ανθρώπινου γένους. Συνεργαστείτε, εσείς οι αρωγοί και ευμενείς άνθρωποι, στην προσπάθεια να απομακρύνουμε από τον κόσμο την έννοια της

τιμωρίας που τον έχει κατακλύσει ολότελα! Δεν υπάρχει πιο επικίνδυνο ζιζάνιο! Έχουν βάλει αυτή την ιδέα όχι μόνο στις συνέπειες του τρόπου δράσης μας – και τι πιο τρομερό και πιο παράλογο από το να θεωρούμε αιτία και αποτέλεσμα ως αιτία και τιμωρία! – αλλά έκαναν κάτι ακόμη χειρότερο, στέρησαν τα καθαρά συμπτωματικά γεγονότα από την αθωότητά τους με την ανίερη ερμηνεία της αντίληψης για την τιμωρία. Μάλιστα, ώθησαν την παραφροσύνη ως το σημείο να ορίζει την αίσθηση της ίδιας της ύπαρξης ως τιμωρία.– Θα έλεγε κανείς ότι η εξωφρενική φαντασία των δεσμοφυλάκων και των δημίων κατεύθυνε ως τώρα την εκπαίδευση της ανθρωπότητας.

14.

Η σημασία της παραφροσύνης στην ιστορία της ανθρωπότητας. Αν, παρά εκείνο τον τρομερό ζυγό της ηθικότητας των εθίμων, κάτω από τον οποίο έζησαν όλες οι κοινότητες, αν – στη διάρκεια χιλιετηρίδων πριν από το δικό μας χρονολογικό σύστημα και γενικά ως τις μέρες μας (κατοικούμε εμείς οι ίδιοι, σε ένα μικρόκοσμο εξαιρέσεων και κατά κάποιο τρόπο στην κακή ζώνη) – αν ξεπρόβαλαν ολοένα καινούριες και διαφορετικές σκέψεις, αντιλήψεις και τάσεις, αυτό έγινε πάντως επειδή είχαν μια τρομερή συνοδεία: σχεδόν παντού είναι η παραφροσύνη που στρώνει τον δρόμο για τη νεωτεριστική σκέψη, που συντρίβει το κύρος ενός εθίμου, μιας σεβαστής πρόληψης. Καταλαβαίνετε γιατί χρειάστηκε η βοήθεια της τρέλας; Κάτι που ήταν τόσο τρομακτικό και απρόβλεπτο, στη φωνή και στη στάση, όπως οι δαιμονικές ιδιοτροπίες της καταιγίδας και της θάλασσας, και, κατά συνέπεια τόσο άξιο για φόβο και για σεβασμό; Κάτι που έφερε, όπως οι σπασμοί και οι αφροί του επιληπτικού, το φανερό σημάδι μιας απόλυτα αθέλητης εκδήλωσης, που έμοιαζε επομένως να χαρακτηρίζει τον παράφρονα

σαν τη μάσκα και το φερέφωνο μιας θεότητας; Κάτι που ενέπνεε, ακόμη και στον φορέα μια νεωτεριστικής σκέψης, σεβασμό και φόβο για τον ίδιο τον εαυτό του, και επιπλέον τύψεις συνείδησης, και που τον ωθούσε να γίνει ο προφήτης και μάρτυρας της; – Ενώ σήμερα μας δίνουν ακατάπαυστα να καταλάβουμε ότι η μεγαλοφυία κατέχει αντί για ένα σπέρμα λογικής, ένα σπέρμα τρέλας, παλιότερα οι άνθρωποι ήταν πολύ πιο κοντά στην ιδέα ότι εκεί όπου υπάρχει η τρέλα υπάρχει και ένας σπόρος μεγαλοφυίας και σοφίας, – κάτι “θεϊκό”, όπως ψιθυριζόταν. ‘Η μάλλον εκφράζονταν πιο καθαρά:”Με την τρέλα, έγιναν τα μεγαλύτερα ευεργετήματα στην Ελλάδα”, έλεγε ο Πλάτων μαζί με όλη την αρχαία ανθρωπότητα. Ας προχωρήσουμε ακόμη ένα βήμα: όλοι αυτοί οι ανώτεροι άνθρωποι που ένιωσαν την ακατανίκητη παρόρμηση να σπάσουν τον ζυγό οποιασδήποτε ηθικής και να θεσπίσουν νέους νόμους δεν είχαν τίποτα άλλο να κάνουν – αν δεν ήταν αληθινοί παράφρονες – παρά να γίνουν ή να προσποιούνται ότι είναι τρελοί – και μάλιστα αυτό ισχύει για όλους τους νεωτεριστές σε όλους τους τομείς, και όχι μόνο στους ιερατικούς και πολιτικούς θεσμούς: – ακόμη και ο νεωτεριστής του ποιητικού μέτρου έπρεπε να επικυρωθεί με την τρέλα. (Ως τις πολύ πιο μετριοπαθείς εποχές, η παραφροσύνη παρέμεινε ένα είδος συνθήκης στους ποιητές: ο Σόλων τη χρησιμοποίησε όταν παρακινούσε τους Αθηναίους να κυριέψουν τη Σαλαμίνα.) – Πώς γίνεται κανείς τρελός όταν δεν είναι και όταν δεν έχει το θάρρος να προσποιηθεί ότι είναι;” Σχεδόν όλοι οι επιφανείς άνθρωποι των αρχαίων πολιτισμών παραδόθηκαν σ’ αυτό τον φοβερό ειρμό σκέψεων. Διαδόθηκε γι’ αυτό το θέμα μια μυστική διδασκαλία με τεχνάσματα και διαιτητικές οδηγίες, ταυτόχρονα με το αίσθημα της αθωάτητας και της ιερότητας παρόμοιων στοχασμών και προθέσεων. Οι συνταγές για να γίνει κανείς θεραπευτής στους Ινδιάνους, άγιος στους χριστιανούς του μεσαίω-

να, “angué-coque”* στους Γροιλανδούς, “raje”** στους Βραζιλιάνους, είναι βασικά οι ίδιες: εξαντλητικές νηστείες, αδιάκοπη σεξουαλική αποχή, αναχώρηση στην έρημο ή στην κορυφή ενός βουνού ή ενός στύλου, ή “διαμονή σε μια γέρικη ιτιά με θέα μια λίμνη” και προπάντων να μην σκέφτεσαι τίποτα άλλο από πράγματα που μπορούν να προκαλέσουν έκσταση και πνευματικές διαταραχές. Ποιος λοιπόν θα τολμούσε να ρίξει μια ματιά στην πικρότερη και πιο μάταιη κόλαση των ηθικών αγωνιών, όπου δεινοπάθησαν προφανώς οι πιο γόνιμοι άνθρωποι όλων των εποχών! Ποιος θα τολμούσε να ακούσει τους στεναγμούς των ερημιτών και των ψυχικά διασαλεμένων: “Άλιμον! Δώστε μου λοιπόν την τρέλα, επουράνιες δυνάμεις! Την τρέλα για να πιστέψω επιτέλους στον εαυτό μου! Δώστε μου παραληρήματα και σπασμούς, ξαφνικές φωτίσεις και απότομα σκοτάδια, τρομάξτε με με ρίγη και καυτά κάρβουνα που ποτέ δεν ένιωσε θνητός, περιβάλλετε με με μυστηριώδεις θορύβους και με στοιχειά! Αφήστε με να ουρλιάζω και να βογγώ και να σέρνομαι σαν ζώο: αρκεί να βρω την πίστη μέσα μου! Με κατατρώει η αμφιβολία, σκότωσα το νόμο και νιώθω για το νόμο των τρόμο που νιώθουν οι ζωντανοί για ένα πτώμα. Αν δεν είμαι πάνω από το νόμο, είμαι ο πιο κολασμένος από τους κολασμένους. Από πού μπήκε το καινούριο πνεύμα που είναι μέσα μου αν όχι από σας; Αποδείξτε μου λοιπόν ότι σας ανήκω! – Μόνο η τρέλα μου το αποδείχνει.” Και πολύ συχνά, αυτός ο διακαής ζήλος πετύχαινε τον σκοπό του: την εποχή που ο χριστιανισμός απόδειχνε τρανά τη γονιμότητά του πολλαπλασάζοντας τους αγίους και τους αναχωρητές, υπήρχαν στην Ιερουσαλήμ απέραντα φρενοκομεία για τους ναυαγισμένους άγιους και για εκείνους που είχαν θυσιάσει τον τελευταίο κόκκο του πνεύματός τους.

* άγγελος.

** αυλικός, ακόλουθος.

15.

Τα αρχαιότερα μέσα παρηγοριάς. Πρώτη βαθμίδα: ο άνθρωπος βλέπει σε κάθε αθλιότητα, σε κάθε κακοτυχία, τον λόγο για τον οποίο πρέπει να κάνει τους άλλους να υποφέρουν – έτσι συνειδητοποιεί τη δύναμη που του απομένει ακόμη, κι αυτό τον παρηγορεί. Δεύτερη βαθμίδα: ο άνθρωπος βλέπει σε κάθε κακοτυχία και σε κάθε αθλιότητα μια τιμωρία, δηλαδή την εξιλέωση του σφάλματος και το μέσο να ξεφύγει από την “κακοβουλία” ενός πραγματικού ή υποτιθέμενου άδικου. Αν ανακαλύψει αυτό το πλεονέκτημα που φέρνει η δυστυχία μαζί της, γι' αυτό το τελευταίο δεν πρέπει πια να κάνει τον άλλο να υποφέρει, – παραιτείται από αυτή την ικανοποίηση επειδή έχει τώρα μια άλλη.

16.

Πρώτη αρχή του πολιτισμού. Στους άγριους λαούς, η πρόθεση μιας κατηγορίας εθίμων φαίνεται να είναι γενικά η ηθικότητα: επίπονες και στο βάθος επιπόλαιες εντολές (για παράδειγμα το διαδεδομένο έθιμο στους Καμτσαντάλ να μην ξύνουν ποτέ με το μαχαίρι το χιόνι που έχει κολήσει στα παπούτσια, να μην σουβλίζουν ποτέ ένα κάρβουνο με το μαχαίρι, να μην βάζουν ποτέ σίδερο στη φωτιά – και ο θάνατος χτυπά εκείνον που παραβιάζει αυτές τις περιπτώσεις!) – αλλά που διατηρούν στη συνείδηση τη διαρκή παρουσία του εθίμου, τον αδιάκοπο καταναγκασμό να υπακούν στο έθιμο: κι αυτό για να ενισχύσουν τη μεγάλη αρχή με την οποία αρχίζει ο πολιτισμός: κάθε έθιμο αξίζει περισσότερο από την απουσία οποιουδήποτε εθίμου.

17.

Η καλή και η κακή φύση. Αρχικά, οι άνθρωποι υποκαθιστούσαν τη φύση: έβλεπαν παντού τους εαυτούς τους και τους ομοίους τους, δηλαδή την κακή και διότροπη διάθεση που κρυβόταν σε κάθε είδος κάτω από τα σύννεφα, τις καταιγίδες, τα άγρια θηρία, τα δέντρα και τα φυτά: τότε επινόησαν την “κακή φύση”. Μετά ήρθε μια εποχή όπου διαφοροποιήθηκαν από τη φύση, η εποχή του Ρουσώ: είχαν βαρεθεί τόσο ο ένας τον άλλο που ήθελαν με κάθε τρόπο να κατέχουν μια γωνιά του κόσμου όπου να μην μπορεί να φτάσει η ανθρώπινη ύπαρξη με την αθλιότητά της: επινόησαν την “καλή φύση”.

18.

Η ηθική της εθελοντικής οδύνης. Ποια είναι η μεγαλύτερη απόλαυση για τους ανθρώπους σε κατάσταση πολέμου, σ' αυτή τη μικρή κοινότητα που κινδυνεύει αδιάκοπα, όπου βασιλεύει η πιο αυστηρή ηθική; Θέλω να πω, για τις ρωμαλέες ψυχές που διψούν για εκδίκηση, τις εχθρικές και δόλιες, τις καχύποπτες που είναι έτοιμες για τα πιο τρομερά γεγονότα, που έχουν σκληρύνει από τις στερήσεις και την ηθικότητα; – Η απόλαυση της αγριότητας: ακριβώς όπως σε παρόμοιες ψυχές σ' αυτή την κατάσταση, είναι αρετή να είσαι εφευρετικός και ακόρεστος στην εκδίκηση. Η κοινότητα δυναμώνει με το θέαμα των πράξεων του σκληρού ανθρώπου και πετά μακριά της για μια φορά, την αυστηρότητα του φόβου και τις συνεχείς προφυλάξεις. Η ωμότητα είναι μια από τις αρχαιότερες απολαύσεις της ανθρωπότητας. Κατά συνέπεια, εκτιμούμε ότι ακόμη και οι θεοί παρηγοριούνται και ψυχαγωγούνται όταν τους προσφέρουν σκληρά θεάματα – έτσι εισάγεται στον κόσμο η ιδέα της αίσθησης και της ανώτερης αξίας που υπάρχει

μέσα στην εκούσια οδύνη και στο μαρτύριο που διαλέγουμε ελεύθερα. Λίγο-λίγο, το έθιμο μέσα στην κοινότητα διαμορφώνει μια πρακτική σύμφωνη μ' αυτή την ιδέα: από δω και πέρα, δυσπιστούν μπροστά σε κάθε περισσή ευεξία και δείχνουν εμπιστοσύνη στις πολύ δύσκολες και επίπονες καταστάσεις: λένε ότι οι θεοί μπορεί να είναι δυσμενείς εξαιτίας της ευτυχίας και ευμενείς εξαιτίας της δυστυχίας – δυσμενείς και όχι ευπλακνικοί! Γιατί η συμπόνια θεωρείται αξιοκαταφρόνητη και ανάξια μιας δυνατής και τρομερής ψυχής. – Άλλα οι θεοί είναι ευμενείς επειδή το θέαμα των αθλιοτήτων τους διασκεδάζει και τους ευφραίνει: γιατί ο ωμός απολαμβάνει με τη μεγαλύτερη ηδονή το αίσθημα της δύναμης. Έτσι εισάγεται στην έννοια του “ηθικού ανθρώπου” της κοινότητας, η αρετή του συχνού πόνου, της στέρησης, της οδυνηρής ύπαρξης, της άγριας ταπείνωσης, – όχι, το επαναλαμβάνω, ως μέσο πειθαρχίας, αυτοκυριαρχίας, επιδίωξη προσωπικής ευτυχίας, – αλλά ως μια αρετή που διαθέτει ευνοϊκά προς την κοινότητα τους κακούς θεούς, επειδή αναδίνει ασταμάτητα προς αυτούς το θυμίαμα από ένα εξιλαστήριο θύμα πάνω στον βωμό τους. Όλοι οι πνευματικοί οδηγοί των λαών που κατόρθωσαν να κινητοποιήσουν το νωθρό και τρομερό βόρβορο των ηθών, είχαν ανάγκη, για να τους πιστέψουν, εκτός από την παραφρούντη, το εκούσιο μαρτύριο – κι επίσης, πάνω απ' όλα και πιο συχνά από την πίστη στους εαυτούς τους! Όσο περισσότερο το πνεύμα τους ακολουθούσε καινούριους δρόμους και συνεπώς βασανίζοταν από τις τύψεις και τον φόβο, τόσο πιο άγρια μάχονταν ενάντια στην ίδια τους τη σάρκα, στις ίδιες τους τις επιθυμίες και στην ίδια τους την υγεία, – σα να ήθελαν να προσφέρουν στη θεότητα μια αποζημίωση από τις χαρές, για την περίπτωση που αυτή θα εξοργιζόταν με τα παραμελημένα και καταπολεμημένα έθιμα, εξαιτίας των νέων σκοπών που είχαν χαράξει. Δεν πρέπει, ωστόσο, να φαντάζεται κανείς με πολλή

αυταρέσκεια, ότι στις μέρες μας έχουμε απαλλαγεί ολοκληρωτικά από μια παρόμοια λογική του συναισθήματος! Ας διερωτηθούν γι' αυτό οι πιο ηρωικές ψυχές! Το ελάχιστο βήμα προς τα εμπρός, στο πεδίο της ελεύθερης σκέψης και της προσωπικής ζωής, κατακτήθηκε πάντα με ψυχικά και φυσικά μαρτύρια: και δεν ήταν μόνο η πορεία προς τα εμπρός, όχι! Κάθε βήμα, κίνηση, μεταβολή, χρειάστηκαν αναρίθμητους μάρτυρες στην πορεία χιλιετηρίδων που αναζητούσαν τους δρόμους τους και που οικοδομούσαν τα θεμέλια τους, αλλά που δεν θυμόμαστε όταν μιλούμε γι' αυτό το γελούσιο μικρό κομμάτι χρόνου, μέσα στην ύπαρξη της ανθρωπότητας, και που αποκαλούμε “παγκόσμια ιστορία”. Και μάλιστα, μέσα σ' αυτή τη δήθεν παγκόσμια ιστορία που δεν είναι, γενικά, παρά ο θόρυβος που γίνεται γύρω από τις τελευταίες καινοτομίες, δεν υπάρχει πιο ουσιαστικό και πιο σημαντικό θέμα από την αρχαία τραγωδία των μαρτύρων που ήθελαν να αναταράξουν το τέλμα. Τίποτα δεν πληρώθηκε πιο ακριβά απ' αυτό το μικρό κομμάτι ανθρώπινης λογικής και απ' αυτό το αίσθημα της ελευθερίας για το οποίο είμαστε τόσο περήφανοι σήμερα. Εξαιτίας αυτής της περηφάνιας μας είναι σχεδόν αδύνατο στις μέρες μας να κατανοήσουμε τις τεράστιες χρονικές περιόδους της “ηθικότητας των ηθών” που προηγήθηκαν στην “παγκόσμια ιστορία” ως κύρια, πραγματική και καθοριστική ιστορία, που προσδιόρισε τον χαρακτήρα της ανθρωπότητας όταν η οδύνη ήταν αρετή, η σκληρότητα αρετή, η κρυψίνοια αρετή, η εκδίκηση αρετή, η απάρνηση της λογικής αρετή, όπου αντίθετα, η ευζωία ήταν κίνδυνος, η δίψα για γνώση κίνδυνος, η ειρήνη κίνδυνος, η συμπάθεια κίνδυνος, η παρακίνηση στην ευπλακνία ντροπή, η εργασία ντροπή, η παραφρούνη κάτι θεϊκό, η αλλαγή μια βαθιά κι επικίνδυνη ανηθικότητα! – Φαντάζεστε τάχα ότι όλα αυτά έχουν αλλάξει και ότι, γι' αυτό η ανθρωπότητα έχει μεταβάλει τον χαρακτήρα της; Ω!

εσείς γνώστες της ανθρώπινης καρδιάς, μάθετε να διαβάζετε καλύτερα τον εαυτό σας!

19.

Ηθικότητα και αποκτήνωση. Τα έθιμα αντιπροσωπεύουν τις εμπειρίες της αρχαίας ανθρωπότητας για ό,τι θεωρείται χρήσιμο και βλαβερό, – αλλά το αίσθημα για τα ήθη (την ηθικότητα) δεν σχετίζεται με αυτές τις εμπειρίες, μα με τον χρόνο, την ιερότητα, το αναμφισβήτητο των εθίμων. Να γιατί αυτό το αίσθημα αντιτίθεται σ' αυτό που προκαλεί νέες εμπειρίες και σ' αυτό που διορθώνει τα έθιμα: δηλαδή η ηθικότητα αντιτίθεται στη δημιουργία νέων και καλύτερων ηθών: αποβλακώνει.

20.

Ελεύθεροι Δημιουργοί και Ελεύθεροι Στοχαστές. Οι ελεύθεροι δημιουργοί μειονεκτούν απέναντι στους ελεύθερους στοχαστές επειδή οι άνθρωποι υποφέρουν πιο φανερά από τις συνέπειες των πράξεων παρά από τις συνέπειες των σκέψεων τους. Όμως, αν σκεφτούμε πως τόσο οι πρώτοι όσο και οι δεύτεροι αναζητούν την ικανοποίησή τους, και πως οι ελεύθεροι στοχαστές βρίσκουν ήδη αυτή την ικανοποίηση στο γεγονός ότι σκέφτονται και εκφράζουν απαγορευμένα πράγματα για τα κίνητρα, τότε θα έχουν ίδια γνώμη: και όσο για τα αποτελέσματα, οι ελεύθεροι δημιουργοί θα εξοργιστούν με τους ελεύθερους στοχαστές, αν παραδεχτούμε ότι δεν κρίνει κανείς σύμφωνα με τα πιο κοινά και τα πιο χοντροκομμένα φαινόμενα – δηλαδή όπως όλος ο κόσμος. Πρέπει να ανακαλέσουμε πολλές συκοφαντίες με τις οποίες οι άνθρωποι φόρτωσαν όλους όσους κατάργησαν στην πράξη την απαγόρευση ενός εθίμου,

– τους αποκαλούν γενικά εγκληματίες. Όλοι αυτοί που ανάτρεψαν τον παραδεκτό ηθικό νόμο θεωρήθηκαν πάντα αρχικά ως κακοί: αλλά ο χαρακτηρισμός μεταβαλόταν λίγο-λίγο όταν δεν μπορούσε κανείς να επανορθώσει αυτό το νόμο και όταν προσαρμοζόταν στην αλλαγή – η ιστορία ασχολείται σχεδόν αποκλειστικά μ' αυτούς τους κακούς που, αργότερα, ονομάστηκαν καλοί!

21.

«Εφαρμογή του νόμου». Στην περίπτωση που η τήρηση ενός ηθικού νόμου καταλήγει σε ένα αποτέλεσμα διαφορετικό από αυτό που μας είχαν υποσχεθεί και που αναμένουμε, και που δεν φέρνει στην ηθική ύπαρξη την υποσχόμενη ευτυχία, αλλά ενάντια σε κάθε προσδοκία, τη δυστυχία και τη συμφορά, μένει πάντα στον ευσυνείδητο και φοβισμένο άνθρωπο η δικαιολογία για να πει: «Διαπράχθηκε ένα λάθος κατά την εκτέλεση. Σε ακραία περίπτωση, μια τυραννισμένη ανθρωπότητα που υποφέρει βαθιά θα καταλήξει πάντως να δηλώσει: «Είναι αδύνατο να εκτελέσουμε καλά τη διάταξη του νόμου, είμαστε αδύναμοι και αμαρτωλοί, ως τα βάθη της ψυχής μας, και ολότελα ανίκανοι για ηθικότητα, κατά συνέπεια δεν μπορούμε να έχουμε καμία απαίτηση για ευτυχία και για επιτυχία. Οι ηθικές υποσχέσεις και διατάξεις έγιναν για άτομα καλύτερα από εμάς.»

22.

Τα έργα και η πίστη. Οι διαμαρτυρόμενοι διδάκτορες συνεχίζουν να διαδίδουν εκείνο το βασικό λάθος πως μόνο η πίστη έχει σημασία και πως τα έργα είναι μια φυσική συνέπεια της πίστης. Αυτή η θεωρία δεν είναι καθόλου αληθινή, αλλά

έχει τόσο παραπλανητικό χαρακτήρα που έχει ήδη εξαπατήσει και άλλες μεγαλοφυίες εκτός από τον Λούθηρο (εννοώ τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα): αν και η οφθαλμοφάνεια και η εμπειρία όλων των εποχών αποδείχνουν το αντίθετο. Η γνώση και η πιο θαρραλέα πίστη δεν μπορούν να δώσουν ούτε τη δύναμη ούτε την ικανότητα για τη δράση, δεν μπορούν να αντικαταστήσουν την άσκηση εκείνου του λεπτού και πολύπλοκου μηχανισμού που πρέπει να κινητοποιηθεί για να μπορεί οτιδήποτε να περάσει από την παράσταση στη δράση. Προπάντων και κατά κύριο λόγο, τα έργα! Δηλαδή η άσκηση, η άσκηση, και πάλι η άσκηση! Η ανάλογη πίστη προστίθεται στο επίμετρο – να είστε βέβαιοι!

23.

Σε τι είμαστε οι πιο επιτήδειοι. Από το γεγονός ότι για πολλές χιλιετίες θεωρούσαν τα πράγματα (φύση, εργαλεία, κάθε είδους ιδιοκτησία) ως ζωντανά και έμψυχα, με τη δύναμη να βλάπτουν και να απαλλάσσονται από τις ανθρώπινες προθέσεις, το αίσθημα της αδυναμίας στους ανθρώπους έγινε πολύ μεγαλύτερο και πιο εκτεταμένο απ' όσο έπρεπε να είναι: ήταν αναγκαίο να νιώθει κανείς ασφαλής από τα πράγματα, όπως από τους ανθρώπους και τα ζώα, με τη βία, τον καταναγκασμό, την κολακεία, τις συμβάσεις, τις θυσίες, – αυτή είναι η πηγή των περισσοτέρων δεισιδαιμονικών εθίμων, δηλαδή του μεγαλύτερου ίσως και όμως του πιο ανώφελα σπαταλημένου μέρους της ανθρώπινης δραστηριότητας. – Άλλα, εφόσον το αίσθημα της αδυναμίας και του φόβου βρισκόταν σε κατάσταση τόσο βίαιη, τόσο διαρκή και σχεδόν μόνιμη, το αίσθημα της δύναμης αναπτύχθηκε με τόσο επιδέξιο τρόπο που ο άνθρωπος μπορεί τώρα να το ζυγίζει με την πιο ευαίσθητη ζυγαριά ακριβειας. Έγινε η ισχυρότερη ροπή του. Τα μέσα που

ανακαλύφτηκαν για να δημιουργηθεί αυτό το αίσθημα είναι σχεδόν αυτά που συνθέτουν την ιστορία του πολιτισμού.

24.

Η απόδειξη ενός ηθικού κανόνα. Γενικά, η αξία ή η μη αξία μιας εντολής – για πράδειγμα αυτής για να ψήνουμε το ψωμί – αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το υποσχόμενο αποτέλεσμα παρουσιάζεται ή δεν παρουσιάζεται, αν παραδεχτούμε βέβαια ότι την εκτελούν ακριβώς. Όμως είναι διαφορετικά με τις ηθικές εντολές: γιατί εδώ δεν είναι δυνατό να λάβουμε υπόψη τα αποτελέσματα, να τα ερμηνεύουμε και να τα καθορίζουμε. Αυτές οι εντολές βασίζονται σε υποθέσεις μιας πολύ αδύναμης επιστημονικής αξίας, που η απόδειξη ή η αναίρεση τους από τα αποτελέσματα είναι γενικά εξίσου αδύνατες: άλλοτε όμως, τον καιρό που όλες οι επιστήμες ήταν πρωτόγονες, είχαν ελάχιστες φιλοδοξίες για να θεωρήσουν ένα πράγμα ως αποδειγμένο, – άλλοτε η αξία ή όχι ενός ηθικού κανόνα καθορίζόταν με τον ίδιο τρόπο οποιουδήποτε άλλου κανόνα: με το να δίνουν προσοχή στα αποτελέσματα. Στους ιθαγενείς της ρωσικής Αμερικής, υπάρχει μια εντολή που λέει: “Δεν πρέπει να ρίχνεις στη φωτιά τα κόκαλα των ζώων ούτε να τα δίνεις στα σκυλιά”, – και αποδεικνύουν αυτή την εντολή προσθέτοντας: “Αν το κάνεις αυτό δεν θα έχεις τύχη στο κυνήγι”. Τώρα, κατ’ οποιαδήποτε έννοια, σχεδόν πάντα δεν “έχει κανείς τύχη στο κυνήγι”. Δεν είναι λοιπόν εύκολο να αναιρέσουμε μ’ αυτό τον τρόπο την αξία της εντολής, που φέρει το βάρος του λάθους. Κυρίως θα μεσολαβεί πάντα ένα περιστατικό που θα μοιάζει να αποδείχνει τον κανόνα.

25.

Έθιμα και ομορφιά. Δεν πρέπει να αποσιωπήσουμε αυτό το επιχείρημα για χάρη των εθίμων, ότι στον καθένα απ' αυτούς που υποτάσσονται τελείως σ' αυτά, ολόψυχα και για πάντα, τα όργανα επίθεσης και άμυνας – τόσο τα φυσικά όσο και τα πνευματικά – ατροφούν: αυτό επιτρέπει σ' αυτό το άτομο να γίνεται ολοένα ωραιότερο. Γιατί είναι η άσκηση εκείνων των οργάνων και του αντίστοιχου αισθήματος που διατηρεί το άσχημο και το κάνει ακόμη ασχημότερο. Γι αυτό ο γέρο-μπαμπουίνος είναι πιο άσχημος από το νέο, και η νεαρή θηλυκή μπαμπουίνα μοιάζει περισσότερο με τον άνθρωπο: είναι λοιπόν ωραιότατη.– Τι συμπέρασμα βγάζουμε λοιπόν για την προέλευση της ομορφιάς των γυναικών!

26.

Τα ζώα και η ηθική. Οι μέθοδοι που απαιτούνται στην υψηλή κοινωνία: να αποφεύγουμε προσεκτικά καθετί γελοίο, παράξενο, επιτηδευμένο, να χαλιναγωγούμε τις αρετές μας καθώς επίσης τις βίαιες επιθυμίες μας, να δείχνουμε διάθεση ισοτιμίας, να υποτασσόμαστε σε κανόνες, να αυτοταπεινώνομαστε, – όλη αυτή η κοινωνική ηθική βρίσκεται ως την πιο χαμηλή κλίμακα του ζωικού είδους, και μόνο σ' αυτή την κατώτερη βαθμίδα βλέπουμε την υστεροβουλία όλων αυτών των αξιοσέβαστων κανονισμών: θέλουν να αποφεύγουν τους διώκτες τους και να ευνοούνται στην αναζήτηση της λείας. Να γιατί μαθαίνουν στα ζώα να αυτοκυριαρχούνται και να μεταμορφώνονται σε σημείο που μερικά απ' αυτά κατορθώνουν να προσαρμόσουν το χρώμα τους στο χρώμα του περιβάλλοντός τους (γιατί επικαλούνται τις “χρωματικές λειτουργίες”) για να προσποιηθούν ότι είναι νεκρά, να υιοθετήσουν τα σχήματα και τα χρώματα άλλων ζώων, ή ακόμη την όψη της άμμου, των

φύλλων, των φυκιών ή των σπόγγων (αυτό που οι άγγλοι φυσιολόγοι αποκαλούν “mimicry”– μιμική). Έτσι το άτομο κρύβεται κάτω από την καθολικότητα του γενικού όρου “άνθρωπος” ή μέσα στην κοινωνία, ή ακόμη προσαρμόζεται και αφομοιώνεται από ηγεμόνες, κόμματα, απόψεις της εποχής του ή του περιβάλλοντός του. Σε όλους αυτούς τους επιτήδειους τρόπους που μας κάνουν να φαινόμαστε ευτυχισμένοι, ευγνώμονες, ισχυροί, ερωτευμένοι, θα βρούμε εύκολα το αντίστοιχο ζώο. Η έννοια της αλήθειας άλλωστε, δεν είναι στο βάθος τίποτα άλλο από την έννοια της ασφάλειας, ο άνθρωπος την έχει κοινή με το ζώο: κανείς δεν θέλει να τον εξαπατούν, δεν θέλει να παραπλανείται από τον ίδιο τον εαυτό του, ακούει με δυσπιστία τις προτροπές των ίδιων του των παθών, κυριαρχεί και παραμονεύει τον ίδιο τον εαυτό του. Όλα αυτά, το ζώο τα αισθάνεται όπως ο άνθρωπος, σ' αυτόν επίσης, η αυτοκυριαρχία προέρχεται από την αίσθηση της πραγματικότητας (της σύνεσης). Με τον ίδιο τρόπο, παρατηρεί τις επιδράσεις που ασκεί στη φαντασία των άλλων ζώων, μαθαίνει να κάνει έτσι μια στροφή γύρω από τον εαυτό του, να τον μελετά “αντικειμενικά”, αποκτά ένα βαθμό αυτογνωσίας. Το ζώο κρίνει τις κινήσεις των αντιπάλων και των φίλων του, μαθαίνει απέξω τις ιδιαιτερότητές τους: σύμφωνα μ' αυτές ρυθμίζει τις κινήσεις του ενάντια στα άτομα ενός ορισμένου είδους, σταματά μια για πάντα τον αγώνα, και με τον ίδιο τρόπο, πλησιάζει ορισμένες ποικιλίες ζώων, μαντεύει τις προθέσεις της ειρήνης και της συνθηκολόγησης. Οι αρχές της δικαιοσύνης όπως κι εκείνες της φρόντης, της μετριοπάθειας της ανδρείας – με μια λέξη όλων όσων καθορίζουμε με την έκφραση σωκρατικές αρετές – είναι ζωώδεις: μια συνέπεια αυτών των τάσεων που διδάσκουν πώς να ψάχνουμε για τροφή και πώς να ξεφεύγουμε από τους εχθρούς μας. Αν σκεφτούμε λοιπόν ότι ο ανώτερος άνθρωπος εξυψώθηκε και εκλεπτύνθηκε στην ποιότητα της τροφής του και στη σκέψη εκείνου που θεωρεί αντίθετο με τη φύση

του, δεν μας απαγορεύεται να χαρακτηρίσουμε ως κτηνώδες ολόκληρο το ηθικό φαινόμενο.

27.

Η αξία της πίστης στα υπεράνθρωπα πάθη. Ο θεσμός του γάμου διατηρεί πεισματικά την πίστη ότι ο έρωτας παρά το γεγονός ότι είναι ένα πάθος, ωστόσο αντέχει στον χρόνο, την πίστη ότι η διαρκής αγάπη, η αγάπη για τη ζωή μπορεί να θεωρηθεί ως κανόνας. Με την επιμονή σ' αυτή την ευγενική πίστη, που διατηρείται παρά τις τόσο συχνές αναιρέσεις που είναι σχεδόν ο κανόνας και που κάνουν συνεπώς μια *fria fraus*, ο θεσμός του γάμου έχει προσδώσει στον έρωτα μια ανώτερη ευγένεια. Όλοι οι θεσμοί που έχουν αναγνωρίσει σε ένα πάθος την πίστη στη διάρκειά του και την υπευθυνότητα της διάρκειας, παρά την ίδια την ουσία του πάθους, έχουν δώσει σ' αυτό το πάθος νέο αίμα: κι αυτός που από τότε κυριεύτηκε από ένα παρόμιο πάθος δεν πιστεύει πια, όπως άλλοτε, ότι ταπεινώνεται ή κινδυνεύει εξαιτίας του, αλλά αντίθετα, ότι εξυψώνεται μπροστά στον εαυτό του και στους ομοίους του. Ας θυμηθούμε τους θεσμούς και τα έθιμα που έχουν δημιουργήσει από τη φλογερή παράδοση μια στιγμής μια αιώνια πίστη, από την ορμή του θυμού μια αιώνια εκδίκηση, από την απελπισία το αιώνιο πένθος, από τον ξαφνικό και μοναδικό λόγο, την αιώνια δέσμευση. Κάθε φορά με παρόμοιες μεταπλάσεις, πολλή υποκρισία και ψέμα, έρχονται στον κόσμο: κάθε φορά επίσης, και μ' αυτό το τίμημα μόνο, έρχεται μια νέα υπεράνθρωπη αντίληψη που εξυψώνει τον άνθρωπο.

28.

Η διάθεση του πνεύματος ως επιχείρημα. Από πού πρέρχεται η χαρούμενη αποφασιστικότητα που μας κυριεύει μπροστά στη δράση;— Αυτό είναι ένα ερώτημα που έχει απασχολήσει πολύ τους ανθρώπους. Η παλιότερη απάντηση ισχύει πάντα: πρέπει να αναζητήσουμε την αιτία στον Θεό που μας δίνει να καταλάβουμε μ' αυτό ότι επιδοκιμάζει την απόφασή μας. Όταν ρωτούσαν άλλοτε τα μαντεία, ήθελαν να επιστρέψουν στα σπίτια τους φέρνοντας εκείνη τη χαρούμενη αποφασιστικότητα. Και ο καθένας απαντούσε στις αμφιβολίες που τον κυρίευαν, όταν παρουσιάζονταν στην ψυχή του πολλοί τρόποι επιλογής για δράση: “Θα κάνω αυτό που θα συνοδεύεται από εκείνο το συναίσθημα.” Δεν αποφάσιζαν λοιπόν για το πιο λογικό, αλλά για το σχέδιο που η εικόνα του έκανε την ψυχή θαρραλέα και γεμάτη ελπίδα. Η καλή διάθεση τοπιθετείτο σαν επιχείρημα στη ζυγαριά και βάραινε περισσότερο από τη λογική: εφόσον η διάθεση του πνεύματος ερμηνεύεται με δεισιδαιμονικό τρόπο, ως η επενέργεια ενός θεού που υπόσχεται την επιτυχία και που θέλει έτσι να κάνει να μιλήσει στη λογική του η γλώσσα της ανώτερης σύνεσης. Ας αναλογιστούμε τώρα τις συνέπειες μιας παρόμοιας πρόληψης, όταν τη χρησιμοποιούν άνθρωποι έξυπνοι και άπληστοι για δύναμη — όταν τη χρησιμοποιούν ακόμη! “Να δημιουργήσουμε τη διάθεση του πνεύματος!” — μ' αυτό μπορεί κανείς να αντικαταστήσει όλα τα επιχειρήματα και να καταρρίψει όλες τις αντιρρήσεις!

29.

Οι ηθοποιοί της αρετής και της αμαρτίας. Ανάμεσα στους άντρες της αρχαιότητας που έγιναν ονομαστοί για την αρετή τους, υπήρχε, φαίνεται, ένας μεγάλος αριθμός που

θεωρούνταν ότι έπαιζαν θέατρο μπροστά στους ίδιους τους εαυτούς τους: είναι κυρίως οι Έλληνες που, καθώς ήταν ηθοποιοί από τη φύση τους, κατόρθωναν να προσποιούνται τελείως ασυναίσθητα και να το θεωρούν καλό να προσποιούνται. Επιπλέον, ο καθένας με τη δική του αρετή βρισκόταν σε αγώνα με την αρετή του άλλου ή όλων των άλλων: πώς θα μπορούσαν να μην συγκεντρώνουν όλα τα τεχνάσματα για να παρουσιάζουν τις αρετές τους, πρώτα στους εαυτούς τους, έστω και από συνήθεια! Σε τι θα χρησίμευε μια αρετή αν δεν μπορούσαν να τη δείξουν ή που δεν ήθελαν να τη δείξουν; – Ο χριστιανισμός έθεσε ένα τέλος σ' αυτούς τους θεατρίνους της αρετής: επινόησε τη συνήθεια να προβάλλονται οι αμαρτίες με τρόπο αποκρουστικό, να επιδεικνύονται, έφερε στον κόσμο την κατάσταση της ψεύτικης αμαρτίας (μέχρι τις μέρες μας αυτή θεωρείται ως η “καλή στάση” στους καλούς χριστιανούς).

30.

Η εκλεπτυσμένη ωμότητα ως αρετή. Εδώ έχουμε μια ηθική που βασίζεται ολοκληρωτικά στο ένστικτο της διάκρισης – μην έχετε πολύ καλή γνώμη γι' αυτή! Τι ένστικτο είναι λοιπόν αυτό στο βάθος και ποια υστερόβουλη σκέψη το κατευθύνει; Επιδιώκουμε να κάνει κακό το βλέμμα μας στον διπλανό μας και να του κεντρίσει τη ζήλια, να του ξυπνήσει το αίσθημα της αδυναμίας και της ταπείνωσης. Θέλουμε να τον κάνουμε να γευτεί την πικρία του πεπρωμένου του σταλάζοντας στη γλώσσα του μια σταγόνα από το δικό μας μέλι και ενώ του δίνουμε να γευτεί αυτή τη δήθεν ευεργεσία, τον κοιτούμε με βλέμμα καρφωμένο και σαδιστικό. Αυτός έγινε τώρα ταπεινός και τέλειος μέσα στην ταπείνωσή του, – αναζητήστε αυτούς

που, μέσα από την ταπείνωσή του, ετοιμαζόταν από πολύ καιρό να βασανίσει. Στο τέλος θα τους βρείτε σίγουρα. Αυτός δείχνει συμπόνια για τα ζώα και οι άλλοι τον θαυμάζουν γι' αυτό, – αλλά υπάρχουν ορισμένοι στους οποίους θέλει μ' αυτό τον τρόπο να ξεσπάσει η σκληρότητά του. Εδώ βρίσκεται ένας μεγάλος καλλιτέχνης: η ηδονή που γεύεται εκ των προτέρων καθώς φαντάζεται τον φθόνο των κατατροπωμένων αντιπάλων του δεν άφησε τη δύναμή του να κοιμηθεί μέχρι που έγινε μεγάλος – πόσες πικρές στιγμές χρειάστηκε να πληρώσουν άλλες ψυχές για να γίνει αυτός μεγάλος! Η αγνότητα της μοναχής: με τι απειλητικό βλέμμα αντικρίζει τις γυναίκες που ζουν διαφορετικά απ' αυτήν! Τι εκδικητική χαρά υπάρχει στα μάτια της! – Το θέμα είναι σύντομο, οι παραλλαγές θα μπορούσαν να είναι αναρίθμητες, αλλά δεν θα μπορούσαν να γίνουν ενοχλητικές, – γιατί το να βεβαιώνουμε πως η θικότητα της διάκρισης είναι σε τελευταία ανάλυση, η χαρά που προκαλεί η εκλεπτυσμένη σκληρότητα, αυτό είναι μια καινοτομία πολύ παράδοξη και σχεδόν οδυνηρή. Σε τελευταία ανάλυση – θέλω να πω: κάθε φορά στην πρώτη γενιά. Επειδή, όταν κληρονομείται η συνήθεια μιας πράξης που διακρίνεται, δεν μεταβιβάζεται ταυτόχρονα και η οπισθιοβουλία (μόνο τα αισθήματα και όχι οι σκέψεις μπορούν να κληρονομηθούν): και, αν υποθέσουμε ότι δεν μεταβιβάζεται πάλι με τη μόρφωση στη δεύτερη γενιά η χαρά της σκληρότητας, στην πράξη που διακρίνεται, δεν υπάρχει ήδη πια: αλλά μόνο η χαρά που προκαλεί η συνήθεια αυτής της πράξης, όπως είναι. Όμως αυτή η χαρά είναι η πρώτη βαθμίδα του “καλού”.

31.

Η περηφάνια του πνεύματος. Η περηφάνια της ανθρώπινης ύπαρξης που εναντιώνεται στη θεωρία της καταγωγής του

ανθρώπου από τα ζώα, και που εγκαθιστά ανάμεσα στη φύση και στον άνθρωπο ένα μεγάλο χάσμα,— αυτή η περηφάνια έχει την αιτία της σε μια προκατάληψη γι' αυτό που είναι πνεύμα, κι αυτή η προκατάληψη είναι σχετικά πρόσσφατη. Στη διάρκεια της μακρόχρονης προϊστορίας της ανθρωπότητας, φαντάζονταν ότι το πνεύμα ήταν παντού και δεν σκέφτονταν καθόλου να το τιμούν σαν ένα ανθρώπινο προνόμιο. Επειδή αντίθετα, είχαν κάνει το πνευματικό (όπως όλες τις άλλες τάσεις, κακίες, κλίσεις) ένα κοινό αγαθό, και κατά συνέπεια συνηθισμένο, δεν ντρέπονταν να κατάγονται από ζώα ή δέντρα (οι ευγενικές φυλές πίστευαν πως τιμώνταν με τέτοιους μύθους), έβλεπαν στο πνεύμα αυτό που μας ενώνει με τη φύση και όχι αυτό που μας χωρίζει απ' αυτή. Έτσι ανατρέφονταν με την ταπεινοφροσύνη, και κατά συνέπεια με μια πρόληψη.

32.

Η τροχοπέδη. Να υποφέρεις ηθικά και νά μαθαίνεις, στη συνέχεια, ότι αυτό το είδος πόνου στηρίζεται σε ένα λάθος, είναι κάτι που σε εξοργίζει. Γιατί υπάρχει μια μοναδική παρηγοριά στο να παραδέχεσαι, με τον πόνο σου, “ένα κόσμο αλήθειας πολύ βαθύτερο” από κάθε άλλο κόσμο και προτιμάς να υποφέρεις και να αισθάνεσαι έτσι ότι μεταφέρεσαι πάνω από την πραγματικότητα (έχοντας τη συναίσθηση ότι πλησιάζεις αυτό τον “πολύ βαθύτερο κόσμο της αλήθειας”), παρά να ζεις δίχως πόνο και να στερείσαι αυτό το αίσθημα της εξύψωσης. Συνεπώς, είναι η περηφάνια και ο συνηθισμένος τρόπος ικανοποίησής της που αντιτίθενται στη νέα αντίληψη της ηθικής. Ποια δύναμη πρέπει λοιπόν να χρησιμοποιήσουμε για να εξουδετερώσουμε αυτή την τροχοπέδη; Περισσότερη περηφάνια; Μια καινούρια περηφάνια;

33.

Η περιφρόνηση των αιτιών, των συνεπειών και της πραγματικότητας. Αυτές οι ολέθριες συγκυρίες που πλήττουν μια κοινότητα, θύελλες, ξηρασίες ή επιδημίες, ξυπνούν σε όλα τα μέλη της την υποψία ότι οι παραβιάσεις που διαπράχθησαν ενάντια στα ήθη και στα έθιμα, πρέπει να επινοήσουν καινούρια έθιμα, για να κατευνάσουν μια νέα βία και μια νέα δαιμονική ιδιοτροπία. Αυτού του είδους οι υποψίες και οι σκέψεις εμποδίζουν έτσι την εμβάθυνση στα αληθινά αίτια και θεωρουν τη δαιμονική αιτία ως προϋπόθεση. Αυτή είναι μια από τις πηγές της κληρονομικής ιδιοτροπίας του ανθρώπινου πνεύματος: η άλλη πηγή βρίσκεται πολύ κοντά, γιατί, παρόμοια, και εξίσου συστηματικά, δίνουμε πολύ μικρότερη προσοχή στις αληθινές και φυσικές συνέπειες μιας πράξης παρά στις υπερφυσικές συνέπειες (στις υποτιθέμενες τιμωρίες και χάρες της θεότητας). Για παράδειγμα, υπάρχει ένας κανόνας που απαιτεί να γίνονται ορισμένα μπάνια σε μια ορισμένη εποχή. Δεν κάνουν λουτρό για λόγους καθαριότητας αλλά επειδή αυτό είναι προκαθορισμένο. Δεν μαθαίνουν να αποφεύγουν τις αληθινές συνέπειες της ακαθαρσίας, αλλά την πιθανή δυσαρέσκεια που θα ένιωθε η θεότητα αν τους έβλεπε να παραμελούν ένα λουτρό. Κάτω από την πίεση ενός δεισιδαιμονικού φόβου, υποψιάζονται ότι αυτές οι πλύσεις του ακάθαρτου κορμιού έχουν περισσότερη αξία απ' ό,τι φαίνεται, δίνουν δευτερεύουσα σημασία στο πλύσιμο καθαυτό, καταστρέφουν τη χαρά και την αίσθηση της πραγματικότητας, και στο τέλος δίνουν αξία σ' αυτές τις πλύσεις μόνο εφόσον μπορούν να είναι σύμβολα. Έτσι, κάτω από την κυριαρχία της ηθικότητας των ηθών, η ανθρώπινη ύπαρξη περιφρονεί πρώτα τις αιτίες, κατόπιν τις συνέπειες, τρίτο την πραγματικότητα, και συνδέει όλα τα ανώτερα αισθήματά της (σεβασμό, ευγένεια, περηφάνια,

ευγνωμοσύνη, αγάπη) με ένα φανταστικό κόσμο : τον λεγόμενο ανώτερο κόσμο. Και βλέπουμε ακόμη τις συνέπειές του: μόλις τα αισθήματα ενός ανθρώπου εξυψώνονται, αυτός ο φανταστικός κόσμος επενεργεί με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο. Είναι λυπηρό, αλλά για την ώρα, όλα τα ανώτερα αισθήματα, πρέπει να είναι ύποπτα στον άνθρωπο της επιστήμης, τόσο αναμιγμένα με αυταπάτες και υπερβολές είναι. Όχι ότι αυτά τα αισθήματα έπρεπε να είναι ύποπτα καθεαυτά και για πάντα: αλλά σίγουρα, απ' όλες τις προοδευτικές καθάρσεις που περιμένουν την ανθρωπότητα, η κάθαρση των ανωτέρων αισθημάτων θα είναι η βραδύτερη.

34.

Ηθικά αισθήματα και ηθικές έννοιες. Είναι φανερό ότι τα ηθικά αισθήματα μεταβιβάζονται έτσι που τα παιδιά παρατηρούν στους ενήλικες μια ισχυρή παρόρμηση για συμπάθειες και αντιπάθειες για ορισμένες ενέργειες, και καθώς είναι γνήσιοι πίθηκοι τις μιμούνται. Αργότερα, όταν είναι γεμάτα απ' αυτά τα καλά μαθημένα και εξασκημένα αισθήματα, σκέφτονται μια αργοπορημένη εξέταση, ένα είδος έκθεσης των κινήτρων που θα δικαιολογούσαν αυτές τις συμπάθειες και τις αντιπάθειες σαν υπόθεση ευπρέπειας. Άλλα αυτή η “έκθεση των κινήτρων” δεν έχει τίποτα να κάνει ούτε με την καταγωγή ούτε με την έκταση των συναισθημάτων: συμβιβάζεται κανείς με τον κανόνα που ορίζει ότι μια λογική ύπαρξη γνωρίζει τα επιχειρήματα για τα υπέρ και τα κατά, τα επιχειρήματα που μπορεί να υποδείξει και να γίνουν αποδεκτά. Απ' αυτή την άποψη, η ιστορία των ηθικών αισθημάτων είναι τελείως διαφορετική από την ιστορία των ηθικών εννοιών. Τα πρώτα είναι ισχυρά πριν από την πράξη, τα δεύτερα προπάντων μετά την πράξη, μπροστά στην αναγκαιότητα να εκφράζονται γι' αυτή.

35.

Τα αισθήματα και η καταγωγή τους από τις κρίσεις. “Να εμπιστεύεσαι τα αισθήματά σου!” – Άλλα τα αισθήματα δεν είναι κάτι οριστικό, κάτι πρωταρχικό. Πίσω από τα αισθήματα υπάρχουν οι κρίσεις και οι αξιολογήσεις που μας έχουν κληροδοτηθεί με τη μορφή των αισθημάτων (συμπάθειες, αντιπάθειες). Η έμπνευση που πηγάζει από ένα αίσθημα είναι εγγονή μιας κρίσης – συχνά μιας λαθεμένης κρίσης! – οπωσδήποτε όχι μιας προσωπικής δικής σου κρίσης.– Να υπακούτε στον παππού, στη γιαγιά και στους παππούδες αυτών περισσότερο απ' όσο στους θεούς που είναι μέσα μας, στη λογική και στην πείρα μας.

36.

Η Ανοησία της ευσέβειας που είναι γεμάτη με ιδιοτελείς σκέψεις. Πώς! Οι εφευρέτες των αρχαίων πολιτισμών, οι πρώτοι κατασκευαστές των εργαλείων και των νημάτων μέτρησης, των αμαξιών, των πλοίων και των σπιτιών, οι πρώτοι παρατηρητές των ουράνιων νόμων και των κανόνων του πολλαπλασιασμού, – ήταν ασύγκριτα διαφορετικοί και ανώτεροι από τους εφευρέτες και τους μελετητές της εποχής μας; Άραγε τα πρώτα βήματα είχαν αξία ισοδύναμη με όλα τα ταξίδια μας και τις θαλασσοπορίες μας στο πεδίο των ανακαλύψεων; Αυτό υπονοεί η προκατάληψη. Αυτό συμπεραίνει κανείς για τη μείωση της αξίας του σύγχρονου πνεύματος. Και όμως, είναι φανερό πως άλλοτε η τύχη ήταν ο μεγαλύτερος εφευρέτης και μελετητής, ο ευμενέστερος εμπνευστής εκείνων των ευφυών προγόνων και ότι, για την πιο ασήμαντη επινόηση που γίνεται τώρα, χρησιμοποιούν περισσότερο πνεύμα, περισσότερη

ενέργεια και επιστημονική φαντασία από ό,τι υπήρχε άλλοτε, στη διάρκεια μεγάλων περιόδων.

37.

Λαθεμένα συμπεράσματα από τη χρησιμότητα. Όταν κάποιος έχει αποδείξει την ύψιστη ωφελιμότητα ενός πράγματος, δεν έχει κάνει ακόμη ένα βήμα για να εξηγήσει την προέλευση αυτού του πράγματος: αυτό σημαίνει ότι με τη χρησιμότητα δεν μπορεί ποτέ κανείς να καταστήσει κατανοητή την αναγκαιότητα της ύπαρξης. Άλλα είναι ακριβώς η αντίθετη κρίση που έχει επικρατήσει ως τώρα – και μάλιστα ως το πεδίο της πιο αυστηρής επιστήμης. Ακόμη και στην αστρονομία, δεν έφτασαν τάχα στο σημείο να ισχυριστούν ότι η (δήθεν) ωφελιμότητα στη διάταξη των δορυφόρων (– η αντικατάσταση με άλλο τρόπο του φωτός που έχει εξασθενήσει από μια πολύ μεγάλη απόσταση από τον ήλιο, για να μην στερούνται το φως οι κάτοικοι των αστεριών) ήταν ο τελικός σκοπός αυτής της οικονομίας και εξηγούσε την προέλευσή της; Θα θυμηθούν εδώ τους συλλογισμούς του Χριστόφορου Κολόμβου: η γη είναι φτιαγμένη για τον άνθρωπο, αν υπάρχουν λοιπόν χώρες πρέπει να είναι κατοικημένες. “Εναὶ δυνατό να στέλνει ο ἥλιος τις αχτίδες του στο τίποτα και η νυχτερινή αγρύπνια των αστεριών να σπαταλιέται σε θάλασσες δίχως διεξόδους και σε ακατοίκητες περιοχές;”

38.

Τα μεταμορφωμένα από τις ηθικές κρίσεις ένστικτα. Το ίδιο ένστικτο γίνεται το επίπονο αίσθημα της δειλίας, κάτω από την εντύπωση της μομφής που έχουν επιβάλει σ' αυτήν τα ήθη: ή μάλλον στο ευάρεστο αίσθημα της ταπεινοσύνης,

αν μια ηθική όπως η χριστιανική ηθική την έχει βάλει στην καρδιά της και την έχει ονομάσει καλή. Αυτό σημαίνει ότι αυτό το ένστικτο θα απολαύσει είτε μια καλή είτε μια κακή συνείδηση! Αυτό καθευτό, όπως όλα τα ένστικτα, δεν έχει τίποτα τέτοιο, ούτε χαρακτήρα ούτε ηθική υπόσταση, και δεν συνοδεύεται ούτε από συγκεκριμένη αίσθηση χαράς ή λύπης: τα αποκτά όλα αυτά σαν μια δεύτερη φύση όταν έρχεται σε επαφή με άλλα ένστικτα που έχουν ήδη λάβει την ονομασία του καλού και του κακού, ή αναγνωρίζεται ως ιδιότητα μιας ύπαρξης που ο λαός έχει ήδη χαρακτηρίσει και αξιολογήσει από ηθική άποψη.– Έτσι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν άλλα αισθήματα για τον φθόνο απ' αυτά που έχουμε εμείς. Ο Ησίοδος τον αναφέρει ανάμεσα στις επενέργειες της καλής και ευεργετικής Έριδας και δεν υπήρχε τίποτα σκανδαλιστικό στο να αποδίδουν στους θεούς κάτι φθονέρο: αυτό είναι νοητό σε μια κατάσταση πραγμάτων που ο αγώνας τους ήταν η ψυχή. Όμως ο αγώνας θεωρείτο ως καλός και τον εκτιμούσαν ως τέτοιο. Παρόμοια οι Έλληνες διέφεραν από μας στην αξιολόγηση της ελπίδας: τη θεωρούσαν ως τυφλή και δόλια. Ο Ησίοδος υποδήλωσε σε ένα μύθο ό,τι πιο σφοδρό μπορούμε να πούμε γι' αυτή, και αυτό που είπε είναι τόσο παράξενο που κανένας νεότερος ερμηνευτής δεν κατάλαβε τίποτα, – επειδή αυτό είναι αντίθετο με το σύγχρονο πνεύμα που έχει μάθει από τον χριστιανισμό να πιστεύει στην ελπίδα σαν μια αρετή. Αντίθετα, στους Έλληνες για τους οποίους η γνώση του μέλλοντος δεν φαινόταν τελείως αποκλεισμένη και η ενημέρωση για το μέλλον γίνόταν, σε αναρίθμητες περιπτώσεις, ένα θρησκευτικό καθήκον, εκεί που εμείς είμαστε ευχαριστημένοι με την ελπίδα, χάρη σε όλα τα μαντεία και τους μάντεις, έπρεπε να είναι κάτι λίγο υποβαθμισμένο και κατεβασμένο στο επίπεδο κάποιου κακού ή επικίνδυνου πράγματος. Οι Εβραίοι που αντιμετώπιζαν την οργή διαφορετικά από μας, την ανακήρυξαν ιερή: γι' αυτό

τοποθέτησαν το σκοτεινό ανθρώπινο μεγαλείο που συνόδευε την οργή τόσο υψηλά που δεν θα μπορούσε να φανταστεί ένας Ευρωπαίος: έπλασαν τον ιερό λεχωβά τους οργισμένο, σύμφωνα με την ιερότητα των οργισμένων προφητών τους. Σε σύγκριση μ' αυτούς, οι περίφημοι οργίλοι της Ευρώπης δεν είναι, κατά κάποιο τρόπο, παρά μόνο δημιουργήματα από δεύτερο χέρι.

39.

Η προκατάληψη του «καθαρού πνεύματος». Παντού όπου κυριαρχούσε η θεωρία για την καθαρή πνευματικότητα, κατάστρεψε με τις υπερβολές της τη δύναμη των νεύρων: δίδασκε να περιφρονούμε το σώμα, να το παραμελούμε ή να το βασανίζουμε. Να βασανίζουμε και να περιφρονούμε τον ίδιο τον άνθρωπο για όλα τα ένστικτά του. Δημιουργούσε ψυχές σκοτεινές, σκληρές και καταπιεσμένες, – που άλλωστε πίστευαν ότι ήξεραν την αιτία του αισθήματος της αθλιότητας, που ένιωθαν και έλπιζαν να κατορθώσουν να εξαλείψουν αυτή την αιτία. «Πρέπει να βρίσκεται μέσα στο σώμα! Πάντα εξακολουθεί να είναι πολύ ανθηρό!» – αυτό συμπέραναν, ενώ στην πραγματικότητα το σώμα, με τις οδύνες του, δεν έπαινε να διαμαρτύρεται για τη συνεχή υποτίμηση που του έδειχναν. Μια γενική και χρόνια υπερβολική νευρικότητα, κατέληξε να είναι ο κλήρος αυτών των ενάρετων αγνών πνευμάτων: μάθαιναν περισσότερο να γνωρίζουν τη χαρά με τη μορφή της έκστασης και άλλων προδρόμων της παραφροσύνης – και το σύστημά τους έφτασε στο απόγειο όταν θεώρησαν την έκσταση ως το ακρότατο σημείο της ζωής και σαν μέτρο για την καταδίκη κάθε γήινου.

40.

Οι έρευνες για τα έθιμα. Οι αναρίθμητοι ηθικοί κανόνες που μαθαίνουμε βιαστικά από ένα γεγονός μοναδικό και παράξενο κατέληξαν πολύ γρήγορα να γίνουν ακατανόητοι: ήταν εξίσου δύσκολο να αφαιρέσουμε από τις προθέσεις, παρά να αναγνωρίσουμε την ποινή που θα ακολουθούσε μια παράβαση. Είχαν ακόμη αμφιβολίες για τη διαδοχική σειρά των τελετών. Άλλα, ενώ λάβαιναν αποφάσεις γι' αυτό το θέμα, το αντικείμενο μιας παρόμοιας έρευνας μεγάλωνε σε αξία, και αυτό που ήταν παράλογο σε ένα έθιμο κατέληγε να γίνει η πιο ιερή αγιότητα. Ας μην παίρνουμε ελαφρά τη δύναμη της ανθρωπότητας που ξοδεύτηκε για ολόκληρες χιλιετηρίδες και κυρίως ας μην αγνοούμε το αποτέλεσμα που προκαλούσαν αυτές οι έρευνες στο θέμα των εθίμων! Να που φτάσαμε στο τεράστιο πεδίο του χειρισμού της νοημοσύνης: όχι μόνο οι θρησκείες αναπτύχθηκαν και τελειοποιήθηκαν εδώ, αλλά και η επιστήμη βρίσκει τους αξιοσέβαστους αν και τρομερούς ακόμη προδρόμους της. Είναι εδώ που φύτρωσαν ο ποιητής, ο στοχαστής, ο γιατρός, ο νομοθέτης! Ο φόβος για το ακατανόητο που, κατά κάποιο διφορούμενο τρόπο, απαιτούσε από εμάς τελετές, περιβλήθηκε βαθμιαία με το θέλγητρο του δυσκολονόητου, και όταν δεν κατόρθωναν να εξιχνιάζουν κάτι, μάθαιναν να δημιουργούν.

41.

Για να καθορίσουμε την αξία της vita Contemplativa. Καθώς είμαστε άνθρωποι της θεωρητικής ζωής, ας μην ξεχνάμε τι είδους δεινά και συμφορές χτύπησαν τους ανθρώπους της vita activa – της πρακτικής ζωής από τα διάφορα αντίκτυπα της θεωρίας, – με μια λέξη, τι λογαριασμό έχει να

μας δώσει η *vita activa* αν καυχιόμαστε με μεγάλη αλαζονεία για τα ευεργετήματά μας. Θα μας αντέτασε κατά πρώτο λόγο: οι λεγόμενες θρησκευτικές φύσεις που υπερέχουν σε αριθμό μεταξύ των θεωρητικών και συνεπώς προσφέρουν το πιο κοινό είδος, πάντα συνετέλεσαν έτσι ώστε να κάνουν τη ζωή δύσκολη στους πρακτικούς ανθρώπους, να τους τη δηλητηριάσουν αν ήταν δυνατό: να σκοτεινάσουν τον ουρανό, να σβήσουν τον ήλιο, να κάνουν τη χαρά ύποπτη, να μειώσουν τις ελπίδες, να παραλύσουν το δραστήριο χέρι, – αυτό ήξεραν να κάνουν, ακριβώς όπως είχαν για τις δύσκολες εποχές και τα άθλια αισθήματα, τις παρηγοριές τους, τις ελεημοσύνες τους, τα απλωμένα χέρια και τις ευχές τους. Κατά δεύτερο λόγο: οι καλλιτέχνες, ένα σπανιότερο είδος ανθρώπων της *vita contemplativa* από τους θρησκευόμενους, αλλά αρκετά συχνό ακόμη, ως προσωπικότητες ήταν γενικά ανυπόφοροι, ιδιότροποι, φθονεροί, βίαιοι, εριστικοί: αυτή η εντύπωση πρέπει να διαχωριστεί από τη χαρούμενη και εξυψωτική εντύπωση των έργων τους. Τρίτο: οι φιλόσοφοι, ένα είδος όπου βρίσκονται συγκεντρωμένες οι θρησκευτικές και καλλιτεχνικές δυνάμεις, αλλά με τρόπο που ένα τρίτο στοιχείο μπορεί να έχει θέση, το διαλεκτικό στοιχείο, η χαρά της διαφωνίας, ήταν οι δημιουργοί του κακού με την ίδια έννοια που ήταν οι θρησκευόμενοι και οι καλλιτέχνες, και επιπλέον, με τη διαλεκτική τους τάση, προκάλεσαν ανία σε πολλούς ανθρώπους. Άλλα ο αριθμός τους ήταν πάντα πολύ μικρός. Τέταρτο: οι στοχαστές και τα επιστημονικά έργα τους: σπάνια προστάθησαν να δημιουργήσουν αποτελέσματα, ήταν ευχαριστημένοι με το να σκάβουν σιωπηλά τις τρύπες τους σαν τον τυφλοπόντικα. Έτσι προξένησαν ανία και ελάχιστη ευχαριστηση. Καθώς ήταν αντικείμενα χλευασμού και σαρκασμού, δίχως να το θέλουν, ανακούφισαν την ύπαρξη των ανθρώπων της *vita activa*. Τέλος, η επιστήμη κατέληξε να γίνει κάτι πολύ χρήσιμο για όλους: αν, εξαιτίας αυ-

τής της χρησιμότητας, πολλοί άνθρωποι προορισμένοι για τη *vita activa*, άνοιξαν ένα δρόμο για την επιστήμη με τον ιδρώτα του προσώπου τους, όχι δίχως κόπο και δίχως αναθέματα, το πλήθος των στοχαστών και των επιστημονικών εργατών δεν φέρει πάντως ευθύνη γι' αυτή τη δυσχέρεια: αυτή είναι “αυτοδημιούργητη αθλιότητα”.

42.

Η καταγωγή της *Vita Contemplativa*. Στη διάρκεια των βάρβαρων εποχών, όταν επικρατούσαν οι απαισιόδοξες απόψεις για τους ανθρώπους και τον κόσμο, το άτομο, συναισθανόμενο την πληρότητα της δύναμής του, φρόντιζε να ενεργεί σύμφωνα μ' αυτές τις απόψεις, δηλαδή να μετουσιώνει την ιδέα σε πράξη, με το κυνήγι, τη λεηλασία, την επίθεση, την κτηνωδία και τον φόνο, συμπεριλαμβάνοντας τα ωχρά αντίγραφα αυτών των πράξεων όπως γίνονται ανεκτές μόνο στο εσωτερικό της κοινότητας. Άλλα αν η δύναμή του ατόμου χαλάρωνε, αν αισθανόταν κουρασμένο ή άρρωστο, μελαγχολικό ή κορεσμένο και συνεπώς προσωρινά στερημένο από επιθυμίες και ορέξεις, γινόταν μια ύπαρξη σχετικά καλύτερη, δηλαδή λιγότερο επιζήμια. Οι απαισιόδοξες ίδεες του διατυπώνονται για την ώρα μόνο με λόγια και με σκέψεις, για παράδειγμα σχετικά με τους συντρόφους του, τη γυναίκα του, τη ζωή του ή τους θεούς του, οι κρίσεις του θα είναι κακές κρίσεις. Σ' αυτή την κατάσταση γίνεται στοχαστής και προφήτης, ή μάλλον η φαντασία του αναπτύσσει τις προλήψεις του, επινοεί καινούρια ήθη και έθιμα, γελοιοποιεί τους εχθρούς του: αλλά ό,τι κι αν φαντάζεται, όλα τα προϊόντα του πνεύματός του αντανακλούν αναγκαστικά την κατάστασή του, άρα τον φόβο και την κούραση, τη μείωση της εκτίμησής του για την ενέργεια και την απόλαυση. Το περιεχόμενο αυτών των προϊόντων πρέπει να

ανταποκρίνεται στα στοιχεία που συνθέτουν μια ψυχή ποιητική, με φανταστικές και ιερατικές τάσεις. Η κακή κρίση πρέπει να κυριαρχεί εδώ. Αργότερα, όλοι αυτοί που έκαναν συνεχώς εκείνο που άλλοτε έκανε το άτομο σ' αυτή την κατάσταση, δηλαδή αυτοί που έφεραν κακές κρίσεις, ζούσαν μελαγχολικά και με αδράνεια, ονομάζονταν ποιητές ή στοχαστές, iereis ή “γιατροί”: – καθώς δεν είχαν μεγάλη δραστηριότητα, θα τους έδιωχναν ευχαρίστως από την κοινότητα. Άλλα σ' αυτή την περίπτωση υπήρχε ένας μεγάλος κίνδυνος, – ακολούθησαν την πρόληψη και τη θεϊκή δύναμη, αναμφίβολα διέθεταν μέσα που ανήκαν σε άγνωστες δυνάμεις. Αυτή την εκτίμηση είχαν οι παλιότερες γενιές των θεωρητικών φύσεων, – ακριβώς στον βαθμό που δεν προκαλούσαν τον φόβο! Μ' αυτή τη μασκαρεμένη μορφή, σ' αυτή την αμφίβολη εκτίμηση, με κακή καρδιά και με πνεύμα συχνά βασανισμένο, πρωτοεμφανίστηκε η θεωρία στη γη, αδύναμη και τρομερή ταυτόχρονα, περιφρονημένη κρυφά και καλυμμένη δημόσια με τα σημάδια μιας δεισιδαιμονικής εκτίμησης! Εδώ πρέπει να πούμε, όπως πάντα: *rudenda origo!*

43.

Πόσες δυνάμεις πρέπει τώρα να συγκεντρώνει ο στοχαστής. Το να αποξενώνεσαι από τις αισθητικές θεωρήσεις, το να υψώνεσαι ως την αφαίρεση, – αυτό θεωρούσαν πραγματικά άλλοτε ως εξύψωση: δεν μπορούμε πια να έχουμε τελείωσα τα ίδια αισθήματα. Η μέθη που δημιουργείται από τις πιο ωχρές απεικονίσεις των λέξεων και των πραγμάτων, η συναλλαγή με άτομα αόρατα, ανεπιαίσθητα, άπιαστα, όλα αυτά ήταν αισθητά σαν μια ζωή σε ένα άλλο ανώτερο κόσμο, γεννημένο από τη βαθιά περιφρόνηση για τον κόσμο που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις, τον παραπλανητικό και άσχημο κόσμο.

“Αυτά τα abstracta δεν σαγηνεύουν πια, αλλά μπορούν να μας καθιδηγούν!” – τότε εκτοξεύονταν μ' αυτά σα να ήθελαν να αγγίξουν τα ουράνια. Δεν είναι το περιεχόμενο αυτών των πνευματικών παιχνιδιών, είναι αυτά τα ίδια τα παιχνίδια που σχημάτισαν “το ανώτερο πράγμα” στις πρωτόγονες εποχές της επιστήμης. Από εδώ προέρχεται ο θαυμασμός του Πλάτωνα για τη διαλεκτική, η ενθουσιώδης πίστη του στις αναγκαίες σχέσεις της με τον καλό, τον λυτρωμένο από τις αισθήσεις άνθρωπο. Δεν είναι μόνο οι διάφοροι τρόποι γνώσεων που ανακαλύφτηκαν χωριστά και προοδευτικά, αλλά και τα μέσα γνώσης γενικά, οι συνθήκες και οι ενέργειες που προηγούνται της γνώσης, στον άνθρωπο. Και πάντα, φαινόταν ότι η πράξη που ανακαλύφτηκε πρόσφατα ή οι καινούριες ψυχικές καταστάσεις δεν ήταν καθόλου ένα μέσο για να φτάσουν σε κάθε γνώση, αλλά ο επιθυμητός σκοπός, το περιεχόμενο και η περίληψη όλων όσων πρέπει να γνωρίζουμε. Ο στοχαστής χρειάζεται τη φαντασία, τον ενθουσιασμό, την αφαίρεση, την πνευματοποίηση, την επινοητικότητα, την προαίσθηση, την επαγγαγή, την κριτική, τη συγκέντρωση των υλικών, την απρόσωπη σκέψη, την παρατηρητικότητα και τη σύνθεση, και καθόλου λιγότερο τη δικαιοσύνη και την αγάπη για όλα όσα υπάρχουν, – αλλά όλα αυτά τα μέσα θεωρήθηκαν κάποτε, το καθένα χωριστά, στην ιστορία της *vita contemplativa*, ως σκοπός και μάλιστα ως ανώτατος σκοπός, και πρόσφεραν στους εφευρέτες τους εκείνη τη μακαριότητα που γεμίζει την ανθρώπινη ψυχή όταν φωτίζεται με την ακτινοβολία ενός ύψιστου σκοπού.

44.

Προέλευση και σημασία. Γιατί αυτή η σκέψη επανέρχεται ακατάπauστα στο μυαλό μου και αποκτά ολοένα πιο ζωηρά χρώματα; – Η σκέψη πως άλλοτε οι φιλόσοφοι, όταν βρίσκο-

νταν στον δρόμο για τη γνώση της προέλευσης των πραγμάτων, πίστευαν πάντα ότι εύρισκαν αυτό που είχε ανεκτίμητη σημασία για κάθε πράξη και κρίση. Δέχονταν μάλιστα εκ των προτέρων ότι η σωτηρία του ανθρώπου έπρεπε να στηρίζεται στη γνώση για την καταγωγή των πραγμάτων: τώρα, αντίθετα, όσο περισσότερο ασχολούμαστε με την αναζήτηση της προέλευσης, τόσο λιγότερο το ενδιαφέρον μας συμμετέχει σ' αυτή την πράξη. Αντίθετα, όλες οι αξιολογήσεις, όλα τα “ενδιαφέροντα” που θέσαμε στα πράγματα, αρχίζουν να αποκτούν τη σημασία τους στο μέτρο που με τη γνώση μας επιστρέφουμε στα ίδια πράγματα. Με τη γνώση για την καταγωγή, αυξάνεται η ασημαντότητα της καταγωγής: ενώ το κοντινό, αυτό που είναι μέσα μας και γύρω μας αρχίζει σιγά-σιγά να εμφανίζει χρώματα, κάλλη, αινίγματα και σημασίες, που τίποτα απ' αυτά δεν επιτρεπόταν να ονειρευτεί η αρχαία ανθρωπότητα. Άλλοτε, οι στοχαστές περιφέρονταν σαν αιχμαλωτισμένα θεριά, με κρυφή λύσσα, με το βλέμμα πάντα καρφωμένο στα κάγκελα του κλουβιού τους, και μετά πηδούσαν πάνω τους για να τα σπάσουν. Και φαινόταν ευτυχισμένος εκείνος που, μέσα από ένα κενό, πίστευε ότι έβλεπε κάτι από τα έξω, από το υπερπέραν και το απόμακρο.

45.

Μια τραγική έκβαση της γνώσης. Από όλα τα μέσα εξύψωσης, οι ανθρώπινες θυσίες σε όλες τις εποχές, εξύψωσαν και εξαϋλωσαν τον άνθρωπο. Και ίσως μια μεγαλειώδης σκέψη θα μπορούσε ακόμη και τώρα να εκμηδενίσει κάθε άλλη επιδίωξη, έτσι ώστε να φέρει την πιο θριαμβευτική νίκη ενάντια στο νικητή – η σκέψη της ανθρωπότητας που αυτοθυσιάζεται. Άλλα για ποιον έπρεπε να θυσιαστεί; Μπορούμε ήδη να ορκιστούμε ότι, αν ποτέ η γνώση αυτής της ιδέας προβάλλει

στον ορίζοντα, η γνώση της αλήθειας θα απομείνει ο μοναδικός τεράστιος σκοπός στον οποίο μια παρόμοια θυσία θα ήταν δυσανάλογη, επειδή για τη γνώση καμία θυσία δεν είναι πολύ μεγάλη. Στο μεταξύ δεν έχει ποτέ τεθεί το πρόβλημα κατά ποια έννοια είναι δυνατές στην ανθρωπότητα οι πορείες για την πρόοδο της γνώσης. Ακόμη λιγότερο να ξέρουμε ποιο ένστικτο γνώσης θα ωθούσε την ανθρωπότητα να προσφερθεί για ολοκαύτωμα, για να πεθάνει έχοντας στα μάτια της το φως μιας προληπτικής σοφίας. Ίσως, όταν κάποτε κατορθώσουμε να συναδελφωθούμε με τους κατοίκους άλλων πλανητών με σκοπό να φτάσουμε τη γνώση, και αν για μερικές χιλιετίες, μεταδώσουμε τη γνώση μας από άστρο σε άστρο, ο ενθουσιασμός μας για τη γνώση να φτάσει σε παρόμοιο επίπεδο!

46.

Να αμφιβάλεις για την αμφιβολία. “Πόσο καλό προσκέφαλο είναι η αμφιβολία για ένα ισορροπημένο κεφάλι!” – αυτή η φράση του Μοντέν εκνεύριζε πάντα τον Πασκάλ, επειδή κανείς ποτέ δεν επιθύμησε τόσο έντονα ένα καλό προσκέφαλο. Τι του έλειπε λοιπόν;

47.

Οι λέξεις εμποδίζουν την πορεία. Παντού όπου οι αρχαίοι των πρώτων αιώνων έθεταν μια λέξη, πίστευαν ότι είχαν κάνει μια ανακάλυψη. Πόσο αλήθεια το θέμα ήταν διαφορετικό! – είχαν θίξει ένα πρόβλημα και πιστεύοντας ότι το είχαν λύσει, είχαν δημιουργήσει ένα εμπόδιο για τη λύση του. – Τώρα, για να φτάσουμε στη γνώση, πρέπει να σκοντάψουμε σε λέξεις διαιωνισμένες και σκληρές σαν πέτρα, και αν επιχειρήσουμε κάτι τέτοιο, θα σπάσουμε πιθανότερα ένα πόδι παρά μια λέξη.

48.

Το “γνώθι σ’ αυτόν”. Μόνο όταν ο άνθρωπος θα έχει φτάσει στη γνώση όλων των πραγμάτων θα μπορεί να γνωρίσει τον ίδιο τον εαυτό του. Γιατί τα πράγματα είναι μόνο τα όρια του ανθρώπου.

49.

Το καινούριο θεμελιώδες αίσθημα: Η οριστική φθαρτή μας ύπαρξη. Άλλοτε, επεδίωκαν να ξυπνήσουν το αίσθημα του μεγαλείου του ανθρώπου αποδείχνοντας την θεϊκή του προέλευση: σήμερα αυτό έχει γίνει ένας απαγορευμένος δρόμος, επειδή στην πόρτα του υπάρχει ο πίθηκος, με κάποιο άλλο γιγάντιο ζώο όχι λιγότερο φοβερό – τρίζει τα δόντια του, σα να ήθελε να πει: ούτε ένα βήμα επιπλέον προς αυτή την κατεύθυνση! Κατά συνέπεια, δοκιμάζουν τώρα την αντίθετη κατεύθυνση: ο δρόμος που παίρνει η ανθρωπότητα πρέπει να χρησιμεύσει σαν απόδειξη για το μεγαλείο της και για τη συγγένειά της με τον θεό. Αλίμονο! Δεν γίνεται τίποτα μ’ αυτό! Στην άκρη του δρόμου βρίσκεται το τεφροδοχείο του τελευταίου ανθρώπου που είναι και νεκροθάφτης (με την επιγραφή: “nihil humani a me alienum puto”). Όποιος κι αν είναι ο βαθμός ανωτερότητας που μπορεί να φτάσει η ανθρώπινη εξέλιξη – και ίσως θα είναι στο τέλος κατώτερος από την αρχή! – δεν υπάρχει γι’ αυτή κανένα πέρασμα σε μια ανώτερη τάξη, ακριβώς όπως στο τέλος του δρόμου τους στη γη, τα μυρμήγκια και οι ωτοσκώληκες μπαίνουν στην αιωνιότητα και στους κόλπους του Θεού. Το γίγνεσθαι, φέρει πίσω του το παρελθόν: γιατί πρέπει να υπάρχει για κάποιο αστέρι κι ακόμη, για μια μικρή ελπίδα σ’ αυτό το αστέρι, μια εξαίρεση απ’ αυτό το αιώνιο

θέαμα! Ας απομακρυνθούμε από παρόμοιους συναισθηματισμούς.

50.

Η πίστη στην παραφορά. Οι άνθρωποι που έχουν στιγμές υπέρτατων ονειροπολήσεων και που, συνήθως, εξαιτίας της αντίθεσης και της υπερβολικής φθοράς των νευρικών τους δυνάμεων, αισθάνονται άθλιοι και απελπισμένοι, θεωρούν αυτές τις στιγμές ως την αληθινή τους ύπαρξη, το “εγώ”, την αθλιότητα και την ερήμωση ως το αποτέλεσμα του “όχι εγώ”. Να γιατί σκέφτονται το περιβάλλον τους, την εποχή τους, ολόκληρο τον κόσμο τους, με αισθήματα εκδικητικότητας. Η παραφορά περνά στα μάτια τους ως η αληθινή ζωή, το πραγματικό εγώ: άλλωστε βλέπουν τους αντιπάλους και αυτούς που εμποδίζουν την έκσταση, όποιο κι αν είναι το είδος αυτής της μέθης, πνευματικό, ηθικό, θρησκευτικό ή καλλιτεχνικό. Η ανθρωπότητα οφείλει ένα μεγάλο μέρος των δεινών της σ’ αυτούς τους ενθουσιώδεις μέθυσους: γιατί αυτοί είναι οι αχόρταγοι σπορείς του ζιζανίου της δυσαρέσκειας με τον εαυτό τους και με τον πλησίον τους, της περιφρόνησης της εποχής και του κόσμου, και κυρίως της γενικής κόπωσης. Ίσως μια όλόκληρη κόλαση εγκληματιών δεν θα μπορούσε να δημιουργήσει αυτές τις τρομερές και μακρινές συνέπειες, αυτά τα βαριά και ανησυχητικά αποτελέσματα που καταστρέφουν τη γη και τον αέρα, και που είναι το κληροδότημα αυτής της ευγενικής μικρής κοινότητας των ακράτητων, αλλόκοτων και μισομανιάκων όντων, των πνευμάτων που δεν ξέρουν να αυτοκυριαρχούνται και δεν κατορθώνουν να έχουν καμία απόλαυση για τον εαυτό τους παρά μόνο όταν χάνονται τελείως: ενώ ο εγκληματίας δίνει συχνά ακόμη την απόδειξη μιας τέλειας αυτοκυριαρχίας, θυσίας και φρόνησης, και διατηρεί ζωντανές

αυτές τις ιδιότητες, σ' αυτούς που τον φοβούνται. Απ' αυτό ο ουράνιος θόλος που υψώνεται πάνω από τη ζωή γίνεται ίσως επικίνδυνος και σκοτεινός, αλλά η ατμόσφαιρα παραμένει δυνατή και αυστηρή. – Επιπλέον, αυτοί οι ονειροπόλοι βάζουν όλες τους τις δυνάμεις για να εμφυτεύσουν στη ζωή την πίστη στην έκσταση, ως την κατεξοχήν ζωή: φοβερή πίστη! Όπως τώρα οι άγριοι γρήγορα καταστρέφονται από το “ράκι” και αποδεκατίζονται, η ανθρωπότητα καταστράφηκε στο σύνολό της αργά και εκ θεμελίων από τα οινοπνευματώδη ποτά των μεθυσμένων αισθημάτων και από εκείνους που διατηρούσαν την επιθυμία: ίσως αυτή καταλήξει για τούτο στην καταστροφή.

51.

Έτσι όπως είμαστε ακόμη! “Ας είμαστε επιεικείς απέναντι στους περίφημους μονόφθαλμους!” – είπε ο Στιούαρτ Μιλ: Θαρρείς και ήταν αναγκαίο να παρακαλούμε για επιείκεια εκεί όπου έχουμε συνηθίσει να προσφέρουμε πίστη και μάλιστα θαυμασμό! Εγώ λέω: ας είμαστε επιεικείς προς τους ανθρώπους που έχουν δυο μάτια, μεγάλα και μικρά, επειδή **έτσι όπως είμαστε**, δεν θα κατορθώσουμε να φτάσουμε πιο πέρα από την επιείκεια!

52.

Πού είναι οι νέοι θεραπευτές της ψυχής; Οι θεραπείες που προορίζονταν για παρηγοριά έχουν χαράξει στη ζωή αυτό τον βαθιά αξιοθρήνητο χαρακτήρα στον οποίο πιστεύουμε σήμερα. Η μεγαλύτερη αρρώστια των ανθρώπινων όντων γεννήθηκε από τον αγώνα ενάντια στις αρρώστιες, και τα υποκριτικά θεραπευτικά μέσα προξένησαν για πάντα δεινά χειρότερα απ'

αυτά που ήθελαν να εξαλείψουν. Από άγνοια, θεωρούσαν τα ναρκωτικά και αποχαυνωτικά μέσα που επενεργούσαν άμεσα, αυτά που αποκαλούσαν “παρηγοριές”, ως κύριες θεραπευτικές δυνάμεις. Μάλιστα, δεν παρατήρησαν ότι πλήρωνε κανείς συχνά αυτές τις άμεσες παρηγοριές με μια βαθιά και ολική αλλοιώση της υγείας, ότι οι άρρωστοι υπέφεραν από τις συνέπειες της μέθης και κατόπιν από τη στέρηση της μέθης, και στο τέλος από ένα καταθλιπτικό αίσθημα ανησυχίας, από νευρικούς κλονισμούς και από γενική καχεξία. Όταν αρρώσταινε κανείς ως ένα ορισμένο σημείο, δεν θεραπεύοταν πια, – γι' αυτό επαγρυπνούσαν οι θεραπευτές της ψυχής, που εχαίραν γενικής αναγνώρισης και λατρείας. – Ακριβώς για τον Σοπενάουερ λένε επανειλημμένα ότι για μια φορά πήρε επιτέλους στα σοβαρά τα βάσανα της ανθρωπότητας: πού είναι αυτός που θα πάρει επιτέλους μια φορά στα σοβαρά το αντίδοτο ενάντια σ' αυτά τα βάσανα και που θα καταδικάσει τον αχαρακτήριστο τσαρλατανισμό που χρησιμοποίησε ως τώρα η ανθρωπότητα, δίνοντάς του τις ωραιότερες ονομασίες, για να θεραπεύσει τις ψυχικές της ασθένειες;

53.

Κακομεταχείρηση προς τους ευσυνείδητους ανθρώπους. Οι ευσυνείδητοι και όχι οι ασυνείδητοι υπόφεραν τρομερά από την πίεση των προτροπών στη μετάνοια και από τον φόβο για την κόλαση, προπάντων αν ήταν ταυτόχρονα άνθρωποι με φαντασία. Με λίγα λόγια, τις περισσότερες φορές έγινε θλιβερή η ζωή εκείνων που είχαν περισσότερη ανάγκη για ευθυμία και ευχάριστες εικόνες – όχι μόνο για τη δική τους αναψυχή και θεραπεία, αλλά για να επιτρέψουν στην ανθρωπότητα να απολαύσει την παρουσία τους και να επωφεληθεί από την ακτινοβολία της ομορφιάς τους. Αλιμονο! πόσο αναίτια

βαρβαρότητα και κακομεταχείριση δεν προκάλεσαν οι θρησκείες που επινόησαν την αμαρτία! Και από τους ανθρώπους που, μέσα απ' αυτές, θέλησαν να απολαύσουν στο έπακρο τη δύναμή τους!

54.

Οι σκέψεις για την αρρώστια. Το να κατευνάσουμε τη φαντασία του άρρωστου για να μην υποφέρει περισσότερο από τις σκέψεις για την αρρώστια του παρά από την ίδια την αρρώστια,— νομίζω πως είναι κάτι. Κι αυτό δεν είναι λίγο! Καταλαβαίνετε τώρα το καθήκον μας;

55.

Οι “δρόμοι”. Οι δήθεν “σύντομοι δρόμοι” πάντα οδήγησαν την ανθρωπότητα στους μεγαλύτερους κινδύνους. Με την ευχάριστη είδηση ότι βρέθηκε ένας παρόμοιος δρόμος, εγκαταλείπει πάντα τον δρόμο της — κι έτσι χάνει τον δρόμο.

56.

Ο αποστάτης του ελεύθερου πνεύματος. Ποιος λοιπόν θα έτρεφε αντιπάθεια ενάντια στους ευσεβείς και κλεισμένους στην πίστη τους ανθρώπους; Μήπως δεν τους βλέπουμε, αντίθετα, με σιωπηλό σεβασμό απολαμβάνοντας τη θέα τους, με βαθιά λύπη επειδή αυτοί οι εξαίρετοι άνθρωποι δεν είχαν τα ίδια συναισθήματα με τα δικά μας; Άλλα από πού προέρχεται αυτή η βαθιά ξαφνική και αδικαιολόγητη αηδία απέναντι σ' εκείνον που κατείχε όλη την ελευθερία του πνεύματος και που τελικά έγινε “πιστός”; Όταν το συλλογιζόμαστε αυτό, έχουμε την εντύπωση πως είδαμε ένα αποκρουστικό θέαμα

που θα έπρεπε να σβήσουμε γρήγορα από την ψυχή μας! Δεν θα στρέφαμε άραγε τη ράχη στον ευσεβέστερο άνθρωπο αν είχαμε κάποια υποψία γι' αυτό το θέμα απέναντί του; Φυσικά, όχι από το γεγονός ότι τον καταδικάζουμε ηθικά, αλλά από μια αηδία και από ένα ξαφνικό τρόμο! Από πού προέρχεται αυτή η οξύτητα του αισθήματος; Ίσως ο ένας ή ο άλλος μας θα ήθελε να μας κάνει να καταλάβουμε ότι στο βάθος δεν είμαστε απόλυτα σίγουροι για τον εαυτό μας! Ότι ορισμένες φορές φυτεύουμε γύρω μας τα πιο αιχμηρά αγκάθια περιφρόνησης, για να μην μπορούμε πια, την κρίσιμη στιγμή που η ηλικία μας κάνει αδύναμους και αφηρημένους, να καταργήσουμε την περιφρόνησή μας!— Ειλικρινά: αυτή η υπόθεση είναι λαθεμένη, και εκείνος που την κάνει, δεν ξέρει τίποτα απ' αυτό που κινητοποιεί και καθορίζει το ελεύθερο πνεύμα: και πόσο ελάχιστα αξιοκατάκριτη φαίνεται στο ελεύθερο πνεύμα η αλλαγή μιας γνώμης! Πόσο σέβεται, αντίθετα, την ευχέρεια να αλλάζει γνώμη, μια σπάνια και ανώτερη διάκριση, κυρίως όταν την κρατά μέχρι μια προχωρημένη ηλικία! Και η έπαρσή του (όχι όμως η μικροψυχία του) φτάνει στο σημείο να δρέψει τους απαγορευμένους καρπούς του spernere se sperni και του spernere se ipsum, και δεν θα σταματούσε στον φόβο για τους ματαιόδοξους και τους νωθρούς. Επιπλέον, η θεωρία για την αθωότητα όλων των γνωμών του φαίνεται τόσο βέβαιη όσο η θεωρία για την αθωότητα όλων των πράξεων: πώς θα μπορούσε να γίνει ο κριτής και ο δήμιος των αποστατών της πνευματικής ελευθερίας; Η όψη ενός τέτοιου αποστάτη τον αγγίζει αντίθετα με τον ίδιο τρόπο που η όψη μιας αποκρουστικής αρρώστιας αγγίζει τον γιατρό: η φυσική αηδία μπροστά σ' αυτό που είναι διάτρητο, εξασθενημένο, πρησμένο, πυώδες, ξεπερνά για μια στιγμή τη λογική και τη θέληση να βοηθήσει κανείς. Έτσι, η καλή μας θέληση καταρρίπτεται από την απεικόνιση της τερατώδους ανομίας που θα έπρεπε να επικρατήσει στον

αποστάτη του ελεύθερου πνεύματος: από την παράσταση ενός γενικού εκφυλισμού που κατατρώει ακόμη και τον σκελετό του χαρακτήρα.–

57.

Άλλο φόβος, άλλη βεβαιότητα. Ο χριστιανισμός είχε κάνει να πλανιέται στη ζωή μια απεριόριστη και τελείως καινούρια απειλή κι έτσι δημιούργησε νέες ασφάλειες, χαρές, ψυχαχώγιες και νέες αξιολογήσεις των πραγμάτων. Ο αιώνας μας αρνείται την ύπαρξη αυτής της απειλής, και μάλιστα με καλή συνείδηση: ωστόσο, φέρνει ακόμη μαζί του τις παλιές συνήθειες της χριστιανικής ασφάλειας, της χριστιανικής απόλαυσης και αναψυχής και αξιολόγησης! Κι αυτό μέχρι τις ευγενέστερες τέχνες και φιλοσοφίες του! Πόσο αδύναμα και φθαρμένα, πόσο χολά και λειψά φαίνονται όλα αυτά: πόσο αβέβαια, τώρα που χάθηκε η τρομερή αντίθεση: ο πάντα παρών φόβος του χριστιανού για την αιώνια σωτηρία του!

58.

Ο Χριστιανισμός και τα Πάθη. Αντιλαμβάνεται κανείς στον χριστιανισμό μια μεγάλη δημοφιλή διαμαρτυρία ενάντια στη φιλοσοφία: η λογική των αρχαίων σοφών είχε αποτρέψει τους ανθρώπους από τα πάθη, ο χριστιανισμός θέλει να επιστρέψει τα πάθη στους ανθρώπους. Γι αυτό τον σκοπό, αρνείται κάθε ηθική αξία στην αρετή, έτσι όπως την εννοούσαν οι φιλόσοφοι – σαν μια νίκη της λογικής πάνω στο πάθος –, καταδικάζει γενικά κάθε ορθολογισμό και προσκαλεί τα πάθη να εκδηλωθούν στον ύψιστο βαθμό της δύναμης και της λαμπρότητάς τους: σαν αγάπη στον Θεού, φόβος του Θεού, ως φανατική πίστη στον Θεό, τυφλή ελπίδα στον Θεό.

59.

Το λάθος ως τονωτικό. Θα πουν ό,τι θέλουν, αλλά είναι βέβαιο ότι ο χριστιανισμός θέλησε να λυτρώσει τον άνθρωπο από τα βάρη των ηθικών απαιτήσεων πιστεύοντας ότι έδειχνε ένα σύντομο δρόμο προς την τελειότητα: ακριβώς όπως ορισμένοι φιλόσοφοι πίστευαν ότι μπορούσαν να απαλλαγούν από την επίπονη και μακρά διαλεκτική και από τη συλλογή αυστηρά ελεγχομένων γεγονότων για να παραπέμψουν σε “ένα βασιλικό δρόμο προς την αλήθεια”. Αυτό ήταν ένα διπλό λάθος, – αλλά και ένα μεγάλο τονωτικό για τους απελπισμένους, αυτούς που πέθαιναν από κόπωση μέσα στην έρημο.

60.

Κάθε πνεύμα καταλήγει να γίνει σαρκικά ορατό. Ο χριστιανισμός έχει αφομοιώσει ολόκληρο το πνεύμα ενός ανυπολόγιστου αριθμού ατόμων που είχαν ανάγκη από καταναγκασμό, από όλους εκείνους τους λεπτούς ή χονδροειδείς ενθουσιώδεις της ταπείνωσης και της αφοσίωσης. Έτσι απαλλάχτηκε από τη βαριά τοπική μορφή του – που μας ξαναφέρνει έντονα στη μνήμη την πρώτη εικόνα του απόστολου Παύλου – για να γίνει μια πολύ πνευματική θρησκεία, με ένα πρόσωπο χαραγμένο με χιλιάδες ρυτίδες, με ψεύτικα καταφύγια και υστεροβουλίες. Έδωσε το πνεύμα στην ανθρωπότητα της Ευρώπης και δεν αρκέστηκε στο να την κάνει πανούργα από θεολογικής πλευράς. Σ' αυτό το πνεύμα και σε σχέση με τη δύναμη και πολύ συχνά, με τη βαθύτερη πίστη και τιμιότητα της απάρνησης, έχει σμιλέψει τα εκλεκτότερα άτομα που υπήρξαν ποτέ στην ανθρώπινη κοινωνία: τις μορφές του ανώτερου και πιο εξυψωμένου καθολικού κλήρου, κυρίως όταν αυτές προέρχονταν από μια ευγενή οικογένεια και έφεραν εξαρχής την έμφυτη χάρη στις κινήσεις, το δεσποτικό βλέμμα, την εκλεπτυ-

σμένη ομορφιά των χεριών και των ποδιών. Εδώ το ανθρώπινο πρόσωπο φτάνει σ' εκείνη την πνευματικότητα που προκαλεί τη συνεχή ροή των δύο κατηγοριών ευτυχίας (το αίσθημα της δύναμης και το αίσθημα της υποταγής), από τη στιγμή που ένας καλά προμελετημένος ρυθμός ζωής εξημέρωσε το ζώο μέσα στον άνθρωπο. Εδώ μια δραστηριότητα που συνίσταται στην ευλογία, στη συχώρεση των αμαρτιών, στην παρουσία της θεότητας, διατηρεί ακατάπαυστα ζωντανό στην ψυχή και μάλιστα και στο κορμί, το αίσθημα μιας υπεράνθρωπης αποστολής. Εδώ βασιλεύει αυτή η ευγενική περιφρόνηση για την εύθραυστη φύση του σώματος, της ευζωίας και της ευτυχίας έτσι όπως ταιριάζει στους εκ γενετής στρατιώτες.

Μέσα στην υπακοή υπάρχει μια περηφάνια, πράγμα που αποτελεί το διακριτικό σημείο όλων των αριστοκρατών. Έχει κανείς τον ιδεαλισμό του και τη δικαιολογία του μέσα στην τεράστια αδυναμία του καθήκοντος. Η δύναμη της εκλεπτυσμένης ομορφιάς των πριγκίπων της Εκκλησίας πάντα απόδειχνε στον λαό την αλήθεια της Εκκλησίας. Μια στιγμιαία αποκτήνωση του κλήρου (όπως την εποχή του Λούθηρου) φέρνει πάντα την πίστη στο αντίθετό της. – Και αυτό το αποτέλεσμα της ομορφιάς και της λεπτότητας στον άνθρωπο, μέσα στην αρμονία της μορφής, του πνεύματος και του καθήκοντος, θα είχε εκμηδενιστεί με το τέλος των θρησκειών; Και δεν θα υπήρχε τρόπος να αποκτήσουμε κάτι υψηλότερο, ούτε καν να το φανταστούμε;

61.

Η αναγκαία θυσία. Αυτοί οι σοβαροί, στέρεοι, νομοταγείς άνθρωποι με τη βαθιά ευαισθησία, που είναι τώρα ολόψυχα χριστιανοί, οφείλουν στους εαυτούς τους την προσπάθεια για μια φορά, για ένα χρονικό διάστημα, να ζήσουν δίχως χριστια-

νισμό. Οφείλουν στην πίστη τους την εκλογή να ζήσουν “στην έρημο” – για να κατακτήσουν το δικαίωμα να κριθούν για το ερώτημα αν ο χριστιανισμός είναι αναγκαίος. Περιμένοντας, μένουν προσκολλημένοι στα χωράφια τους και από εκεί παρενοχλούν τον κόσμο που βρίσκεται πέρα από τα εδάφη τους: εξοργίζονται μάλιστα όταν κάποιος τους δώσει να καταλάβουν ότι ακριβώς πέρα από τα χωράφια τους βρίσκεται ολόκληρος ο κόσμος, ότι ολόκληρος ο χριστιανισμός δεν είναι παρά μια γωνιά! Όχι, η μαρτυρία σας δεν θα έχει βαρύτητα αν δεν έχετε ζήσει πολλά χρόνια δίχως χριστιανισμό, με μια φλογερή επιθυμία να αντέξετε ενάντια στον χριστιανισμό: μέχρι που να έχετε απομακρυνθεί πολύ απ' αυτόν. Όχι όταν η νοσταλγία σας φέρνει στους κόλπους της πατρίδας, αλλά όταν η κρίση βασίζεται στη σοβαρή σύγκριση, τότε η επιστροφή σας θα έχει σημασία!– Οι άνθρωποι του μέλλοντος θα κάνουν κάποτε το ίδιο με όλες τις αξιολογικές κρίσεις του παρελθόντος. Πρέπει να τις ζήσει κανείς εκούσια ακόμη για μια φορά, έτσι όπως το αντίθετό τους, – για να έχει τελικά το δικαίωμα να τις περάσει από κόσκινο.

62.

Για την προέλευση των θρησκειών. Πώς μπορεί κανείς να θεωρεί ως αποκάλυψη την ίδια του την άποψη για τα πράγματα; Αυτό είναι το πρόβλημα της διαμόρφωσης των θρησκειών: κάθε φορά έμπαινε στο παιχνίδι κάποιος που του ήταν δυνατό αυτό το φαινόμενο. Η πρώτη προϋπόθεση ήταν να πιστεύει ήδη εκ των προτέρων στις αποκαλύψεις. Κάποτε, αποκτά την καινούρια του αντίληψη, και την ευφορία μιας μεγάλης προσωπικής υπόθεσης που αγκαλιάζει την ύπαρξη και ολόκληρος ο κόσμος διαπερνά με τόση δύναμη τη συνείδησή του, ώστε δεν τολμά να πιστέψει πιως είναι αυτός ο δημιουργός μιας

τέτοιας ευτυχίας, και αποδίδει την αιτία, και πάλι την αιτία της αιτίας αυτής της νέας αντίληψης, στον Θεό του: ως αποκάλυψη αυτού του Θεού. Πώς θα μπορούσε ένας άνθρωπος να είναι ο δημιουργός μιας τόσο μεγάλης ευτυχίας; – ρωτά η απαισιόδοξη αμφιβολία του. Αλλά υπάρχουν άλλοι μοχλοί που επενεργούν στα κρυφά γι' αυτό: για παράδειγμα, ενδυναμώνει κανείς μια γνώμη μπροστά στον εαυτό του θεωρώντας την ως αποκάλυψη, εξαλείφει έτσι ό,τι υποθετικό έχει αυτή, την απαλλάσσει από την κριτική και ακόμη από την αμφιβολία, την καθιστά ιερή. Είναι αλήθεια ότι έτσι υποβιβάζει τον εαυτό του στον ρόλο του οργάνου, αλλά η σκέψη μας τελικά νικά στο όνομα της θεϊκής σκέψης, – αυτό το αίσθημα του να παραμένεις ως το τέλος νικητής, αυτό το αίσθημα κυριαρχεί πάνω στο αίσθημα της ταπείνωσης. Ένα άλλο αίσθημα επενεργεί ακόμη στο βάθος: ανυψώνοντας τα προϊόντα μας πάνω από τον εαυτό μας, και παραβλέποντας φαινομενικά τη δική μας αξία, διατηρούμε μια αγαλλίαση που θυμίζει την αγάπη και την περηφάνια του πατέρα που εξαλείφει από τη μνήμη του τα πάντα, που κάνει κάτι περισσότερο από το να τα εξαλείφει.

63.

Το μίσος για τον πλησίον μας. Αν παραδεχτούμε ότι θεωρούμε τον πλησίον μας με τον ίδιο τρόπο που θεωρεί κι ο ίδιος τον εαυτό του – ο Σοπενάουερ αυτό το αποκαλεί “συμπόνια”, μα θα ήταν πιο σωστό να το ονομάσουμε προσωπικό πάθος, – τότε θα είμαστε αναγκασμένοι να τον μισούμε αν, όπως ο Πασκάλ, θεωρεί κι αυτός τον εαυτό του αξιομίσητο. Κι αυτό ήταν γενικά το αίσθημα του Πασκάλ προς τους ανθρώπους, και επίσης το αίσθημα του αρχαίου χριστιανισμού που, την εποχή

του Νέρωνα τον “κατηγόρησαν” για το odium generis humani*, όπως αφηγείται ο Τάκιτος.

64.

Οι απελπισμένοι. Ο χριστιανισμός κατέχει την όσφρηση του κυνηγού για όλους όσους ενδέχεται να οδηγηθούν, κατά κάποιο τρόπο, στην απελπισία, – (μόνο μια εκλεκτή μερίδα της ανθρωπότητας είναι ικανή γι' αυτή). Πάντα τους ακολουθεί και τους παραμονεύει. Ο Πασκάλ βίωσε αυτή την εμπειρία, επιχειρησε να οδηγήσει τον καθένα στην απόγνωση, με τη βοήθεια της πιο κοφτερής γνώσης – η προσπάθεια απότυχε, κι αυτό του προκάλεσε μια δική του δεύτερη απελπισία.

65.

Βραχμανισμός και Χριστιανισμός. Υπάρχουν συνταγές για να κατακτήσουμε το αίσθημα της δύναμης: από τη μια πλευρά γι' αυτούς που ξέρουν να αυτοκυριαρχούνται, και στους οποίους, εξ αιτίας αυτού, το αίσθημα της δύναμης είναι ήδη γνώριμο. Από την άλλη πλευρά, για εκείνους που δεν ξέρουν να αυτοκυριαρχούνται. Ο βραχμανισμός έχει φροντίσει για τα άτομα του πρώτου είδους, ενώ ο χριστιανισμός για τους ανθρώπους του δεύτερου είδους.

66.

Ευχέρεια του οραματισμού. Σε ολόκληρο τον Μεσαίωνα, το διακριτικό και γνήσιο γνώρισμα της ανώτερης ανθρωπότητας ήταν η ικανότητα να έχει οραματισμούς – δηλαδή να επηρεάζεται από μια βαθιά πνευματική διαταραχή. Και, στο βά-

* το μίσος ενάντια στο ... ανθρώπινο είδος.

θος, οι κανόνες της ζωής όλων των ανώτερων φύσεων του μεσαίωνα (οι θρησκευτικές φύσεις) αποβλέπουν στο να κάνουν τον άνθρωπο ικανό για οράματα. Τι το εκπληκτικό αν η υπερβολική εκτίμηση που έχουν τα μισότρελα, φαντασιόπληκτα, φανατικά, δήθεν μεγαλοφυή άτομα, διαρκεί ως τις μέρες μας; “Αυτοί έχουν δει πράγματα που οι άλλοι δεν βλέπουν” – βέβαια κι αυτό θα έπρεπε να μας κάνει προσεκτικούς απέναντι σ' αυτούς και καθόλου καλόπιστους.

67.

Η τιμή των πιστών. Αυτός που δίνει μεγάλη σημασία στο ότι πιστεύουν σ' αυτόν πως εγγυάται τον ουρανό, σε ανταμοιβή αυτής της πίστης, ότι τον εγγυάται σε όλους, ακόμη και στον ληστή πάνω στον σταυρό, – αυτός χρειάστηκε να υποφέρει από μια φοβερή αμφιβολία και να μάθει να γνωρίζει κάθε είδους σταύρωση: διαφορετικά, δεν θα ήταν σε θέση να αγοράζει τους πιστούς του τόσο ακριβά.

68.

Ο πρώτος Χριστιανός. Ολόκληρος ο κόσμος πιστεύει ακόμη στη συγγραφική ικανότητα του “Άγιου Πνεύματος”, ή υπομένει ακόμη τις συνέπειες αυτής της πίστης: αν ανοίγει κανείς τη Βίβλο το κάνει για “να ψυχαγωγηθεί” για να βρει στη δική του μικρή ή μεγάλη αθλιότητα, μια λέξη παρηγοριάς, – με λίγα λόγια, αναζητεί κάτι σ' αυτήν ή μένει εκεί αδιάφορα. Το ότι στη Βίβλο, περιγράφεται επίσης η ιστορία μιας από τις πιο φιλόδοξες και τις πιο αναιδείς ψυχές, ενός πνεύματος τόσο προληπτικού όσο και πανούργου, η ιστορία του απόστολου Παύλου, – ποιος το γνωρίζει εκτός από μερικούς διανοούμενους; Ωστόσο, δίχως αυτή τη μοναδική ιστορία, δίχως τις ανησυχίες και τις θύελλες ενός τέτοιου πνεύματος, μιας παρόμοιας ψυχής,

δεν θα υπήρχε χριστιανικός κόσμος. Μόλις και μετά βίας θα είχαμε ακούσει να μιλούν για μια μικρή εβραϊκή αίρεση που ο δάσκαλός της πέθανε στον σταυρό. Είναι αλήθεια ότι αν είχαμε καταλάβει εγκαίρως αυτή την ιστορία, αν είχαμε διαβάσει, διαβάσει πραγματικά τα γραπτά του Αγίου Παύλου, όχι όπως διαβάζουμε τις αποκαλύψεις του “Άγιου Πνεύματος”, αλλά με την ευθύτητα ενός ελεύθερου και εύστροφου πνεύματος, δίχως να σκεφτόμαστε την προσωπική μας δυστυχία – για χίλια πεντακόσια χρόνια δεν υπήρχαν παρόμοιοι αναγνώστες –, τότε, από πολύ καριό δεν θα υπήρχε χριστιανισμός: είναι τόσο αληθινό πως αυτές οι σελίδες του εβραίου Πασκάλ αποκαλύπτουν την προέλευση του χριστιανισμού, ακριβώς όπως οι σελίδες του γάλλου Πασκάλ μας αποκαλύπτουν τη μοίρα του και τη λογική της μοιραίας πτώσης του. Αν το πλοίο του χριστιανισμού έριξε στη θάλασσα ένα μεγάλο μέρος του ιουδαϊκού φορτίου, αν μπήκε, αν μπόρεσε να μπει μέσα στους ειδωλολάτρες – αυτή είναι η ιστορία ενός μόνο ανθρώπου, ενός αξιολύπητου ανθρώπου, αυτού του ανθρώπου που είναι δυσάρεστος στους άλλους και στον ίδιο τον εαυτό του. Υπόφερε από μια έμμονη ιδέα, ή μάλλον από ένα έμμονο ερώτημα, που πάντα πρόβαλε καυτό: να ξέρουμε σε τι συνίστατο ο ιουδαϊκός νόμος; Ποια ήταν η δυνατότητα εκπλήρωσης αυτού του νόμου; Στη νεότητά του, ήθελε να ικανοποιήσει τον εαυτό του, άπληστος γι' αυτή την ανώτατη διάκριση που μπορούσαν να φαντάζονται οι Εβραίοι – αυτός ο λαός που ώθησε τη φαντασία της ηθικής υπεροχής υψηλότερα από κάθε άλλο λαό και που μόνο αυτός συνένωσε τη δημιουργία ενός άγιου Θεού με την ιδέα της αμαρτίας που θεωρείτο ως ένα παράπτωμα αυτής της αγιότητας. Ο Άγιος Παύλος έγινε ταυτόχρονα ο φανατικός υπερασπιστής και ο φύλακας της τιμής αυτού του Θεού και του νόμου του. Δίχως να σταματήσει τον αγώνα, και ενεδρεύοντας ενάντια στους παραβάτες αυτού του νόμου και σε εκείνους που τον αμφισβητούσαν, ήταν σκληρός και ανελέη-

τος μαζί τους και ακόμη έτοιμος να τους τιμωρήσει με τον πιο άγριο τρόπο. Και να που μέσα από την ίδια του την εμπειρία, έμαθε ότι ένας άνθρωπος σαν αυτόν – βίαιος, αισθησιακός, μελαγχολικός, κατατρεχόμενος από μίσος – δεν μπορούσε να εφαρμόσει αυτό το νόμο. Επιπλέον, και αυτό του φαινόταν το πιο παράξενο: αντιλήφθηκε ότι η αχαλίνωτη φιλοδοξία του ερεθίζόταν ασταμάτητα έτσι που ξεπερνούσε τα όρια, και ότι έπρεπε να ενδίδει σ' αυτό το κέντρισμα. Ήταν, αλήθεια, “η σαρκική τάση” που τον ανάγκαζε πάντα να παραβιάζει το νόμο; Μήπως, όπως υποψιαζόταν αργότερα, πίσω απ' αυτή την κλίση, ήταν ο ίδιος ο νόμος που έτσι γινόταν αναγκαστικά ανεκπλήρωτος και σε ωθούσε διαρκώς στην παραβίαση, με ακαταμάχητη σαγήνη; Άλλα τότε, δεν είχε ακόμη αυτή τη διέξοδο. Ίσως είχε στη συνείδησή του, όπως αφήνει να διαφανεί, το μίσος, το έγκλημα, τη μαγεία, την ειδωλολατρεία, την ασωτεία, τον αλκοολισμό, τις ηδονές σε οργιαστικά συμπόσια – και ό,τι μπορούσε να κάνει για να ανακουφιστεί απ' αυτή τη συνείδηση, και ακόμη, την αρχομανία που εκφραζόταν με τον υπερβολικό φανατισμό που όριζε για την υπεράσπιση και τον σεβασμό του νόμου. Και υπήρχαν στιγμές που έλεγε μέσα του: “Όλα είναι μάταια! Δεν είναι δυνατό να νικήσουμε τα δεινά του ανεκπλήρωτου νόμου.” Ο Λούθηρος σίγουρα θα ένιωθε ένα ανάλογο συναίσθημα όταν ήθελε να γίνει, στο μοναστήρι του, ο άνθρωπος του εκκλησιαστικού ιδανικού, και όμοια με τον Λούθηρο – που άρχισε κάποτε να μισεί και το εκκλησιαστικό ιδεώδες, και τον πάπα, και τους αγίους, και σύσσωμο τον κλήρο, με ένα μίσος πιο θανάσιμο απ' όσο ομολογούσε – όμοια λοιπόν συνέβη και με τον άγιο Παύλο. Ο νόμος έγινε ο σταυρός όπου αισθανόταν να τον καρφώνουν: Πόσο τον μισούσε! Πόση λύσσα ένιωθε εναντίον του! Και πώς άρχισε να ψάχνει απ' όλες τις πλευρές για να βρει τον κατάλληλο τρόπο ώστε να τον εκμηδενίσει – και όχι πια να τον εκπληρώσει ο ίδιος! Άλλα να που στο τέλος, το μιαλό του φωτίστηκε ξαφνικά, χάρη σε

ένα όραμα, που ήταν αναπόφευκτο να συμβεί σ' αυτό τον επιληπτικό, και μια σωτήρια ίδεα άστραψε μέσα του: αυτός ο ένθερμος ζηλωτής του νόμου που, στο βάθος της ψυχής του, τον είχε βαρεθεί θανάσιμα, είδε να εμφανίζεται, σε ένα ερημικό δρόμο, ο Χριστός με ένα θεϊκό φωτοστέφανο στο πρόσωπό του, κι ύστερα ο απόστολος Παύλος άκουσε τα παρακάτω λόγια: “Γιατί με καταδιώκεις;” Ωστόσο, το πιο σημαντικό που συνέβη εδώ ήταν το εξής: το πνεύμα του φωτίστηκε ξαφνικά και είπε μέσα του: “Είναι τελείως παράλογο να καταδιώκω εγώ τον Ιησού Χριστό! Να λοιπόν η λύση που γύρευα, να η τέλεια εκδίκηση! Εδώ και πουθενά αλλού έχω στα χέρια μου τον εξολοθρευτή του νόμου!” Και ο άρρωστος με την τυραννική υπεροψία αισθάνθηκε με μιας ότι συνήλθε, η ηθική απόγνωση διαλύθηκε επειδή η ίδια η ηθική διαλύεται, εκμηδενίστηκε – δηλαδή εκπληρώθηκε, εκεί ψηλά, στον σταυρό! Μέχρι τώρα, αυτός ο επαίσχυντος θάνατος του είχε φανεί ως το κύριο επιχείρημα εναντίον του μεσσιανισμού για τον οποίο μιλούσαν οι οπαδοί της νέας θρησκευτικής δοξασίας: τι θα γινόταν όμως, αν ήταν αναγκαίος για την κατάργηση του νόμου; – Οι ανυπολόγιστες συνέπειες αυτής της ξαφνικής ιδέας, αυτής της λύσης του αινίγματος, στροβιλίζονται μπροστά στα μάτια του, και ξαφνικά γίνεται ο πιο ευτυχισμένος άνθρωπος του κόσμου: το πεπρωμένο των Ιουδαίων, όχι, το πεπρωμένο ολόκληρης της ανθρωπότητας του φαίνεται συνδεδεμένο μ' αυτό το δευτερόλεπτό της ξαφνικής φώτισης, έχει ανακαλύψει την ίδεα των ιδεών, το κλειδί των κλειδιών, το φως των φωτών. Γύρω απ' αυτόν θα στρέφεται η ιστορία από δω κι εμπρός! Από τότε, είναι ο απόστολος της εκμηδένισης ενάντια στο νόμο. “Είμαι εκτός νόμου,” λέει και προσθέτει: “Αν ήθελα τώρα να επανέλθω και να υποταχθώ στο νόμο, θα έκανα τον Χριστό συνένοχο της αμαρτίας”. Γιατί ο νόμος υπήρχε μόνο για να εξυφαίνει πάντα την αμαρτία, όπως ένα χαλασμένο αίμα την αρρώστια. Ποτέ ο Θεός δεν θα είχε αποφασίσει τον

θάνατο του Χριστού αν ήταν δυνατή η εκπλήρωση του νόμου δίχως αυτό τον θάνατο. Στο εξής, όχι μόνο οι αμαρτίες μας θα εξαλείφονται, αλλά η αμαρτία καθεαυτή θα καταργείται. Από δω και πέρα ο νόμος θα είναι νεκρός, από δω και πέρα είναι νεκρό το σαρκικό πνεύμα όπου κατοικούσε – ή τουλάχιστον αυτό το πνεύμα θα ετοιμάζεται ακατάπauστα να πεθάνει, να αποσυντεθεί. Λίγες μέρες ζωής ακόμη στους κόλπους αυτής της αποσύνθεσης! – αυτή είναι η μοίρα του χριστιανού, πριν ενώθει με τον Χριστό και κατόπιν, αναστηθεί με τον Χριστό, στη θεία δόξα, και γίνει πια “ο υιός του Θεού” όπως ο Χριστός. Εδώ η μέθη του Αγίου Παύλου έχει φτάσει στο κορύφωμά της και μαζί της, η απαιτητικότητα της ψυχής του, – η σκέψη της ένωσης με τον Χριστό τον έκανε να χάσει κάθε ντροπή, κάθε μέτρο, κάθε αυτοσυγκράτηση, και η αδάμαστη τάση για κυριαρχία αποκαλύπτεται σε ένα παραλήρημα που προλαμβάνει τη θεία δόξα. – Αυτός ήταν ο πρώτος χριστιανός, ο εφευρέτης του χριστιανισμού! Πριν απ' αυτόν υπήρχαν μόνο μερικοί αιρετικοί ιουδαίοι.

69.

.

Αμίμητο. Υπάρχει μια τεράστια ένταση ανάμεσα στον φθόνο και στη φιλία, ανάμεσα στην αυτοπειφρόνηση και στην περηφάνια: ο Έλληνας ζούσε στην πρώτη, ο χριστιανός ζούσε στη δευτερη.

70.

Σε τι χρησιμεύει μια χοντροκομμένη διάνοια. Η χριστιανική Εκκλησία είναι μια εγκυκλοπαίδεια πανάρχαιων λατρειών, ιδεών της πιο ποικίλης προέλευσης, και γι' αυτό έχει τόση επιτυχία στις αποστολές της: μπορούσε να πάει άλλοτε και μπορεί ακόμη να πάει όπου θέλει, βρισκόταν και βρίσκεται πάντα μπροστά σε κάτι που της μοιάζει, με το οποίο μπορεί να αφομοιωθεί και να υποκαθιστά βαθμιαία το αληθινό της νόημα. Δεν είναι σ' αυτή το χριστιανικό, αλλά το παγκόσμια ειδωλολατρικό στα έθιμα της που είναι η αιτία για την ανάπτυξη αυτής της παγκόσμιας θρησκείας. Οι ιδέες της που έχουν τις ρίζες τους στην ίδια εποχή του Ιουδαϊκού πνεύματος και του ελληνικού πνεύματος, ήξεραν να εξυψώνονται από την αρχή, τόσο πάνω από τις εθνικές και φυλετικές διακρίσεις όσο και πάνω από τις προλήψεις. Αν και έχει κανείς το δικαίωμα να θαυμάζει αυτή τη δύναμη, – την εκπληκτική βαναυσότητα, τη λιτότητα του πνεύματός της, τη στιγμή που σχηματίστηκε η Εκκλησία, που της επέτρεπαν να μένει έτσι ευχαριστημένη με όλες τις τροφές και να χωνεύει τις αντιθέσεις σαν τα χαλίκια.

71.

Η χριστιανική εκδίκηση ενάντια στη Ρώμη. Ίσως τίποτα δεν κουράζει πιο πολύ από την όψη ενός μόνιμου νικητή, – για διακόσια χρόνια, έβλεπαν τη Ρώμη να κατακυριεύει τον ένα λαό μετά τον άλλο, ο κύκλος είχε συμπληρωθεί, κάθε μέλλον φαινόταν να έχει σταματήσει, κάθε πράγμα προετοιμαζόταν να διαρκέσει αιώνια, – και όταν οικοδομούσαν την αυτοκρατορία, το έκαναν με την υστεροβουλία της “aere perennius”. – Εμείς που γνωρίζουμε μόνο τη “μελαγχολία των ερειπίων”, δύσκολα μπορούμε να καταλάβουμε αυτή τη μελαγχολία που εί-

ναι τελείως διαφορετική από εκείνη των αιώνιων οικοδομημάτων, από την οποία έπρεπε να προσπαθεί κανείς να ξεφύγει όπως μπορούσε, – για παράδειγμα με την ελαφρότητα του Οράτιου. Άλλοι ζητούσαν άλλες παρηγοριές ενάντια στην κουραση που άγγιζε την απόγνωση, ενάντια στη θανάσιμη συνείδηση ότι από τότε, όλες οι κινήσεις της σκέψης και της καρδιάς θα ήταν ανέλπιδες, ότι παντού θα ενέδρευε η μεγάλη αράχνη που θα έπινε ανελέητα το αίμα όπου κι αν ανέβλυζε αυτό ακόμη. – Αυτό το βουβό μίσος του κουρασμένου πανάρχαιου θεατή, αυτό το μίσος ενάντια στη Ρώμη παντού όπου κυριαρχούσε η Ρώμη, κατέληξε να ξεσπάσει στον χριστιανισμό που συμπεριλάβαινε τη Ρώμη, τον “κόσμο” και την “αμαρτία” σε ένα μόνο αίσθημα. Εκδικήθηκαν τη Ρώμη με το να φαντάζονται το τέλος του κόσμου σύντομο και ξαφνικό, εκδικήθηκαν τη Ρώμη με το να της ορίζουν εκ νέου ένα μέλλον – η Ρώμη μπορούσε να μεταμορφώνει τα πάντα στην *ίδια* της την προϊστορία και στο παρόν της – και ένα μέλλον με το οποίο η Ρώμη δεν υπόφερε τη σύγκριση. Εκδικήθηκαν τη Ρώμη με το να ονειρεύονται τη δεύτερη παρουσία, – και ο σταυρωμένος Ιουδαίος, σύμβολο της λύτρωσης, ήταν ο βαθύτερος περίγελος των επιβλητικών Ρωμαίων επαρχιακών πραιτόρων, επειδή αυτοί εμφανίστηκαν από τότε ως τα σύμβολα του χαμού και του “κόσμου” που ήταν ώριμος για την καταστροφή.

72.

Τα “μετά θάνατον”. Ο χριστιανισμός ανακάλυψε ήδη ότι προϋπήρχε η ιδέα για την τιμωρία στην κόλαση σε ολόκληρη τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία: οι πολυάριθμες μυστικές λατρείες είχαν εκκολάψει αυτή την ιδέα με μια τελείως ιδιαίτερη αυταρέσκεια, λες και ήταν το πιο γόνιμο αυγό της δύναμής τους. Ο

Επίκουρος δεν πίστευε καθόλου ότι μπορούσε προσφέρει μεγαλύτερη υπηρεσία στους οπαδούς του από το να ξεριζώσει αυτή την πίστη από τα κατάβαθμά της: ο θρίαμβός του βρήκε τον ωραιότερο αντίλαλό του στο στόμα ενός οπαδού της θεωρίας του, σκυθρωπού αλλά φωτισμένου, του Ρωμαίου Λουκρήτιου. Αλίμονο! ο θρίαμβός του ήρθε πολύ νωρίς, – ο χριστιανισμός πήρε κάτω από την ιδιαίτερη προστασία του την πίστη στα υποχθόνια φόβητρα της Στυγός που εξασθένιζε ήδη και έκανε πολύ καλά! Πώς θα μπορούσε, χωρίς αυτή την τολμηρή του επίθεση στην ειδωλολατρεία, να νικήσει τη δημοτικότητα των λατρειών του Μίθρα και της Ισιδας; Έτσι έφερε τους πιο δειλούς ανθρώπους με το μέρος του, – τους πιο ενθουσιώδεις οπαδούς μιας καινούριας πίστης! Οι Ιουδαίοι, καθώς ήταν ένας λαός που αγαπούσε και αγαπά πολύ τη ζωή, όπως οι Έλληνες, και περισσότερο από τους Έλληνες, είχαν καλλιεργήσει ελάχιστα αυτές τις ιδέες. Ο οριστικός θάνατος, ως τιμωρία του αμαρτωλού, ο θάνατος δίχως ανάσταση, ως ακραία απειλή, – να τι εντυπωσίαζε αρκετά αυτούς τους μοναδικούς ανθρώπους που δεν ήθελαν να απαλλαγούν από το κορμί τους, αλλά που, μέσα στον εκλεπτυσμένο αιγυπτισμό τους, έλπιζαν ότι θα σώζονταν για πάντα. (Ένας Ιουδαίος μάρτυρας που αναφέρεται στο δεύτερο βιβλίο των Μακκαβαίων, δεν εννοεί να αποκολληθεί από τα ξεριζωμένα σωθικά του θέλει να τα έχει όταν θα αναστηθούν οι νεκροί – αυτό είναι τελείως εβραϊκό!) Οι πρώτοι χριστιανοί απείχαν πολύ από την ιδέα των αιώνιων πόνων, πίστευαν ότι είχαν λυτρωθεί “από τον θάνατο” και περίμεναν από μέρα σε μέρα μια μεταμόρφωση και όχι πια τον θάνατο. (Τι παράξενη εντύπωση πρέπει να προκάλεσε ο πρώτος θάνατος σ' αυτούς τους ανθρώπους της αναμονής! Τι εκπληκτικό ανακάτεμα ευθυμίας, αμφιβολίας, συστολής και πάθους! – αυτό είναι πράγματι ένα θέμα αντάξιο ενός μεγάλου καλλιτέχνη.) Ο Άγιος Παύλος δεν ήξερε να πει τίποτα καλύτερο για να επαινέσει τον Σωτήρα του, παρά μόνον

ότι είχε ανοίξει στον καθένα τις πόρτες της αθανασίας, – δεν πίστευε ακόμη στην ανάσταση των κολασμέων. Μάλιστα, εξαιτίας της θεωρίας του για τον ανεκπλήρωτο νόμο και τον θάνατο που θεωρούσαν ως συνέπεια της αμαρτίας, υποψιαζόταν ότι κανένας απολύτως ως τώρα δεν είχε περάσει στην αθανασία (ή ότι πολύ λίγοι είχαν γίνει αθάνατοι, από εύνοια και δίχως την αξία τους). Τώρα μόνο θα άρχιζε η αθανασία να ανοίγει τις πύλες της, – και λίγοι εκλεκτοί θα είχαν πρόσβαση σ' αυτή, όπως δεν παραλείπει να προσθέσει η υπεροψία των εκλεκτών. Άλλού, όταν το ζωικό ένστικτο δεν ήταν τόσο ορμητικό όσο στους Ιουδαίους και στους Χριστιανοεβραίους, και όταν η προοπτική για την αθανασία δεν φαινόταν πολύ πολυτιμότερη απ' όσο η προοπτική ενός οριστικού θανάτου, η ειδωλολατρική αλλά όχι τελείως αντι-ιουδαϊκή προσθήκη της κόλασης έγινε ένα πρόσφορο όργανο στα χέρια των αποστόλων: τότε γεννήθηκε αυτή η νέα θεωρία σύμφωνα με την οποία ο αμαρτωλός και ο κολασμένος είναι κι αυτοί αθάνατοι, η θεωρία δηλαδή της αιώνιας καταδίκης, και αυτή ήταν πιο ισχυρή από την καταθλιπτική ιδέα του οριστικού θανάτου. Η επιστήμη όφειλε να την αποκαταστήσει ξανά, και μάλιστα αποκρύοντας ταυτόχρονα κάθε άλλη άποψη για τον θάνατο και κάθε είδος ζωής πέρα απ' αυτόν. Έχουμε γίνει φτωχότεροι για ένα ενδιαφέρον πράγμα: η ζωή “μετά τον θάνατο” δεν μας αφορά πια! – αυτή είναι μια ανεκτίμητη ευεργεσία που είναι ακόμη πολύ πρόσφατη για να θεωρηθεί ως τέτοια σ' ολόκληρο τον κόσμο. – Και να που θριαμβεύει ξανά ο Επίκουρος!

73.

Για την “αλήθεια”! “Η αλήθεια του χριστιανισμού φανερώθηκε με την ενάρετη συμπεριφορά των χριστιανών, την αντοχή τους στον πόνο, την ακλόνητη πίστη τους και πριν απ' όλα, με τη διάδοση και την ανάπτυξη του χριστιανισμού, παρ' όλες τις

δυστυχίες”, – έτσι μιλάτε ακόμη και σήμερα! Είναι να σας λυπούνται! Μάθετε λοιπόν ότι όλα αυτά δεν αποδεικνύουν τίποτα, ούτε υπέρ ούτε κατά της αλήθειας, ότι η αλήθεια αποδεικνύεται διαφορετική από τη φιλαλήθεια και ότι αυτή η τελευταία δεν είναι καθόλου ένα επιχείρημα υπέρ της πρώτης.

74.

Χριστιανική οπισθοβουλία. Οι χριστιανοί των πρώτων αιώνων δεν θα έπρεπε να έχουν αυτή την τόσο συνηθισμένη οπισθόβουλη σκέψη: “Είναι προτιμότερο να πείθεσαι ότι είσαι ένοχος παρά να πείθεσαι ότι είσαι αθώος, επειδή δεν ξέρεις ποτέ πώς σε κρίνει ένας ισχυρός κριτής, – αλλά πρέπει να φοβάται κανείς ότι αυτός ελπίζει να βρει μόνο ενόχους που έχουν συνείδηση για το σφάλμα τους. Με τη μεγάλη του δύναμη θα δώσει ευκολότερα χάρη σε ένα ένοχο παρά θα ομολογήσει ότι κάποιος μπροστά του έχει δίκιο.” – Αυτό ήταν το αίσθημα των φτωχών επαρχιωτών μπροστά στον Ρωμαίο πραίτορα: “Αυτός είναι πολύ περήφανος για να τολμήσουμε εμεις να είμαστε αθώοι.” Γιατί αυτό το αίσθημα δεν έπρεπε να επανεμφανισθεί όταν οι χριστιανοί ήθελαν να παρουσιαστούν στον ανώτατο δικαστή!

75.

Όχι ευρωπαϊκό και όχι αριστοκρατικό. Υπάρχει ένα ανατολίτικο και θηλυκό στοιχείο στον χριστιανισμό: αυτό ανακαλύπτουμε στην ιδέα ότι ο Θεός “παιδεύει όποιον αγαπά”. Γιατί οι γυναίκες της Ανατολής θεωρούν την τιμωρία και τον αυστηρό περιορισμό τους μακριά από τον κόσμο ως δείγμα αγάπης του συζύγου τους, και διαμαρτύρονται έντονά όταν αυτό το σημάδι λείπει.

76.

Να σκέπτεσαι άσχημα σημαίνει να πράπτεις άσχημα. Τα πάθη γίνονται επικίνδυνα και δόλια όταν οι άλλοι τα θεωρούν κατά κάποιο τρόπο επικίνδυνα και δόλια. Έτσι πέτυχε ο χριστιανισμός να δημιουργήσει από τον Έρωτα και την Αφροδίτη – υπέρτατες ιδανικές δυνάμεις – στοιχειά της κόλασης και φαντάσματα, προκαλώντας μαρτύρια στη συνείδηση των πιστών σε κάθε σεξουαλική διέγερση. Δεν είναι φοβερό να μετατρέπουμε τις αναγκαίες και φυσιολογικές αισθήσεις σε πηγή εσωτερικής αθλιότητας και να κάνουμε έτσι εκούσια την εσωτερική αθλιότητα αναγκαία και φυσιολογική σε κάθε ανθρώπινη ύπαρξη; Επιπλέον, αυτή η αθλιότητα παραμένει μυστική, αλλά δεν έχει βαθύτερες ρίζες: επειδή δεν έχουν όλοι, όπως ο Σαΐπηρ στα σονέτα του, το θάρρος να ομολογήσουν σ' αυτό το σημείο τη χριστιανική τους μελαγχολία. – Ένα πράγμα ενάντια στο οποίο είναι κανείς υποχρεωμένος να παλεύει, που πρέπει να κρατήσει μέσα στα όριά του, ή ακόμη σε ορισμένες περιπτώσεις, να το αποδιώξει ολότελα από το μυαλό του, πρέπει να ονομάζεται λοιπόν πάντα κακό; Δεν είναι συνήθεια των χυδαίων ψυχών να θεωρούν πάντα ένα εχθρό ως κακό; Έχει κανείς το δικαίωμα να αποκαλέσει Έρωτα ένα εχθρό; Οι σεξουαλικές αισθήσεις, ακριβώς όπως τα αισθήματα του οίκου και της λατρείας, έχουν ως κοινό γνώρισμα να ευεργετεί ο ένας τον άλλο με την ευχαρίστησή του – δεν συναντά πια κανείς τέτοιες ευεργετικές διαθέσεις μέσα στη φύση! Και είναι ακριβώς μια απ' αυτές που συκοφαντούν και που διαφθείρουν με την κακή συνείδηση! Η τεκνοποιία του ανθρώπου αφομοιώνεται στην κακή συνείδηση! – Άλλα αυτή η διαβολοποίηση του Έρωτα έχει τελειώσει με μια έκβαση κωμωδίας: ο “δαίμονας” Έρωτας έγινε σιγά-σιγά πιο ενδιαφέρων για τους ανθρώπους παρά για τους αγγέλους και τους αγίους, χάρη στις κρυψίνοιες και στις μυστηριώδεις ενέργειες της Εκκλησίας σε όλα τα ερωτικά πράγματα: και χάρη στην Εκκλησία οι ερωτικές

υποθέσεις έγιναν το μοναδικό αληθινό ενδιαφέρον που είναι κοινό σε όλες τις κοινωνικές σφαίρες, – με μια υπερβολή που θα φαινόταν ανεξήγητη στην αρχαιότητα και που αργότερα θα προκαλέσει σίγουρα την ίλαρότητα. Κάθε άλλη ποίηση, κάθε άλλη σκέψη, από την υψηλότερη ως την κατώτερη, έχει διακριθεί και κάτι παραπάνω από διακριθεί από την υπέρμετρη σπουδαιότητα με την οποία η ιστορία του έρωτα εμφανίζεται ως η πρωταρχική ιστορία: ίσως γι' αυτό τον λόγο οι μεταγενέστεροι θα βρουν σε όλη την κληρονομιά του χριστιανικού πολιτισμού κάτι ασήμαντο και ανόητο.

77.

Τα ψυχικά μαρτύρια. Για κάθε σωματικό μαρτύριο που προξενεί ένα άτομο σε κάποιο άλλο, ο καθένας βγάζει τώρα δυνατές κραυγές. Η αγανάκτηση εναντίον ενός ανθρώπου που είναι ικανός για κάτι τέτοιο, ξεσπά αυθόρμητα. Φτάνουμε μάλιστα στο σημείο να τρέμουμε μήπως μας συμβεί το ίδιο μαρτύριο που θα μπορούσε κανείς να προκαλέσει σε ένα άνθρωπο ή σε ένα ζώο, και ο πόνος μας γίνεται ανυπόφορος όταν ακούμε να μιλούν για μια φανερή πράξη αυτής της κατηγορίας. Άλλα είμαστε ακόμη πολύ μακριά από το να έχουμε το ίδιο αίσθημα, εξίσου γενικό και καθορισμένο, για τα ψυχικά μαρτύρια και για ό,τι φοβερό έχουν. Ο χριστιανισμός τα έχει χρησιμοποιήσει σε απίστευτο βαθμό, και διακηρύσσει ακόμη συνεχώς αυτό το είδος μαρτυρίων, φτάνει μάλιστα ως το σημείο να παραπονείται για αποστασίες και χλιαρότητα, όταν αντιμετωπίζει μια ψυχική κατάσταση δίχως τέτοια μαρτύρια. – Απ' όλα αυτά προκύπτει ότι η ανθρωπότητα συμπεριφέρεται ακόμη και σήμερα, απέναντι στις πνευματικές καταδίκες διά πυράς, τα πνευματικά βάσανα και τα όργανα μαρτυρίου, με την ίδια υπομονή και την ίδια φοβερή αβεβαιότητα που είχε άλλοτε για τις φυσικές αγριότητες που προξενούσαν στους ανθρώπους ή στα ζώα. Βέβαια, η κόλαση δεν έμεινε ένας κενός

λόγος: και στους αληθινούς φόβους της κόλασης που μόλις είχαν δημιουργήθει, αντιστοιχούσε ένα νέο είδος οίκτου, μια τρομερή και βαριά συμπόνια, άγνωστη άλλοτε, προς εκείνους που ήταν “αμετάκλητα καταδικασμένοι”, ο οίκτος που εκδηλώνει για παράδειγμα ο πέτρινος πανδοχέας προς τον Δον Ζουάν και που, στη διάρκεια των χριστιανικών αιώνων, έκανε συχνά τις πέτρες να βογγούν. Ο Πλούταρχος παρουσιάζει μια ζοφερή εικόνα του προληπτικού ανθρώπου στην ειδωλολατρεία: αυτή η εικόνα γίνεται ανώδυνη όταν αντιπαραθέτουμε τον χριστιανό του Μεσαίωνα που ισχυρίζεται ότι δεν θα μπορέσει πια να αποφύγει τα “αιώνια μαρτύρια”. Βλέπει να εμφανίζονται μπροστά του τρομακτικοί οιωνοί: ίσως ένας πελαργός που κρατά ένα φίδι στο ράμφος του και που διστάζει να το καταπιεί. Ή μάλλον βλέπει ολόκληρη τη φύση να χλοιμιάζει ξαφνικά, ή να κυλούν στο έδαφος φλογισμένα χρώματα. Ή τα φαντάσματα των νεκρών συγγενών του να παρουσιάζονται με πρόσωπα που φέρουν τα ίχνη τρομερών πόνων. Ή ακόμη να φωτίζονται οι σκοτεινοί τοίχοι του δωματίου όπου κοιμάται, και μέσα στους κίτρινους καπνούς, να ορθώνονται όργανα βασανισμού, και να σαλεύει ένα γουργουρητό από φίδια και δαίμονες. Ποια αποτρόπαια φυλακή κατάφερε να κάνει ο χριστιανισμός απ’ αυτή τη γη, για να στήσει παντού τον εσταυρωμένο, χαρακτηρίζοντας έτσι τη γη ως ένα τόπο όπου “ο δίκαιος βασανίζεται ως τον θάνατο”! Και όταν η φλόγα ενός μεγάλου κήρυκα παρουσίαζε στο κοινό τους κρυφούς πόνους του απόμου, τα μαρτύρια του “μοναχικού δωματίου”, όταν για παράδειγμα, ένας Whitefield κήρυττε “σαν ένας ετοιμοθάνατος στους ετοιμοθάνατους”, άλλοτε κλαίγοντας με καυτά δάκρυα, άλλοτε χτυπώντας με δύναμη το πόδι του, μιλώντας με πάθος, με τόνο απότομο και κοφτερό, δίχως να φοβάται να κατευθύνει όλο το βάρος της επίθεσής του σε ένα και μοναδικό πρόσωπο που ήταν παρόν, αποσπώντας το από την κοινότητα με εξαιρετική σκληρότητα,— δεν φαινόταν τάχα ότι η γη ήθελε να μεταμορφωθεί κάθε φορά σε ένα “λιβάδι δυσμενειας”! Εβλε-

πε τότε κανείς όλα αυτά τα άτομα που είχαν μαζευτεί σα να είχαν πάθει παραφροσύνη. Πολλοί είχαν καταληφθεί από σπασμούς αγωνίας. Άλλοι κείτονταν λιπόθυμοι και ακίνητοι. Μερικοί έτρεμαν σύγκορμοι, ή οι διαπεραστικές κραυγές τους έσχιζαν τον αέρα για ώρες ολόκληρες. Παντού άκουγες μια λαχανιασμένη πνοή σα να έβγαινε από ανθρώπους που μισοπνιγόταν και πάσχιζαν για λίγο αέρα. “Και ατ’ αλήθεια, είπε ο αυτόπτης μάρτυρας ενός παρόμοιου κηρύγματος, σχεδόν όλοι οι ήχοι που αντιλαμβανόταν κανείς έμοιαζαν να προκαλούνται από τα σκληρά βασανιστήρια των ψυχορραγούντων.” – Ας μην ξεχνούμε ότι αυτός ήταν ο χριστιανισμός που έφτιαξε από το κρεβάτι του θανάτου ένα κρεβάτι μαρτυρίου και που οι σκηνές που είδαμε από τότε, οι τρομακτικοί πόνοι που έγιναν δύνατοί για πρώτη φορά, οι αισθήσεις και το αίμα αναρίθμητων μαρτύρων δηλητηριάστηκαν για όλη τη ζωή τους και για εκείνη των απογόνων τους. Ας φανταστούμε ένα αθώο πλάσμα που δεν μπορεί να λησμονήσει λόγια σαν αυτά εδώ: “Ω αιωνιότητα! Μακάρι να μην είχα ψυχή! Μακάρι να μην είχα γεννηθεί ποτέ! Πριν από έξι μέρες θα μπορούσατε να με βοηθήσετε. Άλλα τώρα τελείωσε. Ανήκω στον διάβολο, μαζί του θέλω να πάω στην κόλαση. Σπάστε, κακόμοιρες πέτρινες καρδιές! Δεν θέλετε να σπάσετε; Τι άλλο μπορεί να κάνει κανείς για τις πέτρινες καρδιές; Έχω καταδικαστεί για να λυτρωθείτε εσείς! Νάτος! Ναι, νάτος! Έλα, έλα καλέ δαιμόνα! Έλα λοιπόν!” –

78.

Το ποινικό δίκαιο. Η δυστυχία και η ενοχή – αυτά τα δύο πράγματα τα έθεσε ο χριστιανισμός στην ίδια πλάστιγγα: έτσι ώστε, όταν η δυστυχία που διαδέχεται την ενοχή είναι μεγάλη, ακόμη και τώρα μετρούν αθέλητα το μέγεθος του παλιού παραπτώματος. Άλλα αυτό δεν είναι αρχαίο και να γιατί η ελληνική τραγωδία, όπου γίνεται τόσος λόγος για δεινά και ενοχές

αλλά με διαφορετική έννοια, ανήκει στις μεγάλες απελευθερωτικές κινήσεις του πνεύματος, σε βαθμό που οι ίδιοι οι αρχαίοι δεν μπορούσαν να κατανοήσουν. Αυτοί ήταν αρκετά ανυποψίαστοι για να μην ορίσουν “επαρκείς σχέσεις” ανάμεσα στο σφάλμα και στη δυστυχία. Το παράπτωμα των τραγικών ηρώων είναι πράγματι το πετραδάκι που τους κάνει να σκοντάφουν, και γι' αυτό τυχαίνει να σπάσουν το χέρι τους ή να χάσουν το μάτι τους. Και το αρχαίο αίσθημα δεν παρέλειπε να λέει: “Σίγουρα θα έπρεπε να ακολουθήσει τον δρόμο του με μεγαλύτερη προφύλαξη και λιγότερη αλαζονεία!” Άλλα είναι στον χριστιανισμό που επιφυλάχτηκε να πει: “Υπάρχει εδώ μεγάλη δυστυχία και πίσω απ' αυτή τη μεγάλη δυστυχία, πρέπει να κρύβεται ένα μεγάλο σφάλμα, ένα σφάλμα εξίσου μεγάλο, αν και δεν μπορούμε να το δούμε καθαρά! Αν δεν το αισθάνεσαι αυτό, δυστυχισμένε, τότε η καρδιά σου είναι αναίσθητη, – και θα σου συμβούν πολύ μεγαλύτερες συμφορές”. – Υπήρχαν επίσης στην αρχαιότητα αληθινές δυστυχίες, απόλυτες, καθαρές δυστυχίες. Και μόνο στον χριστιανισμό έγιναν όλα τιμωρία δίκαιη: ο χριστιανισμός κάνει να υποφέρει ακόμη και η φαντασία αυτού που υποφέρει, έτσι που η παραμικρή στενοχώρια προκαλεί σ' αυτό το θύμα την αίσθηση ότι είναι ηθικά κολασμένος και αξιόμεμπτος. Καημένη ανθρωπότητα! – Οι Έλληνες έχουν μια ειδική λέξη για να χαρακτηρίσουν το αίσθημα της εξέγερσης που ενέπνεε η δυστυχία των άλλων: στους χριστιανικούς λαούς αυτό το αίσθημα ήταν απαγορευμένο, και γι' αυτό δεν δίνουν κανένα όνομα σ' αυτό τον πιο αρενωπό αδελφό του οίκου.

79.

Μία πρόταση. Όταν, σύμφωνα με τον Πασκάλ και τον χριστιανισμό, το εγώ μας είναι πάντα μισητό, πώς μπορούμε να επιτρέψουμε και να δεχτούμε ότι οι άλλοι μπορούν να το αγαπούν – είτε είναι θεοί είτε άνθρωποι; Θα ήταν αντίθετο σε κάθε έννοια ευπρέπειας να δεχτούμε να μας αγαπούν ενώ ξέρουμε πολύ καλά ότι μας αξίζει μόνο το μίσος, – για να μην μιλήσουμε καθόλου για άλλα απωθητικά αισθήματα. “Άλλα ακριβώς αυτό είναι το βασίλειο της χάρης.” – Η αγάπη σας για τον πλησίον είναι λοιπόν μια χάρη; Η συμπόνια σας είναι τάχα μια χάρη; Ε λοιπόν! Αν αυτό σας είναι δυνατό, κάνετε ένα βήμα πιο πέρα: αγαπήστε τον ίδιο σας τον εαυτό από χάρη, – τότε δεν θα έχετε πια καθόλου ανάγκη τον Θεό σας, και όλο το δράμα της αμαρτίας και της λύτρωσης θα ξετυλιχτεί στους ίδιους τους εαυτούς σας ως το τέλος!

80.

Ο φιλεύσπλαχνος Χριστιανός. Η χριστιανική συμπόνια απέναντι στα βάσανα του πλησίον μας έχει μια ανάποδη πλευρά: τη βαθιά υποψία για όλες τις χαρές του πλησίον μας, για τη χαρά που προκαλεί στον πλησίον μας η ικανότητά του να κάνει ό,τι θέλει και ό,τι μπορεί.

81.

Ανθρωπισμός του Αγίου. Ένας άγιος περιπλανιόταν ανάμεσα στους πιστούς και δεν μπορούσε να υποφέρει το ασύγαστο μίσος τους για τις αμαρτίες. Στο τέλος είπε: “Ο Θεός δημιούργησε όλα τα πράγματα εκτός από την αμαρτία: τι το εκπληκτικό αν δεν την επιθυμεί; – Άλλα ο άνθρωπος δημιούργησε

την αμαρτία – και θα απαρνιόταν αυτό το μοναδικό παιδί, αν όχι για τίποτα άλλο, μόνο επειδή δυσαρεστεί τον Θεό, τον μεγάλο πατέρα της αμαρτίας! Είναι αυτό ανθρώπινο; Σε κάθε άρχοντα να δίνουμε κάθε τιμή που του αξίζει! – αλλά η καρδιά και το καθήκον θα έπρεπε πριν απ' όλα να μιλούν για χάρη του παιδιού – και κατά δεύτερο λόγο μόνο για την τιμή του παππού!"

82.

Η διανοητική επίθεση. "Πρέπει να το τακτοποιήσεις αυτό με τον εαυτό σου, επειδή πρόκειται για τη ζωή σου." Είναι ο Λούθηρος που μας κάνει αυτή τη δήλωση πιστεύοντας ότι μας έβαλε το μαχαίρι στον λαιμό. Άλλα εμείς τον αποκρούουμε με τα λόγια κάποιου ανώτερου και πιο συνετού: "Εξαρτάται από μας να μην σχηματίζουμε γνώμη για το ένα ή για το άλλο και να απαλλάξουμε έτσι την ψυχή μας από την ανησυχία. Γιατί, από την ίδια τη φύση τους τα πράγματα δεν μπορούν να μας αναγκάσουν να έχουμε γνώμη."

83.

Φτωχή ανθρωπότητα! Μια σταγόνα αίμα περισσότερο ή λιγότερο μέσα στον εγκέφαλο είναι ικανή να κάνει τη ζωή μας απερίγραπτα άθλια και οδυνηρή, έτσι που αυτή η σταγόνα να μας κάνει να υποφέρουμε περισσότερο απ' όσο έκανε ο γύπας τον Προμηθέα να υποφέρει. Άλλα αυτό δεν γίνεται αληθινά φιβερό παρά μόνον όταν δεν ξέρει κανείς ότι αυτή η σταγόνα είναι η αιτία. Και όταν φαντάζεται πως είναι "ο διάβολος"! ή "η αμαρτία".!

84.

Η φιλολογία του Χριστιανισμού. Μπορεί κανείς να εκτιμήσει αρκετά σωστά πόσο λίγο ο χριστιανισμός αναπτύσσει την έννοια της χρηστότητας και της δικαιοσύνης αναλύοντας τον χαρακτήρα των γραπτών των διανοουμένων του. Αυτοί προωθούν τις υποθέσεις τους με τόση τόλμη σα να ήταν δόγματα, και η ερμηνεία μιας περικοπής της Βίβλου σπάνια τους προκαλεί μια τίμια αμηχανία. Διαβάζουμε ακατάπαιυστα: "έχω δίκιο επειδή έτσι είναι γραμμένο –", και μετά ακολουθεί μια διαδικασία τόσο αναίσχυντη στην ερμηνεία της ώστε κάνει τον φιλόλογο να στέκει ανάμεσα στον θυμό και στο γέλιο, και να αναρωτιέται ξανά και ξανά: Μα είναι δυνατό αυτό; Είναι έντιμο; Είναι τουλάχιστον ευπρεπές; Οι παρανομίες που διαπράττει κανείς εδώ από ψηλά, από τους προτεσταντικούς άμβωνες, ο βάρβαρος τρόπος με τον οποίο ο ιεροκήρυκας εκμεταλλεύεται το γεγονός ότι κανείς δεν τον διακόπτει για να του πει, ότι ο τρόπος με τον οποίο διαστρεβλώνεται και παραποιείται η Βίβλος, καλλιεργεί στον λαό, σε κάθε μορφή, την τέχνη της κακής ανάγνωσης, – όλα αυτά θα τα αποδοκιμάσει μόνο εκείνος που δεν πηγαίνει ποτέ ή που πηγαίνει πάντα στην εκκλησία. Άλλα, στο κάτω-κάτω, τι μπορεί να περιμένει κανείς από τις επιδράσεις μιας θρησκείας που, στους αιώνες της οικοδόμησής της, δημιούργησε εκείνη την εξωφρενική φιλολογική φάρσα για την Παλαιά Διαθήκη; Εννοώ, την προσπάθεια να αφαιρέσουν την Παλιά Διαθήκη από τους Ιουδαίους με τη διαβεβαίωση ότι δεν περιέχει παρά μόνο χριστιανικές θεωρίες και ότι ανήκει μόνο στους χριστιανούς, τον γνήσιο λαό του Ισραήλ, ενώ οι Εβραίοι απλά, την είχαν σφετεριστεί. Υπήρχε στη συνέχεια μια μανία ερμηνείας και υποκατάστασης που δεν μπορούσε ασφαλώς να συσχετισθεί με την καλή συνείδηση. Όσο κι αν διαμαρτύρονταν οι Ιουδαίοι, στην Παλιά Διαθή-

κη έπρεπε παντού να αναφέρεται ο Χριστός και μόνον ο Χριστός, προπάντων για τον σταυρό του. Και όλα τα αποσπάσματα όπου γινόταν λόγος για κάποιο ξύλο, μια βέργα, μια σκάλα, ένα κλωνί, ένα δέντρο, μια ιτιά ή ένα ραβδί, αυτά ήταν μόνο προφητείες για το ξύλο του σταυρού: ακόμη και η διέγερση του ρινόκερου και του χάλκινου φιδιού, ακόμη και οι κινήσεις του ίδιου του Μωϋσή με τα χέρια απλωμένα σε προσευχή, και οι σούβλες ακόμη όπου έψηναν το πασχαλινό αρνί, – όλα αυτά δεν ήταν παρά νύξεις και κατά κάποιο τρόπο, προμηνύματα του σταυρού! Ποιος ισχυριζόταν ότι το είχε ποτέ πιστέψει; Η Εκκλησία μάλιστα, δεν οπισθοχώρησε μπροστά στην παρεμβολή του κειμένου των Επταήχων (για παράδειγμα, στον ψαλμό 96, στ. 10), για να δώσει κατόπιν στον λαθραίο εισβολέα την έννοια μια χριστιανικής προφητείας. Γιατί βρίσκονταν σε κατάσταση πάλης και σκέφτονταν τους αντίπαλους και όχι τη χρηστότητα.

85.

Λεπτότητα στην ανέχεια. Φυλαχτείτε προπάντων από την ιδέα να χλευάζετε τη μυθολογία των Ελλήνων με το πρόσχημα ότι μοιάζει τόσο λίγο με τη δική σας βαθιά μεταφυσική! Οφείλετε να θαυμάζετε ένα λαό που επέβαλε εδώ μια διακοπή στην οξύνοιά του και που είχε για πολλά χρόνια αρκετή διακριτικότητα ώστε να ξεφύγει από τον κίνδυνο του σχολαστικισμού και της σοφιστικής πρόληψης.

86.

Οι Χριστιανοί ερμηνευτές του σώματος. Ό,τι προέρχεται από το στομάχι, τα έντερα, τους χτύπους της καρδιάς, τα νεύρα, τη χολή, το σπέρμα – όλες αυτές τις ενοχλήσεις, αυτές τις

αδυναμίες, αυτούς τους ερεθισμούς, όλα αυτά τα συμπτώματα της μηχανής που μας είναι τόσο λίγο γνωστή – όλα τούτα ένας χριστιανός όπως ο Πασκάλ τα θεωρεί ως ένα ηθικό και θρησκευτικό φαινόμενο, και αναφωτιέται αν η αιτία είναι ο Θεός ή ο διάολος, το καλό ή το κακό, η σωτηρία ή η καταδίκη. Τι δυστυχισμένος ερμηνευτής! Πώς πρέπει να συστρέψει και να βασανίσει το σύστημά του! Πώς πρέπει να συστραφεί και να τυραννιστεί ο ίδιος για να έχει δίκιο!

87.

Το ηθικό θαύμα. Στον ηθικό τομέα, ο χριστιανισμός γνωρίζει μόνο το θαύμα: την ξαφνική μετατροπή όλων των εξελίξεων, την ξαφνική εγκατάλειψη όλων των συνηθειών, την ξαφνική και ακατανίκητη κλίση προς νέα πρόσωπα και νέα αντικείμενα. Θεωρεί αυτό το φαινόμενο ως πράξη του Θεού και το αποκαλεί ενέργεια της αναγέννησης, ενώ του δίνει μια μοναδική και ασύγκριτη αξία. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, όλα όσα αποκαλούνται ακόμη ηθικότητα και είναι άσχετα μ' αυτό το θαύμα, γίνονται έτσι αδιάφορα στον χριστιανό, και ως αίσθημα ευζωίας και περηφάνιας, ίσως ακόμη ένα αντικείμενο φόβου. Ο κανόνας της αρετής, του εκπληρωμένου νόμου έχει διατυπωθεί στην Καινή Διαθήκη, αλλά έτσι που να είναι ο κανόνας της ανέφικτης αρετής: οι άνθρωποι που αποβλέπουν ακόμη σε μια ηθική τελειότητα πρέπει να μάθουν, σχετικά με ένα τέτοιο κανόνα, να ασθάνονται ολοένα περισσότερο απομακρυσμένοι από τον σκοπό τους, πρέπει να απελπίζονται από την ηθική και στο τέλος να ρίχνονται στην καρδιά του Ελεήμονα. – Μόνο μ' αυτό το συμπέρασμα οι ηθικές προσπάθειες στον χριστιανό θα μπορούσαν ακόμη να θεωρούνται ως άξιες, με την προϋπόθεση ότι αυτές οι προσπάθειες παραμένουν πάντα άκαρπες, επίπονες και μελαγχολικές. Έτσι, θα

μπορούσαν ακόμη να χρησιμεύσουν στο να προκαλέσουν αυτό το εκστατικό λεπτό όπου ο άνθρωπος παρευρίσκεται στο “ξεχειλισμα της χάρης” και στο ηθικό θαύμα: – ωστόσο, αυτός ο αγώνας για την ηθικότητα δεν είναι αναγκαίος: γιατί δεν είναι καθόλου σπάνια να προσβάλει αυτό το θαύμα τον αμαρτωλό, ακριβώς στο σημείο όπου ακμάζει, για να το πούμε έτσι, η λέπτα της αμαρτίας. Η παρέκκλιση από το βαθύτερο και ριζικότερο αμάρτημα φαίνεται μάλιστα ευκολότερη, και επιπλέον ως απτή απόδειξη του θαύματος, πολύ επιθυμητή. Το να διεισδύουμε στη φυσιολογική έννοια μιας τέτοιας ξαφνικής, παράλογης και ακαταμάχητης μεταστροφής, από ένα τέτοιο πέρασμα της βαθύτερης αθλιότητας στο βαθύτερο αίσθημα ευζωίας (να είναι αυτό μια μεταμφιεσμένη επιληψία;) – είναι υπόθεση των φρενολόγων που έχουν άφθονες ευκαιρίες να παρατηρήσουν παρόμοια “θαύματα” (για παράδειγμα με τη μορφή της μανίας για έγκλημα ή της μανίας για αυτοκτονία). Το σχετικά “πιο ευχάριστο αποτέλεσμα” τουλάχιστον στην περίπτωση του χριστιανού, – δεν αποτελεί ουσιαστική διαφορά.

88.

Λούθηρος, ο μεγάλος ευεργέτης. Το πιο σπουδαίο που επέτυχε ο Λούθηρος ήταν το ότι ξύπνησε τη δυσπιστία προς τους αγίους και προς ολόκληρη τη *vita contemplativa*: από τότε, ο δρόμος που οδηγεί σε μια μη χριστιανική *vita contemplativa* έγινε πάλι προσιτός στην Ευρώπη και μπήκε μια τροχοπέδη στην περιφρόνηση της λαϊκής δραστηριότητας. Ο Λούθηρος που παρέμενε ένας τολμηρός γιος ανθρακωρύχου όταν τον έκλεισαν σε μοναστήρι, όπου, ελλείψει άλλων βαθών και άλλων “φλεβών”, καταδύθηκε στον εαυτό του, για να διανοίξει τρομερές υπόγειες στοές, – ο Λούθηρος αντιλήφθηκε στο τέλος ότι του ήταν αδύνατο να ζήσει μια άγια και ασκητική

ζωή και ότι η έμφυτη “δραστηριότητά” του θα του κατάστρεψε σώμα και ψυχή. Για πολύ καιρό, προσπάθησε να βρει, μέσα από τις κακουχίες, τον δρόμο που οδηγεί στην αγιότητα, – αλλά κατέληξε να πάρει μια απόφαση και είπε: “Δεν υπάρχει αληθινή *vita contemplativa*! Αφεθήκαμε να μας εξαπατήσουν! Οι άγιοι δεν άξιζαν περισσότερο από όλους εμάς.” – Πράγματι, αυτός είναι ένας πολύ χοντροκομμένος τρόπος να έχεις δίκιο, – αλλά για τους Γερμανούς εκείνης της εποχής, ήταν ο μοναδικός που ταίριαζε αληθινά. Γιατί ήταν πλασμένοι να μπορούν να διαβάζουν στον κατηχισμό του Λούθηρου: “Εκτός από τις δέκα εντολές, δεν υπάρχει έργο που μπορεί να αρέσει στον Θεό, – τα πνευματικά έργα, τα έργα για τα οποία καυχιούνται ότι είναι άγια, είναι απλές φαντασιώσεις!”

89.

Η αμφιβολία ως αμαρτία. Ο χριστιανισμός έκανε ό,τι του ήταν δυνατό για να κλείσει τον κύκλο, και δεν έπαιε να διακηρύσσει ότι η αμφιβολία αποτελεί αμάρτημα. Πρέπει να ορμήσει κανείς στην πίστη δίχως τη βοήθεια της λογικής, μέσα από ένα θαύμα και μετά να κολυμπά μέσα σ' αυτή όπως στο πιο διαυγές και λιγότερο αβέβαιο στοιχείο: και ένα μόνο βλέμμα που ρίχνουμε στην Ξηρά, και μόνο η σκέψη ότι θα μπορούσαμε ίσως να μην υπάρχουμε παρά για να κολυμπάμε, η ελάχιστη κίνηση της αμφίβιας φύσης μας – είναι αμάρτημα! Παρατηρούμε ότι έτσι οι αποδείξεις της πίστης και κάθε σκέψη για την προέλευση της πίστης είναι καταδικασμένες. Απαιτούν την τύφλωση και τη μέθη, και ένα αιώνιο τραγούδι στα κύματα όπου πνίγηκε η λογική.

90.

Εγωισμός εναντίον εγωισμού. Πόσοι δεν καταλήγουν ακόμη στο παρακάτω συμπέρασμα: “Η ζωή θα ήταν ανυπόφορη αν δεν υπήρχε καθόλου Θεός!” Ή όπως λένε στους κύκλους των ιδεαλιστών: “Η ζωή θα ήταν ανυπόφορη αν δεν υπήρχε στο βάθος η ηθική της σπουδαιότητα!” – Πρέπει λοιπόν να υπάρχει ένας Θεός (ή μάλλον μια ηθική σπουδαιότητα της ύπαρξης)! Στην πραγματικότητα, συμβαίνει τελείως διαφορετικά: Αυτός που έχει συνηθίσει σ’ αυτές τις ιδέες δεν επιθυμεί να ζήσει χωρίς αυτές. Είναι λοιπόν αναγκαίες για τη συντήρησή του, – αλλά τι έπαρση να διακηρύσσουν ότι όλα όσα είναι απαραίτητα για τη συντήρησή τους πρέπει να υπάρχουν και στην πραγματικότητα! Τι θα συνέβαινε λοιπόν αν άλλοι είχαν αντίθετα συναισθήματα! Αν αρνιόνταν ακριβώς να ζήσουν κάτω από τις συνθήκες αυτών των δύο άρθρων πίστης, και αν, από τη στιγμή που θα εκπλήρωναν αυτούς τους όρους, η ζωή δεν θα τους φαινόταν πια άξια να τη ζήσουν! – Και αυτό γίνεται τώρα!

91.

Η αγαθοσύνη του Θεού. Ένας Θεός που είναι παντογνώστης και παντοδύναμος και που μάλιστα δεν θα φρόντιζε να γίνουν οι προθέσεις του κατανοητές από τα δημιουργήματά του – μπορεί να είναι Θεός της καλοσύνης; Ένας Θεός που αφήνει για ολόκληρες χιλιετηρίδες να υπάρχουν αναρίθμητες αμφιβολίες και δισταγμοί, σα να μην είχαν καμιά σημασία για τη λύτρωση της ανθρωπότητας, και που όμως επιτρέπει να θεωρούνται ως πιθανές οι πιο τρομερές συνέπειες στην περίπτωση που διαστρεβλώνεται η αλήθεια; Δεν θα ήταν βάναυσος ένας Θεός που θα κατείχε την αλήθεια και όμως θα

μπορούσε να παρακολουθήσει ψύχραιμα το θέαμα μιας ανθρωπότητας που βασανίζεται ανελέητα εξαιτίας αυτής της αλήθειας; – Μα ίσως είναι πράγματι ένας Θεός της αγάπης και δεν θα μπορούσε να εφράζεται καθαρότερα! Μήπως του λείπει το πνεύμα γι’ αυτό; Ή η ευγλωττία; Κάτι τέτοιο θα ήταν πολύ χειρότερο! Γιατί τότε θα έκανε ίσως λάθος σ’ αυτό που αποκαλεί “αλήθεια” του και θα έμοιαζε πολύ με τον “εξαπατημένο φτωχοδιάβολο”! Δεν πρέπει λοιπόν να υποφέρει σχεδόν τα μαρτύρια της κόλασης όταν βλέπει τα πλάσματά του να βασανίζονται, και κάτι περισσότερο, να υποφέρουν αιώνια, εξαιτίας της αναγνώρισής του, και δεν μπορεί ούτε να τα συμβουλεύσει ούτε να τα βοηθήσει, σαν τον κωφάλαλο που κάνει κάθε είδους ακαθόριστα νοήματα όταν το παιδί του και ο σκύλος του εκτίθενται στον τρομερότερο κίνδυνο. – Ένας πιστός που θα σκεφτόταν μ’ αυτό τον τρόπο θα ήταν στ’ αλήθεια άξιος συγνώμης αν η συμπόνια για τον πάσχοντα Θεό τον συγκινούσε περισσότερο από τη συμπόνια για τον “πλησίον”, – επειδή δεν νιώθει να υπάρχει ο πλησίον του, αν ο μεγάλος πρωταρχικός ερημίτης είναι αυτός που υποφέρει περισσότερο απ’ όλους, αυτός που έχει περισσότερη ανάγκη για παρηγοριά. – Όλες οι θρησκείες φέρουν το χαρακτηριστικό γνώρισμα ότι προέρχονται από μια κατάσταση πρωτόγονης και ανώριμης διανόησης – παίρνουν όλες εξαιρετικά ελαφρά την υποχρέωση να λένε την αλήθεια: δεν ξέρουν ακόμη τίποτα από το καθήκον του Θεού να είναι ακριβής και ειλικρινής στην επικοινωνία του με τους ανθρώπους. Κανείς δεν ήταν τόσο εύγλωττος όσο ο Πασκάλ όταν μιλούσε για τον “κρυφό Θεό” και για τους λόγους που έπρεπε να μείνει έτσι κρυφός και να μην πει ποτέ τα πράγματα παρά μόνο κατά το ήμισυ, πράγμα που δείχνει καλά ότι ο Πασκάλ δεν μπόρεσε ποτέ να ησυχάσει μ’ αυτό το ζήτημα: αλλά μιλά με τόση βεβαιότητα ώστε θα πίστευε κανείς ότι τον συνάντησε κάποτε πίσω από το παραπέτασμα. Αισθανόταν ακαθόριστα ότι ο “deus absconditus” είχε κάτι ανήθικο, αλλά φο-

βόταν να το ομολογήσει στον ίδιο τον εαυτό του: γι' αυτό μιλούσε όσο πιο δυνατά μπορούσε, όπως κάποιος που φοβάται.

92.

Στο νεκρικό κρεβάτι του χριστιανισμού. Οι αληθινά δραστήριοι άνθρωποι ζουν τώρα χωρίς χριστιανισμό, ενώ οι πιο μετριοπαθείς και πιο στοχαστικοί κατέχουν μόνο ένα ευπρεπισμένο, δηλαδή ένα μοναδικά απλουστευμένο χριστιανισμό. Ένας Θεός που με την αγάπη του, ρυθμίζει τα πάντα για το τελικό καλό, ένας Θεός που μας δίνει και μας παίρνει την αρετή μας καθώς και την ευτυχία μας, έτσι που γενικά, όλα να πάνε καλά, και να μην υπάρχει πια λόγος να πάρουμε τη ζωή άσχημα ή να την κατηγορούμε, – με μια λέξη, η παραίτηση και η ταπεινοφροσύνη που εξυψώθηκαν σε θεότητα, – αυτό είναι το καλύτερο και το πιο ζωντανό στοιχείο στον χριστιανισμό. Άλλα θα έπρεπε να παρατηρήσουμε ότι έτσι ο χριστιανισμός πέρασε σε μία ήπια ηθικότητα: στη θέση του “Θεού έμειναν η ελευθερία και η αθανασία”, η ευμένεια και τα έντιμα αισθήματα: αυτό είναι η ευθανασία του χριστιανισμού.

93.

Ποια είναι η αλήθεια; Ποιος δεν δυσαρεστείται όταν ακούει τον συλλογισμό που κάνουν πρόθυμα οι πιστοί: “Η επιστήμη δεν μπορεί να είναι αληθινή επειδή αρνείται τον Θεό. Άρα δεν προέρχεται από τον Θεό, άρα δεν είναι αληθινή επειδή ο Θεός είναι η αλήθεια.” Δεν είναι ο συλλογισμός, αλλά η πρώτη υπόθεση που περιέχει το λάθος. Και αν ο Θεός δεν ήταν ακριβώς η αλήθεια, και αν ήταν αυτό που αποδεικνύεται τώρα; Αν ήταν η ματαιοδοξία, η δίψα για δύναμη, η αδημονία, ο φόβος, η παραφροσύνη στην έκσταση και ο τρόμος των ανθρώπων;

94.

Φάρμακα για τη δυσαρέσκεια. Ο Άγιος Παύλος ήδη πιστεύει ότι ήταν αναγκαία μια θυσία για να εξαλείφεται η βαθιά δυσαρέσκεια του Θεού για την αμαρτία: από τότε οι χριστιανοί δεν έπαψαν να εκτονώνουν σε ένα θύμα τη δυσαρέσκεια που προκαλούσαν οι ίδιοι στον εαυτό τους, – είτε αυτή είναι ο “κόσμος”, ή η “ιστορία” ή η “λογική”, ή η χαρά, ή ακόμη η ηρεμία των άλλων ανθρώπων, – πρέπει οτιδήποτε καλό να πεθάνει για την αμαρτία τους (έστω και μόνο φαινομενικά)!

95.

Η ιστορική ανασκευή είναι η οριστική ανασκευή. Άλλοτε, προσπαθούσαν να αποδείξουν ότι δεν υπάρχει καθόλου Θεός, – σήμερα δείχνουν πώς μπόρεσε να σχηματιστεί η πίστη στην ύπαρξη ενός Θεού και με ποιο τρόπο αυτή η πίστη απόκτησε βαρύτητα και σημασία: έτσι, η ανταπόδειξη πως δεν υπάρχει κανένας Θεός καθίσταται ανώφελη. – Άλλοτε, όταν είχαν αναιρέσει τις προτεινόμενες “αποδείξεις για την ύπαρξη του Θεού”, υπήρχε ακόμη μια αμφιβολία: δεν θα μπορούσαν άραγε να βρεθούν καλύτερες αποδείξεις απ' αυτές που μόλις είχαν αναιρέσει; Εκείνη την εποχή οι αθεϊστές δεν ήξεραν πώς να βάζουν τα πράγματα στη θέση τους.

96.

In Hoc signo vinces! Όσο μεγάλος κι αν είναι ο βαθμός προόδου της Ευρώπης σε άλλους τομείς, στα θρησκευτικά θέματα δεν έφτασε ακόμη στη φιλελεύθερη αφέλεια των αρχαίων Βραχμάνων, πράγμα που αποδείχνει ότι στις Ινδίες, πριν από τέσσερις χιλιάδες χρόνια, οι άνθρωποι στοχάζονταν περισσότερο και μεταβίβαζαν στους μεταγενέστερους περισσό-

τερη διάθεση για σκέψη απ' όση στις μέρες μας. Γιατί αυτοί οι Βραχμάνοι πίστευαν πρώτο, ότι οι ιερείς ήταν ισχυρότεροι από τους θεούς, και δεύτερο ότι τα έθιμα ήταν που αποτελούσαν τη δύναμη των ιερέων: γι' αυτό οι ποιητές τους δεν έπαιναν να εγκωμιάζουν τα ήθη και τα έθιμα (προσευχές, τελετές, θυσίες, ύμνους, μελωδίες) που θεωρούσαν ως αληθινούς δωρητές όλων των αγαθών. Όποιος κι αν είναι ο βαθμός πρόληψης και ποίησης που εμπεριέχεται σε όλα αυτά οι αρχές παραμένουν αληθινές! Ένα βήμα ακόμη: και παραμέρισαν τους θεούς, – αυτό είναι που πρέπει να κάνει η Ευρώπη κάποτε! Άλλο ένα βήμα: και μπορεί κανείς να ζήσει δίχως τους παπάδες και τους διάμεσους: εμφανίζεται ο προφήτης που δίδαξε τη θρησκεία του λυτρωμού μέσα από τον ίδιο μας τον εαυτό, ο Βούδας: – πόσο μακριά είναι ακόμη η Ευρώπη απ' αυτή τη βαθμίδα πολιτισμού! Όταν τελικά όλα τα ήθη και τα έθιμα όπου στηρίζεται η δύναμη των θεών, των ιερέων και των λυτρωτών καταστραφούν, με λίγα λόγια όταν πεθάνει η ηθική με την παλιά έννοια, τότε θα έρθει... τι θα έρθει λοιπόν; – Άλλα ας μην επιδιώξουμε να το μαντέψουμε, ας προσπαθήσουμε καλύτερα να αποκτήσουμε κι εμείς αυτό που στην Ινδία, ανάμεσα σε ένα λαό στοχαστών, θεωρήθηκε πριν από μερικές χιλιετίες ως παράγγελμα της σκέψης! Υπάρχουν τώρα ίσως δέκα ως είκοσι εκατομμύρια άνθρωποι ανάμεσα στους διάφορους λαούς της Ευρώπης, που “δεν πιστεύουν πια στο Θεό”, – θα ήταν υπερβολική η αξίωση να φέρουν αυτοί ένα σήμα, για να αναγνωρίζει ο ένας τον άλλο; Από τι στιγμή που αναγνωρίζει ο ένας τον άλλο μ' αυτό τον τρόπο, θα γίνουν γνωστοί, – θα είναι αμέσως μια δύναμη στην Ευρώπη, και ευτυχώς μια δύναμη ανάμεσα στους λαούς! Ανάμεσα στις κάστες! Ανάμεσα στους πλούσιους και στους φτωχούς! Ανάμεσα σε εκείνους που διατάζουν και σε εκείνους που υπακούν! Ανάμεσα στους πιο ανήσυχους και στους πιο ήρεμους, τους πιο κατευναστικούς ανθρώπους!

ΔΕΥΤΕΡΟ ΒΙΒΛΙΟ

97.

Γίνεται κανείς ηθικός – όχι επειδή είναι ηθικός! Η υποταγή στην ηθική μπορεί να είναι δουλοπρεπής, ή ματαιόδοξη πράξη απελπισίας όπως η υποταγή σε ένα μονάρχη: αυτή καθεαυτή δεν έχει τίποτα ηθικό.

98.

Οι μεταβολές στην ηθική. Μια διαρκής επεξεργασία μεταβολής συντελείται στην ηθική, – τα εγκλήματα με ευτυχή έκβαση είναι η αιτία (λογαριάζω για παράδειγμα ότι εκεί ανήκουν όλες οι καινοτομίες των ηθικών κρίσεων).

99.

Σε τι είμαστε όλοι παρόλογοι. Συνεχίζουμε πάντα να βγάζουμε συμπεράσματα από κρίσεις που θεωρούμε ως λαθεμένες, από θεωρίες στις οποίες δεν πιστεύουμε πια, – με τα αισθήματά μας.

100.

Να ξυπνάς από το όνειρο. Υπήρχαν ευγενείς και σοφοί άνθρωποι που πίστευαν άλλοτε στην αρμονία των σφαιρών: «υπάρχουν ακόμη ευγενικοί και σοφοί άνθρωποι που πιστεύουν στην ηθική σημασία της ύπαρξης». Άλλα βλέπουμε να έρχεται η μέρα που τα αυτιά τους δεν θα ακούν πια αυτή την αρμονία. Θα ξυπνήσουν και θα αντιληφθούν ότι το αυτί τους ονειρευόταν.

101.

Άξιο για σκέψη. Το να δεχόμαστε μια πίστη απλά και μόνο επειδή είναι έθιμο να τη δεχόμαστε – δεν θα σήμαινε ότι είμαστε κακόπιστοι, δειλοί, νωθροί! – Τότε, η κακοπιστία, η δειλία, η τεμπελιά θα ήταν οι προϋποθέσεις της ηθικότητας;

102.

Οι αρχαιοτέρες ηθικές κρίσεις. Ποια είναι λοιπόν η στάση μας απέναντι στις ενέργειες του πλησίον μας; – Πριν απ' όλα, εξετάζουμε τι προκύπτει για μας απ' αυτές τις πράξεις, – τις κρίνουμε μόνο κάτω απ' αυτό το πρίσμα. Αυτής της επενέργειας είμαστε η αιτία, και αυτή θεωρούμε ως σκοπό της πράξης – και τελικά του αποδίνουμε τέτοιες προθέσεις ως μόνιμη ιδιότητα και στο εξής τον ονομάζουμε για παράδειγμα, «επικίνδυνο άνθρωπο». Τριπλό λάθος! Τριπλή περιφρόνηση, πανάρχαια όπως ο κόσμος! Ίσως αυτή η κληρονομιά μας έρχεται από τα ζώα και από την κάθε ηθική σ' αυτά τα τρομερά μικρά συμπεράσματα: «Αυτό που βλάπτει εμένα είναι κάτι κακό (καθεαυτό επιζήμιο). Αυτό που είναι ωφέλιμο για μένα είναι καλό (ευεργετικό και ωφέλιμο). Αυτό που με βλάπτει μια ή περισσότερες φορές μου είναι εχθρικό καθεαυτό. Αυτό που μου είναι ωφέλιμο μία ή περισσότερες φορές είναι για μένα ευνοϊκό καθεαυτό». Ο pudenda origo! Αυτό τάχα δεν σημαίνει ότι: Πρέπει

να ερμηνεύουμε τις αξιοθρήνητες, τυχάρπιαστες και περιστασιακές σχέσεις που μπορεί να έχει ένας άλλος με εμάς, σα να ήταν αυτές οι σχέσεις η ουσία και το θεμέλιο της ύπαρξής του, και να ισχυριζόμαστε ότι αυτός απέναντι σε όλο τον κόσμο και απέναντι στον ίδιο τον εαυτό του δεν είναι ικανός παρά μόνο για σχέσεις όμοιες μ' αυτές που είχαμε μαζί του μια ή περισσότερες φορές; Και μήπως, πίσω απ' αυτή την αληθινή τρέλα δεν υπάρχει η πιο αναιδής υστεροβολία: να πιστεύουμε ότι πρέπει να είμαστε εμείς οι ίδιοι η αρχή του καλού εφόσον το καλό και το κακό καθορίζονται σύμφωνα με μας;

103.

Υπάρχουν δυο είδη αρνητών της ηθικότητας. «Να αρνείσαι την ηθικότητα» – αυτό μπορεί να σημαίνει πριν απ' όλα: να αρνείσαι ότι τα ηθικά κίνητρα που προφασίζονται οι άνθρωποι τους ώθησαν πραγματικά στις ενέργειές τους, – αυτό λοιπόν ισοδυναμεί με τον ισχυρισμό πως η ηθικότητα είναι μόνο υπόθεση λέξεων και πως ανήκει στις χονδροειδείς ή και στις λεπτές απάτες (μα προπάντων στην αυταπάτη) των ανθρώπων, και ίσως περισσότερο των ανθρώπων που είναι περιβόητοι για την αρετή τους. Στη συνέχεια: μπορεί να σημαίνει να αρνείσαι ότι οι ηθικές κρίσεις βασίζονται σε αλήθειες. Παραδέχονται λοιπόν ότι αυτές οι κρίσεις είναι αληθινά τα κίνητρα των ενεργειών, αλλά ότι είναι πλάνες, αιτία όλων των ηθικών κρίσεων που παρακινούν τους ανθρώπους στις ηθικές τους ενέργειες. Αυτή η τελευταία άποψη είναι δική μου. Ωστόσο, δεν αρνούμαι ότι σε άπειρες περιπτώσεις, μια διακριτική δυσπιστία του είδους της πρώτης είναι δικαιολογημένη και οπωσδήποτε, έχει μεγάλη γενική χρησιμότητα. Αρνούμαι λοιπόν την ηθικότητα όπως αρνούμαι ότι υπάρχουν αλχημιστές που πίστεψαν σ' αυτές τις υποθέσεις και που βασίστηκαν σ' αυτές. Αρνούμαι επίσης την ηθικότητα: όχι επειδή υπάρχουν αναρίθμητοι άνθρωποι που αισθάνονται ανήθικοι, αλλά επειδή υπάρχει στην

πραγματικότητα ένας λόγος για να αισθάνονται έτσι. Δεν αρνούμαι, εξυπακούεται –αν παραδεχτούμε ότι δεν είμαι παράφρονας– ότι πρέπει να αποφύγω και να καταπολεμήσω πολλές ενέργειες που τις λένε ανήθικες. Επίσης, ότι πρέπει να εκτελέσω και να ενθαρρύνω πολλές απ' αυτές που αποκαλούνται ηθικές: αλλά πιστεύω ότι πρέπει να κάνω το ένα και το άλλο για άλλους λόγους απ' ό,τι το έχουν κάνει ως τώρα. **Πρέπει να αλλάξουμε τον τρόπο μας να βλέπουμε τα πράγματα** – να αλλάξουμε τον τρόπο με τον οποίο αισθανόμαστε τα πράγματα.

104.

Οι εκτιμήσεις μας. Όλες οι πράξεις μας συνδέονται με αξιολογήσεις. Όλες οι αξιολογήσεις είναι είτε προσωπικά δικές μας, είτε επίκτητες. – Αυτές οι τελευταίες είναι κατά πολύ περισσότερες. Γιατί τις υιοθετούμε; Από φόβο: δηλαδή η σύνεσή μας μας συμβουλεύει να δείχνουμε ότι τις θεωρούμε δικές μας – και συνηθίζουμε σ' αυτή την ιδέα, έτσι ώστε στο τέλος να γίνει η δεύτερη φύση μας. Το να έχουμε μια προσωπική εκτίμηση αξιών: δεν σημαίνει ότι μετρούμε ένα πράγμα ανάλογα με την ευχαρίστηση ή τη δυσαρέσκεια που μας προκαλεί, σε μας και σε κανέναν άλλο, – αλλά εδώ έχουμε κάτι εξαιρετικά σπάνιο! Τάχα όμως, πρέπει τουλάχιστον η αξιολόγησή μας για ένα άλλο πρόσωπο, που μας ωθεί να τη χρησιμοποιήσουμε, στις περισσότερες περιπτώσεις, να προέρχεται από μας και να είναι το δικό μας προσδιοριστικό κίνητρο; Ναι, αλλά αυτούς τους προσδιορισμούς τους δημιουργούμε από τα παιδικά μας χρόνια και σπάνια αλλάζουμε γνώμη γι' αυτούς. Τις περισσότερες φορές παραμένουμε σε όλη μας τη ζωή προσκολλημένοι στις παιδικές μας κρίσεις που έχουμε συνηθίσει, κι αυτό με τον τρόπο που κρίνουμε τους πλησίον μας (το πνεύμα τους, το αξίωμά τους, την ηθικότητά τους, τον χαρακτήρα

τους, ό,τι αξιέπαινο ή αξιοκατάκριτο έχουν) σεβόμενοι τις εκτιμήσεις τους.

105.

Ο φαινομενικός εγωισμός. Η πλειοψηφία των ανθρώπων ό,τι κι αν πιστεύουν και λένε για τον «εγωισμό» τους, δεν κάνουν τίποτα σ' όλη τη ζωή τους για το εγώ τους, αλλά για το φάντασμα του εγώ τους που έχει σχηματιστεί γι' αυτούς μέσα στο πνεύμα του περιβάλλοντός τους πριν τους κοινοποιηθεί. Κατά συνέπεια, ζουν όλοι μέσα σε μια νεφέλη από απρόσωπες ή μισοπρόσωπες γνώμες, και από αυθαίρετες και κατά κάποιο φανταστικές αξιολογήσεις, ο ένας σε σχέση με τον άλλο, και επομένως από πνεύμα σε πνεύμα: είναι ένα μοναδικός κόσμος φαντασμάτων που ξέρει να δίνει μια εικόνα τόσο γαλήνια! Αυτή καταχνιά από γνώμες και συνήθειες αναπτύσσεται και ζει σχεδόν ανεξάρτητα από τους ανθρώπους που περικαλύπτει. Σ' αυτή βρίσκεται η αχώριστη δυσαναλογία από τις γενικές κρίσεις για τους ανθρώπους – όλοι αυτοί που είναι άγνωστοι μεταξύ τους πιστεύουν σ' αυτή την αναιμική και αφηρημένη λέξη «άνθρωπος», δηλαδή σε ένα μύθο. Και κάθε αλλαγή που επιχειρείται σ' αυτή την αφηρημένη έννοια από τις μεμονωμένες ισχυρές κρίσεις (όπως εκείνες των ηγεμόνων και των φιλοσόφων) προκαλεί ένα ασυνήθιστο και παράλογο αποτέλεσμα στη μεγάλη πλειοψηφία. – Όλα αυτά επειδή κάθε άτομο αυτής της πλειοψηφίας δεν μπορεί να αντιτάξει ένα αληθινό εγώ, που του είναι προσιτό και που το έχει εμβαθύνει, στην καθολική ωχρή πλαστικότητα, που θα κατάστρεφε μ' αυτό τον τρόπο.

106.

Ενάντια στο ορισμό των ηθικών σκοπών. Απ' όλες τις πλευρές, ακούμε τώρα να λένε ότι ο σκοπός της ηθικής είναι κατά κάποιο τρόπο η διατήρηση και η πρόοδος της ανθρωπό-

τητας. Άλλα αυτό σημαίνει να θέλουμε μια συνταγή και τίποτα περισσότερο. Διατήρηση για ποιο πράγμα; Θα έπρεπε να ρωτήσουμε πριν απ' όλα, πρόοδο προς τα πού; – Μέσα στη συνταγή δεν παράλειψαν το ουσιώδες: την απάντηση σ' αυτό το «για ποιο πράγμα» και «προς τα πού»; Τι προκύπτει λοιπόν για την θεωρία των καθηκόντων του ανθρώπου που δεν έχει καθοριστεί ήδη, δίχως να μιλούμε γι' αυτό και δίχως να το σκεφτόμαστε; Μπορούμε να μάθουμε αρκετά απ' αυτή αν πρέπει να αποβλέπουμε στην ιδέα να παρατείνουμε όσο γίνεται την ύπαρξη της ανθρωπότητας, ή να απομακρύνουμε την ανθρωπότητα όσο μπορούμε από τη ζωώδη της κατάσταση; Πόσο διαφορετικά θα έπρεπε να είναι τα μέσα και στις δύο περιπτώσεις, δηλαδή η πρακτική ηθική! Αν παραδεχτούμε ότι θέλουμε να δώσουμε στην ανθρωπότητα όλη την ορθοφροσύνη για την οποία είναι ικανή, αυτό δεν θα εγγυόταν βέβαια και την πιο μακρόχρονη διάρκειά της! Ή μάλλον, αν παραδεχτούμε ότι ονειρευόμαστε τη «μεγαλύτερη ευτυχία» της, για να απαντήσουμε σ' αυτό το «για ποιο πράγμα» και σ' αυτό το «προς τα πού»: τότε σκεφτόμαστε τον ανώτατο βαθμό ευτυχίας όπου θα μπορούσαν να φτάσουν κάποια άτομα προοδευτικά; Ή ένα έσχατο, μέσο, ακαθόριστο ευδαιμονισμό, αλλά που όλοι θα μπορούσαν να το φτάσουν; Και γιατί να διάλεγε κανείς την ηθικότητα για να φτάσει σ' αυτό το σκοπό; Η ηθικότητα δεν έχει, τάχα, στο σύνολο της, δημιουργήσει μια τέτοια πηγή δυσαρέσκειας που θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι κάθε εκλεπτυνση της ηθικότητας κατέστησε τον άνθρωπο πιο δυσαρεστημένο με τον εαυτό του, με τον πλησίον του και με το πεπρωμένο του; Ο άνθρωπος που ως τώρα ήταν ο πιο ηθικός, δεν πίστεψε τάχα ότι η μοναδική κατάσταση που μπορεί το άτομο να δικαιολογήσει απέναντι στην ηθική ήταν η βαθύτερη αγωνία;

107.

Το δικαίωμά μας στην απερισκεψία. Πώς πρέπει να συμπεριφέρεται κανείς; Για ποιο σκοπό πρέπει να ενεργεί; – Αναφορικά με τις άμεσες και καθημερινές ανάγκες του ατόμου είναι εύκολο να απαντήσει κανείς σ' αυτό το ερώτημα. Άλλα όσο περισσότερο υπεισέρχεται σε ένα πεδίο λεπτότερων, πιο εκτεταμένων και πιο σημαντικών πράξεων, τόσο περισσότερο αβέβαιο και αυθαίρετο γίνεται το πρόβλημα. Ωστόσο, πρέπει εδώ ακριβώς να αποτραπεί η αυθαιρεσία της απόφασης! Αυτό απαιτεί η αυθεντία της ηθικής: ένας φόβος και ένας τυφλός σεβασμός πρέπει να οδηγούν τον άνθρωπο δίχως καθυστέρηση σ' αυτές τις πράξεις που δεν διακρίνει αμέσως τον σκοπό και τα μέσα τους! Στα πράγματα όπου θα μπορούσε να είναι επικίνδυνο να σκεφτόμαστε λαθεμένα, αυτή η αυθεντία της ηθικής συνδέει τη σκέψη – έτσι τουλάχιστον η ηθική συνηθίζει να δικαιολογείται μπροστά στους κατήγορούς της. «Λαθεμένα», εδώ σημαίνει «επικίνδυνα» –, αλλά επικίνδυνα για ποιον; Γενικά, δεν είναι ο κίνδυνος της πράξης που έχουν υπόψη οι κάτοικοι της αυθεντικής ηθικής, αλλά ο δικός τους κίνδυνος, η απώλεια που θα μπορούσε να υποστεί η δύναμη τους και η επιρροή τους, μόλις θα αναγνωριζόταν σε όλους το δικαίωμα να ενεργούν σύμφωνα με τη δική τους οποιαδήποτε λογική, αυθαίρετα και απερισκεπτά: αυτοί διατάζουν, ακόμη και όταν στα ερωτήματα: «Πώς πρέπει να συμπεριφέρομαι; για ποιο σκοπό πρέπει να ενεργώ;» μόλις και μετά βίας μπορούν να δοθούν απαντήσεις. Και αν η λογική της ανθρωπότητας αναπτύσσεται με τόσο περιέργη βραδύτητα, ώστε μερικές φορές να αμφισβητείται αυτή η ανάπτυξη που αφορά ολόκληρη την ιστορία της ανθρωπότητας, ποιος έχει μεγαλύτερη ευθύνη γι' αυτό, αν όχι αυτή η επίσημη παρουσία; Θα πω μάλιστα, αυτή η πανταχού παρουσία των ηθικών εντολών που δεν επιτρέπουν ούτε να τεθεί το προσωπικό ερώτημα «Για ποιο σκοπό;» και «Πώς;» Μήπως η πιαδεία μας δεν έχει δημιουργηθεί για να μας

προκαλεί παθητικά συναισθήματα, για να μας κάνει να καταφεύγουμε στο σκοτάδι όταν η λογική μας θα έπρεπε να διατηρεί όλη της τη διαύγεια και την ψυχραιμία; Εννοώ σε όλες τις ανώτερες και σπουδαιότερες υποθέσεις.

108.

Μερικές θέσεις. Εφόσον το άτομο επιθυμεί την ευτυχία του, δεν πρέπει να του δώσουμε κατευθύνσεις για τον δρόμο που οδηγεί στην ευτυχία: γιατί η ατομική ευτυχία πηγάζει από νόμους που είναι άγνωστοι στον καθένα, κι έτσι δεν μπορεί παρά να εμποδίζεται και να σταματά από εξωτερικές οδηγίες. Οι εντολές που αποκαλούν «ηθικές», στην πραγματικότητα στρέφονται ενάντια στα άτομα και δεν θέλουν καθόλου την ευτυχία τους. Αυτές οι εντολές έχουν τόση λίγη σχέση με «την ευτυχία και την ευημερία» της ανθρωπότητας – επειδή δεν είναι καθόλου δυνατό να συνδεθούν με αυτούς τους όρους και αυτές τις αυστηρές έννοιες, και ακόμη λιγότερο να χρησιμεύσουν σαν φάρος στον σκοτεινό ωκεανό των ηθικών επιδιώξεων. – Δεν είναι αλήθεια, όπως το θέλει η πρόληψη, ότι η ηθικότητα είναι πιο ευνοϊκή στην ανάπτυξη της λογικής από την ανθητικότητα. – Δεν είναι αλήθεια ότι ο ασυνείδητος σκοπός της εξέλιξης όλων των συνειδητών όντων (ζώων, ανθρώπων, ανθρωπότητας, κλπ.) είναι η «υπέρτατη ευτυχία» της: υπάρχει κυρίως, σε όλες τις βαθμίδες εξέλιξης, μια ιδιαίτερη και ασύγκριτη ευτυχία, ούτε ανώτερη ούτε κατώτερη, αλλά ακριβώς υποκειμενική. Η εξέλιξη δεν θέλει την ευτυχία, παρά μόνο την εξέλιξη και τίποτα περισσότερο. Μόνο αν η ανθρωπότητα είχε ένα παγκόσμια αναγνωρισμένο σκοπό, θα μπορούσαμε να προτείνουμε ότι «πρέπει να ενεργούμε μ' αυτό ή με τον άλλο τρόπο»: για την ώρα, δεν υπάρχει παρόμοιος σκοπός. Άρα δεν πρέπει να συσχετίσουμε τις απαιτήσεις της ηθικής με την ανθρωπότητα, αυτό είναι παραλογισμός και παιδικότητα. Είναι τελείως

διαφορετικό να συστήσουμε ένα σκοπό στην ανθρωπότητα: ο σκοπός είναι τότε κάτι που εξαρτάται από τη θελησή μας: αν υποθέσουμε ότι θα αρέσει η πρότασή μας στην ανθρωπότητα, τότε θα μπορούσε να θεσπίσει για τον εαυτό της ένα ηθικό νόμο που θα της ταίριαζε. Άλλα μέχρι σήμερα, ο ηθικός νόμος έπρεπε να τοποθετείται πάνω από τη θέλησή μας: πιο συγκεκριμένα, δεν ήθελαν να θεσπίσουν αυτό το νόμο, αλλά να τον πάρουν από κάπου, να τον ανακαλύψουν κάπου, να διατάσσονται από κάπου.

109.

Η αυτοκυριαρχία, η μετριοπάθεια και τα τελευταία τους κίνητρα. Δεν βρίσκω λιγότερες από έξι βαθιά διαφορετικές μεθόδους για να καταπολεμήσω τη σφοδρότητα μιας ορμής. Πρώτα πρώτα, μπορούμε να αποκρύψουμε τα ελατήρια για την ικανοποίηση της ορμής, να την αποδυναμώσουμε και να την αποστεγνώσουμε, αποφεύγοντας να την ικανοποιήσουμε για ολοένα μεγαλύτερα διαστήματα. Κατόπιν, μπορούμε να κάνουμε νόμο μας μια αυστηρή και ακριβή τάξη με το να χορτάσουμε τις ορέξεις της. Τις υποβάλλουμε έτσι σε ένα κανόνα, περιορίζουμε την παλίρροια και την άμπωτή τους σε σταθερά χρονικά όρια, για να κερδίσουμε στο μεταξύ το χρονικό διάστημα κατά το οποίο δεν μας ενοχλούν πια. Ξεκινώντας από δω, θα μπορέσουμε ίσως να περάσουμε στην πρώτη μέθοδο. Τρίτο, μπορεί κανείς να εγκαταλειφθεί εσκεμμένα στην ικανοποίηση ενός άγριου και αχαλίνωτου ενστίκου ώσπου να νιώσει αηδία, και μέσα απ' αυτή την αηδία να κατακτήσει μια δύναμη πάνω στο ένστικτο: αν παραδεχτούμε εντούτοις ότι δεν κάνει το ίδιο με τον καβαλάρη που θέλοντας να κεντρίσει το άλογό του, του συντρίβει τον λαιμό – πράγμα που είναι δυστυχώς ο κανόνας σε παρόμοιες απόπειρες. Τέταρτο, υπάρχει μια διανοητική μέθοδος που συνίσταται στο να συνδέσουμε με την ιδέα της ικανοποίησης μια οδυνηρή σκέψη κι αυτό με τόση

ένταση που με λίγη εξάσκηση η ιδέα της ικανοποίησης γίνεται κάθε φορά κι αυτή η ίδια οδυνηρή. (Για παράδειγμα, όταν ο χριστιανός στη διάρκεια της σεξουαλικής απόλαυσης, συνηθίζει να σκέφτεται την παρουσία και τον χλευασμό του διαβόλου, ή την αιώνια κόλαση για ένα έγκλημα που έγινε από εκδίκηση, ή ακόμη την περιφρόνηση που ζωγραφίζεται στο βλέμμα των ανθρώπων που εκτιμά περισσότερο, αν διαπράξει μια κλοπή. Επίσης, κάποιος μπορεί να καταστεί μια βίαιη επιθυμία αυτοκτονίας που του έχει έρθει στο μυαλό εκατό φορές όταν συλλογίζεται την απέραντη θλίψη των γονιών και των φίλων του και τις κατηγορίες που θα εκτοξεύσουν στους ίδιους τους εαυτούς τους, κι έτσι κατορθώνει να κρατηθεί στη ζωή – επειδή από τότε αυτές οι φαντασιώσεις παρουσιάζονται διαδοχικά στο νου του, σαν η αιτία και το αποτέλεσμα). Πρέπει ακόμη να αναφέρουμε εδώ την περηφάνια του ανθρώπου που επαναστατεί, όπως έκαναν για παράδειγμα ο Βύρων και ο Ναπολέων, που αισθάνθηκαν σαν προσβολή την υπεροχή ενός πάθους πάνω στη γενική στάση και διαρρύθμιση της λογικής: απ' αυτό προέρχεται κατόπιν η συνήθεια και η χαρά που νιώθουν όταν βασανίζουν την ορμή και την κάνουν να χτυπιέται κατά κάποιο τρόπο. («Δεν θέλω να είμαι ο σκλάβος οποιουδήποτε πόθου» – έγραφε ο Βύρων στο ημερολόγιό του). Πέμπτο: επιχειρούν μια μετατόπιση των συσσωρευμένων δυνάμεων αναλαμβάνοντας μια οποιαδήποτε δύσκολη και κοπιαστική εργασία, ή μάλλον υποτασσόμενοι σκόπιμα σε καινούριες απολαύσεις και σε καινούρια θέλγητρα, για να κατευθύνουν έτσι σε νέους δρόμους, τις σκέψεις και το παιχνίδι των φυσικών δυνάμεων. Το ίδιο συμβαίνει όταν ευνοούν προσωρινά ένα άλλο ένστικτο, δίνοντάς του πολυάριθμες ευκαιρίες να ικανοποιηθεί, για να το κάνουν έτσι να σπιαταλήσει αυτή τη δύναμη που θα κυριαρχούσε σε άλλη περίπτωση, το ένστικτο που ενοχλεί με τη βιαιότητά του και που θέλουν να αναγεννήσουν. Αυτός η ο άλλος θα ξέρει ίσως επίσης να συγκρατήσει το πάθος που θα ήθελε να εξουσιάζει, δίνοντας σε όλα τα άλλα ένστικτα που

γνωρίζει μια ενθάρρυνση και μια προσωρινή ελευθερία για να καταβροχθίσουν την τροφή που θα ήθελε ο τύραννος να μονοπωλήσει. Και τέλος έκτο, αυτός που ανέχεται και βρίσκει λογικό να εξασθενίζει και να καταπιέζει ολόκληρο τον φυσικό και ψυχικό οργανισμό που φτάνει φυσικά μ' αυτόν τον τρόπο στον σκοπό του να εξασθενίσει ένα μόνο βίαιο ένστικτο: όπως κάνει για παράδειγμα αυτός που στερεί τη σεξουαλικότητά του και που καταστρέφει ταυτόχρονα το λογικό του, σαν τον ασκητή. Άρα: το να αποφεύγουμε τις ευκαιρίες, το να εμφυτεύουμε τον κανόνα μέσα στο ένστικτο, το να δημιουργούμε τον κορεσμό και την αηδία του ενστίκτου, το να εγκαθιστούμε τον συνειρμό μιας μαρτυρικής ιδέας (όπως της ντροπής, των κακών συνηθειών ή της προσβλητικής περηφάνιας), στη συνέχεια η μετατόπιση των δυνάμεων και τέλος η γενική εξασθένιση και εξάντληση – αυτές είναι οι έξι μέθοδοι. Άλλα η θέληση να καταπολεμήσουμε τη βία ενός ενστίκτου εξαρτάται από παράγοντες που είναι πέρα από τη δύναμή μας, το ίδιο και η μέθοδος που υιοθετούμε και η επιτυχία που μπορούμε να έχουμε στην εφαρμογή αυτής της μεθόδου. Σε όλη αυτή τη διαδικασία, το πνεύμα μας είναι αντίθετα, μάλλον το τυφλό όργανο ενός άλλου ενστίκτου που είναι ο αντίπαλος του ενστίκτου που η βιαιότητά του μας βασανίζει, είτε είναι η ανάγκη για ανάπauση είτε ο φόβος της ντροπής και άλλων ολέθριων συνηθειών ή ακόμη ο έρωτας. Έτσι, ενώ εμείς πιστεύουμε ότι πρέπει να παραπονιόμαστε για τη βιαιότητα ενός ενστίκτου είναι στο βάθος ένα ένστικτο που παραπονιέται για ένα άλλο ένστικτο, δηλαδή η αίσθηση του πόνου που μας προκαλεί μια τέτοια βιαιότητα έχει ως προϋπόθεση ένα άλλο ένστικτο εξίσου βίαιο ή ακόμη πιο βίαιο, και ότι προετοιμάζεται ένας αγώνας στον οποίο η διάνοια μας είναι υποχρεωμένη να λάβει θέση.

110.

Αυτό που εναντιώνεται. Μπορεί κανείς να παρατηρήσει στον εαυτό του το ακόλουθο φαινόμενο, και θα ήθελα να το είχαμε παρατηρήσει και επιβεβαιώσει συχνά. Σχηματίζεται μέσα μας το προαίσθημα ενός είδους ευχαρίστησης που δεν γνωρίζουμε ακόμη, κι έτσι γεννιέται μέσα μας μια καινούρια επιθυμία. Πρόκειται τώρα να μάθουμε τι αντιτίθεται σ' αυτή την επιθυμία: αν είναι πράγματα και απόψεις κοινού είδους και επίσης άνθρωποι για τους οποίους έχουμε ελάχιστη εκτίμηση, – ο σκοπός της νέας επιθυμίας θα πάρει την όψη ενός αισθήματος «ευγενικού, καλού, αξιέπαινου, άξιου για θυσίες», όλες οι κληρονομικές ηθικές καταβολές θα γλιστρήσουν εκεί, και ο σκοπός θα γίνει ηθικός σκοπός – και τώρα δεν πιστεύουμε πια ότι επιδιώκουμε μια απόλαυση αλλά μια ηθικότητα: αυτό αυξάνει κατά πολύ τη βεβαιότητα της επιδίωξής μας.

111.

Στους θαυμαστές της αντικειμενικότητας. Αυτός που, ως παιδί, παρατήρησε στους γονείς και στους γνωστούς που στο περιβάλλον τους μεγάλωσε, ποικίλα και έντονα συναισθήματα, αλλά λίγες λεπτές κρίσεις που έκλιναν προς την πνευματική εντιμότητα, αυτός λοιπόν που κατανάλωσε την καλύτερη δύναμή του και τον πολυτιμότερο χρόνο του για να μιμηθεί αυτά τα αισθήματα: μόλις ωριμάσει, παρατηρεί στον εαυτό του ότι κάθε καινούριο πράγμα, κάθε καινούριος άνθρωπος, διεγέρει αμέσως σ' αυτόν τη συμπάθεια ή την αποστροφή, ή ακόμη τον φθόνο ή την περιφρόνηση. Κάτω από την πίεση αυτής της εμπειρίας που είναι ανίσχυρος να αποτινάξει, θαυμάζει την ουδετερότητα των αισθημάτων, την «αντικειμενικότητα», σαν κάτι εξαιρετικό, σχεδόν μεγαλοφυές και σπάνιας ηθικότητας, και δεν θέλει να παραδεχτεί ότι και αυτή η ουδετε-

ρότητα είναι μόνο το προϊόν της διαπαιδαγώγησης και της συνήθειας.

112.

Για τη φυσική ιστορία του καθήκοντος και του δικαιώματος. Τα καθήκοντά μας – είναι τα δικαιώματα που έχουν οι άλλοι πάνω μας. Πώς τα απόκτησαν; Από το γεγονός ότι μας θεωρούν ως ικανούς να κλείνουμε συμφωνίες και να τις τηρούμε, που μας θεωρούν ως ομοίους τους, και συνεπώς μας εμπιστεύονται κάτι, που μας διαπαιδαγούν, μας μορφώνουν και μας υποστηρίζουν. Εκπληρώνουμε το καθήκον μας – δηλαδή δικαιώνουμε αυτή την ιδέα για τη δύναμή μας, την ιδέα ότι όλα τα καλά μας αποδείχτηκαν και ότι ανταποδίδουμε αυτά που μας έδωσαν. Είναι λοιπόν η περηφάνια μας που μας προστάζει να κάνουμε το καθήκον μας – θέλουμε να αποκαταστήσουμε την αυτονομία μας, αντιτάσσοντας σ' αυτό που άλλοι έκαναν για μας κάτι, που εμείς κάνουμε γι' αυτούς, – γιατί οι άλλοι σφετερίστηκαν την εξουσία μας και θα είχαν ακατάπαυστα το χέρι τους σ' αυτή, αν εμείς με το «καθήκον» δεν εκτελούσαμε μια ανταπόδοση, δηλαδή αν δεν επεμβαίναμε στην εξουσία τους. Τα δικαιώματα των άλλων μπορούν να έχουν σχέση μόνο μ' αυτό που είναι στην εξουσία μας. Θα ήταν παράλογο να μας ζητούσαν κάτι που δεν μας ανήκει. Θα έπρεπε να πούμε για την ακρίβεια: μόνο σ' αυτό που νομίζουν ότι είναι στην εξουσία μας, αν παραδεχτούμε ότι είναι το ίδιο πράγμα μ' αυτό που εμείς οι ίδιοι θεωρούμε ως εξουσία μας. Το ίδιο λάθος θα μπορούσε εύκολα να γίνει κι από τις δύο πλευρές, το αίσθημα του καθήκοντος απαιτεί να έχουμε για την έκταση της εξουσίας μας την ίδια πίστη με τους άλλους, δηλαδή να μπορούμε να υποσχεθούμε ορισμένα πράγματα και να δεσμευτούμε να τα εκπληρώσουμε («ελεύθερη βούληση»). Τα δικαιώματά μου: είναι σ' αυτό το μέρος της εξουσίας μου που οι άλλοι όχι μόνο

μου το έχουν παραχωρήσει, αλλά που θέλουν και να το κρατούν για μένα. Πώς έφτασαν εκεί; Από τη μια πλευρά, με την εξιμπνάδα τους, με τον φόβο και την επιφυλακτικότητά τους: είτε επειδή περιμένουν από μας κάτι παρόμοιο (την προστασία των δικαιωμάτων τους), είτε επειδή θεωρούν μια μάχη με μας επικίνδυνη και ανώφελη, είτε επειδή βλέπουν σε κάθε μείωση της δύναμής μας ένα πλεονέκτημα για τους ίδιους, εφόσον σ' αυτή την περίπτωση θα είμαστε ανίκανοι για συμμαχία μαζί τους ενάντια σε μια τρίτη εχθρική δύναμη. Από την άλλη πλευρά, με δωρεές και εκχωρήσεις. Σ' αυτή την περίπτωση, οι άλλοι έχουν αρκετή δύναμη για να μπορούν να δίνουν, και για να μπορούν να εγγυώνται για τις δωρεές τους: ή μάλλον πρέπει να παραδεχτούμε ένα ορισμένο αίσθημα δύναμης σ' αυτόν που δέχεται το δώρο. Έτσι γεννιούνται τα δικαιώματα: αναγνωρισμένοι και εγγυημένοι βαθμοί δύναμης. Αν οι σχέσεις δύναμης μετατοπιστούν σημαντικά, τότε τα δικαιώματα εξαφανίζονται και δημιουργούνται άλλα, – αυτό δείχνει το δίκαιο των λαών στην ακατάπauσtη εξέλιξή του. Αν η δύναμή μας ελαπτωθεί πολύ, το αίσθημα αυτών που εγγυώνταν ως τώρα το δικαίωμά μας, μεταβάλλεται: αυτοί κρίνουν τους λόγους που είχαν για να μας δώσουν τα παλιά μας κεκτημένα. Αν αυτή η κρίση δεν είναι ευνοϊκή για μας, τότε αρνούνται στο εξής «τα δικαιώματά μας». Εξάλλου, αν η δύναμή μας αυξάνεται σημαντικά, το αίσθημα εκείνων που την αναγνώριζαν μέχρι σήμερα και που δεν το έχουμε πια ανάγκη, μεταβάλλεται: θα προσπαθήσουν να μειώσουν τη δύναμή μας φέρνοντάς τη στην προηγούμενη διάσταση, θα θελήσουν να ασχοληθούν με τις υποθέσεις μας βασιζόμενοι στο καθήκον τους, – αλλά αυτό δεν είναι παρά μια μάταιη λογοκοπία. Παντού όπου κυριαρχεί το δικαιώμα, διατηρούν μια ορισμένη κατάσταση και ένα βαθμό εξουσίας, αποκρούουν κάθε αύξηση και κάθε ελάπτωση. Το δικαίωμα των άλλων είναι μια παραχώρηση του αισθήματός μας για δύναμη, προς το αίσθημα δύναμης αυτών των άλλων. Όταν η δύναμή μας αποδείχνεται βαθιά κλονισμένη και τσακι-

σμένη, τα δικαιώματά μας χάνονται: αντίθετα, όταν έχουμε γίνει πολύ πιο δυνατοί, χάνονται για μας τα δικαιώματα των άλλων να είναι αυτό που ήταν ως τώρα. – Ο «δίκαιος άνθρωπος» έχει λοιπόν διαρκή ανάγκη να ακουμπά σε μια ευαίσθητη πλάστιγγα για να εκτιμά του βαθμούς δύναμης και δικαιωμάτων που, με τη ματαιότητα των ανθρωπίνων πραγμάτων, θα ισορροπούν μόνο για λίγο καιρό και πιο συχνά θα ανεβοκατεβαίνουν: – το να είσαι δίκαιος είναι λοιπόν δύσκολο και απαιτεί πολλή άσκηση, πολύ καλή θέληση και απέραντα δίκαιο πνεύμα.

113.

Η επιδίωξη για διάκριση. Αυτός που επιδιώκει τη διάκριση έχει ακατάπauσtata το βλέμμα του στραμμένο στον πλησίον του και θέλει να ξέρει ποια είναι αισθήματά του: αλλά η συμπάθεια και η σιγουριά που έχει ανάγκη αυτή η τάση για να ικανοποιηθεί, απέχουν πολύ από την επιδίωξη της αιθωρότητάς, της συμπόνιας και της καλοσύνης. Αντίθετα, θέλει κανείς να νιώθει ή να μαντεύει με ποιο τρόπο ο πλησίον υποφέρει εσωτερικά ή εξωτερικά από μας, πώς χάνει την αυτοκυριαρχία του και πώς υποκύπτει στην εντύπωση που του προκαλεί το χέρι μας ή και το ύφος μας: και όταν ακόμη αυτός που αποβλέπει στη διάκριση δίνει ή θα ήθελε να δώσει μια χαρούμενη, ανώτερη ή ζωογονητική εντύπωση, δεν θα χαρεί ωστόσο γι' αυτή την επιτυχία με το να χαροποιεί, να εξυψώνει ή να ζωογονεί τον διπλανό του αλλά με το να αφήνει τη σφραγίδα σύμφωνα με τη θέλησή του. Η επιδίωξη για διάκριση είναι η επιδίωξη να υποτάσσουμε τον πλησίον μας, έστω και με έμμεσο τρόπο, ή μόνο έτσι όπως το αισθανόμαστε ή το ονειρεύομαστε. Υπάρχει μια μακρά σειρά βαθμίδων μέσα σ' αυτή την κρυφή θέληση για υποταγή, και αν θέλαμε να εξαντλήσουμε τον κατάλογο με τα ονόματα, θα έπρεπε να γράψουμε σχεδόν μια ιστορία για τον πολιτισμό μας, από την πρώτη παραμορφωμένη βαρβαρότητα μέχρι την

υπερεκλεπτυσμένη και αρρωστημένα ιδανική γελοιογραφία. Η επιδίωξη της διάκρισης προσφέρει διαδοχικά στον πλησίον μας – για να καθορίσουμε ονομαστικά ορισμένες βαθμίδες αυτής της μακράς κλίμακας: πρώτο το μαρτύριο, μετά τα χτυπήματα, μετά τον φθόνο, έπειτα τον θαυμασμό, έπειτα τη διάπλαση, κατόπιν την ευχαρίστηση, κατόπιν τη χαρά, κατόπιν το γέλιο, ύστερα τον χλευασμό, ύστερα τον σαρκασμό, ύστερα τις προσβολές, ύστερα τους ξυλοδαρμούς, μετά τα βασανιστήρια – κι εδώ, στο τέλος της κλίμακας, βρίσκεται ο ασκητής ή ο μάρτυρας. Αισθάνεται τη μεγαλύτερη απόλαυση που απορρέει ακριβώς από την επιδίωξή του για διάκριση, αν όπως ο αντίθετός του στην πρώτη βαθμίδα της κλίμακας, ο βάρβαρος, κάνει να υποφέρει τον άλλο μπροστά στο οποίο θέλει να διακριθεί. Ο θρίαμβος του ασκητή πάνω στον εαυτό του, το βλέμμα του που κατευθύνεται προς το εσωτερικό, παραπτηρώντας τον άνθρωπο που είναι διχασμένος ανάμεσα σε μια ύπαρξη που πάσχει και σε ένα θεατή και που από τότε, κοιτάζει τον εξωτερικό κόσμο μόνο σα να ήθελε να μαζέψει ξύλα για την δική του πυρά. Αυτή η τελευταία τραγωδία της τάσης για διάκριση όπου δεν μένει πια παρά μόνο ένα πρόσωπο που απανθράκωνει τον ίδιο τον εαυτό του, – είναι η αξιοπρεπής έκβαση που συμπληρώνει την αρχή: και στις δύο περιπτώσεις βλέπουμε μια ανείπωτη ευτυχία μπροστά στο θέαμα των μαρτυρίων! Πράγματι, η ευτυχία που θεωρείται ως υπεραναπτυγμένο αίσθημα δύναμης δεν βρίσκεται ίσως πουθενά στη γη τόσο έντονη όσο στην ψυχή των δεισιδαιμονικών ασκητών. Οι Βραχμάνοι το εκφράζουν αυτό στην ιστορία του βασιλιά Βικραμίτρα που μέσα από χλιόχρονες ασκήσεις δύναμης μπόρεσε να αντλήσει τόση δύναμη ώστε επιχείρησε να οικοδομήσει ένα καινούριο ουρανό. Πιστεύω ότι μπροστά σε όλη αυτή την κατηγορία των εξωτερικών γεγονότων, εμείς είμαστε τώρα άξεστοι, αρχάριοι και αδέξιοι παίκτες αινιγμάτων: πριν από τέσσερις χιλιάδες χρόνια οι άνθρωποι ήξεραν καλύτερα την ουσία αυτής της καταραμένης εκλέπτυνσης της αυτοαπόλαυ-

σης. Ίσως τότε και τη δημιουργία του κόσμου να την είχε φανταστεί ένα ονειροπόλος γήινος ως μια ασκητική επιχείρηση που αναλαμβάνει ένας θεός. Ίσως αυτός ο θεός ήθελε να κλειστεί μέσα στην ευμετάβλητη φύση σαν μέσα σε ένα όργανο βασανιστηρίου, έτσι ώστε να αισθάνεται εκεί στο διπλάσιο την ευτυχία του και τη δύναμή του! Και ας δεχτούμε ότι ήταν ένας θεός αγάπης: τότε, τι απόλαυση θα ήταν γι' αυτόν να δημιουργεί ανθρώπους που υπόφεραν, να υποφέρει κι αυτός αλλά πολύ θεϊκά και υπερανθρώπινα με το θέαμα των αδιάκοπων μαρτυρίων εκείνων και να βασανίζεται έτσι κι ο ίδιος! Και ας υποθέσουμε ακόμη ότι αυτός ο Θεός δεν ήταν μόνο ένας Θεός αγάπης, αλλά ένας θεός αγιότητας και αθωότητας: αμφιβάλλει κανείς για το παραλήρημα που παθαίνει αυτός ο θεϊκός ασκητής όταν πλάθει την αμαρτία και τους αμαρτωλούς και την αιώνια καταδίκη και ακόμη, κάτω από τον ουρανό και τον θρόνο του, τον τεράστιο τόπο των αιώνιων μαρτυρίων και των αιώνιων βογγητών! – Δεν είναι καθόλου απίθανο να εισχώρησαν οι ψυχές του αγίου Παύλου, του Δάντη, του Καλβίνου και των ομοίων τους, μέσα στα τρομερά μυστικά μιας τέτοιας ηδονής που δίνει η δύναμη. Μπροστά σε παρόμοιες ψυχικές καταστάσεις μπορούμε να αναρωτηθούμε αν η κυκλική κίνηση στην επιδίωξη της διάκρισης έχει επανέλθει πραγματικά στο σημείο εκκίνησης, αν, με τον ασκητή έφτασε στο τελευταίο της στάδιο. Άραγε, αυτό τον κύκλο δεν θα μπορούσε ίσως να τον διατρέξει κανείς για δεύτερη φορά αν διατηρούσε τη βασική ιδέα του ασκητή και ταυτόχρονα του συμπάσχοντα θεού; Θέλω να πω: να κάνω κακό στους άλλους για να κάνω τον εαυτό μου να πονά, για να θριαμβεύσει έτσι για τον εαυτό του και για την συμπόνια του, για να απολαύσω την εξαιρετική ηδονή της δύναμής μου! – Συγχωρείστε αυτές τις παρεκβάσεις που παρουσιάζονται στο μαυαλό μου ενώ στοχάζομαι όλες τις πιθανότητες του τεράστιου πεδίου των ψυχικών εκτροπών που προκαλεί η δίψα για δύναμη.

114.

Η γνώση εκείνου που πάσχει. Η κατάσταση των αρρώστων που ο πόνος τους βασανίζει τρομερά και για πολλά χρόνια και που, παρόλα αυτά, η λογική τους δεν διαταράζεται καθόλου, δεν είναι ευκαταφρόνητη για τη γνώση, – δίχως να λάβουμε υπόψη τα πνευματικά οφέλη που συνεπιφέρουν κάθε βαθιά μοναξιά, κάθε ξαφνική και επιτρεπτή ελευθερία από καθήκοντα και συνήθειες. Μέσα από την οδυνηρή κατάστασή του, αυτός που υποφέρει ρίχνει ένα παγερό βλέμμα στα πράγματα που βρίσκονται έξω απ' αυτόν: όλες αυτές οι μικρές ψεύτικες μαγείες όπου κολυμπούν γενικά τα πράγματα όταν το βλέμμα του υγιούς ανθρώπου σταματά εκεί, γι' αυτόν έχουν εξαφανιστεί: στέκει ο ίδιος μπροστά στα ίδια του τα μάτια δίχως λάμψη και δίχως χρώμα. Για την περίπτωση που θα είχε ζήσει ως τώρα σε ένα είδος επικίνδυνης ονειροπόλησης: αυτή η υπέρτατη απογοήτευση μέσα από τον πόνο θα γίνει το μέσον για να απομακρυνθεί απ' αυτή, και ίσως το μοναδικό μέσον. (Πιθανόν να συνέβη αυτό στον ιδρυτή του χριστιανισμού πάνω στον σταυρό, γιατί τα πικρότερα λόγια που προφέρθηκαν ποτέ: «Θεέ μου, γιατί με εγκατέλειψε!», περιέχουν σ' όλο τους το βάθος, όπως έχουμε δικαιώμα να τα εννοήσουμε, τη μαρτυρία μιας απόλυτης απογοήτευσης, της μεγαλύτερης διαφώτισης πάνω στην πλάνη της ζωής. Τη στιγμή του υπέρτατου μαρτυρίου ο Χριστός έγινε διορατικός για τον ίδιο τον εαυτό του, ακριβώς όπως, σύμφωνα με την αφήγηση του ποιητή, έγινε εκείνος ο άμοιρος Δον Κιχώτης τη στιγμή που πέθαινε.) Η τρομερή ένταση του μυαλού που θέλει να εναντιώνεται στον πόνο, φωτίζει από τότε όλα όσα αντικρίζει, με ένα καινούριο φως: και η ανείπωτη σαγήνη που σκορπίζουν όλοι οι νέοι φωτισμοί, συχνά είναι αρκετά δυνατή για να αντιστέκεται σε όλες τις παραπλανήσεις και για να υπομένει τη συνέχιση της ζωής. Σκέφτεται με περιφρόνηση τον ζεστό και άνετο ακαθόριστο κόσμο, όπου διαμένει άφοβα ο υγιής άνθρωπος. Θυμάται με

περιφρόνηση τις πιο ευγενικές και τις πιο αγαπημένες ονειροπολήσεις που μαζί τους έπαιζε άλλοτε κι ο ίδιος. Νιώθει αληθινή χαρά όταν αναπολεί αυτή την περιφρόνηση σαν να ερχόταν από τα βάθη της κόλασης και σα να επέβαλε έτσι στην ψυχή τα πικρότερα μαρτύρια: και είναι αυτό το αντιστάθμισμα που τον κάνει να ανθίσταται στον φυσικό πόνο, – αισθάνεται ότι τώρα αυτό το αντίβαρο είναι αναγκαίο! Με μια τρομερή διορατικότητα για την ίδια του τη φύση, κραυγάζει: «Γίνε μια φορά ο κατίγορος και ο δήμιος του ίδιου του εαυτού σου, πάρε τον πόνο σου ως μια τιμωρία που εσύ ο ίδιος επέβαλες στον εαυτό σου! Απόλαυσε την ανωτερότητά σου ως δικαστής! Ακόμη καλύτερα: «Απόλαυσε την ευχαρίστησή σου, την αυθαίρετη τυραννία σου! Υψώσου πάνω από την ίδια τη ζωή σου και από την οδύνη σου, κοίταξε το βάθος του λογικού και του παράλογου! Η περηφάνια μας επαναστατεί όπως ποτέ άλλοτε: αποτελεί γι' αυτήν ασύγκριτη σαγήνη το να υπερασπίζεται τη ζωή ενάντια σε ένα τέτοιο τύραννο σαν τον πόνο, και ενάντια σε όλες τις μυστικές τάσεις αυτού του τυράννου που θα ήθελε να μας παρακινήσει να μαρτυρήσουμε ενάντια στη ζωή – να απεικονίσουμε τη ζωή ακριβώς ενάντια σ' αυτό τον τύραννο. Σ' αυτή την κατάσταση, αμύνεται κανείς με πικρό πείσμα ενάντια σε κάθε απαισιοδοξία, για να μην φαίνεται η τελευταία σαν συνέπεια της κατάστασής μας και για να μην μας ταπεινώσει ως νικημένους. Άλλωστε, η προσπάθεια να είμαστε δίκαιοι στις κρίσεις μας ποτέ δεν ήταν μεγαλύτερη από τώρα, αφού τώρα η δικαιοσύνη είναι ένας θρίαμβος πάνω στους ίδιους τους εαυτούς μας και στην πιο ερεθιστική περίπτωση που μπορεί κανείς να φανταστεί, μια κατάσταση που θα δικαιολογούσε κάθε άδικη κρίση – αλλά εμείς δεν θέλουμε να συγχωρηθούμε, το μόνο που θέλουμε τώρα να δείξουμε είναι ότι μπορούμε να είμαστε «αποστολή». Περνούμε από τις αληθινές κρίσεις αλαζονείας. – Και έρχεται τότε το πρώτο γλυκοχάραμα της ανάρρωσης – και σχεδόν το πρώτο του αποτέλεσμα είναι ότι εμείς αμυνόμαστε ενάντια στην υπεροχή της υπεροψίας μας – απο-

καλούμε τους εαυτούς μας ανόητους και ματαιόδοξους, – σα να μας συνέβη κάτι μοναδικό! Ταπεινώνουμε με αχαριστία την πανίσχυρη περηφάνια που μας κάνει να υπομένουμε τον πόνο, και απαιτούμε επιτακτικά ένα αντίδοτο κατά της περηφάνιας: Θέλουμε να αποξενωθούμε από τους εαυτούς μας και να απαλλαχθούμε από το πρόσωπό μας, αφού τόσο καιρό ο πόνος μας έκανε προσωπικούς τόσο βίαια. «Μακριά από μας αυτή η περηφάνια, κραυγάζουμε, δεν ήταν παρά μια αρρώστια και μια κρίση παραπάνω!» Ξανακοιτάζουμε τους ανθρώπους και τη φύση – με βλέμμα γεμάτο επιθυμία: χαμογελούμε θλιμμένα καθώς θυμόμαστε ότι έχουμε τώρα γι' αυτό το θέμα, κάποιες ιδέες καινούριες και διαφορετικές από αυτές που είχαμε άλλοτε, και ότι έχει πέσει ένα παραπέτασμα. Άλλα μας δίνει παρηγοριά να ξαναβλέπουμε τα χαμηλωμένα φώτα της ζωής, και να βγαίνουμε απ' αυτή την τρομερή ηλιοφάνεια, από την οποία υποφέρουμε, να βλέπουμε τα πράγματα, να κοιτάζουμε μέσα από τα πράγματα. Δεν οργιζόμαστε αν η μαγεία της υγείας ξαναρχίζει το παιχνίδι της, – παρατηρούμε αυτό το θέαμα σαν να είμαστε μεταμορφωμένοι, ευμενείς, ήπιοι και πάντα ακόμη κουρασμένοι. Σ' αυτή την κατάσταση δεν μπορεί κανείς να ακούσει μουσική δίχως να κλαίει. –

115.

Αυτό που αποκαλούν «Εγώ». Η γλώσσα και οι προλήψεις πάνω στις οποίες έχει οικοδομηθεί η γλώσσα αποτελούν συχνά εμπόδιο για την εξιχνίαση των εσωτερικών φαινομένων και των ενστίκτων: επειδή δεν υπάρχουν λέξεις παρά μόνο για τους υπερθετικούς βαθμούς αυτών των φαινομένων και αυτών των ενστίκτων. Τώρα, είμαστε συνηθισμένοι να παρατηρούμε ακριβώς εκεί όπου μας λείπουν οι λέξεις, επειδή είναι οδυνηρό να σκεφτόμαστε με ακρίβεια. Μάλιστα, έφταναν άλλοτε στο σημείο να δηλώνουν ακούσια πως εκεί όπου σταματά η βασιλεία των λέξεων, σταματά και η βασιλεία της ύπαρξης.

Οργή, μίσος, αγάπη, οίκτος, επιθυμία, γνώση, χαρά οδύνη, – αυτές είναι μόνο οι ονομασίες για τις ακραίες καταστάσεις. Οι πιο ισορροπημένοι, οι πιο μέσοι και ακόμη περισσότερο οι κατώτεροι βαθμοί μας ξεφεύγουν, και όμως είναι αυτοί που υφαίνουν τον ιστό του χαρακτήρα μας και του πεπρωμένου μας. Συχνά αυτές οι υπερβολικές εκρήξεις – και οι πιο μετριοπαθείς συνειδητές ευαρέσκειες ή δυσαρέσκειες, είτε όταν τρώμε ένα φαγητό είτε όταν ακούμε ένα ήχο, αποτελούν ίσως ακόμη, αν γίνει σωστή εκτίμηση, ακραία ξεσπάσματα – ξεσχίζουν το πλέγμα και τότε σχηματίζουν βίαιες εξαιρέσεις, τις περισσότερες φορές εξαιτίας συσσωρεύσεων: – και πώς μπορούν, ως τέτοιες, να εξαπατούν τον παρατηρητή! Ακριβώς όπως παραπλανούν και τον ενεργητικό άνθρωπο. Όλοι μας δεν είμαστε αυτό που φαινόμαστε, ανάλογα με τις συνθήκες για τις οποίες έχουμε συνείδηση και λόγια – και κατά συνέπεια, μομφή και έπαινο. Παραγνωρίζουμε τους ίδιους τους εαυτούς μας μετά απ' αυτά τα χονδροειδή ξεσπάσματα που μόνο σε μας είναι γνωστά, εξάγουμε συμπεράσματα από ένα υλικό όπου οι εξαιρέσεις υπερτερούν από τον κανόνα, ξεγελιόμαστε διαβάζοντας αυτή τη σολομωνική του εγώ μας, που μόνο φαινομενικά είναι σαφής. Ωστόσο, η γνώμη που έχουμε για τον εαυτό μας, και που σχηματίσαμε μέσα απ' αυτό τον λαθεμένο δρόμο, το υποτιθέμενο «εγώ» εργάζεται από τότε για να διαπλάσει τον χαρακτήρα και το πεπρωμένο μας. –

116.

Ο άγνωστος κόσμος του «Υποκείμενου». Αυτό που δύσκολα μπορούν να καταλάβουν οι άνθρωποι, είναι η άγνοιά τους για τον ίδιο τον εαυτό τους, από τα πιο παλιά χρόνια ως τις μέρες μας! Όχι μόνο στο θέμα του καλού και του κακού, αλλά ακόμη και σχετικά με πολύ πιο σημαντικά πράγματα. Σύμφωνα με μια πανάρχαια πλάνη, φανταζόμαστε πάντα ότι ξέρουμε ακριβώς πώς εκπληρώνεται η ανθρώπινη πράξη σε

κάθε ιδιαίτερη περίπτωση. Όχι μόνο «ο Θεός βλέπει στο βάθος της καρδιάς», όχι μόνο ο άνθρωπος που δρα και σκέφτεται την πράξη του – αλλά ακόμη και οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο δεν αμφιβάλλει ότι κατανοεί το φαινόμενο της δράσης ενός άλλου προσώπου. «Ξέρω τι θέλω, τι έκανα, είμαι ελεύθερος και υπεύθυνος για την πράξη μου, καθιστώ τους άλλους υπεύθυνους γι' αυτό που κάνουν, μπορώ να κατονομάσω ακριβώς όλες τις ηθικές δυνατότητες, όλες τις εσωτερικές κινήσεις που προηγήθηκαν από μια πράξη. Με όποιον τρόπο κι αν ενεργείτε – καταλαβαίνω τον εαυτό μου και καταλαβαίνω όλους εσάς σ' αυτή την πράξη!» – Έτσι σκεφτόταν άλλοτε όλος ο κόσμος, έτσι σκέφτεται ακόμη σχεδόν όλος ο κόσμος. Ο Σωκράτης και ο Πλάτων που, σ' αυτό το σημείο, υπήρχαν μεγάλοι σκεπτικιστές και εξαίρετοι νεωτεριστές, στάθηκαν ωστόσο αφελώς εύπιστοι απέναντι σ' εκείνη τη φοβερή προκατάληψη, σ' εκείνη τη βαθιά πλάνη που ισχυρίζεται ότι «η ορθή γνώση πρέπει να έχει ως συνέπεια την ορθή πράξη». Σ' αυτή την αρχή ήταν πάντα οι κληρονόμοι της παραφροσύνης και της γενικής έπαρσης που ισχυρίζονται ότι γνωρίζει κανείς την ουσία μιας πράξης. «Θα ήταν τρομερό, αν η γνώση της ουσίας μιας αληθινής πράξης δεν είχε ως αποτέλεσμα αυτή την πράξη», – αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος με τον οποίο αυτοί οι μεγάλοι άντρες κρίνουν αναγκαίο να αποδείξουν αυτή την ιδέα, το αντίθετο τους φαινόταν αδιανόητο και παράλογο – κι όμως αυτό το αντίθετο ανταποκρίνεται στη γυμνή αλήθεια, αποδεικνύεται κάθε μέρα και κάθε ώρα, στην αιωνιότητα. Δεν είναι τάχα αυτή ακριβώς η «τρομερή» αλήθεια, ότι αυτό που μπορεί κανείς να μάθει από μια πράξη δεν αρκεί ποτέ για να την εκπληρώσει, ότι το πέρασμα που πηγαίνει από την γνώση στη δράση σε καμιά περίπτωση ως τώρα δεν έχει θεμελιωθεί; Ποτέ οι πράξεις δεν είναι αυτό που φαίνονται! Έχουμε κοπιάσει τόσο πολύ για να μάθουμε ότι τα εξωτερικά πράγματα δεν είναι όπως φαίνονται – ε λοιπόν! το ίδιο συμβαίνει με τον εσωτερικό κόσμο! Οι πράξεις είναι στην πραγματικότητα «κάτι άλλο», – δεν μπορούμε

να πούμε περισσότερα γι' αυτό: εξάλλου όλες οι πράξεις είναι ουσιαστικά άγνωστες. Το αντίθετο είναι και θα παραμείνει η γενική πίστη: έχουμε εναντίον μας την αρχαιότερη έννοια πραγματισμού. Ως τώρα, η ανθρωπότητα σκεφτόταν έτσι: «Μια πράξη είναι όπως μας φαίνεται.» (Καθώς ξαναδιαβάζω αυτά τα λόγια μου έρχεται στο νου ένα πολύ εκφραστικό απόστασμα του Σοπενάουερ που θα ήθελα να παραθέσω για να αποδείξω ότι κι αυτός ακόμη ήταν προσκολλημένος σ' αυτό το ηθικό πραγματισμό, δίχως μάλιστα κανένα ενδοιασμό: «Στην πραγματικότητα, ο καθένας μας είναι ένας ηθικός, κατάλληλος και τέλειος κριτής, που ξέρει ακριβώς το καλό και το κακό, ένας άγιος που αγαπά το καλό και αποστρέφεται το κακό – ο καθένας μας είναι όλα τούτα, εφόσον δεν κρίνονται οι δικές του πράξεις αλλά οι πράξεις των άλλων, και αυτός μπορεί να νιώθει ευχαρίστηση όταν τις επιδοκιμάζει ή τις αποδοκιμάζει, ενώ το βάρος της εκτέλεσης θα το φέρουν οι ξένοι ώμοι. Κατά συνέπεια, ο καθένας μπορεί να αντιπροσωπεύσει τον ρόλο του Θεού ως εξομολογητής.»)

117.

Στη φυλακή. Είτε είναι διαπεραστικό είτε αδύνατο το μάτι μου, βλέπει μόνο σε μια ορισμένη απόσταση. Ζω και κινούμαι σ' αυτό το κομμάτι, αυτή η γραμμή του ορίζοντα είναι το πιο κοντινό μου πεπρωμένο, μεγάλο ή μικρό, από το οποίο δεν μπορώ να ξεφύγω. Γύρω από κάθε ύπαρξη απλώνεται έτσι ένας ομόκεντρος, ιδιαίτερος κύκλος. Με τον ίδιο τρόπο, το αυτή μας περιορίζει σε ένα μικρό χώρο, το ίδιο γίνεται και με την αφή. Σύμφωνα μ' αυτούς τους ορίζοντες, όπου κλείνουν τον καθένα μας οι αισθήσεις μας, σαν μέσα σε τείχη φυλακής, μετράμε τον κόσμο λέγοντας ότι αυτό το πράγμα είναι κοντινό, αυτό το άλλο μακρινό, εκείνο μεγάλο, εκείνο μικρό, κάποιο πράγμα σκληρό και κάποιο άλλο μαλακό. Αποκαλούμε «αίσθηση» αυτό τον τρόπο μέτρησης, – και όλα αυτά είναι καθεαυτά

σφάλματα! Σύμφωνα με τον αριθμό των γενονότων και των συγκινήσεων που είναι, κατά μέρο όρο, δυνατές για μας, μέσα σε ένα δεδομένο χρονικό διάστημα, μετρούμε τη ζωή, τη λέμε σύντομη ή μεγάλη, πλούσια ή φτωχή, γεμάτη ή κενή: και ανάλογα με τον μέσο όρο της ανθρώπινης ζωής, μετρούμε αυτή όλων των άλλων όντων, – και όλα αυτά είναι καθεαυτά πλάνες! Αν είχαμε ένα βλέμμα εκατό φορές πιο διαπεραστικό για τα κοντινά πράγματα, ο άνθρωπος θα μας φαινόταν πελώριος. Θα μπορούσαμε μάλιστα να φανταστούμε όργανα με τα οποία ο άνθρωπος θα φάνταζε απροσμέτρητος. Από την άλλη πλευρά, ορισμένα όργανα θα μπορούσαν να είναι έτσι πλασμένα ώστε να μικραίνουν και να στενέψουν ολόκληρα ηλιακά συστήματα, για να τα κάνουν όμοια με ένα μόνο κύτταρο: και για τα όντα της αντίθετης τάξης ένα μόνο κύτταρο του ανθρώπινου σώματος θα μπορούσε να εμφανίζεται στην κατασκευή του, την κίνηση και την αρμονία του, όπως ένα ηλιακό σύστημα. Οι συνήθειες των αισθήσεών μας, μας έχουν τυλίξει σε ένα πλέγμα από απατηλά αισθήματα που με τη σειρά τους, είναι η βάση όλων των κρίσεών μας και όλων των «γνώσεών» μας, – δεν υπάρχει καθόλου διέξοδος, καθόλου διαφυγή, κανένα λαθραίο μονοπάτι προς τον αληθινό κόσμο! Βρισκόμαστε μέσα στον ιστό μας όπως οι αράχνες, και ό,τι μπορούμε να αδράξουμε εκεί, δεν θα είναι τίποτα άλλο πάντα, παρά μόνο αυτό που θα αφεθεί να το πιάσει ο ιστός μας.

118.

Ποιος είναι λοιπόν αυτός ο πλησίον μας; Τι θεωρούμε λοιπόν στον πλησίον μας ως το όριο του, δηλαδή αυτό με το οποίο βάζει τη σφραγίδα του πάνω μας; Ό,τι καταλαβαίνουμε απ' αυτόν είναι οι αλλαγές που συμβαίνουν πάνω μας και των οποίων είναι η αιτία – εκείνο που ξέρουμε γι' αυτόν μοιάζει με ένα κούφιο διαμορφωμένο χώρο. Του αποδίδουμε τα αισθήματα αντανάκλαση μιας λαθεμένης θετικότητας. Τον διαπλά-

θουμε σύμφωνα με τη δική μας γνώση για τον εαυτό μας, για να τον κάνουμε ένα δορυφόρο του δικού μας συστήματος: και όταν μας φωτίζει ή σκοτεινιάζει για μας και είμαστε εμείς, και στις δύο περιπτώσεις η τελευταία αιτία, – φανταζόμαστε ωστόσο το αντίθετο! Σε τι κόσμο φαντασμάτων ζούμε! Τι ανάποδος, διαστρεβλωμένος και άδειος είναι ο κόσμος μας και όμως βλέπουμε σαν σε όνειρο, από ευθεία και πλήρη σκοπιά!

119.

Να ζεις και να φαντάζεσαι. Όποιος και αν είναι ο βαθμός που μπορούμε να γνωρίζουμε τον εαυτό μας, τίποτα δεν μπορεί να είναι πιο απελές από την εικόνα για το σύνολο των ενστίκτων που συναποτελούν την ύπαρξή μας. Μόλις και μετά βίας μπορεί κανείς να κατονομάσει τα πιο χονδροειδή ενστίκτα: ο αριθμός τους και η δύναμή τους, η παλίρροια και η άπτωτή τους, το αμοιβαίο παιχνίδι τους, και πριν απ' όλα οι νόμοι της θρέψης τους, παραμένουν πράγματα τελείως άγνωστα γι' αυτόν. Έτσι, αυτή η θρέψη γίνεται έργο της τύχης: τα καθημερινά γεγονότα της ζωής μας ρίχνουν τη λεία τους πότε στη μία και πότε στην άλλη ορμή που την αρπάζουμε άπληστα, αλλά το πήγαινε-έλα αυτών των γεγονότων βρίσκεται πέρα από κάθε λογική συνάρτηση με τις θρεπτικές ανάγκες των συνολικών ενστίκτων: έτσι ώστε θα προκύπτουν πάντα δύο φαινόμενα – πείνα και αφανισμός για τα μεν και υπερσιτισμός για τα δε. Κάθε στιγμή της ζωής μας αυξάνονται μερικά πλοκάμια της ύπαρξής μας και εξαντλούνται κάποια άλλα, ανάλογα με την τροφή που φέρει ή δεν φέρει η στιγμή αυτή μέσα της. Όπως είπαμε ήδη, οι εμπειρίες μας είναι συνυφασμένες μ' αυτό το είδος τροφής αλλά διασπαρμένες με χέρι τυφλό, αγνοώντας αυτόν που πεινά και αυτόν που έχει ήδη χορτάσει. Εξαιτίας αυτής της συμπτωματικής διατροφής των διαφόρων μερών, η περάτωση του πολύποδα στο σύνολο της θα είναι εξίσου τυ-

χαία με τη γένεσή της. Για να μιλήσουμε ακριβέστερα: αν δεχτούμε ότι ένα ένστικτο βρίσκεται στο σημείο όπου απαιτεί να ικανοποιηθεί – ή να ασκήσει τη δύναμή του, ή να την εκφορτίσει, ή να γεμίσει ένα κενό – όλα αυτά είναι εικονικά: – τότε εξετάζει κάθε φορά το γεγονός της ημέρας για να μάθει πώς μπορεί να το χρησιμοποιήσει για τους δικούς του σκοπούς. Είτε ο άνθρωπος τρέχει είτε αναπαύεται, είτε οργίζεται, είτε διαβάζει, είτε μιλά, είτε αγωνίζεται, είτε χαίρεται, το διψασμένο ένστικτο ψηλαφίζει κατά κάποιο τρόπο κάθε κατάσταση στην οποία εξελίσσεται ο άνθρωπος, δεν βρίσκει συνήθως σ' αυτή τίποτα του γούστου του, πρέπει να περιμένει και να εξακολουθήσει να διψά: λίγο ακόμη και εξασθενίζει, και λίγες μέρες ή λίγοι μήνες ακόμη έλλειψης ικανοποίησης, και τότε αποξηραίνεται όπως ένα φυτό δίχως βροχή. Ίσως αυτή η ωμότητα της τύχης να εμφανιζόταν με ακόμη ζωηρότερα χρώματα αν όλα τα ένστικτα απαιτούσαν να ικανοποιηθούν εξίσου βαθιά με την πείνα που δεν αρκείται σε τροφές, που βλέπει στο όνειρο. Άλλα η πλειοψηφία των ενστίκτων, και ιδίως εκείνα που αποκαλούμε ηθικά, είναι ακριβώς αυτό, – αν επιτρέπεται να υποθέσουμε ότι τα όνειρά μας χρησιμεύουν για να αντισταθμίζουν ως ένα βαθμό, την τυχαία έλλειψη «τροφής» στη διάρκεια της μέρας. Γιατί το χτεσινό όνειρο ήταν γεμάτο τρυφερότητα και δάκρυα, ενώ το προχτεσινό ήταν χαρούμενο και ασυγκράτητο, και εκείνο το άλλο, το ακόμη παλιότερο ήταν γεμάτο περιπέτειες και ανήσυχες αναζητήσεις; Πού οφείλεται το ότι μέσα σ' αυτό το όνειρο απολαμβάνω απερίγραπτα όμορφες μελωδίες, πού οφείλεται το ότι σ' εκείνο το άλλο υπερίπταμαι και υψώνομαι με την απόλαυση του αητού στις πιο απρόσιτες βουνοκορφές; Αυτές οι φαντασιώσεις, όπου απελευθερώνονται και εκφράζονται τα ένστικτά μας της τρυφερότητας, της ευθυμίας, της εκκεντρικότητας, της επιθυμίας μας για μουσική και βουνοκορφές – και ο καθένας θα έχει πρόχειρα ακόμη πιο χτυπητά παραδείγματα, – είναι ερμηνείες πολύ ελεύθερες, πολύ αυθαίρετες για την κυκλοφορία του αίματος, για την εργασία των εντέ-

ρων, για την πίεση των χεριών και των σκεπασμάτων, για τον ήχο της καμπάνας της εκκλησίας, του ανεμοδείκτη, των νυχτοπεριπατημάτων και άλλων ομοειδών πραγμάτων. Αν αυτό το κείμενο παραμένει γενικά για τη μια νύχτα ή για την άλλη το ίδιο και επιδέχεται ποικίλα σχόλια σε σημείο που η δημιουργική λογική φαντάζεται χτες και σήμερα τόσο διαφορετικές αιτίες για τα ίδια νευρικά ερεθίσματα: αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο υποβολέας αυτής της λογικής ήταν διαφορετικός σήμερα απ' ό, τι ήταν χτες, – ένα άλλο ένστικτο θέλησε να ικανοποιηθεί, να εκδηλωθεί, να ασκηθεί, να ανακουφιστεί, να εκτονοθεί, – αυτό το ένστικτο ήταν στην υψηλότερη παλίρροιά του, χτες ήταν σε μια άλλη. Η ζωή της αγρύπνιας δεν έχει την ίδια ελευθερία ερμηνείας με τη ζωή του ονείρου, είναι λιγότερο ποιητική, λιγότερο αχαλίνωτη, – αλλά χρειάζεται τάχα να προσθέσω ότι τα ένστικτά μας σε κατάσταση αγρύπνιας δεν κάνουν τίποτα άλλο από το να ερμηνεύουν τα νευρικά ερεθίσματα και να καθορίζουν τις «αιτίες» ανάλογα με τις ανάγκες τους; Ότι ανάμεσα στην εγρήγορση και στο όνειρο δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά; ότι ακόμη και στη σύγκριση των τόσο διαφορετικών βαθμίδων πολιτισμού, η άγρυπνη ελευθερία ερμηνείας στη μία απ' αυτές τις βαθμίδες δεν υποχωρεί σε τίποτα στην ελευθερία ερμηνείας ονείρου της άλλης; Ότι οι αξιολογήσεις μας και οι ηθικές μας κρίσεις είναι μόνο εικόνες και φαντασιώσεις που κρύβουν ένα φυσιολογικό συμβάν άγνωστο σε μας, ένα είδος συμβατικής γλώσσας για να καθορίσουμε ορισμένα νευρικά ερεθίσματα; ότι όλα όσα αποκαλούμε συνείδηση είναι γενικά, λίγο ή πολύ ένα φανταστικό άγνωστο σχόλιο, ίσως ανεξχνίαστο μα ωστόσο αισθητό; Ας αναλογιστούμε ένα οποιοδήποτε μικρό συμβάν. Ας υποθέσουμε ότι μια μέρα ενώ διασχίζουμε την πλατεία της πόλης, κάποιος μας κοροϊδεύει: ανάλογα με το αν αυτό ή εκείνο το ένστικτο φτάνει μέσα μας στο ύψος αυτής ή εκείνης της σημασίας, – και ανάλογα με το τι είδος άνθρωποι είμαστε, θα είναι ένα τελείως διαφορετικό γεγονός. Ο ένας θα το δεχτεί σαν μια σταγόνα βροχής, ο άλλος

θα το τινάξει μακριά σαν έντομο, ένας τρίτος θα το δει σαν κίνητρο για φιλονικία, ο άλλος θα εξετάσει τα ρούχα του για να δει αν προκαλούν γέλια, ένας άλλος ακόμη θα σκεφτεί τι γελοίο υπάρχει σ' αυτό καθαυτό το γεγονός. Τέλος, θα υπάρξει κάποιος ίσως που θα χαρεί επειδή θα έχει συμβάλει ακούσια στο να προστεθεί μια ηλιαχτίδα στη χαρά του κόσμου – και στην καθεμία απ' αυτές τις περιπτώσεις, ένα ένστικτο θα ικανοποιηθεί, είτε είναι ορμητικό ή αγωνιστικό ή στοχαστικό ή ευμενές. Αυτό το ένστικτο, όποιο κι αν είναι, αρπάχτηκε από το γεγονός σαν από μια λεία. Και γιατί αυτό ακριβώς; Επειδή αυτό ήταν που παραφύλαγε, διψασμένο και πεινασμένο. Πρόσφατα, στις έντεκα το πρωί, ένας άντρας σωριάστηκε μπροστά μου, σαν να τον χτύπησε κεραυνός. Όλες οι γυναίκες της γειτονιάς άρχισαν να ξεφωνίζουν. Έγώ τον σήκωσα και τον έστησα όρθιο και περίμενα να ξαναβρεί τη μιλιά του, κι όλη αυτή την ώρα, κανένας μυς του προσώπου μου δεν κινήθηκε και δεν ένιωσα κανένα αίσθημα, ούτε φόβο ούτε λύπη. Έκανα απλά ό,τι ήταν πιο αναγκαίο και πιο λογικό, κι ύστερα έφυγα τελείως ψύχραιμος. Αν την προηγούμενη μέρα, μου είχαν πει ότι αύριο στις έντεκα κάποιος θα κατέρρεε έτσι μπροστά μου, θα είχα τραβήξει του κόσμου τα βάσανα, δεν θα είχα κοιμηθεί όλη τη νύχτα, και την κρίσιμη στιγμή θα είχα γίνει ίσως όμοιος μ' αυτό τον άνθρωπο αντί να του συμπαρασταθώ. Γιατί στο μεταξύ όλες οι δυνατές ορμές θα είχαν τον χρόνο να παρουσιάστούν και να σχολιάσουν το γεγονός.

– Τι είναι λοιπόν οι εμπειρίες της ζωής μας; Πολύ περισσότερο αυτό που βάζουμε παρά αυτά που βρίσκονται εκεί! Η μήπως θα έπρεπε να πούμε: είναι όλα άδεια για μας; Το να ζεις σημαίνει να φαντάζεσαι; –

120.

Για να καθησυχάσουμε τον σκεπτικιστή. «Δεν ξέρω καθόλου τι κάνω! Δεν ξέρω καθόλου τι πρέπει να κάνω!» – Έχεις δί-

κιο αλλά μην αμφιβάλεις καθόλου γι' αυτό: σε έχουν βάλει να κάνεις κάθε στιγμή της ζωής σου! Πάντα, η ανθρωπότητα συνέχει το ενεργητικό με το παθητικό, αυτό ήταν το αιώνιο σφάλμα της γραμματικής της.

121.

«Αποτέλεσμα και αιτία!» Σ' αυτό τον καθρέφτη – και το πνεύμα μας είναι ένας καθρέφτης – συμβαίνει κάτι που φανερώνει ομαλότητα, κάθε καθορισμένο πράγμα ακολουθεί με τη σειρά του ένα άλλο καθορισμένο πράγμα, – είναι αυτό που αποκαλούμε όταν το καταλαβαίνουμε και θέλουμε να του δώσουμε ένα όνομα, αίτιο και αποτέλεσμα – πόσο ανόητοι είμαστε! Σα να είχαμε καταλάβει και σα να μπορούσαμε να καταλαβουμέ κάτι! Βέβαια, δεν είχαμε δει τίποτα άλλο παρά εικόνες των «αποτελεσμάτων» και των «αιτίων»! και ακριβώς αυτή η λογική των εικόνων καθιστά αδύνατο να δούμε μια πιο ουσιαστική σύνδεση απ' αυτή της αλληλοδιαδοχής!

122.

Οι τελικοί σκοποί στη φύση. Ο αμερόληπτος επιστήμονας που ερευνά την ιστορία του ματιού και των μορφών στα κατώτερα όντα και που δείχνει την αργή ανάπτυξη του οπτικού οργάνου πρέπει να φτάσει στο παράδοξο συμπέρασμα: ότι, στον σχηματισμό του ματιού, η όραση δεν ήταν ο σκοπός, ότι αντίθετα, αυτή παρουσιάστηκε όταν η τύχη συγκρότησε την κατασκευή. Ένα μόνο τέτοιο παράδειγμα, και οι «τελικοί σκοποί» πέφτουν από τα μάτια μας σαν λέπια!

123.

Λογική. Πώς παρουσιάστηκε η λογική στον κόσμο; Με ένα

παράλογο τρόπο, φυσικά – από τύχη. Θα πρέπει να αποκρυπτογραφήσουμε αυτή την τύχη, σαν ένα αίνιγμα.

124.

Τι σημαίνει «Θέλω!» Γελούμε με εκείνον που βγαίνει από το δωμάτιό του τη στιγμή που ο ήλιος βγαίνει από το δικό του και που λέει: «Θέλω να ανατείλει ο ήλιος.» Και με αυτόν που δεν μπορεί να σταματήσει ένα τροχό και λέει: «Θέλω να κυλήσει.» Κι ακόμη, μ' αυτόν που έχει πέσει καταγής σε μια πάλη και λέει: «Να μαι σωριασμένος εδώ, αλλά θέλω να ξαπλώσω εκεί!» Άλλα παρόλα τα αστεία, μήπως κάνουμε ποτέ κάτι διαφορετικό απ' αυτά τα τρία όταν χρησιμοποιούμε τη λέξη: «Θέλω»;

125.

Για το «Βασίλειο της Ελευθερίας». Μπορούμε να σκεφτούμε πολύ περισσότερα πράγματα απ' αυτά που μπορούμε να κάνουμε και να βιώσουμε – αυτό σημαίνει ότι η σκέψη μας είναι επιφανειακή και ικανοποιημένη με την επιφάνεια, χωρίς να το αντιλαμβάνεται μάλιστα. Αν η διάνοια μας αναπτυσσόταν σοβαρά, σύμφωνα με το μέτρο της δύναμής μας και με την άσκηση αυτής της δύναμης, θα υψώναμε σε πρώτη αρχή της σκέψης μας το ότι δεν μπορούμε να καταλάβουμε αυτό που μπορούμε να κάνουμε, – αν υπάρχει μόνο κατανόηση. Ο διψασμένος στερείται το νερό, αλλά το πνεύμα του του παρουσιάζει ακατάπαυστα μπροστά του την εικόνα του νερού, σαν να μην ήταν τίποτα πιο εύκολο από το να το αποκτήσει. Το πνεύμα έχει μια φύση επιφανειακή που ικανοποιείται εύκολα, δεν μπορεί να καταλάβει την ύπαρξη μιας αληθινής ανάγκης και αισθάνεται ανώτερο: είναι περήφανο που μπορεί επιπλέον, να τρέξει πιο γρήγορα, να είναι στον σκοπό σχεδόν σε μια στιγμή, – κι έτσι παρουσιάζεται το βασίλειο της σκέψης, σε σύγκριση

με το βασίλειο της ελευθερίας: ενώ είναι μόνο, όπως είπαμε, το βασίλειο της επιφάνειας και της ικανοποίησης.

126.

Η λήθη. Δεν έχει ακόμη αποδειχτεί ότι υπάρχει μια λήθη. Το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι δεν εξαρτάται από μας να ξαναθυμόμαστε. Έχουμε θέσει προσωρινά σ' αυτό το χάσμα της δύναμής μας, τη λέξη λήθη: σα να ήταν αυτή μια επιπλέον ικανότητα στον κατάλογο. Άλλα, στο κάτω – κάτω, τι εξαρτάται από μας! – Αν αυτή η λέξη βρίσκεται σε ένα κενό της δυνάμης μας οι άλλες λέξεις δεν θα έπρεπε να είναι σε ένα χάσμα της γνώσης για τη δύναμή μας;

127.

Σύμφωνα με ένα σκοπό. Από όλες τις πράξεις, καταλαβαίνουμε φυσικά λιγότερο εκείνες που αποσκοπούν σε ένα σκοπό, επειδή θεωρήθηκαν πάντα ως οι πιο κατανοητές και επειδή, για την κρίση μας, είναι πιο καθημερινές. Τα μεγάλα προβλήματα βρίσκονται στο σταυροδρόμι.

128.

Το όνειρο και η υπευθυνότητα. Θέλετε να είστε υπεύθυνοι για όλα! Εκτός από τα όνειρά σας! Τι αξιοθρήνητη αδυναμία, τι έλλειψη συνετού θάρρους! Τίποτα δεν είναι περισσότερο το έργο σας! Ύλη, μορφή, διάρκεια, ηθοποιός, θεατής, – μέσα σ' αυτές τις κωμωδίες είστε εσείς οι ίδιοι! Και γι' αυτό ακριβώς φοβάστε και ντρέπεστε για τον εαυτό σας. Ήδη ο Οιδίποδας, ο σοφός Οιδίπους, ήξερε καλά πώς να αντλεί παρηγοριά από την ιδέα ότι δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα απ' αυτά που ονειρευόμαστε. Απ' αυτό συμπεραίνω: ότι η μεγάλη πλειοψη-

φία των ανθρώπων πρέπει να μέμφεται στον εαυτό της για τρομακτικά όνειρα. Αν ήταν διαφορετικά, πώς θα είχε εκμεταλλευτεί κανείς τη νυχτερινή του ποιητική διάθεση για χάρη της ανθρώπινης υπεροψίας! – Χρειάζεται να προσθέσω ότι ο σοφός Οιδίποδας είχε δίκιο, ότι δεν είμαστε αληθινά υπεύθυνοι για τα όνειρά μας, – αλλά ακόμη λιγότερο για την εγρήγορσή μας, και ότι η θεωρία για την ελεύθερη βούληση έχει για πατέρα και μητέρα την περηφάνια και το αίσθημα της ανθρώπινης δύναμης; Το λέω αυτό ίσως πολύ συχνά: αλλά δεν είναι λόγος για να γίνεται αυτό λάθος.

129.

Η δήθεν πάλη των κινήτρων. Μιλούν για την «πάλη των κινήτρων», αλλά χαρακτηρίζουν έτσι μια πάλη που δεν είναι η πάλη των κινήτρων. Εννοώ ότι στη βαθύτερη συνείδησή μας που προηγείται της δράσης παρουσιάζονται οι συνέπειες διαφόρων πράξεων που πιστεύουμε ότι μπορούμε να τις εκτελέσουμε όλες, και συγκρίνουμε αυτές τις συνέπειες. Πιστεύουμε ότι είμαστε αποφασισμένοι για μια πράξη όταν έχουμε διαπιστώσει ότι τα αποτελέσματά της θα είναι τα πιο ευνοϊκά: πριν φτάσουμε σ' αυτό το συμπέρασμα της εξέτασής μας, είναι αλήθεια ότι βασανιζόμαστε συχνά, εξαιτίας των μεγάλων δυσκολιών που συναντούμε για να μαντέψουμε τις συνέπειες, να τις αντιληφθούμε σε όλη τους τη δύναμη, όλες χωρίς εξαίρεση: εδώ πρέπει άλλωστε να γίνει το μοίρασμα της τύχης. Άλλα τότε έρχονται τα πιο δύσκολα: όλες οι συνέπειες που έχουν καθοριστεί χωριστά με τόση δυσκολία πρέπει να ζυγιστούν η μία με την άλλη, στην ίδια ζυγαριά. Και γι' αυτή τη στάθμιση του οφέλους, πολύ συχνά μας λείπει η ζυγαριά καθώς και τα σταθμά, εξαιτίας των διαφορών στην ποσότητα ανάμεσα σε όλες αυτές τις πιθανές συνέπειες. Ας δεχτούμε όμως ότι θα μπορούσαμε να ξεφύγουμε απ' αυτή την προσπάθεια όπως

και από άλλες, και ότι η τύχη έβαλε στον δρόμο μας συνέπειες που μπορούν να συγκριθούν: θα μας μείνει τότε πραγματικά, στην εικόνα των συνεπειών μιας συγκεκριμένης πράξης, ένα κίνητρο ακριβώς για να εκπληρώσουμε αυτή την πράξη – ναι! Ένα κίνητρο! Άλλα τη στιγμή που αποφασίζουμε να δράσουμε, καθοριζόμαστε συχνά από μια κατηγορία κινήτρων διαφορετική απ' αυτή της κατηγορίας που περιγράφουμε εδώ, αυτή που ανήκει στην «εικόνα των συνεπειών». Τότε, επενεργεί η συνηθισμένη λειτουργία των δυνάμεων μας ή η μικρή παρόρμηση ένας προσώπου που φοβόμαστε, σεβόμαστε ή αγαπούμε, ή ακόμη η νωθρότητα που προτιμά να εκτελέσει αυτό που είναι κάτω από το χέρι, ή τέλος, το ξύπνημα της φαντασίας που προκαλείται την κρίσιμη στιγμή από ένα οποιοδήποτε μικρό γεγονός. Τότε, επενεργεί και το σώματικό στοιχείο που παρουσιάζεται δίχως να μπορεί κανείς να το προκαθορίζει, ή ακόμη η διάθεση της στιγμής, ένα οποιοδήποτε πάθος που είναι, κατά τύχη, έτοιμο να εκραγεί: με μια λέξη, επενεργούν κίνητρα που γνωρίζουμε ελάχιστα ή που δεν γνωρίζουμε καθόλου, και που δεν μπορούμε ποτέ να τα υπολογίσουμε εκ των προτέρων. Είναι πιθανό ότι και ανάμεσά τους γίνεται μια πάλη, μια συμπλοκή, μια ανύψωση και μια καταστολή ενοτήτων, – και αυτή θα μπορούσε να είναι η αληθινή «πάλη των κινήτρων»: – κάτι που για μας, είναι εντελώς αόρατο και ασυνείδητο. Έχω υπολογίσει τις διαδοχές και τις επιτυχίες και έχω κατατάξει έτσι ένα πολύ σημαντικό ένστικτο στη σειρά μάχης των ελατηρίων, αλλά αυτή τη σειρά μάχης την εκθέτω τόσο λίγο όσο λίγο τη βλέπω: η ίδια η πάλη έχει κρυφτεί από μένα και η νίκη, ως νίκη, είναι το ίδιο· γιατί μαθαίνω καλά τι θα κάνω στο τέλος, αλλά δεν μαθαίνω ποιο είναι το κίνητρο που νίκησε τελικά. Στην πραγματικότητα, είμαστε συνηθισμένοι να μην υπολογίζουμε όλα αυτά τα ασυνείδητα φαινόμενα και να φανταζόμαστε την προετοιμασία μιας πράξης ως το σημείο που είναι συνειδητή: και γι' αυτό συγχέουμε τον αγώνα των κινήτρων με τη σύγκριση των πιθανών συνεπειών διαφόρων πρά-

ξεων, – αυτή είναι μια από τις πλουσιότερες και αποκρουστικότερες συγχύσεις για την ανάπτυξη της ηθικής!

130.

Τελικοί σκοποί; Θέληση; Συνηθίσαμε να πιστεύουμε σε δύο βασίλεια, στο βασίλειο των σκοπών και της θέλησης, και στο βασίλειο της τύχης. Σ' αυτό το τελευταίο βασίλειο, όλα είναι άδεια από νόημα, όλα περνούν, πηγαίνουν και έρχονται, δίχως να μπορεί κάποιος να πει γιατί, ούτε για ποιο σκοπό. – Μας τρομάζει αυτό το δυνατό βασίλειο της μεγάλης κοσμικής ανοησίας, επειδή μαθαίνουμε γενικά να το γνωρίζουμε όταν πέφτει μέσα στον άλλο κόσμο, των τελικών σκοπών και των προθέσεων, όπως ένα κεραμίδι από μια στέγη, και χτυπά θανάσιμα κάθε ωραίο μας στόχο. Αυτή η πίστη στα δύο βασίλεια προέρχεται από ένα παλιό ρομαντισμό και ένα παλιό μύθο: εμάς τους πανούργους νάνους με τη βούλησή μας και με τους στόχους μας, μας ενοχλούν, μας ρίχνουν κάτω, συχνά μας ποδοπατούν μέχρι θανάτου αυτοί οι ανόητοι, αυτοί οι αρχιβλάκες γίγαντες: οι συγκυρίες, – αλλά παρόλα αυτά, εμείς δεν επιθυμούμε να στερηθούμε τη φοβερή ποίηση αυτής της γειτνίασης, γιατί αυτά τα τέρατα εμφανίζονται συχνά όταν η ύπαρξή μας στον ιστό της αράχνης των τελικών σκοπών έχει γίνει πολύ βαρετή ή και πολύ αγωνιώδης, και προκαλούν ένα έξοχο αντιπερισπασμό σχίζοντας με το χέρι τους ολόκληρο τον ιστό. Όχι ότι το ήθελαν, αυτοί οι ανεγκέφαλοι: ούτε που το έχουν συνειδητοποιήσει. Άλλα τα άξεστα κοκαλιάρικα χέρια τους περνούν μέσα από τον ιστό μας σα να ήταν ο αέρας – οι Έλληνες αποκαλούσαν Μοίρα αυτό το βασίλειο του απρόβλεπτου και της εξαίρετης και αιώνιας στενομυαλιάς, και το τοποθετούσαν στον ορίζοντα να περιβάλλει τους θεούς τους, και πέρα απ' αυτό τον ορίζοντα δεν μπορούσαν ούτε να δουν ούτε να πράξουν τίποτα. Στους περισσότερους λαούς όμως, συναντούμε μια κρυφή αυθάδεια εναντίον των θεών: ήθελαν να

τους λατρεύουν, αλλά φύλαγαν γι' αυτούς στο χέρι ένα τελευταίο χαρτί. Οι Ινδοί και οι Πέρσες, για παράδειγμα, φαντάζονταν ότι εξαρτιόνταν από τη θυσία των θνητών, έτσι που, αν τύχαινε, οι θνητοί μπορούσαν να αφήνουν τους θεούς να πεθάνουν από πείνα και δίψα. Οι σκληροί και μελαγχολικοί Σκανδιναύοι, με την ίδεα ενός μελλοντικού λυκόφωτος των θεών, δημιουργούν την απόλαυση μιας σιωπηλής εκδίκησης, σαν αντιστάθμισμα για τον αιώνιο φόβο που προξενούσαν αυτοί οι θεοί. Συμβαίνει διαφορετικά με τον χριστιανισμό που οι βασικές του ιδέες δεν είναι ούτε ινδουϊστικές, ούτε περσικές, ούτε ελληνικές, ούτε σκανδιναυικές. Ο χριστιανισμός πρόσταζε τους πιστούς να λατρεύουν μέσα στην σκόνη το πνεύμα της δύναμης και μάλιστα να φιλούν τη σκόνη: μ' αυτό τους έδινε να καταλάβουν ότι αυτό το πανίσχυρο «βασίλειο της ανοησίας» δεν είναι τόσο ανόητο όσο φαίνεται, ότι αντίθετα εμείς είμαστε οι ανόητοι, εμείς δεν καταλαβαίνουμε ότι, πίσω απ' αυτό το βασίλειο, υπάρχει ο καλός Θεός, αυτός που αγαπά τους σκοτεινούς, στριφτούς και εκπληκτικούς δρόμους, μα που στο τέλος κάνει τα πάντα να «καταλήγουν υπέροχα». Αυτός ο καινούριος μύθος για τον καλό Θεό, που ως τώρα παραγνωρίζαμε χαρακτηρίζοντάς τον ως φυλή γιγάντων ή της Μοίρας, και που ο ίδιος υφαίνει τους ιστούς των τελικών σκοπών που είναι πολύ λεπτότεροι από αυτούς – έτσι που θα έπρεπε να του φαίνονται ακατανόητοι και μάλιστα παράλογοι – αυτός ο μύθος ήταν μια τόσο γενναία και τόσο παράδοξα τολμηρή ανατροπή που ο αρχαίος κόσμος, καθώς είχε γίνει πολύ ευάλωτος, δεν μπόρεσε πια να του αντισταθεί, έστω κι αν του φαίνοταν παράλογος και αντιφατικός. Γιατί, μεταξύ μας, υπήρχε εδώ μια αντίφαση: αν η νόησή μας δεν μπορεί να αποκρυπτογραφήσει το νου και τους σκοπούς του Θεού, πώς θα μπορεί να μαντέψει αυτή τη διάπλαση του λογικού του; Και αυτή τη διάπλαση του λογικού του Θεού; – Στη σύγχρονη εποχή, έχει αυξηθεί η δυσπιστία για το αν το κεραμίδι που πέφτει από κει ρίχνεται από «θεϊκή αγάπη» – και οι άνθρωποι ξαναρχίζουν να πέφτουν στην παλιά ρο-

μαντική πίστη των γιγάντων και των νάνων. Ας μάθουμε λοιπόν ότι είναι πολύς καιρός που, στο δικό μας δήθεν βασίλειο των τελικών σκοπών και της λογικής, κυβερνούν και οι γίγαντες! Και οι δικοί μας σκοποί και η δική μας λογική δεν είναι νάνοι, αλλά γίγαντες! Εξάλλου, οι δικοί μας ιστοί σχίζονται συχνά από εμάς τους ίδιους και μάλιστα τόσο αδέξια σα να έπεφτε πάνω τους το περιφήμο κεραμίδι. Και δεν είναι τελικός σκοπός όλα όσα ονομάζονται έτσι, και ακόμη λιγότερο δεν είναι θέληση όλα όσα ονομάζονται έτσι. Και, αν θέλατε να καταλήξετε σε κάποιο συμπέρασμα: «Δεν υπάρχει λοιπόν παρά μόνο ένα και μοναδικό βασίλειο, αυτό της βλακείας και της τύχης;» – θα έπρεπε να προσθέσετε: *vai, ίσως υπάρχει μόνο ένα και μοναδικό βασίλειο, ίσως δεν υπάρχει ούτε θέληση ούτε κανένας τελικός σκοπός, και πιθανόν αυτά να τα έχουμε φανταστεί εμείς.* Αυτά τα σιδερένια χέρια της αναγκαιότητας που κινούν τα ζάρια της τύχης εξακολουθούν το ατέλειωτο παιχνίδι τους: πρέπει μερικοί κύβοι να φτάσουν τέλεια σε όλες τις βαθμίδες του τελικού σκοπού και της λογικότητας. Ίσως οι ηθελημένες πράξεις μας, οι τελικοί μας στόχοι δεν είναι τίποτα άλλα παρά ένα παρόμοιο παιχνίδι – κι απλά, εμείς είμαστε πολύ στενόμυαλοι και πολύ κενόδοξοι για να αντιληφθούμε τον υπέρτατο πνευματικό μας περιορισμό: να μάθουμε δηλαδή ότι εμείς οι ίδιοι κινούμε με σιδερένιο χέρι τα ζάρια, ότι στις πιο σκόπιμες ενέργειές μας το μόνο που κάνουμε είναι να παίζουμε το παχνίδι της αναγκαιότητας. Ίσως! – Για να πάμε πέρα απ' αυτό το ίσως, θα έπρεπε να είμαστε ήδη καλεσμένοι στον κάτω κόσμο της κόλασης, και να έχουμε στοιχηματίσει και παίξει τα ζάρια στο τραπέζι της Περσεφόνης, με την ίδια την οικοδέσποινα.

131.

Οι ηθικοί τρόποι της μόδας. Πώς έχουν μετατοπιστεί όλες οι ηθικές κρίσεις! Αυτά τα αριστουργήματα της αρχαίας ηθι-

κότητας, τα μεγαλύτερα απ' όλα, για παράδειγμα η μεγαλοφυία του Επίκτητου, δεν ήξεραν τίποτα για την συνηθισμένη σήμερα εξύμνηση του πνεύματος της θυσίας, της ζωής που αφιερώνεται στους άλλους. Σύμφωνα με τη δική μας ηθική μέθοδο, θα έπρεπε κυριολεκτικά να τους προσάψουμε ανηθικότητα επειδή πάλεψαν με όλες τους τις δυνάμεις για το εγώ τους και ενάντια στη συμπάθεια που μας εμπνέουν οι άλλοι (προπάντων τα βάσανα και οι ηθικές τους αδυναμίες). Ίσως να μας απαντούσαν: «Αν αποτελείτε για τους ίδιους τους εσυ τούς σας ένα τόσο ενοχλητικό ή μισητό αντικείμενο, τότε να σκέφτεστε τους άλλους περισσότερο από σας! Έτσι θα κάνετε το σωστό!»

132.

Οι τελευταίοι αντίλαλοι του χριστιανισμού στην ηθική. «Δεν είναι κανείς καλός παρά μόνο με τη συμπόνια: Πρέπει λοιπόν να υπάρχει συμπόνια σε όλα τα αισθήματά μας» – αυτή είναι η ηθική του σήμερα! Και από πού προέρχεται αυτή η ιδέα; Το γεγονός ότι ο άνθρωπος που εκπληρώνει κοινωνικές ευεργετικές, ανιδιοτελείς και κοινωφελείς πράξεις, θεωρείται τώρα ως ηθικός άνθρωπος, – είναι ίσως το γενικότερο αποτέλεσμα, η πληρέστερη μετατροπή που προκάλεσε ο χριστιανισμός στην Ευρώπη: αν και ίσως παρά τη θέλησή του και δίχως να είναι αυτή η θεωρία του. Άλλα αυτό ήταν το κατάλοιπο της χριστιανικής νοοτροπίας, όταν η θεμελιώδης πίστη που ήταν πολύ αντίθετη και βαθιά εγωιστική, με το «μοναδικό απαραίτητο πράγμα», την απόλυτη σπουδαιότητα της αιώνιας και προσωπικής σωτηρίας, καθώς και τα δόγματα στα οποία στηρίζεται αυτή η πίστη, υποχώρησε βαθμιαία και η παράπλευρη πίστη στην «αγάπη», στην «αγάπη για τον πλησίον», σε συμφωνία με την τεράστια πρακτική πείρα από την εκλησσιαστική φιλευσπλαχνία, πρωθήθηκε στο προσκήνιο. Όσο περισσότερο απομακρυνόταν κανείς από το δόγματα, τόσο περισσότερο

αναζητούσε κατά κάποιο τρόπο τη δικαιολόγηση αυτού του αποχωρισμού σε μια θρησκεία αγάπης για την ανθρωπότητα: το να μην μένουν καθόλου πίσω απ' αυτό το χριστιανικό ιδανικό, αλλά να το υπερβούν ακόμη περισσότερο, αν ήταν δυνατό, αυτό ήταν το μυστικό κίνητρο των γάλλων ελεύθερων στοχαστών, από το Βολταίρο ως τον Ογκύστ Κοντ: κι αυτός ο τελευταίος με την περίφημη θηική συνταγή του «ζήσε για τους άλλους», πραγματικά υπερχριστιάνισε τον χριστιανισμό. Στο γερμανικό έδαφος είναι ο Σοπενάουερ, στο αγγλικό ο Τζον Στιούαρτ Μίλ, που έδωσαν τη μεγαλύτερη λαμπρότητα στη θεωρία των συμπονετικών αισθημάτων και του οίκτου, ή της χρησιμότητας για τους άλλους, ως αρχή της πράξης: αλλά αυτοί δεν ήταν παρά αντίπαλοι, – αυτές οι θεωρίες παρουσιάστηκαν παντού ταυτόχρονα σε λεπτές ή χονδροειδείς μορφές, με εξαιρετική ζωηρότητα περίπου από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, και όλα τα κοινωνικά συστήματα τέθηκαν ακούσια θα έλεγε κανείς, στο κοινό έδαφος αυτών των θεωριών. Δεν υπάρχει ίσως σήμερα πιο διαδεδομένη πρόληψη από το να πιστεύει κανείς ότι ξέρει σε τι ακριβώς συνίσταται η θηική. Όλοι μοιάζουν να ακούν τώρα με ικανοποίηση ότι η κοινωνία προσπαθεί να προσαρμόσει το άτομο στις παγκόσμιες ανάγκες, και ότι ταυτόχρονα, η ευτυχία και η θυσία του ατόμου εξαρτώνται από το αν θεωρεί πως είναι ένα χρήσιμο μέλος και όργανο ενός συνόλου: ωστόσο διστάζουν ακόμη πολύ αυτή τη στιγμή να μάθουν πού πρέπει να αναζητήσουν αυτό το σύνολο, αν είναι στην εγκαθιδρυμένη τάξη ή σε μια τάξη που πρέπει να καθιερώσουμε, αν είναι στο έθνος ή στην αδελφότητα των λαών, ή ακόμη σε καινούριες μικρές οικονομικές κοινότητες. Υπάρχουν τώρα σ' αυτό το θέμα πολλές σκέψεις, πολλοί δισταγμοί και αγώνες, πολλή έκσταση και πολύ πάθος: αλλά είναι μοναδική και ομόγνωμη η αρμονία στην απαίτηση ότι το εγώ πρέπει να εξαλειφθεί ώσπου να επαναποκτήσει με τη μορφή της προσαρμογής στο σύνολο, τον σταθερό του κύκλο σε δικαιώματα και σε καθήκοντα, – ώσπου να γίνει ξανά κάτι τε-

λεών διαφορετικό. Δεν θέλει κανείς τίποτα λιγότερο – είτε το ομοιογεί είτε όχι – παρά μια βαθιά μετατροπή, και μάλιστα μια εξασθένιση, μια εξάλειψη του ατόμου: δεν κουράζεται κανείς καθόλου να απαριθμεί και να κατηγορεί ό,τι άσχημο, εχθρικό, άσωτο, δαπανηρό, πολυτελές υπάρχει στην ατομική ύπαρξη που έχει διαμορφωθεί μέχρι σήμερα. Ελπίζει κανείς να διαχειρίζεται την κοινωνία με καλύτερους οικονομικούς όρους, με λιγότερους κινδύνους και περισσότερο ενωτικό πνεύμα, ώσπου να μην υπάρχουν πια μεγάλα σωματεία και μέλη. Θεωρούμε ως καλό οτιδήποτε ανταποκρίνεται με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο. Είναι το βασικό θηικό ρεύμα στην θηική της εποχής μας. Η συμπάθεια και τα κοινωνικά αισθήματα συγχέονται μεταξύ τους εδώ. (Ο Καντ βρίσκεται ακόμη πέρα απ' αυτή την κίνηση: διδάσκει ρητά ότι πρέπει να είμαστε ασυγκίνητοι απέναντι στα ξένα πάθη, αν θέλουμε τα ευεργετήματά μας να έχουν θηική αξία, – αυτό ο Σοπενάουερ φανερά οργισμένος, το αποκαλεί *Καντιανές ανοησίες*.)

133.

«Να μην σκέφτεσαι πια τον εαυτό σου». Θα έπρεπε να σκεφτούμε σοβαρά: γιατί πηδούμε στο νερό για να ανασύρουμε κάποιον που βλέπουμε να πνίγεται, ενώ δεν τρέφουμε καμιά συμπάθεια γι' αυτόν; Από έλεος: εδώ δεν σκέφτεσαι πια παρά τον πλησίον σου, – απαντά ο παραλογισμός. Η αλήθεια είναι ότι στον οίκτο, – εννοώ σ' αυτό που συνήθως αποκαλούμε εσφαλμένα οίκτο – δεν σκεπτόμαστε πια τον εαυτό μας συνειδητά, αλλά τον σκεφτόμαστε πολύ έντονα με ασυνείδητο τρόπο, όπως όταν το πόδι μας γλιστρά και κάνουμε ασυνείδητα τις αντίθετες κινήσεις που αποκαθιστούν την ισορροπία μας, χρησιμοποιώντας καταφανώς όλη μας τη λογική. Το ατύχημα ενός άλλου προσώπου μας προσβάλλει γιατί μας κάνει να νιώσουμε την αδυναμία μας, ίσως και τη δειλία μας, αν δεν τον βοηθήσουμε. Ή μάλλον αυτό προκαλεί ήδη από μόνο του

μείωση της τιμής μας μπροστά στους άλλους ή και στον ίδιο τον εαυτό μας. Ακόμη περισσότερο βρίσκουμε στο ατύχημα και στον πόνο ένα σήμα κινδύνου που παραμονεύει για μας. Και ήδη αυτές οι ενδείξεις της ανθρώπινης αβεβαιότητας και αδυναμίας μπορούν να μας προκαλέσουν οδυνηρές συνέπειες. Απωθούμε αυτό το είδος αθλιότητας και προσβολής και απαντούμε σ' αυτό με μια πράξη συμπόνιας που μπορεί να κρύβει μια λεπτή άμυνα και ακόμη μια εκδίκηση. Μαντεύει κανείς ότι στο βάθος σκεφτόμαστε πολύ τον εαυτό μας, όταν βλέπει την απόφαση που παίρνουμε σε όλες τις περιπτώσεις όπου μπορούμε να αποφύγουμε το θέαμα του άλλου που πάσχει, που στερείται, που οδύρεται: αποφασίζουμε να μην το αποφύγουμε όταν μπορούμε να το πλησιάζουμε ως άνθρωποι δυνατοί και συμπονετικοί, σίγουροι για την επιδοκιμασία, θέλοντας να νιώσουμε την αντίθεση της δικής μας ευτυχίας, ή καλύτερα ελπίζοντας να διασκεδάσουμε την πλήξη μας. Οδηγούμε στην παραπλάνηση όταν αποκαλούμε οίκτο (*Mitleid*) την οδύνη (*Leid*) που μας προκαλεί ένα τέτοιο θέαμα και που μπορεί να είναι πολύ ποικιλόμορφο, επειδή σε κάθε περίπτωση, είναι μια οδύνη από την οποία λυτρώνεται αυτός που υποφέρει μπροστά μας: αυτό είναι δικό μας, όπως εκείνου είναι δικός του ο πόνος του. Όταν λοιπόν επιδίδομαστε σε συμπονετικές πράξεις, απαλλασσόμαστε μόνο από τον προσωπικό πόνο. Ωστόσο, δεν ενεργούμε ποτέ έτσι από ένα μόνο κίνητρο: όπως είναι βέβαιο ότι θέλουμε να λυτρωθούμε από ένα πόνο, το ίδιο βέβαιο είναι ότι, για την ενέργεια, υποχωρούμε σε μια παρόρμηση ευχαρίστησης – και η ευχαρίστηση προκαλείται από το θέαμα μιας κατάστασης αντίθετης με τη δική μας, επειδή η σκέψη της δύναμης να βοηθούμε μόνο αν θέλουμε, αποσκοπεί σε επαίνους και σε αναγνώριση στην περίπτωση που θα βοηθούσαμε, με την πράξη της ίδιας της βοήθειας, εφόσον η πράξη πετυχαίνει (και όπως πετυχαίνει προοδευτικά, προκαλεί από μόνη της χαρά στον εκτελεστή της), αλλά κυρίως από το αίσθημα ότι η παρέμβασή μας θέτει ένα όρο σε μια εξοργιστική

αδικία (η εκτόνωση της οργής αρκεί ήδη για να ανακουφίσει). Όλα αυτά μαζί με πολλά ακόμη λεπτότερα στοιχεία, είναι «οίκτος» («*Mitleid*»): –πόσο αδέξια επιτίθεται η γλώσσα μας μ' αυτή τη λέξη για ένα τόσο περίπλοκο οργανισμό! – Το ότι, αντίθετα, η συμπόνια είναι ταυτόσημη με την οδύνη που την προκαλεί η θέα της, ή το ότι έχει γ' αυτό μια ιδιαίτερα διεισδυτική και ευαίσθητη κατανόηση – αυτά αντιτίθενται στην εμπειρία, κι εκείνος που έχει εγκωμιάσει τον οίκτο μ' αυτές τις δύο σχέσεις, στερείται αρκετής πείρας στο ηθικό πεδίο. Γι' αυτό μου εγείρονται αμφιβολίες όταν διαβάζω τα απίστευτα πράγματα που αναφέρει ο Σοπενάουερ για την ηθική: αυτός που θα ήθελε με όλα αυτά να μας πείσει να πιστέψουμε στην μεγάλη καινοτομία της εφεύρεσής του, ότι δηλαδή ο οίκτος – αυτός ο οίκτος που παρατηρεί τόσο επιπόλαια και που περιγράφει τόσο αδέξια – είναι η πηγή κάθε ηθικής πράξης για το παρόν και για το μέλλον – ακριβώς εξαιτίας των ικανοτήτων που αυτός πρώτος επινόησε γι' αυτόν. Στο κάτω-κάτω, τι ξεχωρίζει τα άτομα χωρίς ελέος από τα συμπονετικά άτομα; Πριν απ' όλα – για να δώσουμε ακόμη ένα σκίτσο με αδρές γραμμές – δεν έχουν την ευερέθιστη φαντασία που προκαλεί ο φόβος, ούτε την επιδειξίτητα να προαισθάνονται τον κίνδυνο. Έτσι, η ματαιοδοξία τους πληγώνεται πιο αργά αν γίνει κάτι που θα μπορούσαν να το είχαν αποφύγει (για να διαφυλαχτεί η περηφάνια τους, τους προστάζει να μην αναμιχτούν ανώφελα σε υποθέσεις των άλλων, και μάλιστα, εφόσον ενεργούν έτσι, τους αρέσει να βοηθά ο καθένας τον εαυτό του και να παίζει με τα δικά του χαρτιά). Επιπλέον, έχουν συνηθίσει γενικά να υπομένουν περισσότερα βάσανα απ' όσο οι συμπονετικοί άνθρωποι, και δεν τους φαίνεται άδικο να υποφέρουν οι άλλοι εφόσον έχουν υποφέρει κι αυτοί οι ίδιοι. Στο κάτω-κάτω, το θέαμα των ευαίσθητων αισθημάτων τους προκαλεί τον ίδιο πόνο που προκαλεί το θέαμα της στωικής απάθειας στους συμπονετικούς ανθρώπους. Κι έχουν για τις ευαίσθητες καρδιές περιφρονητικά λόγια και φοβούνται ότι το αρρενωπό πνεύμα τους και η ψύχραιμη αν-

δρεία τους κινδυνεύουν: μπροστά στους άλλους κρύβουν τα δάκρυά τους και όταν είναι μόνοι τους τα σφουγγίζουν οργισμένοι με τον ίδιο τους τον εαυτό. Αυτοί ανήκουν σε ένα άλλο είδος εγωιστών από τους συμπονετικούς ανθρώπους. Άλλα με το να τους χαρακτηρίσουμε κακούς με διακριτική σημασία και να αποκαλέσουμε τα συμπονετικά άτομα καλούς, δεν σημαίνει τίποτα άλλο από μια ηθική της μόδας: ακριβώς όπως είχε η αντίθετη μόδα στην εποχή της, μια πολύ μακρόχρονη εποχή!

134.

Μέχρι ποιο σημείο πρέπει να προστατευόμαστε από τη συμπόνια. Η συμπόνια, εφόσον προκαλεί αληθινά τον πόνο – κι αυτή πρέπει να είναι εδώ η μοναδική μας άποψη – είναι μια αδυναμία όπως κάθε εγκατάλειψη σε ένα επιζήμιο πάθος. Αυξάνει τον πόνο στον κόσμο: ακόμη και αν, εδώ ή εκεί, σαν συνέπεια της συμπόνιας, ο πόνος ελαττώνεται έμμεσα ή εξαφανίζεται, δεν πρέπει να χρησιμοποιεί κανείς τις περιστασιακές και ασήμαντες στο σύνολό τους συνέπειες, για να δικαιολογήσει την ουσία του οίκτου που είναι, όπως είπαμε, επιζήμια. Αν φανταστούμε ότι κυριαρχεί, έστω για μια μέρα μόνο, τότε θα προκαλέσει αμέσως τον αφανισμό της ανθρωπότητας. Η συμπόνια καθεαυτή δεν έχει περισσότερο καλό χαρακτήρα από κάθε άλλο ένστικτο: μόνο όταν την απαιτούν και την υπερεπαινούν – κι αυτό συμβαίνει όταν δεν καταλαβαίνει κανείς τι βλαβερό έχει μέσα της αλλά ανακαλύπτει σ' αυτή μια πηγή ευχαρίστησης, όταν περιβάλλεται με ένα είδος καλής συνείδησης. Μόνο τότε εγκαταλείπεται κανείς ευχαρίστως σ' αυτή και δεν φοβάται τις συνέπειές της. Σε άλλες συνθήκες όπου εύκολα θα καταλάβει κανείς ότι είναι επικίνδυνη, η συμπόνια θεωρείται ως αδυναμία: ή μάλλον, όπως στους Έλληνες, ως μια περιοδική νοσηρή παρόρμηση που θα μπορούσαμε να την κάνουμε λιγότερο βλαβερή με μια πρόσκαιρη και εκούσια εκτόνωση. Αυτός που υπακούει μια φορά για δοκιμή και εμπρόθετα

στις αφορμές της συμπόνιας που συναντά στη ζωή του και που αναπαριστά στην ψυχή του όλη την αθλιότητα που του προσφέρει το περιβάλλον του, γίνεται αναπόφευκτα άρρωστος και μελαγχολικός. Άλλα αυτός που, με τη μία ή με την άλλη έννοια, θέλει να χρησιμεύσει ως γιατρός στην ανθρωπότητα, θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικός απέναντι σ' αυτό το αίσθημα – που τον παραλύει σε όλες τις κρίσιμες στιγμές, που εμποδίζει τη γνώση του και το ικανό χέρι του που είναι έτοιμο για βοήθεια.

135.

Το να παροτρύνεις τον οίκτο. Στους πρωτόγονους η σκέψη ότι θα μπορούσε να είναι κανείς άξιος για συμπόνια, προκαλεί ηθικά ρίγη: κάτι τέτοιο θα ήταν η απόδειξη ότι έχει αποστερηθεί όλες τις αρετές. Ο οίκτος σ' αυτούς ισοδυναμεί με περιφρόνηση: δεν θέλουν να βλέπουν να υποφέρει ένα αξιοπεριφρόνητο πλάσμα, αυτό δεν προξενεί καμιά χαρά. Αντίθετα, το να βλέπουν να υποφέρει ο εχθρός τους που τον θεωρούν ίσο σε περηφάνια και που μένει ατάραχος στα μαρτύρια και γενικά, το να βλέπουν να υποφέρει κάθε πλάσμα που δεν θέλει να προκαλεί τον οίκτο, δηλαδή τον αισχρότερο και τον βαθύτερο εξευτελισμό, είναι η μεγαλύτερη χαρά. Τότε, η ψυχή του άγριου ανυψώνεται ως τον θαυμασμό: στο τέλος θα σκοτώσει ένα τόσο γενναίο άτομο, όταν θα έχει τη δύναμη, και θα αποδώσει σ' αυτό τον αλύγιστο τις ύστατες τιμές. Αν εκείνος είχε κλάψει, αν το πρόσωπό του είχε χάσει την έκφραση της ψυχρής περιφρόνησης, αν είχε δείξει ότι ήταν άξιος για καταφρόνια, – τότε λοιπόν! Θα μπορούσε να συνεχίσει τη ζωή του σαν σκυλί, – δεν θα ερέθιζε πια την περηφάνια του θεατή και ο οίκτος θα είχε αντικαταστήσει τον θαυμασμό.

136.

Η ευτυχία μέσα στη συμπόνια. Όταν, όπως γίνεται με τους Ινδούς, βάζει κανείς για σκοπό όλης της διανοητικής του δραστηριότητας τη γνώση της ανθρώπινης εξαθλίωσης, και όταν, μέσα από πολλές γενιές, μένει πιστός σ' αυτή τη φοβερή πρόθεση, η συμπόνια καταλήγει να έχει στα μάτια τέτοιων ανθρώπων με κληρονομημένη απαισιοδοξία, μια καινούρια αξία ως αξία συντηρητική της ζωής, που βοηθά στο να υπομείνουμε την ύπαρξη, αν και μας φαίνεται άξια να την πετάξουμε με αγδία και φρίκη. Ο οίκτος, ως συναίσθημα που περιλαμβάνει τη χαρά και που προκαλεί σε μικρές δόσεις την αίσθηση της υπεροχής, γίνεται το αντίδοτο στην αυτοκτονία. Μας αποστρέφει το πρόσωπό του, κάνει την καρδιά να ξεχειλίζει, καταδιώκει τον φόβο και την αδράνεια, προκαλεί λόγια, παράπονα και ενέργειες, – είναι μια σχετική ευτυχία σε σύγκριση με την αθλιότητα της γνώσης που παρακινεί από κάθε πλευρά το άτομο στη στενότητα και στη σκοτεινιά και του κόβει την ανάσα. Η ευτυχία ωστόσο, όπως κι αν είναι, δίνει αέρα, φως και ελεύθερες κινήσεις.

137.

Γιατί να διπλασιάζουμε το «εγώ». Το να βλέπουμε τις προσωπικές μας εμπειρίες με τα ίδια μάτια που κοιτάζουμε τα βιώματα των άλλων, – είναι κάτι που μας καθησυχάζει πολύ και είναι ένα αποτελεσματικό φάρμακο. Το να βλέπουμε, αντίθετα, και να δεχόμαστε τις εμπειρίες των άλλων, σα να ήταν οι δικές μας – διεκδίκηση μιας φιλοσοφίας του οίκου –, αυτό θα μας κατάστρεψε στο βάθος, και μάλιστα σε ελάχιστο χρόνο. Ας δοκιμάσουμε λοιπόν την εμπειρία δίχως να παραλογιζόμαστε περισσότερο. Εκείνη η πρώτη θεωρία είναι άλλωστε σίγουρα πιο σύμφωνη με τη λογική και με την καλή συνετή θέληση, γιατί κρίνουμε πιο αντικειμενικά την αξία και το νόημα ενός γεγονότος όταν παρουσιάζεται στους άλλους περισσότερο απ' ό, τι

σε μας: για παράδειγμα, την αξία ενός θανάτου, μιας χρηματικής απώλειας, μιας συκοφαντίας. Ο οίκτος ως αρχή της πράξης μ' αυτή την εντολή: «Να υποφέρεις για τον πόνο του άλλου όσο υποφέρει κι ο ίδιος», θα οδηγούσε αντίθετα στην άποψη ότι το εγώ, με την υπερβολή του και με τις παρεκτροπές του, θα έπρεπε να γίνει και η άποψη του άλλου, του πονετικού: έτσι που θα έπρεπε να υποφέρουμε ταυτόχρονα με το εγώ μας και με το εγώ του άλλου, και να επιβαρυνόμαστε εκούσια με μια διπλή απερισκεψία, αντί να ελαφρύνουμε το δικό μας βάρος όσο μπορούμε.

138.

Να γίνουμε πιο τρυφεροί. Όταν αγαπούμε, σεβόμαστε και θαυμάζουμε κάποιον και κατόπιν όταν βλέπουμε ότι υποφέρει, – πάντα με κατάπληξη επειδή μας φαίνεται απαράδεκτο η ευτυχία που αναβλύζει από μέσα του να μην προέρχεται από μια πηγή προσωπικής ευτυχίας – τα αισθήματα της αγάπης, της εκτίμησης και του θαυμασμού μεταμορφώνονται ουσιαστικά: γίνονται πιο τρυφερά, δηλαδή το χάσμα που μας χωρίζει μοιάζει να γεφυρώνεται, και μια προσέγγιση ίσου προς ίσον φαίνεται να πραγματοποιείται. Τώρα, μας φαίνεται δυνατό να του δώσουμε ένα αντάλλαγμα, ενώ προτιγουμένως τον φανταζόμαστε ανώτερο από την ευγνωμοσύνη μας. Αυτή η ικανότητα να δίνουμε σε αντάλλαγμα μας εξυψώνει και μας προκαλεί μεγάλη χαρά. Προσπαθούμε να μαντέψουμε τι μπορεί να καταπράνει τον πόνο του φίλου μας και του το προσφέρουμε. Αν θέλει λόγια, βλέμματα, προσοχή, υπηρεσίες, τονωτικά, δώρα, – του τα δίνουμε. Άλλα πριν απ' όλα: αν θέλει να υποφέρουμε με το θέαμα του πόνου του, προσφερόμαστε να υποφέρουμε μαζί του, γιατί όλα αυτά μας παρέχουν την απόλαυση της ενεργητικής ευγνωμοσύνης: αυτό ισοδυναμεί με την λέξη, στην καλή εκδίκηση. Αν δεν θέλει να δεχτεί και δεν δέχεται τίποτα από μας, τότε απομακρυνόμαστε ψυχροί και θλιμμένοι, σχεδόν πληγωμένοι: είναι σα νά απορρίπτουν την ευγνωμοσύνη μας, – και σ' αυτό το θέμα τιμής, ακόμη και ο κα-

λύτερος άνθρωπος είναι εύθικτος. – Απ' όλα αυτά, συμπεραίνουμε ότι, στην πιο ευνοϊκή περίπτωση, υπάρχει κάτι ταπεινωτικό στην οδύνη, ενώ στη συμπόνια υπάρχει κάτι που εξυψώνει και δίνει υπεροχή, κι αυτό είναι που χωρίζει για πάντα αυτά τα δύο αισθήματα.

139.

Η δήθεν ανώτερη! Λέτε ότι η ηθική της συμπόνιας είναι ανώτερη από την ηθική του στωικισμού; Αποδείξτε το, αλλά προσέξτε καλά πως αυτό που είναι «ανώτερο» και «κατώτερο» στην ηθική, δεν πρέπει να το μετράμε με την άλλη ηθική: γιατί δεν υπάρχει απόλυτη ηθική. Πάρτε λοιπόν τα μέτρα σας και – προσέξτε καλά!

140.

Έπαινος και κατηγορία. Αν ένας πόλεμος έχει άτυχη έκβαση, ρωτάμε ποιος είναι ο «υπεύθυνος»: αν τελείωσε νικηφόρα, επαινούμε αυτόν που τον παρακίνησε. Παντού όπου υπάρχει αποτυχία αναζητούν το λάθος, επειδή η αποτυχία συνεπιφέρει μια δυσαρέσκεια κατά της οποίας χρησιμοποιούμε ακούσια τη μοναδική θεραπεία: μια νέα διέργεση του αισθήματος της δύναμης – και αυτή βρίσκεται στην καταδίκη του «ενόχου». Αυτός ο ενόχος δεν είναι, όπως θα πίστευε κανείς, ο αποδιοπομπαίος τράγος για τα σφάλματα των άλλων: είναι το θύμα των αδυνάτων, των ταπεινωμένων, των εξαθλιωμένων, που αναζητούν ένα οποιονδήποτε τρόπο για να αποδείξουν ότι έχουν ακόμη δύναμη. Εξάλλου, το να καταδικάζεις τον εαυτό σου, μπορεί να είναι επίσης ένα μέσον για να ενισχυθεί μετά από την ήττα, το αίσθημα της δύναμης. Αντίθετα, η εξύμνηση του αυτουργού είναι συχνά το επίσης τυφλό αποτέλεσμα ενός άλλου ενστίκτου που απαιτεί το θύμα του – κι αυτή τη φορά η θυσία φαίνεται μάλιστα γλυκιά και θελκτική στο θύμα: – αυτό συμβαίνει όταν το αίσθημα της δύναμης ξεχειλίζει σε ένα λαό, σε μια κοινωνία, από μια τόσο μεγάλη και τόσο σαγηνευτική

επιτυχία που επιφέρει μια κόπωση από τη νίκη και τότε εγκαταλείπει κανείς ένας μέρος από την περηφάνια του. Γεννιέται τότε ένα αισθήμα αυταπάρνησης που ζητά το αντικείμενό του. – Είτε μας εγκωμιάζουν είτε μας κατηγορούν, είμαστε γενικά για τους διπλανούς μας μόνο οι ευκαιρίες και πολύ συχνά ευκαιρίες αυθαίρετα αρπαγμένες από το μαλλιά, που αφήνουν ελεύθερο τον δρόμο στις τάσεις κατηγορίας ή έπαινου που έχουν συσσωρευτεί μέσα τους: και στη μία και στην άλλη περίπτωση, τους προσφέρουμε μια ευεργεσία που εμάς δεν μας αποφέρει κανένα όφελος και μάλιστα καμία ευγνωμοσύνη εκ μέρους τους.

141.

Ωραιότερος, αλλά με μικρότερη αξία. Αυτή είναι η γραφική ηθικότητα: η ηθικότητα των παθών που υψώνονται σε απότομες ορμές, των παθητικών, έντονων, τρομερών και επίσημων στάσεων και κινήσεων. Είναι η ημιάγρια βαθμίδα της ηθικότητας: και δεν πρέπει να παρασύρεται κανείς από την αισθητική της γοητεία για να της παραχωρήσει μια ανώτερη θέση.

142.

Συμπάθεια. Αν, για να καταλάβουμε τον πλησίον μας, δηλαδή για να αναπαράγουμε το αίσθημά του μέσα μας, ανατρέχουμε συχνά στα κίνητρα των αισθημάτων του που είναι καθορισμένα με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, και αναρωτιόμαστε για παράδειγμα: γιατί είναι λυπημένος; – για να θλιβόμαστε έπειτα εμείς οι ίδιοι για τον ίδιο λόγο –, είναι πολύ πιο συνηθισμένο να παραλείπουμε να το κάνουμε αυτό και να προκαλούμε αυτό το αίσθημα μέσα μας σύμφωνα με τα αποτελέσματα που φέρνει και δείχνει στον πλησίον μας, ενώ μιμούμεθα την έκφραση των ματιών του, της φωνής του, του βαδίσματός του, της στάσης του (τουλάχιστον μέχρι μια ελαφρά ομοιότητα του παιχνιδίσματος που κάνουν οι μας και τα νεύρα) ή

ακόμη την εξεικόνιστή τους στα λόγια, στις εικόνες και στη μουσική. Τότε, γεννιέται μέσα μας ένα αίσθημα ανάλογο με μια παλιά σύνδεση κίνησης και αίσθησης που έχει ασκηθεί να επεκτείνεται και στις δύο έννοιες. Έχουμε προχωρήσει πολύ μακριά σ' αυτή την ικανότητα να κατανοούμε τα αισθήματα των άλλων, και μπροστά σε κάποιον ασκούμε πάντα σχεδόν αθέλητα αυτή την ικανότητα: Ας εξετάσουμε κυρίως το παιχνίδι των χαρακτηριστικών σε ένα γυναικείο πρόσωπο, καθώς πάλλεται και ακτινοβολεί από μια αδιάκοπη μιμητική κίνηση που αναπαράγει τα αισθήματα που επιδρούν πάνω του. Άλλα είναι η μουσική που μας δείχνει πιο ευδιάκριτα πόσο περίτεχνοι είμαστε στη γρήγορη και λεπτή μαντεία των αισθημάτων και στη συμπάθεια: δηλαδή, αν η μουσική είναι η μίμηση μιας μίμησης αισθημάτων και αν, παρά το απόμακρο και αόριστο στοιχείο της, μας κάνει να μοιραζόμαστε συχνά ακόμη αυτά τα αισθήματα, έτσι που να μας κυριεψει μελαγχολία δίχως κάνενα λόγο, όπως κάνουν οι τρελοί, απλά επειδή ακούμε ήχους και ρυθμούς που μας θυμίζουν με οποιονδήποτε τρόπο τον τονισμό και την κίνηση εκείνων που πενθούν ή ακόμη τα ίδια τα έθιμά τους.

Διηγούνται για ένα Δανό βασιλιά ότι η μουσική ενός τραγουδιστή τον παρέσυρε σε ένα τόσο πολεμικό ενθουσιασμό ώστε κατέβηκε ορμητικά από τον θρόνο του και κατέσφαξε πέντε από τα μέλη της αυλής του που ήταν συγκεντρωμένα γύρω του: δεν υπήρχε εδώ ούτε πόλεμος ούτε εχθρός, και μάλιστα υπήρχε το αντίθετο σε όλα αυτά. Άλλα η δύναμη που επανέρχεται από το αίσθημα στην αιτία ήταν αρκετά σφοδρή για να υπερβεί τα γεγονότα και τη λογική. Αυτή όμως είναι σχεδόν πάντα η επενέργεια της μουσικής (αν δεχτούμε, εννοείται, ότι έχει μια επενέργεια), και δεν μας χρειάζονται τόσο παράδοξες περιπτώσεις για να το καταλάβουμε: η συναισθηματική κατάσταση στην οποία μας μεταφέρει η μουσική είναι σχεδόν πάντα αντίθετη με τη θεώρηση της πραγματικής μας κατάστασης και με τη λογική που αναγνωρίζει αυτή την πραγματική κατάσταση. Αν αναρωτηθούμε πώς η μίμηση των αισθημάτων των άλλων έχει γίνει τόσο προσιτή, δεν υπάρχει καμία αμφιβο-

λία για την απάντηση: καθώς ο άνθρωπος είναι το πιο τρομερό από όλα τα πλάσματα, εξαιτίας της λεπτής και ευάλωτης φύσης του, έχει βρει σ' αυτή τη φοβερή διάθεση τη μυσταγωγό εκείνης της συμπάθειας, εκείνης της γρήγορης κατανόησης των αισθημάτων των άλλων (ακόμη και των ζώων). Στο πέρασμα των χλιετηρίδων, ο άνθρωπος έβλεπε ένα κίνδυνο σε όλα όσα του ήταν ξενικά, σε όλα όσα ήταν ζωντανά: μόλις παρουσιάζόταν στα μάτια του ένα παρόμοιο θέαμα, αντέγραφε τα χαρακτηριστικά και τη στάση που έβλεπε μπροστά του, και έβγαζε ένα συμπέρασμα για τον χαρακτήρα των άσχημων προθέσεων που υπήρχαν πίσω απ' αυτά τα χαρακτηριστικά και απ' αυτή τη στάση. Αυτή την ερμηνεία όλων των κινήσεων και όλων των χαρακτηριστικών με την έννοια των προθέσεων, ο άνθρωπος τη χρησιμοποίησε ακόμη και στη φύση των άψυχων πραγμάτων – καθώς είχε την ψευδαίσθηση ότι δεν υπάρχει τίποτα άψυχο. Πιστεύω ότι όλα όσα αποκαλούμε αίσθημα της φύσης καθώς αντικρίζουμε τον ουρανό, τα λιβάδια, τους βράχους, τα δάση, τις καταιγίδες, τα αστέρια, τις θάλασσες, τα τοπία, την άνοιξη, βρίσκουν εδώ την προέλευσή τους. Δίχως την πανάρχαια άσκηση του φόβου που μας ανάγκαζε να βλέπουμε κάτω από όλα αυτά μια δευτερη κρυφή έννοια, θα στερούμαστε τώρα τις χαρές της φύσης, ακριβώς όπως οι άνθρωποι και τα ζώα θα μας στερούσαν τη χαρά, αν δεν είχαμε αυτή τη μυσταγωγό για κάθε μας κατανόηση, δηλαδή τον φόβο. Από την άλλη πλευρά, η χαρά και η ευχάριστη έκπληξη, και τέλος η αίσθηση του γελοίου, είναι τα παιδιά της συμπάθειας, τα στερνοπαίδια και τα πολύ μικρότερα αδέλφια του φόβου. – Η ικανότητα της γρήγορης αντίληψης – που με τη σειρά της βασίζεται στην ικανότητα της γρήγορης προσποίησης, μειώνεται στα περήφανα άτομα και στους περήφανους λαούς, επειδή αυτοί φοβούνται λιγότερο: αντίθετα, όλα τα είδη της κατανόησης και της προσποίησης είναι γνώριμα στους δειλούς λαούς. Εδώ βρίσκεται και η αληθινή πατρίδα των μιμητικών τεχνών και της ανώτερης διανόησης. Αν, μπροστά σ' αυτή τη θεωρία της συμπάθειας, όπως την προτείνω εδώ, σκέφτομαι αυτή τη θεωρία μιας μυστικιστικής διαδικασίας, που είναι πολύ δημοφιλής και

μάλιστα ιερή στην εποχή μας με τη βοήθεια της οποίας ο οίκτος από δύο πλάσματα κάνει ένα κι έτσι καθιστά δυνατή για το ένα απ' αυτά την άμεση κατανόηση του άλλου: αν αναλογιστώ ότι ένα τόσο καθαρό μυαλό σαν του Σοπενάουερ ευχαριστιόταν με τόσο ονειροπαρμένες και άθλιες κενολογίες, και είχε μεταδώσει αυτή την ευχαρίστηση σε άλλα φωτεινά ή μισοφωτισμένα μυαλά, τότε η έκπληξη και η θλίψη μου δεν θα έχουν όρια. Πόσο μεγάλη πρέπει να είναι η χαρά που μας προκαλούν οι ακατανόητες απερισκεψίες! Πόσο κοντά στον παράφρονα βρίσκεται ακόμη ο άνθρωπος όταν ακούει τις μυστικές πνευματικές επιθυμίες! – (Τι παρακινούσε λοιπόν τον Σοπενάουερ σε μια τέτοια ευγνωμοσύνη προς το Kant, σε τόσο βαθιά υποχρέωση; Ο Σοπενάουερ το αποκάλυψε κάποτε δίχως διφορούμενα. Κάποιος είχε μιλήσει με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί η *qualita occulta** να αφαιρεθεί από την κατηγορική προσταγή για να την κάνει κατανοητή. Πάνω σ' αυτό, ο Σοπενάουερ κραύγασε: «Κατανοητή η κατηγορική προσταγή! Τι βαθιά λαθεμένη ιδέα! Σκοτάδια της Αιγύπτου! Ας μας φυλάξει ο Θεός για να μην γίνει πιο κατανοητή! Ακριβώς επειδή υπάρχει κάτι κατανοητό, επειδή αυτή η αθλιότητα της λογικής και των συνεπιών της είναι κάτι περιορισμένο, επιβεβλημένο, αποφασισμένο, απατηλό, αυτή η βεβαιότητα είναι η μεγάλη προσφορά του Kant». Αφήνω να το σκεφτεί κάποιος αν έχει την καλή θέληση να γνωρίζει τα ηθικά πράγματα, όταν, με την πρώτη προσέγγιση ενθουσιάζεται με την πίστη και την κατανόηση αυτών των πραγμάτων! Κάποιος που πιστεύει ακόμη ειλικρινά στη φώτιση από ψηλά, στη μαγεία και στις οπτασίες, και στη μεταφυσική ασχήμια του βάτραχου!).

143.

Αλίμονο μας αν αυτή η τάση άρχιζε να λυσσομανά! Αν δεχτούμε ότι η τάση στην αφοσίωση και στη μέριμνα για τους άλλους (η «συμπαθητική στοργή») είναι διπλάσια ισχυρή απ' όσο

* κρυφή ποιότητα.

πράγματι είναι, η διαμονή μας στη γη θα γινόταν ανυπόφορη. Αρκεί να σκεφτούμε τις ανοησίες που διαπράττει ο καθένας μας κάθε μέρα και κάθε στιγμή, από αφοσίωση και φροντίδα για τον ίδιο τον εαυτό του, και πόσο αφόρητο είναι το θέαμα που προσφέρει: τι θα γινόταν αν γινόμαστε για τους άλλους, το αντικείμενο τέτοιων ανοησιών και ενοχλήσεων που ως τώρα μαστίζουν μόνον αυτούς τους ίδιους! Θα αρκούσε μια τυφλή φυγή, μόλις ένας «πλησίον» μας ζύγωνε; Και να γεμίσουμε τη συμπαθητική στοργή με τα ίδια προσβλητικά λόγια με τα οποία καλύπτουμε τώρα τον εγωισμό;

144.

Να αγνοούμε τη δυστυχία των άλλων. Αν αφεθούμε να μας σκοτεινιάσουν τη ζωή η δυστυχία και τα βάσανα των άλλων θνητών και αν σκεπάσουμε με σύννεφα τον δικό μας ουρανό, τότε ποιος θα υποφέρει τις συνέπειες αυτής της θλίψης; Σίγουρα οι άλλοι θνητοί, και για να προσθέσουν άλλο ένα κοντά στα άλλα φορτία τους! Δεν μπορούμε να είμαστε γι' αυτούς ούτε αρωγοί ούτε διασκεδαστικοί, αν επιθυμούμε να είμαστε ο αντίλαλος της αθλιότητάς τους, και ακόμη, αν θέλουμε να ακούμε πάντα τα βάσανά τους, – εκτός αν μαθαίναμε την τέχνη των Ολυμπίων και αν επιδιώκαμε στο εξής να διασκεδάζουμε με τη δυστυχία των ανθρώπων αντί να δυστυχούμε κι εμείς μ' αυτή. Άλλα για μας αυτό είναι λίγο Ολύμπιο: αν και η απόλαυση της τραγωδίας μας έφερε ήδη ένα βήμα πιο κοντά προς αυτό τον ιδεώδη κανιβαλισμό των θεών.

145.

«Όχι εγωιστικό». Ο ένας είναι κενός και θα ήθελε να νιώθει γεμάτος, και ο άλλος είναι υπερπλήρως και θα ήθελε να αδειάσει, – και οι δύο παροτρύνονται να αναζητήσουν ένα άτομο που μπορεί να τους βοηθήσει σ' αυτό. Και αν ερμηνεύσουμε αυτό το φαινόμενο με την ανώτερη έννοιά του, θα του δώσουμε

με και στις δύο περιπτώσεις το ίδιο όνομα: Αγάπη. – Πώς; Η αγάπη μπορεί λοιπόν να είναι κάτι μη – εγωιστικό;

146.

Να κοιτούμε πέρα από τον πλησίον. Πώς; Η ουσία εκείνου που είναι αληθινά ηθικό συνίσταται στο να αντιμετωπίζουμε τις πιο κοντινές και άμεσες συνέπειες των ενεργειών μας για τους άλλους, και να αποφασίζουμε σύμφωνα μ' αυτές τις συνέπειες; Αυτή δεν είναι παρά μια στενόμυαλη και μικροαστική ηθική, αν μπορούμε ακόμη να την πούμε ηθική: αλλά μου φαίνεται ότι θα ήταν μια ανώτερη και πιο ευαίσθητη ιδέα να κοιτάξουμε πέρα απ' αυτές τις άμεσες συνέπειες για τον πλησίον, για να ενθαρρύνουμε απώτερους σκοπούς με κίνδυνο να κάνουμε τους άλλους να υποφέρουν, – για παράδειγμα, να ενθαρρύνουμε τη γνώση, παρά τη βεβαιότητα ότι αυτή η ελευθερία του πνεύματος θα αρχίσει πρώτα να ρίχνει τους άλλους στην αμφιβολία, στη λύπη και σε κάτι ακόμη χειρότερο. Μήπως δεν έχουμε το δικαίωμα να φερόμαστε στους πλησίον μας με τον ίδιο τρόπο που φερόμαστε στους εαυτούς μας; Και αν δεν σκεφτόμαστε για τον εαυτό μας τόσο στενά και μικροαστικά τις άμεσες συνέπειες και στενοχώριες, τότε γιατί θα είμαστε υποχρεωμένοι να το κάνουμε για τον πλησίον μας; Ας υποθέσουμε ότι έχουμε για μας τους ίδιους το πνεύμα της θυσίας: τι θα μας απαγόρευε να θυσιάσουμε τον πλησίον μαζί μας, όπως έκαναν ως τώρα το Κράτος και ο μονάρχης, θυσιάζοντας ένα πολίτη στους άλλους «για το γενικό συμφέρον!» όπως έλεγαν. Άλλα κι εμείς επίσης έχουμε ακόμη γενικά συμφέροντα: γιατί να μην έχουμε το δικαίωμα να θυσιάσουμε μερικά άτομα της σημερινής γενιάς για χάρη των μελλοντικών γενιών, έτσι που οι λύπες τους, οι ανησυχίες τους, οι απελπισίες τους, οι απροσεξίες και οι δισταγμοί τους θα κρίνονταν αναγκαίοι, επειδή ένα καινούριο υνί αρότρου θα έσκαβε το χώμα και θα το έκανε γόνιμο για όλους; – Και τέλος: μεταδίδουμε στον πλησίον ένα αίσθημα που τον κάνει να θεωρείται ως θύμα, τον πείθουμε να

δεχτεί το καθήκον στο οποίο τον υποχρεώνουμε. Είμαστε λοιπόν δίχως έλεος; Αν ωστόσο, πέρα από τον οίκτο μας, θέλαμε να πετύχουμε μια νίκη στον εαυτό μας, δεν θα ήταν αυτή μια ανώτερη και πιο ελεύθερη ηθική στάση από εκείνη όπου νιώθει κανείς ασφαλισμένος, όταν μια πράξη κάνει καλό ή κακό στον πλησίον; Γιατί με τη θυσία – όπου συμπεριλαμβανόμαστε όλοι, εμείς όπως και ο πλησίον – θα ενδυναμώσουμε και θα ανυψώσουμε το γενικό αίσθημα της ανθρώπινης δύναμης, αν δεχτούμε ότι δεν θα πετυχαίναμε περισσότερα. Άλλα αυτό θα ήταν ήδη μια θετική αύξηση της ευτυχίας. – Και στο κάτω - κάτω, αν αυτό ήταν ακόμη... αλλά ούτε μια λέξη πια! Ένα βλέμμα αρκεί, θα με έχετε καταλάβει.

147.

Η αιτία του «Αλτρουϊσμού». Οι άνθρωποι έχουν μιλήσει γενικά για την αγάπη με τόση έμφαση και πάθος επειδή δεν βρήκαν ποτέ πολλή και επειδή δεν μπόρεσαν ποτέ να χορτάσουν αυτή την τροφή: έτσι, την έκαναν μια «τροφή των θεών». Αν ένας ποιητής ήθελε να δείξει την πραγματική εικόνα της ουτοπίας της παγκόσμιας φιλανθρωπίας: σίγουρα, θα έπρεπε να περιγράψει μια φριχτή και γελοία κατάσταση που όμοιά της δεν είδαν ποτέ πάνω στη γη – ο καθένας θα περιστοιχιζόταν, θα παρενοχλείτο και θα δεχόταν τον πόθο όχι ενός μόνο ανθρώπου που θα τον αγαπούσε, όπως συμβαίνει στις μέρες μας, αλλά χιλιάδων άλλων, ακόμη και από όλο τον κόσμο χάρη σε μια ακατανίκητη τάση την οποία έπειτα θα βρίσουν και θα καταραστούν όπως καταράστηκε η αρχαία ανθρωπότητα τον εγωισμό. Και οι ποιητές της εποχής, αν τους δώσει κανείς την άνεση χρόνου να γράφουν ποιήματα, δεν θα ονειρεύονται παρά μόνο το ευτυχισμένο και δίχως αγάπη παρελθόν, τον θεϊκό εγωισμό, τη μοναξιά που κάποτε ήταν ακόμη δυνατή στη γη, την ηρεμία, την κατάσταση αντιπάθειας, το μίσος, την περιφρόνηση, και όπως και αν την ονομάζουν, ολόκληρη την ατιμία του αγαπητού μας ζωικού βασιλείου που μέσα του ζούμε εμείς.

148.

Βλέμμα στο μακρινό. Αν όπως έχει οριστεί, ονομάζονται ηθικές μόνο οι πράξεις που εκτελούμε για χάρη του πλησίου μας, τότε δεν υπάρχουν ηθικές πράξεις! Αν ονομάζονται ηθικές μόνο οι πράξεις, που, σύμφωνα με τον ορισμό, γίνονται υπό την επιρροή της ελεύθερης βούλησης, δεν υπάρχουν επίσης ηθικές πράξεις! – Και τι είναι λοιπόν αυτό που ονομάζουμε έτσι και που σίγουρα υπάρχει και συνεπώς, θέλει να εξηγηθεί; Είναι οι συνέπειες ορισμένων διανοητικών σφαλμάτων. Και αν δεχτούμε ότι λυτρώνεται κανείς απ' αυτά τα λάθη, τι θα γίνονταν οι «ηθικές πράξεις»; Μέσα απ' αυτά τα σφάλματα, έχουμε αποδώσει ως τώρα σε ορισμένες πράξεις μια αξία ανώτερη απ' αυτή που έχουν στην πραγματικότητα: τα έχουμε διαχωρίσει από τις «εγωιστικές» πράξεις και από τις «μη ελεύθερες» πράξεις. Αν τώρα, τις συνδυάσουμε ξανά με εκείνες, όπως πρέπει να κάνουμε, θα μειώσουμε ασφαλώς την αξία τους (το αίσθημα της αξίας τους), και αυτό πάνω από το λογικό μέτρο εφόσον οι «εγωιστικές» και «ανελεύθερες» πράξεις υποτιμήθηκαν πολύ ως τώρα, εξαιτίας αυτής της υποτιθέμενης πολύ βαθιάς και γνώριμης διαφοράς. Θα εκτελούνται λοιπόν από δω και πέρα λιγότερο συχνά, εφόσον θα εκτιμούνται λιγότερο; Αναπόφευκτα! Τουλάχιστον για ένα ορισμένο διάστημα, τόσο όσο η ζυγαριά του αισθήματος της αξίας βρίσκεται κάτω από την επιρροή παλιών σφαλμάτων! Άλλα υπολογίζουμε ότι θα αποδώσουμε στους ανθρώπους το βάρος για τις πράξεις που έχουν δυσφημιστεί ως εγωιστικές και ότι θα αποκαταστήσουμε έτσι την αξία τους, – τους αφαιρούμε την κακή συνείδηση. Και εφόσον ως τώρα οι εγωιστικές πράξεις ήταν οι συχνότερες και θα είναι ακόμη ως την αιωνιότητα, αφαιρούμε από την εικόνα των πράξεων και της ζωής την άσχημη εντύπωση! Αυτό είναι ένα υπέρτατο αποτέλεσμα. Όταν ο άνθρωπος δεν θεωρεί πια τον εαυτό του ως κακό, θα πάψει να είναι!

ΤΡΙΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

149.

Μικρές αντίθετες ενέργειες είναι αναγκαίες! Στο θέμα των ηθών και εθίμων: το να ενεργούμε κάποτε ενάντια στην καλύτερη κρίση μας, το να υποχωρούμε εδώ στην πράξη διατηρώντας όλη την πνευματική μας ελευθερία, το να συμπεριφερόμαστε όπως όλος ο κόσμος και να κάνουμε έτσι σε όλους ένα φιλοφρόνημα και μια ευεργεσία για να τους αποζημιώσουμε κάπως για τις αντίθετες γνώμες μας: – όλα αυτά θεωρούνται από πολλούς σχετικά ανεξάρτητους ανθρώπους, όχι μόνο ως παραδεκτά αλλά και ως «έντιμα», «ανθρώπινα», «ανεκτά, «όχι σχολαστικά», και όποιοι και αν είναι οι εντυπωσιακοί όροι για να αποκοινίζουν την πνευματική συνείδηση: και έτσι ο ένας βαφτίζει χριστιανικά το παιδί του ενώ είναι άθεος, ο άλλος υπηρετεί τη στρατωτική του θητεία όπως όλος ο κόσμος αν και καταδικάζει αυστηρά το μίσος ανάμεσα στους λαούς, και ένας τρίτος παρουσιάζεται στην εκκλησία με μια γυναίκα επειδή είναι από ευσεβή οικογένεια και δίνει υποσχέσεις μπροστά στον ιερέα δίχως να ντρέπεται για την ασυνέπειά του. «Τίποτα ουσιαστικό στο ότι ο ένας μας κάνει αυτό που κάνουν και που πάντα έκαναν όλοι.» – Έτσι μιλά η χοντροκομένη προκατάληψη! Και η χοντροκομένη πλάνη! Γιατί τίποτα δεν είναι πιο ουσιαστικό από το να επιβεβαιωθεί ακόμη μια φορά

αυτό που είναι ήδη ισχυρό, παραδοσιακό και αναγνωρισμένο, δίχως καμία λογική, από την ενέργεια ενός επικυρωμένου λογικού: έτσι δίνουν σ' αυτό το πράγμα, μπροστά σε όλους όσους ακούν να μιλούν γι' αυτό, την καθιέρωση της ίδιας λογικής. Σεβασμό στις γνώμες σας! Άλλα οι μικρές ενάντιες ενέργειες έχουν μεγαλύτερη αξία!

150.

Η τύχη του γάμου. Αν ήμουν ένας θεός και μάλιστα, ένας καλοπροσώπος θεός, ο γάμος των ανθρώπων θα με έκανε να αδημονώ περισσότερο από κάθε άλλο πράγμα. Ένα άτομο μπορεί να φτάσει πολύ-πολύ μακριά στα εβδομήντα ή ακόμη και στα τριάντα του χρόνια, – αυτό είναι καταπληκτικό, ακόμη και για τους θεούς! Άλλα αν σκεφτούμε τότε πως αυτός κρεμά την κληρονομιά και το κληροδότημα αυτής της πάλης και αυτής της νίκης, τις δάφνες της ανθρωπιάς του, στον πρώτο τυχόντα χώρο όπου ένα ασήμαντο θηλυκό μπορεί να τις ξεσχίσει. Αν δούμε πόσο καλά ξέρει να αποκτά και πόσο άσχημα να διαφυλά, πως δεν σκέφτεται ούτε καν ότι θα μπορούσε, με την αναπαραγώγη να προετοιμάσει μια ακόμη πιο νικηφόρα ζωή: θα καταλήξουμε να γίνουμε ανυπόμονοι και να πούμε μέσα μας: “Στο διηνεκές, τίποτα δεν μπορεί να προκύψει από την ανθρωπότητα, τα άτομα κατασπαταλούνται, η τύχη του γάμου καθιστά αδύνατο κάθε λόγο για μια μεγαλειώδη πορεία της ανθρωπότητας:– ας πάψουμε λοιπόν να είμαστε οι επιμελείς και ανόητοι θεατές αυτού του άσκοπου θεάματος!” – Σ' αυτές τις διαθέσεις, οι θεοί του Επίκουρου αποσύρθηκαν κάποτε στη θεϊκή τους σιωπή και μακαριότητα: είχαν κουραστεί από τους ανθρώπους και από τις ερωτικές τους υποθέσεις.

151.

Υπάρχουν εδώ καινούρια ιδανικά για να επινοήσουμε: Όταν είναι κανείς ερωτευμένος, δεν θα έπρεπε να του επιτρέπουν να παίρνει αποφάσεις για τη ζωή του, και να ρυθμίζει μια για πάντα, εξαιτίας ενός ορμητικού καπρίτσου, τον χαρακτήρα της κοινωνίας: θα έπρεπε να κηρύσσουν δημόσια άκυρους τους όρκους των ερωτευμένων και να τους αρνούνται τον γάμο: – κι αυτό επειδή θα έπρεπε να δίνουμε στον γάμο πολύ μεγαλύτερη σημασία! Έτσι που, στις περιπτώσεις που γινόταν ως τώρα, να μην γινόταν καθόλου! Η πλειοψηφία των γάμων δεν έγιναν έτσι ώστε να μην επιθυμεί κανείς για μάρτυρα ένα τρίτο! Και αυτός ο τρίτος δεν λείπει σε γενικές γραμμές – είναι το παιδί – και είναι κάτι περισσότερο από μάρτυρας, είναι ο αποδιοπομπαίος τράγος!

152.

Συνταγή του όρκου. “Αν λέω ψέματα αυτή τη στιγμή, δεν είμαι πια ένας έντιμος άνθρωπος και ο καθένας πρέπει να έχει το δικαίωμα να μου το πει κατάμουτρα.” – Συνιστώ αυτό τον τύπο στη θέση του δικαστικού όρκου και της γνωστής επίκλησης του Θεού: είναι πιο ισχυρός. Ο ευσεβής άνθρωπος, δεν έχει κι αυτός κανένα λόγο να εναντιώθει σ' αυτό: επειδή από τη στιγμή που ο συνηθισμένος όρκος δεν αρκεί πια, πρέπει ο ευσεβής να ακούει την κατήχηση που προστάζει: “Δεν θα επικαλείσαι μάταια το όνομα του Κυρίου σου, του Θεού σου!”

153.

Ένας δυσαρεστημένος. Αυτός είναι ένας από εκείνους τους παλιούς γενναίους: δεν θυμώνει με τον πολιτισμό, επειδή

πιστεύει ότι αυτός αποσκοπεί στο να κάνει προσιτά όλα τα καλά πράγματα – τιμές, πλούτη, ωραίες γυναίκες – ακόμη και στους δειλούς.

154.

Παρηγοριά στον κίνδυνο. Οι Έλληνες σε μια ζωή όπου οι μεγάλοι κίνδυνοι και οι κατακλυσμοί παραμόνευαν σε κάθε στιγμή, ζητούσαν στον διαλογισμό και στη γνώση ένα είδος ασφάλειας του συναισθήματος και ένα τελευταίο καταφύγιο. Εμείς που ζούμε σε μια ασύγκριτα μεγαλύτερη ηρεμία, έχουμε φέρει τον κίνδυνο στον στοχασμό και στη γνώση, και είναι μέσα στη ζωή που επαναπαύμαστε και ηρεμούμε.

155.

Σβησμένος σκεπτικισμός. Τα ριψοκίνδυνα τολμήματα είναι σπανιότερα στη σύγχρονη εποχή απ' όσο στην αρχαιότητα και στον μεσαίωνα, – προφανώς επειδή οι σημερινοί καιροί δεν πιστεύουν πια στους οιωνούς, στους χρησμούς, στους αστερισμούς και στις προφητείες. Δηλαδή, έχουμε γίνει ανίκανοι να πιστέψουμε σε ένα μέλλον που μας επιφυλάσσεται, όπως πίστευαν οι αρχαίοι που – αντίθετα από μας – ήταν πολύ λιγότερο σκεπτικιστές σχετικά με τα μελλούμενα παρά με αυτά που υπάρχουν ήδη εδώ.

156.

Κακοί από αλαζονεία. “Ας γίνεται να μη νιώθουμε ότι περνούμε πολύ άνετα!” – αυτός ήταν ο μυστικός φόβος των Ελλήνων της παλιάς καλής εποχής. *Να γιατί κήρυτταν το μέτρο. Κι εμείς!*

157.

Η λατρεία της ονοματοποίας. Τι είναι εκείνο που μας φανερώνει ότι ο πολιτισμός μας είναι όχι μόνο ανεκτικός στις εκδηλώσεις του πόνου, των δακρύων, των παραπόνων, των επιπλήξεων, των στάσεων οργής ή ταπείνωσης, αλλά ότι τα επιδοκιμάζει ακόμη και ότι τα υπολογίζει ανάμεσα στα πιο ευγενικά αναπόφευκτα πράγματα; – ενώ το πνεύμα της αρχαίας φιλοσοφίας έσκυβε σ' αυτούς με περιφρόνηση και δεν τους αναγνώριζε την παραμικρή αναγκαιότητα. Ας θυμηθούμε τον τρόπο που μιλά ο Πλάτων – που δεν ήταν από τους πιο απάνθρωπους φιλόσοφους – για τον Φιλοκτήτη στην τραγική σκηνή. Ο σύγχρονος πολιτισμός μας στερείται τη “φιλοσοφία”; Σύμφωνα με την εκτίμηση εκείνων των αρχαίων φιλοσόφων, μήπως ανήκουμε όλοι στον “όχλο”;

158.

Το κλίμα του κόλακα. Δεν πρέπει να αναζητούμε πια τους περιποιητικούς κόλακες στις αιλές των πριγκίπων – αυτοί οι τελευταίοι έχουν τώρα ένα στρατοκρατικό πνεύμα που απωθεί τον κόλακα. Κι όμως, σ' αυτό το περιβάλλον των τραπεζιτών και των καλλιτεχνών αυτό το λουλούδι ανθίζει ακόμη και σήμερα.

159.

Αυτοί που επικαλούνται τους νεκρούς. Οι ματαιόδοξοι υπερεκτιμούν ένα κομμάτι από το παρελθόν μόλις μπορέσουν να το ξαναζήσουν στη φαντασία τους (προπάντων αν αυτό είναι δύσκολο), θα ήθελαν μάλιστα, αν γίνεται, να το ζωντανέ-

ψουν από τους νεκρούς. Άλλα καθώς οι ματαιόδοξοι είναι αναρίθμητοι, ο κίνδυνος που παρουσιάζουν οι ιστορικές μελέτες, αν αναφέρονται σε μια ολόκληρη εποχή, δεν είναι αμελητέος: έτσι, σπαταλιέται πολλή δύναμη για όλες τις πιθανές νεκραναστάσεις. Ίσως θα καταλάβει κανείς καλύτερα όλο το κίνημα του ρομαντισμού απ' αυτή την οπτική γωνία.

160.

Ματαιόδοξος, άπληστος και λίγο σοφός. Οι επιθυμίες σας είναι μεγαλύτερες από τη νόησή σας, αλλά η ματαιόδοξία σας είναι ακόμη μεγαλύτερη από τις επιθυμίες σας, – σε ανθρώπους όπως εσείς, πρέπει να συστήνουμε βασικά πολλή χριστιανική πρακτική και επιπλέον, λίγη σοπεναουερική θεωρία.

161.

Η ομορφιά είναι σύμφωνη με την εποχή. Αν οι γλύπτες μας, οι ζωγράφοι μας και οι μουσικοί μας θέλουν να συλλαβουν το νόημα της εποχής τους, πρέπει να απεικονίσουν την ομορφιά διογκωμένη, γιγαντιαία και νευρική: οι Έλληνες, υπό το κράτος της ηθικής του μέτρου, έβλεπαν και αναπαράσταν την ομορφιά σαν τον Απόλωνα του Μπελβεντέρε. Θα έπρεπε, στ' αλήθεια, να το βρίσκεις με άσχημο. Άλλα οι σχολαστικοί “κλασικιστές” μας έχουν αφαιρέσει κάθε νομιμοφροσύνη!

162.

Η ειρωνεία των σύγχρονων ανθρώπων. Σήμερα, οι Ευρωπαίοι συνηθίζουν να χειρίζονται όλα τα μεγάλα ενδιαφέροντα με ειρωνεία, επειδή με την υπερδραστηριότητα που έχουν αναπτύξει, δεν τους μένει χρόνος για να τα πάρουν στα σοβαρά.

163.

Εναντίον του Ρουσώ. Αν αληθεύει ότι ο πολιτισμός μας περικλείει κάτι αξιοθρήνητο, έχετε δικαίωμα να συμπεράνετε μαζί με τον Ρουσώ: “Αυτός ο οικτρός πολιτισμός είναι η αιτία της κακής μας ηθικότητας”, ή να συμπεράνετε αντίθετα από τον Ρουσώ: “Η καλή μας ηθικότητα είναι η αιτία αυτού του οικτρού πολιτισμού. Οι αδύναμες, μαλθακές και κοινωνικές αντιλήψεις μας για το καλό και το κακό, η τεράστια υπεροχή τους στο σώμα και στην ψυχή, εξασθένησαν τελικά όλα τα σώματα και όλες τις ψυχές και συνέθλιψαν τα ανεξάρτητα, αυτόνομα, απροκατάληπτα άτομα που θα γίνονταν οι στυλοβάτες ενός ρωμαλέου πολιτισμού: εκεί όπου συναντούν ακόμη και σήμερα την κακή ηθική, βλέπουμε τα τελευταία απομεινάρια αυτών των στυλοβατών.” Υπάρχει λοιπόν το παράδοξο ενάντια στο παράδοξο! Η αλήθεια τάχα δεν μπορεί, με κανένα τίμημα, να είναι και στις δυό πλευρές; Πρέπει να είναι μόνο στη μία ή στην άλλη πλευρά; Ας το εξετάσουμε.

164.

Ίσως πρώωρα. Φαίνεται ότι σήμερα, κάτω από διάφορα λανθασμένα, παραπλανητικά και πολύ ακαθόριστα ονόματα,

αυτοί που δεν δεσμεύονται από τα καθιερωμένα ήθη και τους υπάρχοντες νόμους, κάνουν τις πρώτες προσπάθειες να οργανωθούν και να δημιουργήσουν έτσι ένα δίκαιο: ενώ μέχρι σήμερα ζούσαν στην κατακραυγή, σαν εγκληματίες, ελευθερόφρονες, ανηθικολόγοι, κακούργοι και παράνομοι, διεφθαρμένοι και διαφθορείς, κυνηγώντας την κακή συνείδηση. Θα έπρεπε, γενικά, να το βρίσκουμε αυτό δίκαιο και καλό, ακόμη και αν ο ερχόμενος αιώνας το καθιστά επικίνδυνο και αναγκάζει τον καθένα να κρεμάσει το τουφέκι στον ώμο: – και μόνο για να υπάρχει μια αντίπαλη δύναμη που θυμίζει πάντα ότι δεν υπάρχει απόλυτη και αποκλειστική ηθική, και ότι κάθε ηθικότητα που αυτοεπιβεβαιώνεται, αποκλείοντας κάθε άλλη, καταστρέφει πολλές ζωτικές δυνάμεις και κοστίζει πολύ ακριβά στην ανθρωπότητα. Οι διαφωνούντες που τόσο συχνά είναι εφευρετικοί και δημιουργικοί δεν πρέπει να θυσιάζονται πια. Δεν πρέπει να θεωρείται ως ντροπή το να εκτρέπονται από την ηθική στις πράξεις και στις σκέψεις. Πρέπει να λάβουν χώρα πολυάριθμες νέες εμπειρίες για να μετατρέψουν την ύπαρξη και την κοινωνία. Πρέπει να εξαλειφθεί από τον κόσμο ένα τεράστιο βάρος κακής συνείδησης, – πρέπει αυτοί οι καθολικοί σκοποί να αναγνωριστούν και να ενθαρρυνθούν από όλους τους έντιμους ανθρώπους που αναζητούν την αλήθεια!

165.

Η ηθική που δεν ενοχλεί. Οι κύριες ηθικές εντολές που πάντα διδάσκουν και κηρύσσουν σε ένα λαό, σχετίζονται με τα κύρια σφάλματά του και γι' αυτό δεν τις βρίσκει καθόλου ενοχλητικές. Οι Έλληνες που τηρούσαν τόσο συχνά τη μετριοπάθεια, την ψυχραιμία, την έννοια της δικαιοσύνης και γενικά, τη σύνεση, έδιναν βάση στις τέσσερις σωκρατικές αρετές, – επει-

δή είχαν τόση ανάγκη απ' αυτές τις αρετές και ακριβώς τόση λίγη τάση σ' αυτές!

166.

Στο σταυροδρόμι. Ντροπή σας! Θέλετε να ενταχθείτε σε ένα σύστημα όπου πρέπει να είναι κανείς ένας πλήρης και τέλειος τροχός! Όπου είναι φανερό ότι ο καθένας θα μπορούσε να είναι αυτό που τον κάνουν οι ανώτεροί του! Όπου η αναζήτηση των "σχέσεων" αποτελεί ένα από τα φυσικά καθήκοντα! Όπου κανείς δεν αισθάνεται προσβεβλημένος όταν του υποδεικνύουν έναν άνθρωπο που "μπορεί κάποτε να του είναι χρήσιμος"! Όπου δεν ντρέπεται κανείς να κάνει επισκέψεις για να ζητήσει τη μεσολάβηση κάποιου! Όπου δεν αμφιβάλλει μάλιστα κανείς ότι, με μια τόσο σκόπιμη συμμόρφωση με παρόμοια ήθη, κατατάσσεται μια για πάντα στα πιο ευτελή δοχεία της φύσης που οι άλλοι μπορούν να χρησιμοποίησουν ή να σπάσουν όποτε θέλουν, δίχως να θεωρούνται πολύ υπεύθυνοι. Όπως θα έλεγε κανείς: "Δεν θα εκλείψουν ποτέ οι άνθρωποι του είδους μου: Χρησιμοποιείστε με λοιπόν, δίχως καμώματα!"

167.

Τα απόλυτα σέβη. Όταν συλλογίζομαι τον πιο πολυδιαβασμένο Γερμανό φιλόσοφο, τον πιο ξακουστό Γερμανό μουσικούνθετη, τον επιφανέστερο Γερμανό πολιτικό, πρέπει να ομολογήσω στον ίδιο τον εαυτό μου: αν κάνουν τώρα τη ζωή πολύ δύσκολη στους Γερμανούς, αυτό τον λαό με τα απόλυτα αισθήματα, αυτό οφείλεται στους ίδιους τους σπουδαίους του άντρες. Γι' αυτές τις τρεις περιπτώσεις, το θέαμα είναι μεγαλειώδες: ένα ποτάμι τόσο ταραγμένο στη βαθουλωμένη του

κοίτη, που μοιάζει να θέλει να αναρριχηθεί προς το βουνό. Κι όμως, όσο μεγάλος κι αν είναι ο θαυμασμός του, ποιος δεν θα ήθελε να έχει, γενικά, διαφορετική γνώμη από τον Σοπενάουερ! Και ποιος δεν θα ήθελε να συμμερίζεται τώρα στα μεγάλα και στα μικρά πράγματα, τις απόψεις του Ριχάρδου Βάγνερ; όποια αλήθεια κι αν κρύβει η σκέψη που έκανε κάποιος μια μέρα: όταν ισχυρίστηκε ότι παντού όπου ο Βάγνερ δίνει και παίρνει μια προώθηση, ένα πρόβλημα βρίσκεται θαμμένο, – αλλά δεν είναι αυτός που το βγάζει στο φως.– Και τέλος, πόσο θα ήθελαν να συμφωνήσουν ολόψυχα με τον Βίσμαρκ, υπό τον όρο ότι θα ήταν ο ίδιος σύμφωνος με τον εαυτό του ότι προσποιόταν ότι είναι στο εξής! Είναι αλήθεια ότι: *το να μην έχεις αρχές αλλά να έχεις κυρίαρχα ένστικτα, το να είσαι ένα πνεύμα ευλύγιστο στην υπηρεσία των βίαιων, κυριαρχικών και άρα δίχως αρχές ενοτίκτων, – αυτό σε ένα άνθρωπο της πολιτικής δεν θα έπρεπε να είναι καθόλου περιέργο, αλλά μάλλον θα έπρεπε να θεωρείται ως δίκαιο και σύμφωνο με τη φύση.* Αλίμονο! ως τώρα αυτό ήταν τόσο λίγο γερμανικό! Ακριβώς όπως ο θόρυβος γύρω από τη μουσική, η παραφωνία και η κακή διάθεση εξαιτίας του μουσικού! Ακριβώς όπως η νέα και ασυνήθιστη θέση που επέλεξε ο Σοπενάουερ: δεν αισθανόταν ούτε πάνω από τα πράγματα ούτε γονάτιζε μπροστά τους – και στις δύο περιπτώσεις αυτό ήταν καθαρά γερμανικό, – αλλά ενέργησε ενάντια στα πράγματα! Απίστευτο και λυπηρό! Να ευθυγραμμίζεσαι με τα πράγματα και παρόλα αυτά, να τα αντιπαλεύεις και, τελικά να αντιπαλεύεις τον ίδιο σου τον εαυτό! – τι πρέπει να κάνει ο ασυμβίμαστος θαυμαστής μπροστά σε ένα τέτοιο πρότυπο! Και τι πρέπει ακόμη να κάνει μ' αυτά τα τρία πρότυπα που δεν έχουν ούτε την παραμικρή επιθυμία να συμφιλιωθούν μεταξύ τους! Να ο Σοπενάουερ ως αντίπαλος της μουσικής του Βάγνερ και ο Βάγνερ ως αντίπαλος της πολιτικής του Βίσμαρκ και ο Βίσμαρκ ως αντίπαλος κάθε

βαγνερισμού, κάθε σοπεναουερισμού! Τι μένει να κάνουμε; Πού πρέπει να καταφύγουμε με τη δίψα μας για “απόλυτη λατρεία”; Θα μπορούσαμε να διαλέξουμε στη μουσική του μουσικού μερικές εκατοντάδες καλούς ρυθμούς που μας αγγίζουν στην καρδιά και που θα θέλαμε να φυλάξουμε μέσα μας επειδή έχουν καρδιά – θα μπορούσε άραγε να κρατηθεί σε απόσταση από τους άλλους μ' αυτή τη μικρή λειά και να ξεχάσει τα υπόλοιπα; Αλίμονο! αν δεν ήταν τόσο δύσκολο να ξεχάσει!

Υπήρχε κάποτε ένας πολύ περήφανος άνθρωπος που με κανένα τίμημα δεν ήθελε να δεχτεί τίποτα παρά μόνο από τον ίδιο τον εαυτό του, είτε καλό είτε κακό: αλλά όταν χρειάστηκε τη λήθη, δεν μπορούσε να την προσφέρει ο ίδιος στον εαυτό του και αναγκάστηκε να επικαλεστεί τα πνεύματα τρεις φορές. Εκείνα ανταποκρίθηκαν, άκουσαν την επιθυμία του και στο τέλος είπαν: “Τούτο είναι το μοναδικό πράγμα που δεν είναι στο χέρι μας!” Δεν θα έπρεπε, τάχα, να επωφεληθούν οι Γερμανοί από την εμπειρία του Μάνφρεντ; Γιατί να καλούμε πρώτα τα πνεύματα; Αυτό δεν χρησιμεύει σε τίποτα, δεν ξεχνούμε όποτε θέλουμε να ξεχάσουμε. Και πόσο μεγάλο θα ήταν αυτό το “υπόλοιπο” που θα έπρεπε να ξεχάσουμε απ' αυτούς τους τρεις μεγάλους άντρες της εποχής για να μπορούμε να είμαστε απόλυτοι θαυμαστές τους! Θα ήταν λοιπόν προτιμότερο να επωφεληθούμε από αυτή την καλή ευκαιρία για να δοκιμάσουμε κάτι καινούριο: *εννοώ να προχωρήσουμε στην εντιμότητα απέναντι στον ίδιο τον εαυτό μας.* Και από ένας λαός που επαναλαμβάνει εύπιστα ένα λόγο, και που μισεί μοχθηρά και τυφλά, να γίνουμε ένας λαός επιδοκιμασίας άνευ όρων και καλοπροαίρετου ανταγωνισμού. Άλλα να μάθουμε πριν απ' όλα ότι τα απόλυτα σέβη μπροστά σε κάποια πρόσωπα είναι γελοία, ότι το να αλλάζουμε γνώμη δεν είναι υποτιμητικό ούτε για τους Γερμανούς, και ότι υπάρχει ένα βα-

θυστόχαστο απόφθεγμα που αξίζει να το αποστηθίσουμε: “Αυτό που έχει σημασία, δεν είναι καθόλου τα πρόσωπα, αλλά τα πράγματα”. Αυτή η φράση είναι, όπως εκείνος που την πρόφερε, μεγάλη, γενναία, απλή και διακριτική, – δηλαδή ακριβώς όπως την είπε ο Καρνό, ο στρατιώτης και δημοκράτης. – Άλλα μπορεί κανείς στις μέρες μας, να μιλήσει έτσι στους Γερμανούς για ένα Γάλλο που είναι, μάλιστα, δημοκράτης; Ίσως καθόλου, και μάλιστα, ίσως δεν έχουμε το δικαίωμα να υπενθυμίσουμε αυτό που κατόρθωσε να πει ο Νιμπούρ άλλοτε, στους Γερμανούς: ότι κανείς δεν του έδωσε τόσο έντονα την εντύπωση της αληθινής μεγαλοσύνης όσο ο Καρνό.

168.

Ένα πρότυπο. Τι είναι εκείνο που μου αρέσει στον Θουκυδίδη; Τι με ωθεί να τον εκτιμώ περισσότερο από τον Πλάτωνα; Αντλεί τη μεγαλύτερη και την πιο ανιδιοτελή ευχαρίστηση από το καθετί, από τον άνθρωπο και τα γεγονότα, και βρίσκει ότι σε κάθε τύπο ανήκει μια ποσότητα ορθολογισμού: αυτό τον ορθολογισμό ζητά να ανακαλύψει. Έχει μια μεγαλύτερη πρακτική δικαιοσύνη από τον Πλάτωνα. Δεν διαβάλλει και δεν ταπεινώνει τους ανθρώπους που δεν του αρέσουν ή που του έκαναν κακό. Αντίθετα: προσθέτει και εισάγει ένα στοιχείο μεγαλείου σε κάθε πράγμα και σε κάθε πρόσωπο, βλέποντας σ' αυτά μόνο χαρακτήρες. Τι θα μπορούσαν να κάνουν όλες οι επόμενες γενιές που τους αφιερώνει το έργο του μ' αυτό που δεν είναι τυπικό! Έτσι ανοίγεται σ' αυτό τον άνθρωπο-στοχαστή ο πολιτισμός της ανιδιοτελούς γνώσης του κόσμου, σε μια θαυμαστή άνθιση, αυτός ο πολιτισμός που βρίσκει τον ποιητή του στον Σοφοκλή, τον πολιτικό του στον Περικλή, τον γιατρό του στον Ιπποκράτη, τον φυσικό του επιστήμονα στον

Δημόκριτο: αυτός ο πολιτισμός που του αξίζει να βαφτιστεί με το όνομα των δασκάλων του, των σοφιστών, και που δυστυχώς, από τη σπιγμή της βάφτισής του, αρχίζει ξαφνικά να ωχριά και να γίνεται ασύλληπτος για μας, – επειδή από τότε υποψιαζόμαστε ότι θα ήταν πολύ ανήθικος για να τον χτυπήσει ο Πλάτων και όλες οι σωκρατικές σχολές! Εδώ η αλήθεια είναι τόσο πολύπλοκη και τόσο συγκεχυμένη ώστε αποφεύγει κανείς να τη διευκρινίσει: ας ακολουθήσει λοιπόν η πανάρχαια πλάνη (*error veritate simplicior*) τον παλιό της δρόμο!

169.

Το Ελληνικό πνεύμα είναι για μας ξένο. Ανατολίτικο ή σύγχρονο, ασιατικό ή ευρωπαϊκό: σε σχέση με το ελληνικό, ο όγκος και η απόλαυση των μεγάλων μαζών εκφράζουν το μεγαλείο, ενώ στην Πομπηία και στην Αθήνα, μπροστά σε όλη την ελληνική αρχιτεκτονική, βλέπουμε με έκπληξη με τι μικρές μάζες ήξεραν οι Έλληνες να εκφράζουν την αγάπη τους για το υπέροχο. Επίσης: πόσο απλοί ήταν οι Έλληνες στην εικόνα που σχημάτιζαν για τον εαυτό τους! Πόσο τους ξεπερνάμε στη γνώση του ανθρώπου! Πόσο γεμάτες με λαβύρινθους μας φαίνονται επίσης οι ψυχές μας και οι ψυχικές μας παραστάσεις! Αν θέλουμε να επιχειρήσουμε μια αρχιτεκτονική σύμφωνη με τη φύση της ψυχής μας (είμαστε πολύ δειλοί γι' αυτό): – ο λαβύρινθος θα έπρεπε να είναι το παράδειγμά μας! Η μουσική που είναι δική μας και που μας εκφράζει πραγματικά αφήνει ήδη να μαντέψουμε τον λαβύρινθο (με τη μουσική οι άνθρωποι εκφράζουν την ψυχή τους επειδή φαντάζονται ότι κανείς δεν είναι ικανός να τους δει κάτω από τη μουσική τους).

170.

Άλλες προοπτικές του συναισθήματος. Τι σημαίνει η φλυαρία μας για τους Έλληνες! Τι καταλαβαίνουμε λοιπόν από την τέχνη τους που η ψυχή της είναι το πάθος για τη γυμνή αρσενική ομορφιά! – Μόνο ξεκινώντας από δω συναισθάνθηκαν τη θηλυκή ομορφιά. Είχαν λοιπόν γι' αυτή, μια τελείως διαφορετική προοπτική από τη δική μας. Και το ίδιο έγινε με την αγάπη τους για τη γυναίκα: σέβονταν διαφορετικά, περιφρονούσαν διαφορετικά.

171.

Η διατροφή του σύγχρονου ανθρώπου. Ο σύγχρονος άνθρωπος ξέρει τον τρόπο να χωνεύει σχεδόν τα πάντα, – αυτή είναι η δική του φιλοδοξία: αλλά θα ήταν ανώτερο είδος, ακριβώς αν δεν ήξερε αυτό: ο *homo ramphagus* δεν είναι ό,τι πιο ευγενικό υπάρχει. Ζούμε ανάμεσα σε ένα παρελθόν που είχε μια πιο παράφορη και πιο επιμόνη γεύση από τη δική μας και σε ένα μέλλον που θα έχει ίσως μια πιο εκλεκτική γεύση, – ζούμε πολύ στο μέσον.

172..

Τραγωδία και μουσική. Είναι δύσκολο να συγκινηθούν οι άνθρωποι που έχουν πολεμικές διαθέσεις, όπως για παράδειγμα οι Έλληνες της εποχής του Αισχύλου, αλλά όταν ο οίκτος θριαμβεύσει κάποτε ενάντια στη σκληρότητά τους, ένα είδος ίλιγγου τους κυριεύει, όμοιο με μια “δαιμονική” δύναμη, – αισθάνονται τότε ένα καταναγκασμό και μια θρησκευτική συγκίνηση. Κατόπιν, έχουν τις επιφυλάξεις τους γι' αυτή την κατάσταση. Όσο βρίσκονται σ' αυτή, απολαμβάνουν τη μαγεία

της μέθης και του θαυμασμού που έχουν αναμιχθεί με το πιο πικρό αψέντι της οδύνης: αυτό είναι πράγματι ένα πιοτό κατάλληλο για πολεμιστές, κάτι σπάνιο, επικίνδυνο, γλυκόπικρο, που δεν το μοιράζουν εύκολα. Η τραγωδία απευθύνεται σε ψυχές που αισθάνονται έτσι τη συμπόνια, σε ψυχές ανθεκτικές και πολεμικές που εύκολα τις κατατροπώνει κανείς είτε με τον φόβο, είτε με τη λύπη, αλλά για τις οποίες είναι ωφέλιμο να μαλακώνουν από καιρό σε καιρό. Άλλα τι μπορεί να δώσει η τραγωδία σ' αυτούς που είναι ανοιχτοί στις “συμπαθητικές αδυναμίες” όπως το φτερό στον άνεμο! Όταν οι Αθηναίοι έγιναν πιο τρυφεροί και πιο ευαισθητοί, στον καιρό του Πλάτωνα, – αλίμονο! πόσο μακριά ήταν ακόμη από την ευαισθησία των κατοίκων των μεγάλων και των μικρών μας πόλεων! – κι όμως, οι φιλόσοφοι παραπονούνταν ήδη για τον επιζήμιο χαρακτήρα της τραγωδίας. Μια εποχή γεμάτη κινδύνους όπως αυτή που αρχίζει σήμερα, όπου η γενναιότητα και η τόλμη ανεβαίνουν σε αξία, θα κάνει ίσως λίγο-λίγο τις ψυχές αρκετά σκληρές, για να είναι αναγκαίοι οι τραγικοί ποιητές: μέχρι σήμερα αυτοί ήταν μάλλον περιττοί, – για να χρησιμοποιήσουμε την πιο ανώδυνη λέξη. – Έτσι θα έρθει ίσως και μια άλλη καλύτερη ακόμη εποχή για τη μουσική (μα θα είναι σίγουρα η πιο κακή!), όπου οι καλλιτέχνες μουσικοί θα πρέπει να απευθυνθούν μέσα απ' αυτή σε αυστηρά υποκειμενικούς, σκληρούς ανθρώπους που θα είναι κυριευμένοι από το ίδιο τους το πάθος: αλλά σε τι χρησιμεύει η μουσική γι' αυτές τις μικρές ψυχές, αυτές τις όχι τόσο ευσυγκίνητες, τις ατελείς, ημιπρόσωπες, περιέργες και άπληστες για όλα ψυχές;

173.

Οι υπερασπιστές της εργασίας. Μέσα στην εξύμνηση της “εργασίας”, μέσα στις ακούραστες διακηρύξεις για την “ευλογία της εργασίας”, βλέπω την ίδια υστεροβουλία που κρύβεται στους επαίνους για τις απρόσωπες και κοινωφελείς ενέργειες: τον φόβο για καθετί ατομικό. Τώρα καταλαβαίνει κανείς πολύ καλά, σχετικά με την εργασία – δηλαδή μ’ αυτή τη σκληρή δραστηριότητα που διαρκεί από το πρωί ως το βράδυ –, ότι έχουμε εδώ την καλύτερη αστυνομία, που χαλιναγωγεί τον καθένα και που ξέρει πώς να εμποδίζει σθεναρά την ανάπτυξη της λογικής, των επιθυμιών, της λαχτάρας για ανεξαρτησία. Γιατί η εργασία φθείρει τη νευρική δύναμη σε τεράστιο βαθμό, αφαιρεί αυτή τη δύναμη από τη σκέψη, από τον στοχασμό, από τα όνειρα, από τις έννοιες, από την αγάπη και το μίσος, θέτει πάντα μπροστά στα μάτια ένα περιορισμένο σκοπό και παρέχει εύκολες και ομαλές ικανοποιήσεις. Έτσι, μια κοινωνία όπου εργάζεται κανείς ακατάπauστα και σκληρά, θα απολαμβάνει μεγαλύτερη ασφάλεια: και αυτή είναι η ασφάλεια που λατρεύουν τώρα σαν υπέρτατη θεότητα. – Και να (ω τι φρίκη!) τι ακριβώς σημαίναι “εργάτης” που έγινε επικίνδυνος! Η κοινωνία βρίθει από “επικίνδυνα άτομα”! Και πίσω απ’ αυτά υπάρχει ο κίνδυνος των κινδύνων – το άτομο!

174.

Η σημερινή ηθική της κοινωνίας των εμπόρων. Πίσω απ’ αυτή την αρχή της σύγχρονης ηθικής: “Οι ηθικές πράξεις είναι οι πράξεις της συμπάθειας για τους άλλους”, βλέπω να κυριαρχεί το κοινωνικό ένστικτο του φόβου που καλύπτεται έτσι με ένα διανοητικό μανδύα: αυτό το ένστικτο θέτει ως ανώτερη αρχή το πιο σημαντικό και το πιο άμεσο που πρέπει να αφαιρέ-

σει από τη ζωή τον επικίνδυνο χαρακτήρα που είχε άλλοτε, και που γι’ αυτό πρέπει ο καθένας να βοηθήσει με όλες του τις δυνάμεις. Να γιατί όλες οι πράξεις που αποβλέπουν στη συλλογική δραστηριότητα και στο αίσθημα ασφάλειας της κοινωνίας μπορούν να χαρακτηριστούν ως “καλές”!– Οι άνθρωποι πρέπει να νιώθουν λίγη ευχαρίστηση με την ίδια τους την όψη, αν μια παρόμοια τυραννία του φόβου τους υπαγορεύει τον ανώτερο θητικό νόμο, αν την αφήνουν έτσι αναντίρρητα να τους κυβερνά, να περνά από πάνω τους, από δίπλα τους, αλλά να έχουν μάτια λύκου για όλη την αθλιότητα και για όλες τις ξένες λύπες! Έχοντας την τεράστια θέληση να εξαλείψουμε από τη ζωή κάθε τραχύτητα, κάθε είδος ανωμαλίας, δεν βρισκόμαστε τάχα στον καλύτερο δρόμο για να μετατρέψουμε την ανθρωπότητα σε άμμο; Ναι, άμμο! Άμμο λεπτή, μαλακή, σπυρωτή, ατέλειωτη άμμο! Αυτό είναι το ιδανικό σας, εσάς που είστε οι ήρωες των συμπαθητικών αδυναμιών; – Περιμένοντας, μένει το ερώτημα αν ωφελεί κανείς περισσότερο τον πλησίον του τρέχοντας ακατάπauστα προς βοήθειά του και πράγματι βοηθώντας τον – πράγμα που μπορεί να γίνει μόνο πολύ επιφανειακά, αν δεν γίνει μια τυραννική επιχείρηση και μεταμόρφωση – ή κάνοντας από μόνος του κάτι που ο πλησίον βλέπει με ευχαρίστηση, όπως για παράδειγμα ένα ωραίο, ήσυχο και περιφραγμένο περιβόλι με ψηλούς τοίχους για να εμποδίζουν τη θύελλα και τη σκόνη των μεγάλων δρόμων, αλλά που έχει συνάμα μια φιλόξενη πύλη.

175.

Θεμελιώδης ιδέα ενός πολιτισμού εμπόρων. Βλέπουμε τώρα να σχηματίζεται από διάφορες πλευρές, ο πολιτισμός μιας κοινωνίας που η ψυχή της είναι το εμπόριο, ακριβώς

όπως το μοναδικό αγώνισμα ήταν η ψυχή του πολιτισμού για τους αρχαίους Έλληνες, ο πόλεμος, η νίκη και το δίκαιο για τους Ρωμαίους. Αυτός που επιδίδεται στο εμπόριο ξέρει να διατιμά τα πάντα δίχως να τα παράγει, να τα διατιμά σύμφωνα με τις ανάγκες του καταναλωτή και όχι ανάλογα με τις δικές του προσωπικές ανάγκες: σ' αυτόν το ερώτημα των ερωτημάτων είναι να ξέρει "ποιοι και πόσοι καταναλώνουν αυτό;" Χρησιμοποιεί λοιπόν από τότε ενστικτωδώς και αδιάκοπα αυτό τον τύπο διατίμησης για όλα, επομένως και για τα προϊόντα των τεχνών και των επιστημών, των στοχαστών, των σοφών, των καλλιτεχνών, των πολιτικών, των λαών, των κομμάτων και ακόμη ολόκληρων εποχών: πληροφορείται για την προσφορά και τη ζήτηση όλων όσων παράγονται, για να διαπιστώσει ο ίδιος την αξία ενός πράγματος. Αυτό έχει προκύψει ως κύρια αρχή ενός ολόκληρου πολιτισμού, έχει μελετηθεί απεριόριστα, στις παραμικρές λεπτομέρειες και έχει επιβληθεί σε κάθε θέληση και σε κάθε γνώση, αυτό θα είναι η περηφάνια σας, εσάς των ανθρώπων του επόμενου αιώνα: αν οι προφήτες της εμπορικής τάξης δικαιούνται να σας το κληροδοτήσουν! Άλλα πιστεύωντα ελάχιστα σ' αυτούς τους προφήτες. *Credat Iudeus Apella** – για να μιλήσω όπως ο Οράτιος.

176.

Η κριτική των πατεράδων. Γιατί στις μέρες μας, δέχεται κανείς την αλήθεια για το πρόσφατο παρελθόν; Επειδή υπάρχει πάντα μια νέα γενιά που αισθάνεται ότι βρίσκεται σε αντίθεση μ' αυτό το παρελθόν, και που απολαμβάνει μ' αυτή την κριτική, τα πρώτα προϊόντα του αισθήματος της δύναμης.

* Άσε τον Ιουδαίο Απέλα να το πιστεύει! (Μόνο ένας προληπτικός Ιουδαίος της Ρωμαϊκής εποχής θα πίστευε κάτι τόσο γελοίο).

Άλλοτε, η νέα γενιά ήθελε, αντίθετα, να βασίζεται στην παλιά και άρχιζε να έχει αυτοσυνείδηση, όχι μόνο με το να δέχεται τις γνώμες των πατεράδων αλλά με το να τις υπερασπίζει ακόμη πιο αυστηρά, αν ήταν δυνατό. Το να κρίνουν το πατρικό κύρος ήταν κάποτε ελάττωμα: τώρα οι νέοι ιδεαλιστές κάνουν αρχή μ' αυτό.

177.

Να μάθουμε τη μοναξιά. Ω! Φτωχά πλάσματα στις μεγάλες πολιτείες της παγκόσμιας πολιτικής, εσείς νέοι άνθρωποι τόσο προικισμένοι και βασανισμένοι από τη ματαιοδοξία, εσείς που θεωρείτε ότι είναι καθήκον σας να πείτε τον δικό σας λόγο για όλα τα γεγονότα – αφού πάντα κάτι συμβαίνει! – Που πιστεύετε ότι, όταν το έχετε κάνει αυτό, θα σηκωθεί σκόνη και θόρυβος, γιατί είστε το άρμα της ιστορίας! Εσείς που ακούτε πάντα και που περιμένετε ασταμάτητα τη στιγμή που θα μπορέσετε να ρίξετε τον λόγο σας στο κοινό, και που χάνετε έτσι κάθε αληθινή παραγωγικότητα! Όση επιθυμία κι αν έχετε για μεγάλα έργα, η βαθιά σιωπή της ωρίμανσης δεν θα φτάσει ποτέ σε σας! Το γεγονός της μέρας σας καταδιώκει και σας στριφογυρίζει σα να είστε ελαφρύ άχυρο, ενώ εσείς φαντάζεστε ότι κυνηγάτε το γεγονός, – αχ φτωχοδιάβολοι! Αν θέλει κανείς να είναι ήρωας στη σκηνή, δεν πρέπει να σκέφτεται να παιίζει τον χορό, δεν πρέπει ούτε καν να ξέρει πώς κάνουν χορό.

178.

Εκείνοι που φθείρονται καθημερινά. Απ' αυτούς τους νέους ανθρώπους δεν λείπει ούτε ο χαρακτήρας, ούτε η διάθεση ούτε ο ζήλος: αλλά δεν τους άφησαν ποτέ τον χρόνο να δώσουν μια κατεύθυνση στον εαυτό τους, αντίθετα, έχουν συνηθίσει από την πιο νεαρή ηλικία, να δέχονται μια κατεύθυνση. Άλλοτε, όταν ήταν ώριμοι για να “τους στείλουν στην έρημο”, γινόταν κάτι άλλο μ' αυτούς, – τους χρησιμοποιούσαν, τους λήστευαν, τους μάθαιναν πώς να φθείρονται καθημερινά, τους έκαναν απ' αυτό ένα καθήκον και μια αρχή – και τώρα δεν μπορούν πια χωρίς αυτό, δεν θέλουν να γίνει διαφορετικά. Άλλα, δεν πρέπει να αρνιόμαστε τις “διακοπές” τους σ' αυτά τα φτωχά υποζύγια – έτσι αποκαλούν αυτή την ιδανική προσποίηση ενός καταπονημένου αιώνα: διακοπές εκεί όπου μπορεί κανείς να τεμπελιάζει με όλη του την ψυχή, να είναι ανόητος και παιδαριώδης.

179.

Όσο λιγότερο “κράτος” γίνεται! Όλες οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες δεν αξίζουν ώστε να αναγκάζονται ακριβώς τα πιο προικισμένα πνεύματα να ασχολούνται μ' αυτές: μια τέτοια σπατάλη πνεύματος είναι γενικά πολύ σοβαρότερη από μια κατάσταση αθλιότητας. Η πολιτική είναι το πεδίο εργασίας για πιο μέτριους εγκέφαλους, και αυτό το πεδίο εργασίας δεν θα έπρεπε να είναι ανοιχτό σε άλλους: έστω και αν η μηχανή γινόταν πάλι κομμάτια! Άλλα έτσι όπως παρουσιάζονται τα πράγματα σήμερα, όπου όχι μόνο όλοι πιστεύουν ότι πρέπει να πληροφορούνται καθημερινά για τα πολιτικά πράγματα, αλλά όπου ο καθένας θέλει ακόμη να είναι εκεί δραστήριος κάθε στιγμή, και εγκαταλείπει γι' αυτό την ίδια του τη δουλειά,

αυτό είναι μια μεγάλη και γελοία ανοησία. Πληρώνουν τη “γενική ασφάλεια” πολύ πιο ακριβά μ' αυτό το τίμημα: και το πιο παράλογο είναι ότι καταλήγει κανείς κάπως αντίθετα από τη γενική ασφάλεια, καθώς ετοιμάζεται να αποδείξει ο έξοχος αιώνας μας: σα να μην είχε ποτέ γίνει αυτό. Το να δώσουμε στην κοινωνία την ασφάλειά της ενάντια στους κλέφτες και στη φωτιά, να την κάνουμε απείρως ευκολότερη για κάθε είδος εμπορίου και σχέσεων και να μετατρέψουμε το Κράτος σε πρόνοια, με την καλή και την κακή έννοια, – αυτοί είναι κατώτεροι, μέτριοι και καθόλου απαραίτητοι σκοποί, στους οποίους δεν θα έπρεπε να αποβλέπουμε με τα υπέρτατα μέσα και όργανα που ύπαρχουν – τα μέσα που θα έπρεπε να φυλάμε ακριβώς για τους ανώτερους και τους σπανιότερους σκοπούς! Η εποχή μας, αν και μιλά πολύ για οικονομία, είναι πολύ σπάταλη: ξοδεύει ό,τι πολυτιμότερο υπάρχει, το πνεύμα.

180.

Οι πόλεμοι. Οι μεγάλοι σύγχρονοι πόλεμοι είναι οι συνέπειες των ιστορικών μελετών.

181.

Να διακυβερνούμε. Άλλοι κυβερνούν για τη χαρά της αξιουσίας, άλλοι για να μην τους κυβερνούν οι άλλοι: – Ανάμεσα στα δύο κακά, οι τελευταίοι είναι το μικρότερο.

182.

Η χοντροκομένη λογική. Λένε για έναν άνθρωπο με τον βαθύτερο σεβασμό: “Έχει χαρακτήρα!” – Μάλιστα! Αν δείχνει μια χονδροειδή λογική, μια λογική ορατή στα μάτια που βλέπουν λιγότερο καθαρά! Άλλα, όταν εξουσιάζει ένα λεπτό και

βαθύτερο πνεύμα, ανώτερα συνεπές με τον δικό του τρόπο, οι θεατές αρνούνται την ύπαρξη του χαρακτήρα. Γι αυτό οι πανούργοι πολιτικοί παίζουν γενικά την κωμωδία τους κάτω από το κάλυμμα της χοντροκομμένης συνέπειας.

183.

Οι γέροι και οι νέοι. “Υπάρχει κάτι ανήθικο στην ύπαρξη των κοινοβουλίων – έτσι σκέφτονται σήμερα και οι μεν και οι δε –, επειδή έχουν το δικαίωμα να εκφράζουν εδώ γνώμες κατά της κυβέρνησης!” – Πρέπει πάντα να έχουμε για τα πράγματα τη γνώμη που προστάζει ο κύριος και αφέντης μας! – Αυτή είναι η ενδέκατη εντολή πολλών καλών γέρικων εγκεφάλων, κυρίως στη Βόρεια Γερμανία. Γελάμε μ' αυτά όπως με μια ξεπερασμένη μόδα: αλλά άλλοτε ήταν η ηθική! Ίσως να γελάει κανείς επίσης μια μέρα μ' αυτό που, στη νέα γενιά με την κοινοβουλευτική παιδεία, θεωρείται ως ηθικό: να τοποθετούμε την πολιτική των κομμάτων πάνω από την προσωπική σύνεση, και να απαντούμε σε κάθε ερώτηση που αφορά το κοινό καλό, σύμφωνα με τον άνεμο που πρέπει να φουσκώνει τα πανιά του κόμματος. “Πρέπει να έχουμε γι' αυτό το θέμα τη γνώμη που απαιτεί η κατάσταση του κόμματος” – αυτή θα ήταν η απόφαση του κανόνα. Τώρα, στην υπηρεσία μιας τέτοιας ηθικής, κάνουν κάθε είδος θυσίας, μέχρι να νικήσουν τον ίδιο τους τον εαυτό, ακόμη και μέχρι το μαρτύριο.

184.

Το κράτος, ως προϊόν των αναρχικών. Στις χώρες όπου οι άνθρωποι έχουν πειθαρχία, παραμένουν ακόμη σήμερα αρκετοί καθυστερημένοι απειθάρχητοι: αυτοί συγκεντρώνονται τώρα στα σοσιαλιστικά στρατόπεδα, περισσότερο απ' όσο οπου-

δήποτε αλλού. Αν κάποτε καταφέρουν να θεσπίσουν νόμους, φανταζόμαστε ότι θα βάλουν σιδερένιες αλυσίδες ο ένας στον άλλο και ότι θα ασκήσουν μια τρομερή πειθαρχία: – γνωρίζονται μεταξύ τους! Και θα τηρήσουν αυτούς τους νόμους με τη συναίσθηση ότι αυτοί οι ίδιοι τους θέσπισαν, – το αίσθημα της δύναμης, και αυτής της δύναμης είναι πολύ πρόσφατο σ' αυτούς και τόσο θελκτικό που μπορούν να υπομείνουν τα πάντα για χάρη του.

185.

Ζητιάνοι. Πρέπει να εξαφανίσουμε τους ζητιάνους, επειδή οργιζόμαστε όταν τους δίνουμε ελεημοσύνη, και επειδή πάλι οργιζόμαστε όταν δεν τους δίνουμε.

186.

Οι άνθρωποι των επιχειρήσεων. Το κατάστημά σας – αυτό είναι η μεγαλύτερη προκατάληψή σας –, σας δένει με τον τόπο όπου ζείτε, με την κοινωνία σας, με τις προτιμήσεις σας. Φιλόπονοι στις επιχειρήσεις, – αλλά οικνηροί σε ό,τι αφορά το πνεύμα, ικανοποιημένοι με την ανεπάρκειά σας, με την ποδιά του καθήκοντος να κρέμεται πάνω απ' αυτή την ικανοποίηση: έτσι ζείτε κι έτσι θέλετε να γίνουν τα παιδιά σας!

187.

Ένα πιθανό μέλλον. Δεν θα μπορούσε να φανταστεί κανείς μια κοινωνική κατάσταση όπου ο κακοποιός θα δίλωνε τον εαυτό του ένοχο, θα υπαγόρευε δημόσια στον ίδιο του τον εαυτό την ποινή του, με το αγέρωχο αίσθημα ότι τιμά το νόμο που έχει θεσπίσει ο ίδιος, ότι ασκεί την εξουσία του τιμωρώ-

ντας τον εαυτό του, την εξουσία του νομοθέτη; Μπορεί έτσι να πέσει σε ένα σφάλμα, αλλά με την ηθελημένη τιμωρία του υψώνεται πάνω από το παράπτωμά του, εξαλείφει όχι μόνο το παράπτωμα με την ειλικρίνειά του, το μεγαλείο του και την ηρεμία του, αλλά προσθέτει σ' αυτό και μια κοινή ευεργεσία. – Έτσι θα ήταν ο πιθανός εγκληματίας του μέλλοντος, ο εγκληματίας που θέτει, στ' αλήθεια, ως όρο, την ύπαρξη μιας μελλοντικής νομοθεσίας, με τη βασική ιδέα: "Υποκλίνομαι μόνο στο νόμο που δημιούργησα εγώ ο ίδιος για τα μεγάλα και τα μικρά πράγματα." Υπάρχουν πολλές απόπειρες που πρέπει να γίνουν ακόμη! Τόσο μέλλον πρέπει να δει το φως!

188.

Μέθη και θρέψη. Οι λαοί υφίστανται τόσο μεγάλη εξαπάτηση επειδή επιζητούν πάντα ένα απατεώνα, δηλαδή ένα τονωτικό κρασί για τις αισθήσεις τους. Αν μπορούν να έχουν αυτό το κρασί, θα είναι ευχαριστημένοι και με ένα φτωχό ψωμί. Η μέθη είναι γι' αυτούς πιο απαραίτητη από την τροφή, – αυτό είναι το δόλωμα που δεν κουράζονται ποτέ να τοιμούν! Τι είναι γι' αυτούς οι επιλεγμένοι από το περιβάλλον τους άντρες – έστω και αν είναι οι πιο έμπειροι ειδικοί – μπροστά στους περίλαμπρους κατακτητές, στους αρχαίους μεγαλειώδεις ηγεμονικούς οίκους; Για να επιτύχουν, θα έπρεπε τουλάχιστον ο άνθρωπος του λαού να τους ανοίξει την προοπτική των κατακτήσεων και του μεγαλείου: αυτό θα τον έκανε ίσως να γίνει πιστευτός. Οι λαοί υπακούν πάντα και πηγαίνουν πιο μακριά ακόμη, με τον όρο να μπορούν να μεθούν! Δεν έχουμε μάλιστα το δικαίωμα να τους προσφέρουμε την ανάπauση και την ευχαρίστηση δίχως το δάφνινο στεφάνι κι αυτό που περικλείει, τη δύναμη που σε τρελαίνει. Άλλα αυτό το λαϊκό γούστο

που θεωρεί τη μέθη ως σπουδαιότερη από τη θρέψη, δεν προέρχεται καθόλου από τα βάθη του όχλου: μάλλον μεταφέρθηκε και μεταφυτεύτηκε εκεί για να αναπτυχθεί αργοπορημένα μα πιο πλούσια, ενώ προέρχεται από τις υψηλότερες διάνοιες, όπου άνθισε για ολόκληρες χιλιετίες. Ο λαός είναι το τελευταίο ακαλλιέργητο έδαφος όπου μπορεί ακόμη να ευδοκιμεί αυτό το λαμπρόχρωμο ζιζάνιο. – Πώς! Και ακριβώς σ' αυτό τον λαό θέλησαν να εμπιστευτούν την πολιτική; Για να μπορεί να έχει την καθημερινή μέθη του.

189.

Για τη μεγάλη πολιτική. Όποιος και αν είναι ο ρόλος που παίζουν στη μεγάλη πολιτική, η ωφελιμότητα και η ματαιοδοξία των ατόμων και των λαών: η μεγαλύτερη δύναμη που την προωθεί είναι η ανάγκη της δύναμης που όχι μόνο αναβλύζει από καιρό σε καιρό, από ανεξάντλητες πηγές, στην ψυχή των ηγεμόνων και των ισχυρών αλλά και, όχι λιγότερο, στα κατώτατα στρώματα του λαού. Ξανάρχεται πάντα η ώρα που οι μάζες είναι έτοιμες να θυσιάσουν τη ζωή τους, την περιουσία τους, τη συνείδησή τους, την τιμή τους, για να κατακτήσουν εκείνη την ύψιστη δύναμη και για να κυριαρχούν αυθαίρετα, ως έθνη νικηφόρα και τυραννικά (ή τουλάχιστον, να φαντάζονται ότι κυριαρχούν). Τότε τα αισθήματα της ασωτείας, της θυσίας, της ελπίδας, της εμπιστοσύνης, της εξαιρετικής τόλμης, του ενθουσιασμού, ξεπηδούν τόσο πλούσια, ώστε ο φιλόδοξος και σοφά προβλεπτικός ηγεμόνας μπορεί να αδράξει την πρώτη πρόφαση για να κηρύξει πόλεμο και να υποβάλλει στην αδικία του την καλή συνείδηση του λαού. Οι μεγάλοι κατακτητές κρατούσαν πάντα την παθητική γλώσσα της αρετής: είχαν πάντα γύρω τους μάζες λαού που βρισκόταν σε κα-

τάσταση έξαρσης και δεν ήθελαν να ακούν παρά μόνο τη γλώσσα που έκρυβε τον μεγαλύτερο ενθουσιασμό. Μοναδική τρέλα των ηθικών κρίσεων! Όταν ο άνθρωπος έχει το αίσθημα της δύναμης, πιστεύει ότι είναι και αυτοαποκαλείται καλός: και τότε ακριβώς οι άλλοι στους οποίους πρέπει να διοχετεύσει τη δύναμη του, τον αποκαλούν κακό! Ο Ησίοδος, στον μύθο του για τις εποχές του ανθρώπου, έχει απεικονίσει δύο συνεχείς φορές την ίδια εποχή, αυτή των Ομηρικών ηρώων, κι έτσι από μία και μοναδική εποχή, δημιούργησε δύο: Ιδωμένη με το πνεύμα εκείνων που βρίσκονταν κάτω από τη φοβερή, ατσάλινη πίεση αυτών των παράτολμων και βίαιων ανθρώπων ή που είχαν ακούσει να μιλούν γι' αυτή από τους προγόνους τους, αυτή η εποχή φαινόταν κακή: αλλά οι απόγονοι αυτών των ιπποτικών γενεών τη λάτρεψαν σαν μια παλιά, καλή, ευτυχισμένη ή σχεδόν ευτυχισμένη εποχή. Τότε ο ποιητής δεν μπορούσε καθόλου να κάνει κάτι διαφορετικό απ' αυτό που έκανε, – γιατί προφανώς είχε γύρω του και τα δύο είδη ακροατών.

190.

Η αρχαία Γερμανική παιδεία. Όταν οι Γερμανοί άρχισαν να παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τους άλλους Ευρωπαϊκούς λαούς – και δεν είναι πολύς καιρός από τότε, – αυτό συνέβη εξαιτίας μιας παιδείας που δεν διαθέτουν πλέον σήμερα, αυτής που αποτίναξαν με μια τυφλή ζέστη, λες και ήταν αρρώστια: και όμως, για να την αντικαταστήσουν, δεν ήξεραν τίποτα καλύτερο από την πολιτική και εθνική τρέλα. Χάρη σ' αυτή, είναι αλήθεια πως κατέληξαν να γίνουν ακόμη περισσότερο ενδιαφέροντες για τους άλλους λαούς απ' όσο ήταν άλλοτε με την παιδεία τους: ας ικανοποιούνται λοιπόν μ' αυτό! Είναι ωστόσο αναντίρρητο ότι αυτή η γερμανική παιδεία εξαπάτησε τους Ευρωπαίους και ότι δεν άξιζε ούτε να τη μιμηθούν ούτε

να ενδιαφερθούν τόσο πολύ γι' αυτή, και ακόμη λιγότερο να την οικειοποιηθούν. Ας ξαναδιδαχτούμε λοιπόν σήμερα από τον Σίλερ, τον Γκιγιόμ ντε Χάμπολντ, τον Σλάιερμάχερ, τον Χέγκελ, τον Σέλινγκ, ας διαβάσουμε προσεκτικά την αλληλογραφία τους και ας πούμε στον μεγάλο κύκλο των μαθητών τους: τι κοινό έχουν αυτοί λοιπόν δικό τους που μας εντυπωσιάζει έτσι όπως είμαστε σήμερα, πότε τόσο ανυπόφοροι, πιότε τόσο ευαίσθητοι και τόσο αξιοθρήνητοι; Πρώτα απ' όλα, η μανία να φαινόμαστε με κάθε τίμημα συγκινημένοι. Κατόπιν, η επιθυμία για λαμπερές και δίχως στερεότητα γενικότητες, έτσι που η πρόθεση να τα βλέπουμε όλα ωραία (τους χαρακτήρες, τα πάθη, τις εποχές, τα ήθη και έθιμα), – δυστυχώς αυτό το “ωραία” ανταποκρινόταν σε μια ακαθόριστη κακριγουστιά που ωστόσο καυχιόταν ότι είχε ελληνική καταγωγή. Αυτό είναι ένας τρυφερός, καλοκάγαθος ιδεαλισμός, με ασημένιες ανταύγειες, που απαιτεί πριν απ' όλα ευγενικά μεταμφιεσμένες στάσεις και κινήσεις, κάτι τόσο θρασύ όσο και αθώο, εμψυχωμένο από μια έντονη απέχθεια προς τον “υγρό” ή “ξερό” πραγματισμό, προς την ανατομία, προς τα απόλυτα πάθη, προς κάθε είδος φιλοσοφικής εγκράτειας και σκεπτικισμού, αλλά κυρίως προς τη γνώση της φύσης, μια και αυτή δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε ένα θρησκευτικό συμβολισμό.

Με τον τρόπο του, ο Γκαίτε παρακολουθούσε αυτές τις μεθόδους της γερμανικής παιδείας: έμενε παράμερα, αντενεργούσε ήρεμα και σιωπηλά, παγώνοντας ολοένα περισσότερο τον δικό του καλύτερο δρόμο. Λίγο αργότερα, ο Σοπενάουερ παρακολουθούσε κι αυτός τα πράγματα με τον ίδιο τρόπο, – σύμφωνα μ' αυτόν ένα μεγάλο μέρος του πραγματικού κόσμου και του σατανικού κόσμου έγινε πάλι ορατό, και μιλούσε γι' αυτό με τόσο χοντροκομένο τρόπο όσο και με ενθουσιασμό: επειδή μέσα σ' αυτό τον σατανιμό υπήρχε ομορφιά! – Και τι είναι εκείνο που παραπλανούσε βασικά τους ξένους, τι τους

έκανε να μην συμπεριφέρονται καθόλου σαν τον Γκαίτε και τον Σοπενάουερ, ή απλά να κοιτάζουν αλλού; Ήταν αυτή η θαμπή λάμψη, εκείνο το αινιγματικό φως του γαλαξία που έλαμπε γύρω απ' αυτή την παιδεία: αυτό έκανε τους ξένους να λένε: "Να κάτι που είναι πολύ-πολύ μακριά από μας. Χάνουμε την όραση, την ακοή, την κατανόηση, το αίσθημα της απόλαυσης και της εκτίμησης. Παρόλα αυτά, θα μπορούσαν τούτα να είναι αστέρια! Μήπως έχουν ανακαλύψει οι Γερμανοί αθόρυβα μια γωνιά ουρανού και εγκαταστάθηκαν εκεί; Πρέπει να προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε τους Γερμανούς." Και τους πλησιάσαμε. Στο μεταξύ, αυτοί οι ίδιοι οι Γερμανοί άρχισαν, λίγο αργότερα να πασχίζουν να απαλλαγούν απ' αυτή τη λάμψη κι απ' αυτό το γαλαξία. Ήξεραν πολύ καλά ότι δεν είχαν πάει στους ουρανούς, – αλλά μόνο σε ένα σύννεφο!

191.

Καλύτεροι άνθρωποι! Μου λένε ότι η τέχνη μας απευθύνεται στους σημερινούς, άπληστους, αχόρταγους, αδάμαστους, αηδιασμένους, τυραννισμένους ανθρώπους κι ότι τους δείχνει μια εικόνα μακαριότητας, εξύψωσης, ανωτερότητας, πλάι στην εικόνα της βαρβαρότητάς τους: για να μπορούν τελικά να ξεχάσουν και να ανασάνουν ελεύθερα, ίσως μάλιστα να ξαναβρούν μ' αυτή τη λήθη μια παρόρμηση προς τη φυγή και τη μεταβολή. Φτωχοί καλλιτέχνες που έχουν τέτοιο κοινό! Με τέτοιες υστεροβουλίες που θυμίζουν παπά και ψυχίατρο! Ο Κορνήλιος θα ήταν πολύ πιο ευτυχισμένος – "ο μεγάλος Κορνήλιος", όπως διαλαλούσε η Μαντάμ ντε Σεβινιέ, με τον τόνο της γυναίκας μπροστά σε ένα ολοκληρωμένο άντρα, – και το πολύ ανώτερο κοινό του το οποίο μπορούσε να ωφελεί με τις εικόνες των ιπποτικών αρετών, του αυστηρού καθήκοντος, της μεγαλόψυχης θυσίας, της ίδιας της ηρωικής πειθαρχίας! Πό-

σο διαφορετικά ο Κορνήλιος και το κοινό του αγαπούσαν την ύπαρξη, όχι εξαιτίας μιας τυφλής και βάρβαρης "βούλησης" που την καταριούνται επειδή δεν μπορούν να την καταστρέψουν, αλλά ως ένα τόπο όπου το μεγαλείο και η ανθρωπιά μπορούν να συνυπάρξουν, και όπου μάλιστα η πιο τραχιά βία των μορφών, η υποταγή στην καλή ηγεμονική ή εκκλησιαστική ευχαρίστηση, δεν μπορούν να καταπνίξουν ούτε την περηφάνια ούτε το ιπποτικό αίσθημα, ούτε τη χάρη, ούτε το πνεύμα κάθε ατόμου, αλλά θεωρούνται μάλλον ως ένα επιπλέον θέλγητρο και κέντρισμα για να δημιουργηθεί μια αντίθεση ανάμεσα στον δεσποτισμό και στην ευγένεια που υπάρχουν εκ γενετής, με την κληρονομική δύναμη της βούλησης και του πάθους!

192.

Να επιθυμούμε τέλειους αντιπάλους. Δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε ότι οι Γάλλοι είναι ο πιο χριστιανικός λαός της γης: κατά κανένα τρόπο από την άποψη ότι στη Γαλλία η αφοσίωση των μαζών ήταν μεγαλύτερη από αλλού, αλλά επειδή οι μορφές των πιο δύσκολων χριστιανικών ιδανικών ενσαρκώθηκαν σε ανθρώπους και δεν έμειναν καθόλου στην κατάσταση της ιδέας, του σχεδιασμού, της αδύναμης θέσης. Εδώ έχουμε τον Πασκάλ, στην ένωση του πάθους, του πνεύματος και της χρηστότητας, τον μεγαλύτερο από όλους τους χριστιανούς, – και φαντάζεται κανείς τι συνδυασμός θα μπορούσε να υπάρξει εδώ! Εδώ είναι κι ο Φενελόν, η τελειότερη και η πιο σαγηνευτική έκφραση του εκκλησιαστικού πνεύματος σε όλη της την έκταση: ένα περιβάλλον χρηστό που οποιοσδήποτε ιστορικός θα έμπαινε στον πειρασμό να αποδείξει ως τελείως αδύνατο, ενώ στην πραγματικότητα ήταν μόνο αφάνταστα δύσκολο και απίθανο. Να και η Μαντάμ ντε Γκιγιόν με τους ομοίους της, τους Γάλλους ησυχαστές; και όλα όσα η

ευγλωττία και η θέρμη του απόστολου Παύλου προσπάθησαν να μαντέψουν για την υπέρτατη, την πιο αγαπητή, την πιο σιωπηλή, και την ημιθεϊκή κατάσταση του χριστιανού, όλα αυτά έγιναν αλήθεια, καθώς ξεγυμνώνονταν από εκείνη την ιουδαική φορτικότητα του Αγίου Παύλου προς τον Θεό, απορρίπτοντας τη χάρη σε μια αρχαιογαλλική αφέλεια λόγων και κινήσεων, μια αφέλεια αυθεντική, θηλυκή, εκλεπτυσμένη, αριστοκρατική. Εδώ είναι ο ιδρυτής των μοναστικών ταγμάτων των Τραππιστών, ο τελευταίος που πήρε στα σοβαρά το ασκητικό ιδανικό του χριστιανισμού, όχι επειδή αποτελούσε εξαίρεση ανάμεσα στους Γάλλους, αλλά αντίθετα, επειδή ήταν αυθεντικός Γάλλος: γιατί ως τώρα, η σκοτεινή του δημιουργία μπόρεσε να εγκλιματιστεί και να ευδοκιμήσει μόνο στους Γάλλους, που τους ακολούθησε στην Αλσατία και στο Αλγέρι. Ας μην λησμονούμε τους Ουγγενότους: ποτέ δεν υπήρξε ωραιότερη συμμαχία πολεμικού πνεύματος και αγάπης για την εργασία, πιο εκλεπτυσμένα έθιμα και χριστιανική συνέπεια. Εδώ είναι και το Πορτ-Ρουαγιάλ όπου για τελευταία φορά άνθισε η υψηλή χριστιανική πολυμάθεια: και ό,τι αφορά την πνευματική άνθιση, οι σπουδαίοι Γάλλοι το καταλαβαίνουν καλύτερα από τους άλλους λαούς. Ένας σπουδαίος Γάλλος δεν έχει πάντως λιγότερη επιφάνεια, καθώς και φυσικό περικάλυμμα για να τυλίξει το περιεχόμενο και το βάθος του, – τη στιγμή που το βάθος ενός σπουδαίου Γερμανού έχει περικλειστεί γενικά μέσα σε μία φιάλη με παράξενη περίμετρο, σαν ελιξήριο που προσπαθεί με το σκληρό και μοναδικό του περιτύλιγμα, να προστατευτεί από το άπλετο φως της μέρας και από τα ενοχλητικά χέρια. Και μετά απ' αυτό, πώς μαντεύει κανείς γιατί αυτός ο λαός που έχει τους πιο τέλειους τύπους χριστιανοσύνης θα αναπαράγει αναγκαστικά και τους πιο τέλειους τύπους της ελεύθερης αντιχριστιανικής σκέψης! Η γαλλική ελευθεροφροσύνη πάντα έδινε μάχη με τους μεγάλους ανθρώπους και όχι μόνο με τα δόγματα και με τα έξοχα εξαμβλώματα, όπως είναι τα ελεύθερα πνεύματα των άλλων λαών.

193.

Πνεύμα (esprit) και ηθική. Ο Γερμανός που κατέχει το μυστικό να γίνεται βαρετός με το πνεύμα, τη γνώση και το αίσθημα, και που έχει συνηθίσει να θεωρεί την πλήξη ως κάτι ηθικό, – ο Γερμανός φοβάται ότι το γαλλικό πνεύμα θα του βγάλει τα μάτια της ηθικής – κι αυτός ο φόβος είναι όμοιος με τον φόβο μα και την ευχαρίστηση του μικρού πουλιού μπροστά στον κροταλία. Ανάμεσα στους περίφημους Γερμανούς κανείς δεν είχε ίσως περισσότερο πνεύμα από τον Χέγκελ, που όμως είχε κι ένα τόσο μεγάλο γερμανικό φόβο γι' αυτό, ώστε δημιούργησε εκείνο το ιδιόρρυθμα ελαττωματικό ύφος του. Η ουσία του είναι να περικαλύπτει ένα πυρήνα, να τον τυλίγει ξανά και ξανά, ώσπου να τον διακρίνει μόλις και μετά βίας, ρίχνοντας ένα τυχαίο, ντροπαλό και περιέργο βλέμμα, – όπως “το βλέμμα μιας νεαρής γυναίκας μέσα από το πέπλο της”, για να μιλήσουμε με τα λόγια του Αισχύλου, αυτού του αρχαίου μισογύνητος: αυτός ο πυρήνας είναι μια πνευματική δημιουργία συχνά γεμάτη προπέτεια πάνω σε ένα από τα πιο πνευματικά θέματα, ένας λεπτός και τολμηρός συνδυασμός λέξεων, έτοι όπως αρμόζει σε μια κοινωνία στοχαστών, ως ορεκτικό της επιστήμης, – αλλά όπως παρουσιάζεται μέσα σ' αυτό το περιτύλιγμα, είναι η πιο δυσονόητη επιστήμη και η πιο απόλυτη ηθική πλήξη! Οι Γερμανοί βρήκαν σ' αυτή μια επιτρεπτή μορφή του πνεύματος, την απόλαυσαν με τόσο έκδηλο ενθουσιασμό που η πολύ καλή νόηση του Σοπενάουερ έμεινε κατάπληκτη, – σε ολόκληρη τη ζωή του καταφερόταν ενάντια στο θέαμα που του πρόσφεραν οι Γερμανοί, αλλά δεν μπόρεσε ποτέ να το εξηγήσει μέσα του.

194.

Ματαιοδοξία των δασκάλων της ηθικής. Η γενικά μέτρια επιτυχία που σημείωσαν οι δάσκαλοι της ηθικής εξηγείται από το γεγονός ότι αυτοί ήθελαν πολλά πράγματα ταυτόχρονα, δηλαδή ήταν πολύ φιλόδοξοι: ήθελαν οπωσδήποτε να δίνουν προσταγές για όλα. Άλλα αυτό είναι σα να περιπλανιέσαι στο χάος και να μιλάς στα ζώα για να τους κάνεις ανθρώπους: τι το εκπληκτικό αν τα ζώα το βρίσκουν αυτό ενοχλητικό! Θα έπρεπε να διαλέξει κανείς περιορισμένους κύκλους, να αναζητά και να ενθαρρύνει την ηθική, για παράδειγμα να βγάζει λόγο στους λύκους για να τους κάνει σκύλους. Ωστόσο, η μεγάλη επιτυχία παραμένει πάντα σ' αυτόν που δεν θέλει να εκπαιδεύει ούτε όλο τον κόσμο, ούτε τους περιορισμένους κύκλους, αλλά ένα και μοναδικό άτομο και που δεν παραφυλάει αριστερά και δεξιά. Ακριβώς σ' αυτό ο περασμένος αιώνας είναι ανώτερος από τον δικό μας, επειδή είχε τόσους ατομικά εκπαιδευμένους ανθρώπους, με τόσους παιδαγωγούς που είχαν βρει τον σκοπό της ζωής τους, – και μαζί με τον σκοπό, και την αξιοπρέπεια απέναντι στον ίδιο τον εαυτό τους και σε όλη την άλλη “καλή κοινωνία”.

195.

Εκείνο που αποκαλούμε κλασική παιδεία. Θα ανακαλύπταμε ότι η ζωή μας είναι αφιερωμένη στη γνώση: ότι θα τη σπαταλούσαμε, όχι! Ότι θα την είχαμε κατασπαταλήσει από καιρό, αν αυτή η αφιέρωση δεν μας προστάτευε από τον ίδιο τον εαυτό μας: να επαναλάβουμε αυτούς τους στίχους, συχνά και με συγκίνηση:

Μοίρα, σ' ακολουθώ!
Κι αν δεν το ήθελα καθόλου,
θα έπρεπε πάλι να το κάνω,
ακόμη και με δάκρυα στα μάτια!

– Και τώρα, κάνοντας μια στροφή πίσω στην πορεία της ζωής, ανακαλύπτουμε επίσης ότι υπάρχει κάτι ανεπανόρθωτο: η κατασπατάληση της νιότης μας όταν οι παιδαγωγοί μας δεν χρησιμοποίησαν καθόλου εκείνα τα φλογερά και άπληστα για μάθηση χρόνια για να μας οδηγήσουν προς τη γνώση των πραγμάτων, αλλά προς εκείνο που ονομάζουν “κλασική παιδεία”! Η εξάτμιση της νιότης μας, όταν μας εντύπωναν στο μυαλό, με αδεξιότητα και βαρβαρότητα, μια ατελή γνώση για τους Έλληνες και τους Ρωμαίους καθώς και για τις γλώσσες τους, ενεργώντας αντίθετα στην ανώτερη αρχή κάθε παιδείας: ότι πρέπει να δίνουμε τροφή μόνο σ' εκείνον που πεινά πραγματικά! Όταν μας επέβαλαν με τη βία τα μαθηματικά, αντί να μας οδηγήσουν πρώτα στην απελπισία για την άγνοιά μας και να αναλύσουν τη μικρή καθημερινή ζωή μας, τις κινήσεις μας και όλα όσα συμβαίνουν από το πρώι αως το βράδυ στα εργαστήρια, στον ουρανό και στη φύση, σε χιλιάδες προβλήματα, προβλήματα τυραννικά, ταπεινωτικά, εκνευριστικά, – για να δείξουν έτσι στην επιθυμία μας ότι έχουμε πριν απ' όλα ανάγκη από μια μαθηματική και μηχανική γνώση, και κατόπιν να μας διδάξουν την πρώτη επιστημονική μαγεία που προσφέρει η απόλυτη κατοχή αυτής της γνώσης! Ας μας δίδασκαν τον σεβασμό γι' αυτές τις επιστήμες! Ας έκαναν την ψυχή μας να τρέμει από συγκίνηση, έστω και μια φορά, με τους αγώνες, τις ήπτες, τους επανειλημμένους αγώνες των μεγάλων ανθρώπων, με το μαρτύριο που είναι η ιστορία των κύριων επιστημών! Αντίθετα, μας κυριεύει μια ορμή περιφρόνησης προς τις πραγματικές επιστήμες, για χάρη των “ιστορι-

κών” σπουδών, της “σωστής παιδείας που αναπτύσσει το πνεύμα” και του “κλασικισμού”! Και αφήνουμε τόσο εύκολα να μας εξαπατήσουν! Επίσημη παιδεία! Δεν θα μπορούσαμε τάχα να δείξουμε με το δάχτυλο τους καλύτερους καθηγητές των λυκείων μας γελώντας και ρωτώντας: “Πού είναι λοιπόν η κλασική παιδεία;” Και αν αυτή λείπει, πώς θα μπορούσαν να τη διδάξουν;” Και ο κλασικισμός! Μάθαμε άραγε τίποτα απ’ αυτό που διδάσκονταν ακριβώς οι Αρχαίοι στη νεότητά τους; Μάθαμε να μιλάμε όπως αυτοί, να γράφουμε όπως αυτοί; Μήπως εξασκηθήκαμε ακατάπauστα στην ξιφασκία της συνομιλίας στη διαλεκτική; Μάθαμε όπως αυτοί, να κινούμαστε με χάρο και περηφάνια, να υπερέχουμε στον αγώνα, στο παιχνίδι ή στην πυγμαχία; Μάθαμε κάτι για τον πρακτικό ασκητισμό όλων των ελλήνων φιλοσόφων; Μήπως ασκηθήκαμε σε μια και μοναδική αρετή όπως ασκούνταν οι Αρχαίοι; Δεν λείπει από ολόκληρη την παιδεία μας ο στοχασμός πάνω στην ηθική, και επιπλέον η μοναδική δυνατή κριτική γι’ αυτή, εκείνες οι σοβαρές και θαρραλέες προσπάθειες να ζήσουμε μ’ αυτή ή με εκείνη την ηθική;

Μήπως ξύπνησε ποτέ κανείς μέσα μας οποιοδήποτε αίσθημα που οι Αρχαίοι εκτιμούσαν περισσότερο απ’ όσο οι μεταγενέστεροι; Μας έδειξαν ποτέ τη διαίρεση της μέρας και της ζωής και τους σκοπούς που έθετε ένα αρχαίο πνεύμα πάνω από τη ζωή; Μάθαμε τις αρχαίες γλώσσες έτσι όπως μαθαίνουμε εκείνες των ζωντανών λαών, – δηλαδή για να μιλήσουμε, και να μιλήσουμε με άνεση και ευχέρεια; Καμία πραγματική γνώση, καμία καινούρια κατάκτηση ως αποτέλεσμα τόσων χρόνων προσπάθειας! Άλλα μόνο πληροφόρηση γι’ αυτό που οι άνθρωποι ήξεραν και μπορούσαν να κάνουν άλλοτε! Και τι πληροφόρηση! Χρόνια και χρόνια τώρα τίποτα δεν μου φαίνεται πιο έκδηλο από το γεγονός ότι ο αρχαιοελληνικός κόσμος που πιστεύουμε ότι γνωρίζουμε και που μας παρουσιάζεται απλά

και καθαρά, είναι στην πραγματικότητα δυσκολονόητος, δυστρόσιτος, και ότι η συνηθισμένη ευκολία με την οποία μιλούμε για τους Αρχαίους είναι, είτε ελαφρότητα, είτε η παλιά κληρονομημένη ματαιοδοξία της απερισκεψίας. Οι ανάλογες λέξεις και έννοιες μας ξεγελούν: αλλά πίσω τους κρύβεται πάντα ένα αίσθημα που θα έπρεπε να είναι ξένο, ακατανόητο ή οδυνηρό για το σύγχρονο αίσθημα. Να οι τομείς όπου θα είχαν το δικαίωμα να κινούνται τα παιδιά. Επιτέλους, κάναμε τόσα όταν ήμαστε παιδιά, και αποκτήσαμε σχεδόν μια οριστική αντιπάθεια εναντίον της αρχαιότητας, την αντιπάθεια μιας πολύ μεγάλης εμπιστοσύνης κατά τα φαινόμενα! Γιατί, η έπαρση των κλασικών μας εκπαιδευτών που ισχυρίζονται ότι κατά κάποιο τρόπο κατέχουν τους Αρχαίους, που θέλουν να μεταδώσουν αυτή την ιδέα της κατοχής σε εκείνους που μορφώνουν, παρόλο που υποπτεύονται ότι αυτό δεν θα τους κάνει ευτυχισμένους, μπορεί να επαρκεί μόνο για τους γενναίους και τρελούς φτωχοπόντικες των βιβλιοθηκών. “Ας υποθάλπτουν αυτοί τον θησαυρό τους, σίγουρα γι’ αυτό είναι άξιοι!” Μ’ αυτή τη βουβή, οπισθόβουλη σκέψη εκπληρώνεται η κλασική παιδεία μας.– Αυτό δεν μπορούμε να το διορθώσουμε – τουλάχιστον όχι για μας! Άλλα ας μην σκεφτόμαστε τους εαυτούς μας!

196.

Τα πιο προσωπικά ερωτήματα για την αλήθεια. “Για να μιλήσουμε καθαρά, τι είναι αυτό που κάνω; Και πού θέλω να φτάσω εγώ”; – αυτό είναι το ερώτημα για την αλήθεια που δεν διδάσκει κανείς στο σημερινό επίπεδο της παιδείας μας και που επομένως, δεν θέτει κανείς επειδή δεν έχει χρόνο. Άλλα να διηγούμαστε μωρολογίες στα παιδιά και καθόλου την αλήθεια, να λέμε φιλοφρονήσεις στις γυναίκες που αργότερα

Θα γίνουν μητέρες και καθόλου την αλήθεια, να μιλούμε στους νέους για το ευχάριστο μέλλον τους και για τις διασκεδάσεις τους και καθόλου για την αλήθεια, – γι' αυτό βρίσκουμε πάντα και χρόνο και διάθεση! – Τι είναι λοιπόν μια περίοδος εβδομήντα χρόνων! – περνά γρήγορα. Είναι τόσο αδιάφορο το ότι το κύμα τρέχει όπου το πάει η θάλασσα! Θα μπορούσε μάλιστα να είναι εξυπνάδα το να μην το ξέρει. – «Σύμφωνοι: αλλά είναι έλλειψη περηφάνιας να μην κάνουμε ούτε τον κόπο να ρωτάμε. Ο πολιτισμός μας δεν κάνει τους ανθρώπους περηφανούς.» – «Τόσο το καλύτερο!» – «Αλήθεια;»

197.

Η αποστροφή των Γερμανών για τον διαφωτισμό. Ας εξετάσουμε τη συμβολή των Γερμανών στην πνευματική εργασία για τον γενικό πολιτισμό του πρώτου μισού του αιώνα μας. Κατά πρώτο λόγο, των Γερμανών φιλόσοφων: έχουν επανέλθει στην πρώτη και αρχαιότερη βαθμίδα στοχασμού, επειδή ικανοποιούνταν με τις έννοιες και όχι με τις εξηγήσεις, όμοια με τους στοχαστές των ονειροπόλων εποχών, – ανάστησαν την προεπιστημονική φιλοσοφία. Δεύτερο, των Γερμανών ιστορικών και ρομαντικών: οι γενικές τους προσπάθειες αποσκοπούσαν στο να τιμήσουν αρχαιότερα και πρωτόγονα αισθήματα και ιδίως στον χριστιανισμό, στη λαϊκή ψυχή, στους λαϊκούς μύθους, στους λαϊκούς γλωσσικούς ιδιωματισμούς, στον μεσαιωνισμό, στον ανατολίτικο ασκητισμό, στον ινδουϊσμό. Κατά τρίτο λόγο, τους σοφούς: αυτοί αγωνίστηκαν ενάντια στο πνεύμα του Νεύτωνα και του Βολταίρου και προσπάθησαν να αναστήσουν, όπως ο Γκαίτε και ο Σοπενάουερ, την ιδέα μιας θεοποιημένης ή διαιμονισμένης φύσης με την ηθική και συμβολική έννοια γενικά αυτής της ιδέας. Η κύρια τάση των Γερμανών στράφηκε σφαιρικά ενάντια στον Διαφωτισμό και στην

κοινωνική επανάσταση που, από ένα χονδροειδές λάθος, θεωρήθηκε ως συνέπειά του: η ευσέβεια για τα καθιερωμένα έτεινε να μετατραπεί σε ευσέβεια για όλα όσα είχαν υπάρξει στο παρελθόν, μόνο και μόνο για να επιτρέπουν στην καρδιά και στο πνεύμα να ξαναβρίσκουν την πληρότητά τους και να μην αφήνουν χώρο για μελλοντικούς και νεωτεριστικούς στόχους. Η λατρεία των αισθημάτων πήρε τη θέση της λατρείας της λογικής, και οι Γερμανοί μουσικοί που ήταν οι καλλιτέχνες του αόρατου, της έξαρσης, του μύθου, του ανεκπλήρωτου πόθου, βοήθησαν στην οικοδόμηση του καινούριου ναού, με περισσότερη επιτυχία από όλους τους καλλιτέχνες του λόγου και της σκέψης. Αν μάλιστα σκεφτούμε ότι ειπώθηκαν και ανακαλύφθηκαν λεπτομερώς πολλά καλά πράγματα και μερικά απ' αυτά κρίθηκαν από τότε πιο δίκαια από ποτέ⁴, πρέπει να συμπεράνουμε ότι το σύνολο αποτελούσε ένα καθόλου μικρότερο δημόσιο κίνδυνο, κάτω από τη φαινομενική πλήρη και οριστική γνώση, τον κίνδυνο να υποτάξουν τη γνώση στο αίσθημα, – για να μιλήσουμε όπως ο Καντ που προσδιόρισε έτσι την πραγματική αποστολή του – «να ξανανοίξουν τον δρόμο στην πίστη, χαράζοντας όρια στη γνώση». Ας ανασάνουμε ξανά τον ελεύθερο αέρα: η ώρα αυτού του κινδύνου πέρασε. Και το παράδοξο: ακριβώς τα πνεύματα που επικαλούνταν οι Γερμανοί με τόση ευφράδεια έγιναν τα πιο επιζήμια για τις προθέσεις των επικαλεστών τους, – η ιστορία, η αντίληψη της πρωταρχικότητας και της εξέλιξης, η συμπάθεια για το παρελθόν, το αναζωογονημένο πάθος του αισθήματος και της γνώσης, όλα αυτά, αφού τέθηκαν για ένα διάστημα στην υπηρεσία του σκοταδιστικού, εξηρμένου, οπισθιδρομικού πνεύματος, περιβλήθηκαν κάποια μέρα με άλλη ουσία. Και τώρα, υψώνονται με μεγαλύτερες φτερούγες κάτω από τα μάτια των παλιών επικαλεστών τους και γίνονται οι ισχυρές, καινούριες μεγαλοφυίες ακριβώς εκείνου του Διαφωτισμού που ενάντιά του είχαν

στραφεί. Αυτό τον Διαφωτισμό είναι στο χέρι μας τώρα να τον οδηγήσουμε πιο μακριά, – δίχως να νοιαζόμαστε για το γεγονός ότι υπήρξε μια “μεγάλη επανάσταση” και επίσης μια “μεγάλη αντίδραση” και ότι τόσο η μία όσο και η άλλη διαρκούν ακόμη: όλα αυτά δεν είναι παρά το παιχνίδισμα των κυμάτων σε σύγκριση με την τεράστια παλίρροια που μας παρασύρει και που θέλουμε να μας παρασύρει.

198.

Να παραχωρείς μια υψηλή θέση στο λαό. Να έχεις πολλά εσωτερικά βιώματα και να τοποθετείσαι πάνω απ' αυτά με το βλέμμα του πνεύματος, – αυτό δημιουργεί τους ανθρώπους του πολιτισμού που παραχωρούν μια υψηλή θέση στον λαό τους. Στη Γαλλία και στην Ιταλία, αυτό ήταν υπόθεση των ευγενών, στη Γερμανία όπου μέχρι σήμερα οι ευγενείς ανήκαν γενικά στους πνευματικά φτωχούς (και ίσως για μεγάλο διάστημα), ήταν δουλειά των ιερέων, των δασκάλων και των απογόνων τους.

199.

Είμαστε οι πιο ευγενείς. Η πίστη, η γενναιοφροσύνη, η συστολή για την καλή φήμη: αυτά τα τρία συγκεντρωμένα σε ένα μοναδικό αίσθημα – αυτό που χαρακτηρίζουμε ως αριστοκρατικό, ευγενές, διακεκριμένο, και που μ' αυτό ξεπερνούμε τους Έλληνες. Με κανένα τίμημα δεν θέλουμε να παραιτηθούμε απ' αυτό με το πρόσχημα ότι τα αρχαία αντικείμενα αυτών των αρετών έχουν υποβιβαστεί στην εκτίμησή μας (και δίκαια), αλλά θέλουμε να υπεμβάλουμε με προσοχή νέα αντικείμενα σ' αυτό το πολύτιμο ένστικτο που είναι η κληρονομιά μας. Για να καταλάβουμε ότι τα αισθήματα των ευγενέστερων

Ελλήνων στο περιβάλλον της πάντα ιπποτικής και φεουδαρχικής κοινωνίας μας θεωρούνται ως μέτρια και ως ελάχιστα ευπρεπή, πρέπει να θυμηθούμε αυτά τα παρηγορητικά λόγια που βγαίνουν από το στόμα του Οδυσσέα στις πιο επονείδιστες συνθήκες: “Θα το αντέξεις αυτό, αγαπημένη μου καρδιά! Έχεις αντέξει πολύ χειρότερα, σαν σκυλί!” Μπορούμε να παραλληλίσουμε ως εφαρμογή του μυθικού προτύπου, την ιστορία εκείνου του Αθηναίου αξιωματικού που, όταν τον απείλησε με το ραβδί του ένας άλλος αξιωματικός μπροστά σε ολόκληρο το επιτελείο του, απόκρουσε την προσβολή μ' αυτά τα λόγια: “Χτύπα με! Άλλα άκουσέ με κιόλας!”* (Αυτό το έκανε ο Θεμιστοκλής – αυτός ο πανάξιος Οδυσσέας της κλασικής περιόδου, που ήταν πράγματι ο άνθρωπος που θα εστελνε στη “Φτωχή του καρδιά”, εκείνη την ταπεινώτική στιγμή, αυτά τα παρηγορητικά και αναγκαία λόγια). Οι Έλληνες απείχαν πολύ από το να παίρνουν ελαφρά τη ζωή και τον θάνατο εξαιτίας μιας προσβολής, όπως κάνουμε εμείς κάτω από την πίεση του πνεύματος της περιπέτειας και της θυσίας που κληρονομήσαμε από την ιπποτική εποχή. Και δεν ζητούσαν ευκαιρίες να ριψοκινδυνεύσουν σε μια μονομαχία ζωής και θανάτου, όπως εμείς. Ούτε εκτιμούσαν τη διατήρηση της καλής φήμης (τιμής) περισσότερο από την κατάκτηση της κακής φήμης, όταν αυτή η τελευταία εναρμονίζεται με τη δόξα και με το αίσθημα δύναμης. Κι ακόμη δεν έμεναν πιστοί στις προλήψεις και στα άρθρα πίστης μιας κοινωνικής τάξης, όταν αυτά θα μπορούσαν να εμποδίσουν τον ερχομό ενός τυράννου. Γιατί αυτό είναι το λιγότερο εποικοδομητικό μυστικό κάθε καλού Έλληνα αριστοκράτη: μια βαθιά ζήλια τον κάνει να χειρίζεται σαν ίσο κάθε μέλος της τάξης του, αλλά είναι έτοιμος ανά πάσα στιγμή, να λιώσει τη λεία του σαν τίγρης – τον δεσποτισμό: τι τον ενδιαφέρει τότε το ψέμα, το έγκλημα, η προδοσία, η ξεπουλημένη

* Η ιστορική φράση: «Πάταξον μεν, άκουσον δε»

πατρίδα! Η δικαιοσύνη ήταν εξαιρετικά δύσκολη γι' αυτό το είδος ανθρώπων, τη θεωρούσαν σχεδόν απίστευτη. “Ο δίκαιος”, αυτή η λέξη αντηχούσε στα αυτιά των Ελλήνων όπως “ο άγιος” στα αυτιά των χριστιανών. Άλλα όταν ο Σωκράτης τόλμησε να πει: “Ο ενάρετος είναι ο πιο ευτυχισμένος”, οι άλλοι δεν πίστευαν στα αυτιά τους, νόμιζαν ότι είχαν ακούσει κάτι τρελό. Γιατί, με την εικόνα του υπέρτατα ευτυχισμένου, κάθε άνθρωπος με ευγενική καταγωγή συνέδεε την πλήρη έλλειψη σεβασμού, τη διαβολιά του τυράννου που θυσιάζει όλα και όλους στην αλαζονεία του και στην ευχαρίστησή του. Στους ανθρώπους που, σχεδίαζαν μυστικά, με την αχαλίνωτη φαντασία τους, μια τέτοια ευτυχία, η λατρεία του Κράτους δεν μπορούσε να εμφυτευτεί αρκετά βαθιά, – αλλά θέλω να πω ότι για τους ανθρώπους των οποίων η επιθυμία για δύναμη δεν είναι πια τόσο τυφλή όσο εκείνη των ευγενών Ελλήνων, αυτή η ειδωλολατρεία της αντίληψης του κράτους με την οποία χαλιναγωγούσαν άλλοτε αυτή την επιθυμία, δεν είναι πια αναγκαία.

200.

Να υπομένουμε τη φτώχεια. Η μεγάλη υπεροχή της ευγενικής καταγωγής, είναι ότι σου επιτρέπει να υπομένεις καλύτερα τη φτώχεια.

201.

Το μέλλον της αριστοκρατικής τάξης. Η στάση του αριστοκρατικού κόσμου φανερώνει ότι στο κάθε μέλος της, το αίσθημα της δύναμης παίζει ακατάπauστα ένα ακαταμάχητο παιχνίδι. Έτσι, το άτομο με το ευγενικό ήθος, είτε άντρας είτε γυναίκα, δεν σωριάζεται από την κούραση σε μια πολυθρόνα. Ενώ όλος ο κόσμος νιώθει άνετα, για παράδειγμα στο τρένο,

να στηρίζεται στην πλάτη του, αυτός δεν φαίνεται να κουράζεται ακόμη κι αν μένει όρθιος στην αυλή για ώρες ολόκληρες. Τακτοποιεί το σπίτι του, όχι για τη δική του άνεση αλλά έτσι που να δείχνει ευρύχωρο και αρχοντικό, σα να χρησίμευε για διαμονή πολύ σπουδαίων προσώπων (και ακόμη ανώτερων), αποκρίνεται στις προκλήσεις με ευπρέπεια και πνευματική διαύγεια, χωρίς να δείχνει σκανδαλισμένος, εκμηδενισμένος, ντροπιασμένος, ξέπινος, όπως οι πληθείοι. Ακριβώς όπως ξέρει να διατηρεί την εντύπωση μιας φυσικής ανώτερης δύναμης που δεν τον εγκαταλείπει ποτέ, έτσι επιθυμεί να διατηρεί με συνεχή πεποίθηση και μεγάλη γλυκύτητα, ακόμη και στις πιο οδυνηρές καταστάσεις, την εντύπωση ότι η ψυχή του και το πνεύμα του βρίσκονται στο ύψος των κινδύνων και των απροόπτων. Ένας πολιτισμός ευγενών μπορεί να μοιάζει, όσο αφορά το πάθος είτε με τον καβαλάρη που νιώθει ευχαρίστηση να κάνει το φλογερό και περήφανο ζώο του να βαδίζει με σπανιόλικο βήμα – ας αναλογιστούμε την εποχή του Λουδοβίκου του 14ου –, είτε ακόμη με τον καβαλάρη που αισθάνεται ότι το ζώο του καλπάζει σαν μια φυσική δύναμη, σε σημείο που άλογο και καβαλάρης χάνουν τα κεφάλια τους, αλλά που την ίδια στιγμή, νιώθουν χαρά να κρατούν ψηλά το κεφάλι. Και στις δύο περιπτώσεις, ο αριστοκρατικός πολιτισμός εισπνέει δύναμη, και αν πολύ συχνά απαιτεί από τα έθιμά του μόνο την εντύπωση του αισθήματος της δύναμης, το αληθινό αίσθημα της υπεροχής αυξάνεται ακατάπauστα χάρη στην εντύπωση που κάνει αυτό το παιχνίδι σ' αυτούς που δεν είναι ευγενείς και χάρη στο θέαμα αυτής της εντύπωσης. – Αυτή η αδιαφρίλονίκητη ευτυχία του αριστοκρατικού πολιτισμού που οικοδομείται στο αίσθημα υπεροχής, αρχίζει τώρα να ανεβαίνει σε μια βαθμίδα ακόμη ανώτερη επειδή, χάρη σε όλα τα ελεύθερα πνεύματα, επιτρέπεται στο εξής, και δε είναι πια υποτιμητικό να διεισδύουν οι ευγενείς στο τάγμα της γνώσης

για να αναζητήσουν πιο πνευματικές χαρές, για να μάθουν μια ανώτερη ευγένεια, να στραφούν σ' αυτό το ιδανικό της νικηφόρας σοφίας που καμία εποχή δεν μπόρεσε ακόμη να ορθώσει μπροστά της με τόσο καλή συνείδηση όσο η εποχή που μας έρχεται. Στο κάτω-κάτω της γραφής, με τι πρέπει να ασχολείται από δω και πέρα η αριστοκρατία, αν δείχνει από μέρα σε μέρα καθαρότερα ότι είναι απρεπές να αναμιγνύεται με την πολιτική;

202.

Η έννοια να δίνεις υγεία. Δεν είχαν προλάβει καλά-καλά να σκεφτούν τη φυσιολογία των εγκληματιών όταν βρέθηκαν ήδη μπροστά στην κατηγορηματική βεβαιότητα ότι ανάμεσα στους εγκληματίες και στους φρενοβλαβείς δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά: με την προϋπόθεση ότι διατηρούμε τον συνηθισμένο τρόπο σκέψης για την ηθική όσο και την ηθική υγεία. Άλλα καμία πίστη δεν γίνεται σήμερα τόσο καλά αποδεκτή όσο αυτή εδώ. Δεν θα έπρεπε λοιπόν να φοβόμαστε να βγάλουμε συμπεράσματα και να μεταχειριστούμε τον εγκληματία ως φρενοβλαβή: προπάντων δίχως αλαζονική φιλανθρωπία, αλλά με σύνεση και με καλή θέληση για θεραπεία. Αυτός έχει ανάγκη να αλλάξει αέρα και κοινωνία, ανάγκη από μια στιγμιαία απομάκρυνση, ίσως από μοναξιά και από νέες ασχολίες, – τέλεια! Ίσως βρίσκει ο ίδιος ότι είναι προς όφελός του να ζει για ένα διάστημα κάτω από επιτήρηση, για να προστατεύεται έτσι από τον ίδιο τον εαυτό του και από το ενοχλητικό τυραννικό ένστικτό του, – τέλεια! Πρέπει να του δείξουμε καθαρά τη δυνατότητα και τα μέσα θεραπείας (να εξοστρακίσουμε, να μεταβάλλουμε, να εξυψώσουμε αυτά τα ένστικτα) και επίσης, στη χειρότερη περίπτωση, τη μη δυνατότητα της θεραπείας. Πρέπει να προσφέρουμε την ευκαιρία της αυτο-

κτονίας στον αθεράπευτο εγκληματία που νιώθει τρόμο για τον ίδιο τον εαυτό του. Αυτό να το κρατήσουμε ως έσχατο μέσον ανακούφισης. Δεν πρέπει να παραλείψουμε τίποτα για να δώσουμε πάνω απ' όλα στον κακοποιό θάρρος και πνευματική ελευθερία. Θα έπρεπε να εξαλείψουμε από την ψυχή του κάθε τύψη, σα να ήταν κάτι ακάθαρτο, και να του δείξουμε πώς θα μπορούσε να επανορθώσει και να αποκαταστήσει τη ζημιά που προξένησε, ευεργετώντας κάποιον άλλο, είτε ένα άτομο, είτε την κοινότητα. Όλα αυτά, με εξαιρετικές προφυλάξεις και προπάντων ανώνυμα ή με πλαστό όνομα, με συχνές αλλαγές τόπου διαμονής, προκειμένου η ακεραιότητα της υπόληψης και η μελλοντική ζωή του εγκληματία να διατρέξουν όσο το δυνατό λιγότερους κινδύνους. Είναι αλήθεια ότι ακόμη και σήμερα, αυτός στον οποίο προξενήθηκε ζημιά, άσχετα με ποιο τρόπο θα μπορούσε να επανορθωθεί αυτή η ζημιά, θέλει να πάρει την εκδίκησή του και απευθύνεται στα δικαστήρια για να την επιτύχει – γι' αυτό υπάρχει ακόμη και σήμερα, το τρομερό μας ποινικό σύστημα με τη μπακαλίστικη ζυγαριά του και τη θέλησή του να αντισταθμίζει την ενοχή με την ποινή. Δεν υπάρχει όμως τρόπος να προχωρήσουμε πέρα απ' όλα αυτά: Πόσο θα ανακουφίζόταν το γενικό αίσθημα της ζωής αν, μαζί με την πίστη στο σφάλμα, μπορούσαμε να αποτινάξουμε και το παμπάλαιο ένστικτο της εκδίκησης και αν θεωρούσαμε ότι, για τους ευτυχισμένους ανθρώπους είναι μια σοφή ευαισθησία να ευλογούν τους εχθρούς τους όπως κάνει ο χριστιανισμός, και να κάνουν καλό σ' αυτούς που τους έχουν επιτεθεί! Ας απομακρύνουμε από τον κόσμο την ιδέα της αμαρτίας – και ας μην παραλείψουμε να αποδιώξουμε κατόπιν την ιδέα της τιμωρίας! Ας πάνε να ζήσουν αυτοί οι δαιμονες έξω από εδώ, αλλού και όχι με τους ανθρώπους, αφού θέλουν οπωσδήποτε να ζήσουν και να μην πεθάνουν από τον ίδιο τον αποτροπιασμό για τον εαυτό τους! Άλλα στο μεταξύ, ας σκεφτούμε

ότι οι ζημιές που έχουν γίνει στην κοινωνία και στο άτομο από τον εγκληματία είναι ίδιες με αυτές που τους προξενούν οι άρρωστοι: οι άρρωστοι προκαλούν φροντίδες, κακή διάθεση, δεν παράγουν τίποτα και καταβροχθίζουν τα εισοδήματα των άλλων, έχουν ανάγκη από φύλακες, γιατρούς, συνομιλούν, και ζουν από τον χρόνο και τις δυνάμεις των υγιών ανθρώπων. Ωστόσο, αν κάποιος ήθελε να τους εκδικηθεί για όλα αυτά, θα τον θεωρούσαμε απάνθρωπο. Είναι όμως γεγονός ότι άλλοτε έκαναν αυτό ακριβώς. Στις άγριες συνθήκες του πολιτισμού, και τώρα ακόμη σε ορισμένους πρωτόγονους λαούς, ο άρρωστος θεωρείται ως εγκληματίας, ως κίνδυνος για την κοινότητα και ως έδρα κάποιου δαιμονικού πλάσματος που ενσαρκώθηκε σ' αυτόν μετά από το σφάλμα του. Τότε, λένε: κάθε άρρωστος είναι ένοχος! Κι εμείς δεν θα έπρεπε να είμαστε ώριμοι για την αντίθετη άποψη; Δεν θα έπρεπε να έχουμε το δικαίωμα να λέμε: κάθε “ένοχος” είναι άρρωστος;

Όχι, δεν ήρθε ακόμη η ώρα γι' αυτό. Προπάντων λείπουν ακόμη οι γιατροί για τους οποίους αυτό που ονομάζαμε ως τώρα πρακτική ηθική θα έπρεπε να μετατραπεί σε ένα κεφάλαιο τέχνης και επιστήμης της θεραπείας. Εξάλλου, μας λείπει γενικά το άπληστο ενδιαφέρον που θα έπρεπε να προκαλεί αυτά τα πράγματα, και που κάποτε, θα προβάλει ίσως, όμοιο με τη θύελλα των εξεγέρσεων (Sturm und Drang) που προξενούσε άλλοτε η θρησκεία. Οι εκκλησίες δεν είναι ακόμη στα χέρια εκείνων που φροντίζουν τους άρρωστους. Η μελέτη του σώματος και της υγιεινής δεν ανήκει ακόμη στην υποχρεωτική διδασκαλία όλων των κατώτερων και ανώτερων σχολών. Δεν υπάρχουν ακόμη μυστικές διασυνδέσεις που οι συνωμότες τους θα είχαν αναγκαστεί να παραιτηθούν από τη βοήθεια των δικαστηρίων, από την τιμωρία και την εκδίκηση που θα επέβαλαν σε εκείνους που θα τους είχαν βλάψει. Κανένας στοχαστής δεν βρήκε ακόμη το θάρρος να μετρήσει την υγεία μιας

κοινωνίας και των ατόμων που την αποτελούν, ανάλογα με τον αριθμό των παρασίτων που μπορεί αυτή να φέρει. Δεν βρέθηκε ακόμη ούτε ένας πολιτικός που να οδηγήσει το άρμα του στο πνεύμα των γενικών και πράων λόγων: “Αν θέλεις να καλλιεργήσεις τη γη, τότε να την καλλιεργήσεις με το αλέτρι: έτσι, θα δώσεις χαρά στο πουλί μα και στον λύκο που πηγαίνει πίσω από το αλέτρι σου, – όλα τα πλάσματα θα πάρουν χαρά από σένα”.

203.

Ενάντια στην κακή δίαιτα. Περιφρόνηση αξίζει στα φαγοπότια που κάνουν τώρα οι άνθρωποι, τόσο στις ταβέρνες όσο και σε κάθε μέρος όπου συχνάζει η ευκατάστατη κοινωνική τάξη! Ακόμη και όταν συγκεντρώνονται οι εξέχοντες διανοούμενοι, παρόμοια έθιμα γεμίζουν το τραπέζι τους, καθώς και το τραπέζι των τραπεζιτών: σύμφωνα με το νόμο του “πάρα πολύ” και του “πολλά πράγματα”, – από όπου συνεπάγεται ότι τα γεύματα παρασκευάζονται για την εντύπωση και όχι για το αποτέλεσμα και ότι κάποια διεγερτικά ποτά πρέπει να βοηθήσουν ώστε να φύγει το βάρος από το στομάχι και τον εγκέφαλο. Ντροπή για την έκλυση και την υπερευαισθησία που σίγουρα θα επιφέρουν όλα τούτα! Ντροπή για τα όνειρα που θα κάνουν αυτοί οι άνθρωποι! Αίσχος για τις τέχνες και τα βιβλία που θα γίνουν το επιδόρπιο τέτοιων γευμάτων! Και ας πράξουν όπως θέλουν, οι ενέργειές τους θα διέπονται από το πιπέρι και την αντίφαση, ή από την αφόρητη πλήξη για τον κόσμο! (Στην Αγγλία, οι πλούσιες τάξεις έχουν ανάγκη από τον χριστιανισμό για να μπορούν να αντέξουν τις δυσπεψίες και τους πονοκεφάλους τους). Στο κάτω-κάτω της γραφής, για να πούμε όχι μόνο το αηδιαστικό μα και το ευχάριστο του πράγματος, αυτοί οι άνθρωποι δεν είναι καθόλου έκλυτοι. Ο αιώνας

μας και ο τρόπος δράσης του είναι ισχυρότερος στα μέλη τους απ' όσο στην κοιλιά τους. Τι σημαίνουν λοιπόν τούτα τα φαγοπότια; Τι αντιπροσωπεύουν; Τι λοιπόν, μα τον Θεό; Την κοινωνική τάξη; Όχι, το χρήμα: δεν υπάρχει πια κοινωνική τάξη! Είναι κανείς ένα “άτομο”! Άλλα το χρήμα είναι η δύναμη, η δόξα, η υπεροχή, η αξιοπρέπεια, η επιρροή. Ανάλογα μ' αυτά που διαθέτει ένας άνθρωπος, το χρήμα δημιουργεί τώρα τη μεγάλη ή τη μικρή προκατάληψη! Κανείς δεν θα ήθελε να το κρύψει αλλά και κανείς δεν θα ήθελε να το απλώσει πάνω στο τραπέζι. Πρέπει λοιπόν το χρήμα να έχει ένα εκπρόσωπο που να μπορεί να το εκθέτει: ορίστε τα συμπόσιά μας!

204.

Η Δανάη και ο Θεός από χρυσάφι. Από πού προέρχεται αυτή η υπέρμετρη ανυπομονησία που κάνει τώρα τον άνθρωπο εγκληματία σε καταστάσεις που θα δικαιοιογούσαν καλύτερα μια αντίθετη τάση; Γιατί, αν ο ένας ζυγίζει με ψεύτικα βάρη, αν ο άλλος βάζει φωτιά στο σπίτι του αφού το έχει ασφαλίσει με υψηλή τιμή, αν εκείνος ο άλλος συμμετέχει στην κοπή πλαστών νομισμάτων, αν τα τρία τέταρτα της υψηλής κοινωνίας επιδίονται στη νόμιμη απάτη και επιβαρύνονται με την κακή συνείδηση του χρηματιστηρίου και της κερδοσκοπίας: τι είναι αυτό που τους αθεί; Δεν είναι η πραγματική αθλιότητα, η ύπαρξη τους δεν είναι εντελώς εφήμερη, ίσως μάλιστα τρώνε και πίνουν ξένοιαστα, – αλλά είναι μια τρομερή ανυπομονησία να δουν το χρήμα που συγκεντρώνεται σιγά-σιγά και μια τρομερή χαρά και αγάπη για το συσσωρευμένο χρήμα που τους παρακινεί νύχτα και μέρα. Μέσα σ' αυτή την ανυπομονησία και σ' αυτή την αγάπη ωστόσο, επανεμφανίζεται αυτός ο φανατισμός της δίψας για δύναμη, που φλόγιζε άλλοτε την πίστη των πλασμάτων ότι κατέχουν την αλήθεια, αυτός ο φανατι-

σμός που είχε τόσο ωραία ονόματα ώστε θα μπορούσε κανείς να ριψοκινδυνεύσει να είναι απάνθρωπος με καλή συνείδηση (να καίει τους Ιουδαίους, τους αιρετικούς και τα καλά βιβλία, και να εξοντώνει ολόκληρους ανώτερους πολιτισμούς όπως εκείνους του Περού και του Μεξικού). Τα μέσα με τα οποία χρησιμοποιούν τη δίψα για δύναμη έχουν αλλάξει, αλλά το ίδιο ηφαίστειο βράζει πάντα, η ανυπομονησία και η απροσμέτρητη αγάπη διεκδικούν τα θύματά τους: και αυτό που έκαναν άλλοτε “για την αγάπη του Θεού”, το κάνουν τώρα για την αγάπη του χρήματος, δηλαδή αυτό που παρέχει τώρα το πιο εξυψωμένο αίσθημα δύναμης και την καλύτερη συνείδηση.

205.

Για τον λαό του Ισραήλ. Ανάμεσα στα θεάματα όπου μας προσκαλεί ο επόμενος αιώνας, πρέπει να υπολογίσουμε μια απόφαση για την τύχη των Ευρω-ιουδαίων. Είναι ολοφάνερο τώρα ότι αυτοί έριξαν τα ζάρια τους, ότι πέρασαν τον Ρουβικώνα τους: δεν τους μένει πια τίποτα άλλο παρά να γίνουν οι κύριοι της Ευρώπης ή να χάσουν την Ευρώπη, όπως άλλοτε είχαν χάσει την Αίγυπτο όπου είχαν βρεθεί μπροστά σε ένα παρόμοιο δίλημμα. Στην Ευρώπη ωστόσο, ακολούθησαν μια διδασκαλία για δεκαοχτώ αιώνες, την οποία κανένας άλλος λάθος δεν είχε αξιωθεί, έτσι που όχι η κοινότητα αλλά το άτομο να ωφελείται από τις εμπειρίες αυτού του φοβερού χρόνου δοκιμασιών. Το αποτέλεσμα είναι ότι στους σημερινούς Ιουδαίους τα βοηθητικά μέσα της ψυχής και του πνεύματος είναι εξαιρετικά ασυνήθιστα. Από όλους τους κατοίκους της Ευρώπης, όταν βρίσκονται σε άθλιες συνθήκες, αυτοί καταφεύγουν σπανιότερα στο ποτό και στην αυτοκτονία για να ξεφύγουν από μια μεγάλη θλίψη, – πράγμα που συνηθίζουν οι λιγότερο νοή-

μονες άνθρωποι. Κάθε Εβραίος βρίσκει στην ιστορία των πατέρων και των προγόνων του μια πηγή ανεξάντλητων παραδειγμάτων ψυχραιμίας και καρτερίας στις φοβερά αντίξεις καταστάσεις, τις πιο λεπτές πανουργίες για να αντισταθεί στη δυστυχία και στο πεπτρωμένο. Η ανδρεία του κάτω από το κάλυμμα της πιο ταπεινής δουλοπρέπειας, ο ηρωισμός του στο *spernere se sperni*, ξεπερνούν τις αρετές όλων των αγίων. Θέλησαν να κάνουν τους Εβραίους αξιοκαταφρόνητους, μεταχειρίζοντάς τους μειονεκτικά για δύο χιλιάδες χρόνια, απαγορεύοντάς τους την πρόσβαση σε οποιαδήποτε τιμή, σε όλα όσα αξιοσέβαστα υπάρχουν, σπρώχνοντάς τους αντίθετα, ολοένα πιο βαθιά στις βρομερότερες δουλειές, – και στ' αλήθεια, αυτή η διαδικασία δεν τους έκανε λιγότερο βρόμικους. Αξιοκαταφρόνητους όμως; Ποτέ δεν έπαψαν οι ίδιοι να πιστεύουν ότι είναι πλασμένοι για τα σπουδαιότερα πράγματα και οι αρετές όλων όσων υποφέρουν δεν έπαψαν να τους διακοσμούν. Οι τιμές με τις οποίες περιβάλλουν τους πατεράδες και τα παιδιά τους, η λογική που υπάρχει στους γάμους και στα συζυγικά τους ήθη, τους ξεχωρίζουν από όλους τους Ευρωπαίους. Και ακόμη ήξεραν να αντλούν ένα αίσθημα δύναμης και αιώνιας εκδίκησης από τα επαγγέλματα που τους ανέθεταν (ή που τους επέτρεπαν να ασκούν). Πρέπει να πούμε, προς τιμήν ακόμη κι αυτής της τοκογλυφίας τους ότι δίχως αυτό το ευχάριστο και κατά καιρούς ωφέλιμο μαρτύριο των καταφρονητών τους, δύσκολα θα μπορούσαν να εκτιμούν τους εαυτούς τους για τόσο καιρό. Γιατί η αυτοεκτίμηση συνδέεται με τη δυνατότητα να κάνεις το καλό και το κακό. Ωστόσο, οι Ιουδαίοι δεν άφησαν την εκδίκησή τους να τους παρασύρει πολύ μακριά: γιατί όλοι έχουν την πνευματική και ψυχική ελευθερία που προκαλεί στους ανθρώπους η συχνή αλλαγή του τόπου και του κλίματος, η επαφή με τα έθιμα των γειτόνων και των δυναστών. Έχουν τη μεγαλύτερη εμπει-

ρία για όλα όσα αφορούν τις σχέσεις με τους ανθρώπους και μάλιστα στο πάθος χρησιμοποιούν την επιφύλαξη που γεννιέται απ' αυτή την εμπειρία. Είναι τόσο σύγουροι για την πνευματική τους ευλυγίσιά και για τη γνώση τους που ποτέ, ακόμη και στις πιο οδυνηρές συνθήκες, δεν έχουν ανάγκη να κερδίσουν το ψωμί τους με τη φυσική δύναμη, όπως οι ανειδίκευτοι εργάτες, οι αχθοφόροι γεωργοί. Βλέπουμε ακόμη από τους τρόπους τους ότι δεν τους έβαλε ποτέ κανείς στην ψυχή ιπποτικά και ευγενικά αισθήματα ούτε ωραίες πανοπλίες στο κορμί: έχουν μια φορτικότητα που εναλλάσσεται με μια δουλικότητα συχνά τρυφερή και σχεδόν πάντα οδυνηρή. Τώρα που συγγενεύουν αναγκαστικά ολοένα και περισσότερο χρόνο με τον χρόνο, με την καλύτερη αριστοκρατία της Ευρώπης, θα έχουν αποκτήσει σε λίγο μια αξιοσημείωτη κληρονομιά καλών πνευματικών και φυσικών τρόπων. Και μετά από εκατό χρόνια, θα έχουν μια αρκετά αριστοκρατική όψη για να μην προκαλούν ως κυρίαρχοι, τη ντροπή των υπηκόων τους. Και αυτό είναι που έχει σημασία! Γι αυτό η ρύθμιση της υπόθεσής τους είναι ακόμη και τώρα πρώτη! Αυτοί οι ίδιοι ξέρουν καλύτερα ότι δεν πρέπει να σκέφτονται την κατάκτηση της Ευρώπης ούτε οποιοδήποτε άλλο πραξικόπημα: αλλά ξέρουν πολύ καλά επίσης ότι, σαν ώριμο φρούτο, η Ευρώπη μπορεί μια μέρα να πέσει στα χέρια τους που δεν θα έχουν παρά να τα απλώσουν. Στο μεταξύ, πρέπει να διακριθούν σε όλους τους τομείς των ευρωπαϊκών αξιών, πρέπει να είναι παντού οι πρώτοι, ώσπου να φτάσουν στο σημείο να καθορίσουν οι ίδιοι σε τι πρέπει να διακριθούν. Τότε, θα γίνουν οι εφευρέτες και οι οδηγοί των Ευρωπαίων και δεν θα προσβάλουν πια την τιμή τους. Πού θα μπορούσε λοιπόν να ξεχυθεί αυτό το υπερχελισμα των παθών, των αποφάσεων, των παραιτήσεων, των αγώνων, των νικών κάθε είδους, – αν όχι, σε τελευταία ανάλυση, στα μεγάλα πνευματικά έργα και στους μεγάλους ανθρώπους; Εξάλ-

λου, όταν οι Εβραίοι θα μπορούν να παρουσιάζουν τέτοια πολύτιμα κοσμήματα και χρυσά αγγεία ως έργα τους, – ενώ οι ευρωπαϊκοί λαοί με τη μικρότερη και πιο ρηχή πείρα δεν θα είναι και δεν ήταν άλλωστε, ικανοί να παράγουν όμοια –, όταν το Ισραήλ θα έχει μετατρέψει την αιώνια εκδίκησή του σε αιώνια ευλογία για την Ευρώπη: τότε θα επανέλθει εκείνη η έβδομη μέρα όπου ο παλιός Θεός των Ιουδαίων θα μπορεί να χαίρεται για τον εαυτό του, για τη δημιουργία του και για τον εκλεκτό λαό του, – και όλοι εμείς θα θέλουμε να χαρούμε μαζί του!

206.

Η αδύνατη κατάσταση. Φτωχός, χαρούμενος και ανεξάρτητος! – είναι δυνατό να είσαι ταυτόχρονα όλα αυτά. Φτωχός, χαρούμενος και σκλάβος! – είναι και πάλι δυνατό, – και δεν θα μπορούσα να πω τίποτα καλύτερο στους σκλάβους εργάτες των εργοστασίων, αν υποθέσουμε ότι δεν τους φαίνεται καθόλου ως ντροπή να χρησιμοποιούνται, έτσι όπως συμβαίνει να χρησιμοποιούνται οι βίδες μιας μηχανής και, κατά κάποιο τρόπο, ως υποκατάστata του εφευρετικού ανθρώπινου πνεύματος. Είναι ντροπή να πιστεύουμε ότι, με ένα υψηλότερο μισθό μπορεί να εξαλειφθεί η ουσία της αθλιότητάς τους! Ντροπή να αφήνουν να τους πείθουν ότι με μια ανύψωση αυτής της έλλειψης προσωπικότητάς τους, στο περιβάλλον της μηχανοκίνητης νέας κοινωνίας, η ντροπή της σκλαβιάς θα μπορούσε να μετατραπεί σε αρετή! Ντροπή να έχουν ένα τίμημα για το οποίο παύει κανείς να είναι ένα άτομο για να γίνει μια βίδα! Είστε συνένοχοι της σύγχρονης παραφροσύνης των εθνών που θέλουν πριν απ' όλα να παράγουν πολλά και να γίνουν όσο το δυνατό πλουσιότερα; Είναι στο χέρι σας να τους παρουσιάσετε μια άλλη ανάλυση, να τους δείξετε πόσο μεγάλα ποσά εσωτερικής αξίας σπαταλούνται για ένα τέτοιο εξωτερικό σκοπό!

Αλλά πού είναι η εσωτερική σας αξία αν δεν γνωρίζετε πια τι είναι να ανασάίνεις ελεύθερα; Αν είστε πολύ συχνά κουρασμένοι από τους ίδιους τους εαυτούς σας σα να έχετε πιει ένα ξυνισμένο πιοτό; Αν τεντώνετε τ' αυτί σας στη φωνή της εφημερίδας και στραβοκοιτάτε τον πλούσιο γείτονά σας, και σας κατατρώει η ζήλια σαν βλέπετε τη ραγδαία άνοδο και πτώση της δύναμης, του χρήματος και των απόψεων; Αν δεν έχετε πια πίστη στη φιλοσοφία που έχει κουρελιαστεί, στην ελευθεροφροσύνη εκείνου που έχει απορρίψει κάθε ανάγκη; Αν η θηλημένη και ειδυλλιακή φτώχεια σας, η έλλειψη επαγγέλματος και η αγαμία, πράγματα που θα ταίριαζαν τέλεια στους περισσότερο ανεπτυγμένους πνευματικά από σας, έχουν γίνει αντικείμενο χλευασμού; Άλλα η σοσιαλιστική σάλπιγγα των σοσιαλιστών ποντικούνγων ηχεί πάντα σ' αυτά, – αυτών των ποντικούνγων που θέλουν να σας φλογίσουν με παράλογες ελπίδες! Που σας λένε να είστε έτοιμοι και τίποτα άλλο, έτοιμοι πάντα για το αύριο, για να περιμένετε αδιάκοπα κάτι απέξω, ζώντας κατά τα άλλα όπως συνηθίζατε – ώσπου αυτή η αναμονή να μετατραπεί σε πείνα και σε δύψα, σε πυρετό και σε τρέλα, και να ανατείλει τελικά σε όλη τη λάμψη της, η μέρα της bestia triumphans; Αντίθετα, ο καθένας θα έπρεπε να σκέφτεται: “Καλύτερά να μεταναστεύσω, να επιδιώξω να γίνω κυρίαρχος στις άγριες και παρθένες περιοχές του κόσμου, και πάνω απ' όλα για να γίνω κύριος του ίδιου του εαυτού μου. Να αλλάξω τόπο διαμονής, όσο ύπάρχει για μένα οποιαδήποτε απειλή σκλαβιάς. Να μην αποφύγω την περιπέτεια ούτε τον πόλεμο και στις χειρότερες περιπτώσεις, να είμαι έτοιμος για τον θάνατο. Αρκεί να μην εξακολουθήσει αυτή η αισχρή σκλαβιά, αρκεί να σταματήσει αυτή η τάση για πικρές, φαρμακερές δολοπλοκίες!” Να πώς θα έπρεπε να είναι η πνευματική κατάσταση: οι εργάτες στην Ευρώπη πρέπει από δω και πέρα να

δηλώσουν ότι ως τάξη αποτελούν μια ανθρώπινη αδυναμία και όχι μόνο, όπως δηλώνουν συνήθως, ότι είναι το φαινόμενο ενός σκληρού και ακατάλληλα οργανωμένου συστήματος. Θα έπρεπε να οδηγήσουν μια εποχή μεγάλης εξόρμησης στην ευρωπαϊκή κυψέλη, που όμοια της δεν έχει δει κανείς ακόμη ως τώρα, και να διαμαρτυρηθούν μ' αυτή την πράξη ελεύθερου μετοικισμού, αυτή την μεγαλόπνοη πράξη ενάντια στη μηχανή, στο κεφάλαιο και στο δύλημμα που τους απειλεί σήμερα: να πρέπει να γίνουν είτε σκλάβοι του κράτους είτε σκλάβοι ενός επαναστατικού κόμματος. Ας ξαλαφρώσει η Ευρώπη από το ένα τέταρτο των κατοίκων της! Θα είναι ανακούφιση και γι' αυτήν και γι' αυτούς. Μόνο στις μακρινές επιχειρήσεις των αποίκων που θα μεταναστεύσουν κατά συμήνη, θα αναγνωρίσει κανείς πόση ορθή λογική και εντιμότητα, πόση σοφή δυσπιστία καλλιέργησε η μάνα Ευρώπη στα παιδιά της, – σ' αυτά τα παιδιά που τους ήταν πια ανυπόφορο να ζουν κοντά της, κοντά σ' αυτή την ξεμωραμένη γριά, και κινδύνευαν να γίνουν δύστροποι, ευερέθιστοι και λάγνοι ακριβώς όπως αυτή. Έξω από την Ευρώπη, οι αρετές της Ευρώπης θα ταξιδέψουν μαζί με τους εργάτες και αυτό που στο πάτριο έδαφος άρχιζε να εκφυλίζεται σε επικίνδυνη καχεξία και σε εγκληματική κλίση, έξω απ' αυτή θα αποκτήσει μια φυσική, άγρια ομορφιά και θα ονομαστεί ηρωισμός. Έτσι, θα ξανάρθει στην πολυπληθή και γερασμένη πια Ευρώπη ένας καθαρότερος αέρας! Τι σημασία έχει αν λείπουν μερικά εργατικά “χέρια”! Ίσως αναλογιστούμε τότε, ότι συνήθισε κανείς σε πολλές ανάγκες μόνον αφότου έγινε εύκολο να τις ικανοποιήσει, – αρκεί να ξεσυνηθίσει ορισμένες ανάγκες! Ίσως μάλιστα να εισάγουμε και *Κινέζους*: και αυτοί θα έφερναν μαζί τους τον τρόπο ζωής και σκέψης που ταιριάζει σε εργατικά μυρμήγκια. Θα μπορούσαν μάλιστα, σε γενικές γραμμές, να συμβάλουν στη μετάγγι-

ση νέου αίματος στην ταραγμένη Ευρώπη, υιοθετώντας λίγη από την ηρεμία της ασιατικής σκέψης και κάτι που σίγουρα είναι πιο αναγκαίο – λίγη ασιατική εγκαρτέρηση.

207.

Πώς συμπεριφέρονται οι Γερμανοί απέναντι στην ηθική.

Ένας Γερμανός είναι ικανός για σπουδαία πράγματα, αλλά είναι μάλλον απίθανο να τα εκπληρώσει, επειδή υπακούει όπου μπορεί, όπως ταιριάζει σε ένα καθεαυτό νωθρό πνεύμα. Αν βρεθεί στην επικίνδυνη θέση να πρέπει να δράσει μόνος και να ταρακουνήσει τη νωθρότητά του, αν δεν του είναι πια δυνατό να κρυφτεί σαν μονάδα μέσα στο σύνολο (μ' αυτή την ιδιότητα, έχει απεριόριστα μικρότερη αξία απ' όση ένας Γάλλος ή ένας Άγγλος) – ανακαλύπτει τις δυνάμεις του: τότε γίνεται επικίνδυνος, κακός, μυστικοπαθής, παράτολμος και αποκαλύπτει τον θησαυρό της κοιμισμένης ενέργειας που κρυβόταν μέσα του και στον οποίο, πριν απ' αυτό, κανείς δεν πίστευε (ούτε ο ίδιος). Όταν, σε παρόμοια περίπτωση, ένας Γερμανός υπακούει στον εαυτό του – αυτή είναι μεγάλη εξαίρεση –, το κάνει με την ίδια βραδύτητα, την ίδια ισχυρογνωμοσύνη, την ίδια καρτερικότητα που δείχνει γενικά όταν υπακούει στον ηγεμόνα του και στα επαγγελματικά του καθήκοντα: τότε είναι στο ύψος των μεγάλων πραγμάτων που δεν είναι καθόλου ανάλογα με την “αδυναμία του χαρακτήρα” που δείχνει για τον εαυτό του. Κατά κανόνα, όμως, φοβάται την εξάρτηση μόνο από τον εαυτό του, φοβάται να αυτοσχεδιάσει (γι' αυτό η Γερμανία χρησιμοποιεί τόσους δημόσιους υπαλλήλους, τόσο μελάνι). – Η ελαφρότητα του χαρακτήρα είναι γι' αυτόν ξένη, του φαίνεται πολύ επίφοβη για να της παραδοθεί. Άλλα σε πολύ καινούριες καταστάσεις που τον αποσπούν από τον λήθαργό του, δείχνει σχεδόν επιπόλαιος. Απολαμβάνει τότε αυτή τη σπάνια νέα κατάσταση σαν μέθη, και πράγματι, ξέρει από με-

θύσι! Έτσι ο Γερμανός είναι τώρα σχεδόν ελαφρόμυαλος στην πολιτική. Αν κι εδώ, έχει για τον εαυτό του την προκατάληψη του βάθους και της σοβαρότητας, και αν τη χρησιμοποιεί κατά κόρο στις σχέσεις του με τις άλλες πολιτικές δυνάμεις, ωστόσο κρυφά είναι γεμάτος έπαρση για να έχει στο τέλος το δικαίωμα να ονειροπολεί, να είναι ιδιότροπος και νεωτεριστής, και να αλλάζει πρόσωπα, κόμματα και ελπίδες σαν μάσκες. – Οι Γερμανοί διανοούμενοι που έμοιαζαν να είναι ως τώρα περισσότερο Γερμανοί από τους άλλους Γερμανούς, ήταν και είναι ίσως ακόμη εξίσου καλοί με τους Γερμανούς στρατιώτες εξαιτίας της τάσης τους να υπακούν βαθιά και σχεδόν παιδικά, σε όλα τα εξωτερικά πράγματα, και επίσης, εξαιτίας της υποχρέωσής τους να είναι πολύ απομονωμένοι στην επιστήμη του καθήκοντος να αναλαμβάνουν μεγάλες ευθύνες. Αν ξέρουν να ασφαλίζουν την περήφανη, απλή και καρτερική στάση τους και την ανεξαρτησία τους απέναντι στην πολιτική παραφροσύνη σε εποχές όπου ο άνεμος φυσά διαφορετικά, τότε μπορούμε ακόμη να περιμένουμε απ' αυτούς μεγάλα πράγματα. Έτσι όπως είναι (ή έτσι όπως ήταν), αποτελούν την εμβρυακή κατάσταση κάποιου ανωτέρου πράγματος. – Η αρετή και το μειονέκτημα των Γερμανών, ακόμη και των λογίων τους, είναι ότι βρίσκονταν ως τώρα πολύ πιο κοντά στην προκατάληψη και στην ανάγκη να πιστεύουν απ' όσο οι άλλοι λαοί. Οι ιδιοτροπίες τους είναι σήμερα αυτές που ήταν και χτες, ο αλκοολισμός και η τάση αυτοκτονίας (αυτή η τελευταία είναι ένα δείγμα πνευματικής βαρύτητας που εύκολα φτάνει ως τον εκτροχιασμό), ο κίνδυνος γι' αυτούς βρίσκεται σε όλα όσα συνδέουν τις νοητικές δυνάμεις και απελευθερώνουν τα πάθη (όπως, για παράδειγμα, η αλόγιστη χρήση της μουσικής και των πνευματικών πιοτών): γιατί η συναισθηματική τους αντίδραση στρέφεται ενάντια σε ό,τι τους είναι ωφέλιμο, είναι αυτοκαταστροφική όπως αυτή του αλκοολικού. Ο ίδιος ο ενθουσιασμός στη Γερμανία έχει μικρότερη αξία απ' όσο αλλού επειδή είναι στείρος.

Αν ποτέ ένας Γερμανός έκανε κάτι σπουδαίο, αυτό έγινε σε συνθήκες κινδύνου, που απαιτούσαν ανδρεία, με σφιγμένα δόντια, με πνεύμα τεντωμένο, και συχνά από μια κλίση στη γενναιότητα. – Θα έπρεπε να συστήσουμε τις σχέσεις με τους Γερμανούς, – γιατί καθένας απ' αυτούς έχει κάτι να δώσει, αν ξέρουμε πώς να τον παρακινήσουμε να το βρει, να το ξαναβρεί (γιατί είναι τόσο χαώδης). – Αν ένας τέτοιος λαός καταπιάνεται με την ηθική: τότε, ποια ηθική ακριβώς θα τον ικανοποιήσει; Δίχως άλλο, θα θέλει πριν απ' όλα να φαίνεται εξιδανικευμένη η αληθινή του τάση προς την υπακοή.

“Ο άνθρωπος πρέπει να έχει κάτι στο οποίο να μπορεί να υπακούει δίχως όρους” – αυτή είναι μια γερμανική πεποιθηση, μια γερμανική λογική: τη συναντούμε στο βάθος όλων των γερμανικών ηθικών δοξασιών. Πόσο διαφορετική εντύπωση σχηματίζουμε όταν βρεθούμε μπροστά σε όλη την αρχαία ηθική! Όσο πολυποίκιλη κι αν μας παρουσιάζεται η εικόνα τους οι Έλληνες στοχαστές, δείχνουν να μοιάζουν, ως ηθικολόγοι, με τον γυμναστή που απευθύνεται έτσι απεριφραστα σε ένα νεαρό: “Έλα! Ακολούθησε με! Άσε τον εαυτό σου στην πειθαρχία μου! Ίσως μ' αυτό τον τρόπο κατορθώσεις να κερδίσεις ένα βραβείο μπροστά σε όλους τους Έλληνες”. Η προσωπική διάκριση είναι η αρχαιοελληνική αρετή. Να υποτάσσεσαι, να υπακούς ανοιχτά ή μυστικά, – αυτή είναι η γερμανική αρετή. Πολύ πριν τον Κάντ και την κατηγορική επιταγή του, ο Λούθηρος, οθωύμενος από το ίδιο συναίσθημα, είχε πει ότι θα έπρεπε να υπάρχει ένα πλάσμα το οποίο να μπορεί ο άνθρωπος να εμπιστεύεται απόλυτα – αυτή ήταν η δική του απόδειξη της ύπαρξης του Θεού. Πιο άξεστα και πιο λαϊκά από τον Καντ, ήθελε να υπακούν τυφλά όχι σε μια ιδέα αλλά σε ένα πρόσωπο και, στο τέλος, ο Καντ παρέκλινε ο ίδιος από την ηθική για να φτάσει στην υπακοή προς το πρόσωπο: αυτή είναι η λατρεία του Γερμανού, όσο ανεπαίσθητα κι αν είναι τά ίχνη της λατρείας που έμειναν από τη θρησκεία του. Οι Έλληνες και οι Ρωμαί-

οι είχαν άλλα αισθήματα και θα περιγελούσαν ένα παρόμοιο: “Πρέπει να υπάρχει ένα πλάσμα”: ‘Ήταν ιδίωμα της μεσογειακής ελευθεροφροσύνης τους να αντιστέκονται στην “απόλυτη εμπιστοσύνη” και να κρατούν στην τελευταία πτυχή της καρδιάς τους λίγο σκεπτικισμό απέναντι σε όλα και στον καθένα, είτε αυτό είναι Θεός, άνθρωπος ή Ιδέα. Ο αρχαίος φιλόσοφος πηγαίνει ακόμη πιο μακριά! *Nil admirari** – σ’ αυτή τη φράση βλέπει κάθε φιλοσοφία. Και ένας Γερμανός, ο Σοπενάουερ, φτάνει στο τελείως αντίθετο σημείο να πει: *admirari id est philosophari.*** – Τι θα γίνει λοιπόν, αν όπως συμβαίνει καμιά φορά, ο Γερμανός φτάσει στην πνευματική κατάσταση όπου θα είναι ικανός για μεγάλα πράγματα; Αν φτάσει η ώρα της *εξαίρεσης*, η ώρα της ανυπακοής; – Δεν πιστεύω ότι ο Σοπενάουερ έχει δίκιο όταν λέει ότι το μοναδικό πλεονέκτημα των Γερμανών απέναντι στους άλλους λαούς είναι πως υπάρχουν σ’ αυτούς περισσότεροι άθεοι παρά αλλού, – αλλά ξέρω ένα πράγμα: όταν ο Γερμανός βρεθεί στις συνθήκες όπου θα είναι ικανός για μεγάλα πράγματα, θα υψωθεί οπωσδήποτε πάνω από την ηθική! Και γιατί να μην το κάνει; Τώρα, είναι η στιγμή να κάνει κάτι καινούριο, δηλαδή να προστάξει – τον εαυτό του ή και τους άλλους! Άλλα η ηθική του δεν του έμαθε να προστάξει. Η τέχνη της προσταγής σ’ αυτήν έχει ξεχαστεί!

* Να μη θαυμάζεις τίποτα.

** Να θαυμάζεις σημαίνει να φιλοσοφείς.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

208.

Ζήτημα Συνείδησης. “Και, για να συνοψίσουμε, τι καινούριο ουσιαστικά θέλετε;” – Δεν θέλουμε πια να μετατρέψουμε τις αιτίες σε αμαρτωλούς και τις συνέπειες σε δήμιους.

209.

Η χρησιμότητα των άρκως αυστηρών θεωριών. Είμαστε επιεικείς απέναντι στις ηθικές αδυναμίες ενός ανθρώπου και αν τον περνούμε από χοντρό κόσκινο, είναι επειδή ομολογεί πάντα την πίστη του σε μια αυστηρή ηθική. Ωστόσο, έβαζαν πάντα κάτω από το μικροσκόπιο τη ζωή των ελευθερόφρονων ηθικολόγων: με την οπισθοβουλία ότι ένα στραβοπάτημα στη ζωή θα ήταν το καλύτερο επιχείρημα ενάντια σε μια ομολογία κακής πίστης.

210.

Εκείνο που είναι “καθεαυτό”. Άλλοτε ρωτούσαν: Τι είναι γελοίο; σα να υπήρχαν έξω από μας πράγματα που η ιδιότητά τους είναι να προκαλούν γέλια και σα να εξαντλούσαν σ’ αυτά τη φαντασία τους (ένας θεολόγος μάλιστα ισχυρίστηκε ότι αυτό ήταν η “αφέλεια της αμαρτίας”). Τώρα, ρωτούν: τι είναι το

γέλιο; Πώς παράγεται το γέλιο; Σκέφτηκαν πολύ πάνω σ' αυτό και στο τέλος αποφάσισαν ότι δεν υπάρχει τίποτα καλό, τίποτα ωραίο, τίποτα μεγαλειώδες, τίποτα κακό καθεαυτό, αλλά υπάρχουν μόνο ψυχικές καταστάσεις που μας κάνουν να αποδίδουμε στα πράγματα έξω από μας τέτοιες ιδιότητες. Ανασύραμε ξανά τις ιδιότητες των πραγμάτων ή τουλάχιστον θυμηθήκαμε ότι τους τις είχαμε δανείσει: – ας επαγρυπνούμε λοιπόν μήπως αυτή η πεποίθηση μας κάνει να χάσουμε την ικανότητα γι' αυτό το δάνειο και ας φυλαγόμαστε για να μην γίνουμε ταυτόχρονα πλουσιότεροι και πιο φιλάργυροι.

211.

Σ' αυτούς που ονειρεύονται την αθανασία. Επιθυμείτε λοιπόν την αιώνια διάρκεια σ' αυτή την ωραία συνείδηση του ίδιου του εαυτού σας; Δεν είναι αναίσχυντο αυτό; Ξεχνάτε όλα τα άλλα πράγματα που, με τη σειρά τους, θα έπρεπε να σας ανέχονται αιώνια, όπως σας έχουν ανεχτεί ως τώρα, με μια υπομονή που υπερβαίνει ακόμη και τη χριστιανική; Ή μήπως νομίζετε ότι η όψη σας του προκαλεί ένα αίσθημα αιώνιας ευδαιμονίας; Ένας και μόνο αθάνατος άνθρωπος πάνω στη γη θα ήταν αρκετός για να εμπνεύσει σε όλα τα άλλα που θα έμεναν γύρω του, τόση αηδία ώστε θα επέφερε μια πραγματική επιδημία αυτοκτονίας και απαγχονισμών. Κι εσείς, κακόμοιροι κάτοικοι της γης που μένετε με τις μικρές έννοιες σας των χίλιων λεπτών τον χρόνο, θα θέλατε να γίνετε αιώνιο βάρος στην αιώνια παγκόσμια ύπαρξη! Υπάρχει τίποτα πιο ενοχλητικό; – Άλλα στο κάτω-κάτω της γραφής, ας είμαστε επιεικείς με ένα πλάσμα εβδομήντα χρόνων! – Δεν μπόρεσε να ασκήσει τη φαντασία του για να περιγράψει την δική του “αιώνια ανία”, – του έλειπε ο χρόνος γι' αυτό!

212.

Σε τι γνωρίζει κανείς τον εαυτό του. Από τη στιγμή που ένα ζώο βλέπει ένα άλλο, αναμετριέται στη φαντασία του μ' αυτό. Έτσι κάνουν και οι άνθρωποι των άγριων εποχών. Απ' αυτό συνεπάγεται ότι κάθε άνθρωπος μαθαίνει να γνωρίζει τον εαυτό του σχεδόν μόνο σε σχέση με τη δική του δυνατότητα επίθεσης και άμυνας.

213.

Οι άνθρωποι της στερημένης ζωής. Άλλοι είναι πλασμένοι από τέτοιο υλικό που επιπρέπεται στην κοινωνία να δημιουργήσει απ' αυτούς αυτό ή εκείνο: από κάθε άποψη θα νιώθουν ευχαριστημένοι και δεν θα χρειαστεί να παραπονιούνται για μια αποτυχμένη ζωή. Και άλλοι είναι πλασμένοι από ένα πολύ ειδικό υλικό – δεν χρειάζεται καθόλου να είναι αυτό ένα ιδιαίτερα ευγενικό υλικό, αλλά μόνο ένα υλικό ποιότητας – για να μπορούν να αισθάνονται άνετα, εκτός από μια μοναδική περίπτωση: να μπορούν να ζουν άνετα με τον μοναδικό σκοπό που μπορούν να έχουν. Γιατί όλα αυτά που φαίνονται στο άτομο σαν ζωή στερημένη και αποτυχμένη, όλο το βάρος της αποθάρρυνσης, της αδυναμίας, της αρρώστιας, της ευερέθιστης κατάστασης, της απλησίας, το ρίχνει στην κοινωνία – κι έτσι σχηματίζεται γύρω απ' αυτή μια αποπνικτική και βαριά ατμόσφαιρα ή, στην πιο ευνοϊκή περίπτωση, μαζεύονται σύννεφα καταιγίδας.

214.

Προς τι η επιείκεια! Υποφέρετε και απαιτείτε να είμαστε επιεικείς μαζί σας όταν ο πόνος σας σας κάνει άδικους με τα πράγματα και τους ανθρώπους! Αλλά τι σημασία έχει η κατανόηση που θα σας δείξουμε! Εσείς, πάντως, οφείλετε να είστε πιο συνετοί για χάρη του ίδιου του εαυτού σας! Αυτός είναι ένας ωραίος τρόπος για να αποζημιωθείτε για τις λύπεις σας προξενώντας ακόμη μια ζημιά στην κρίση σας! Σε σας θα γυρίσει η ίδια σας η εκδίκηση, όταν θα δυσφημίσετε κάτι. Θα θολώσει έτσι το δικό σας βλέμμα και όχι των άλλων: εσείς συνηθίζετε να βλέπετε λανθασμένα και λοξά.

215.

Η ηθική των θυμάτων. “Να θυσιάζεστε με ενθουσιασμό”, “να δείχνετε απόλυτη αυταπάρνηση” – αυτά είναι τα στερεότυπα της ηθικής σας, και πιστεύω ευχαρίστως ότι, όπως το λέτε, μιλάτε “με ειλικρίνεια”: αλλά σας γνωρίζω καλύτερα απ’ όσο γνωρίζετε εσείς τον εαυτό σας, γνωρίζω αν η “καλή πίστη” σας είναι ικανή να συμβαδίσει με μια παρόμοια ηθική. Από το απέραντο ύψος της κοιτάζετε αυτή την άλλη νηφάλια ηθική που απαιτεί αυτοκυριαρχία, αυστηρότητα και υπακοή, και φτάνετε ως το σημείο να την αποκαλέσετε εγωιστική, και βέβαια! – είστε ειλικρινείς με τον εαυτό σας όταν λέτε ότι σας δυσαρεστεί, πρέπει να σας δυσαρεστεί! Γιατί, όταν της αφοσιώνεστε με ενθουσιασμό και θυσιάζεστε γι’ αυτήν, απολαμβάνετε τη μέθη της ιδέας ότι γίνεστε πια ένα με τον ισχυρό, είτε θεό είτε άνθρωπο στον οποίο αφιερώνεστε: γεύεστε την ηδονική αίσθηση της δύναμης που επιβεβαιώνεται πάλι με μια θυσία. Στην πραγματικότητα, θυσιάζεστε μόνο φαινομενι-

κά, η φαντασία σας σας μεταμορφώνει σε θεούς και χαίρεστε τους εαυτούς σας σα να είστε θεοί. Ξεκινώντας απ’ αυτή την απόλαυση κρίνετε πόσο αδύναμη και φτωχή σας φαίνεται αυτή η “εγωιστική” ηθική της υπακοής, του καθήκοντος, της λογικής: σας δυσαρεστεί επειδή απαιτεί σ’ αλήθεια θυσία και αυταπάρνηση, δίχως να έχει ο θυσιαζόμενος όπως εσείς την αυταπάτη ότι μεταμορφώθηκε σε θεό. Με μια λέξη, επιθυμείτε τη μέθη και την υπερβολή, και αυτή η ηθική που περιφρονείτε υψώνεται ενάντια στη μέθη και ενάντια στην υπερβολή, – ειλικρινά πιστεύω ότι σας προκαλεί δυσαρέσκεια!

216.

Οι κακοί και η μουσική. Δεν θα έπρεπε να δοθεί κάποτε η απόλυτη ευδαιμονία της αγάπης που υπάρχει στην απόλυτη εμπιστοσύνη σε άλλα άτομα και όχι σε εκείνους που κρύβουν βαθιά δυσπιστία, κακίες και ιδιοτροπίες; Γιατί αυτοί απολαμβάνουν σ’ αυτή την ευδαιμονία την θαυμάσια εξαίρεση της ψυχής τους, μια εξαίρεση που τους φαίνεται απίθανη και που δεν την πίστεψαν ποτέ. Κάποτε έρχεται γι’ αυτούς, σαν όραμα, αυτό το απεριόριστο αίσθημα, που ξεχωρίζει από όλη την υπόλοιπη κρυφή και φανερή ζωή τους, σαν ένα υπέροχο αίνιγμα, σαν ένα θαύμα με χρυσαφένιες λάμψεις που ξεπερνά όλους τους λόγους και όλες τις εικόνες. Η απόλυτη εμπιστοσύνη σε αφήνει άφωνο. Υπάρχει μάλιστα ένα είδος πόνου και βάρους σ’ αυτή τη βουβή μακαριότητα, γι’ αυτό τέτοιες ψυχές, δυναστευμένες από την ευτυχία, έχουν γενικά περισσότερη ευγνωμοσύνη προς τη μουσική απ’ όλες τις άλλες, που είναι έστω καλύτερες: γιατί, μέσα από τη μουσική βλέπουν και ακούν, όπως μέσα από ένα χρωματισμένο καπνό, την αγάπη τους που έχει γίνει κατά κάποιο τρόπο πιο μακρινή, πιο ευαίσθητη και λιγότερο βαριά. Η μουσική είναι γι’ αυτούς το μοναδικό μέσο

να είναι θεατές της ασυνήθιστης κατάστασής τους και να την ακούν με ένα είδος απόστασης και ανακούφισης. Κάθε άνθρωπος που αγαπά, σκέφτεται όταν ακούει μουσική: "Μιλά για μένα, μιλά αντί για μένα, ξέρει τα πάντα!" –

217.

Ο καλλιτέχνης. Οι Γερμανοί θέλουν μέσα από τον καλλιτέχνη να φτάσουν σε ένα είδος ονειρεμένου πάθους. Οι Ιταλοί θέλουν, μ' αυτόν να αναπαυτούν από τα πραγματικά τους πάθη. Οι Γάλλοι θέλουν να τους δώσει την ευκαιρία να αποδείξουν την κρίση τους και να έχουν έτσι μια πρόφαση για κουβέντες. Ας είμαστε δίκαιοι λοιπόν!

218.

Να ενεργείς σαν καλλιτέχνης, με τις αδυναμίες του! Αν πρέπει γενικά να έχουμε αδυναμίες και ακόμη, να τις αναγνωρίζουμε σα νόμους πάνω από μας, εύχομαι στον καθένα πολλές καλλιτεχνικές ικανότητες για να ξέρει να δίνει ευπρέπεια στις αρετές του μέσα από τις αδυναμίες του, έτσι που να μας κάνει μ' αυτές τις αδυναμίες, να διψούμε για τις αρετές του: είναι αυτό που ήξεραν να κάνουν σε εξαιρετικό βαθμό οι μεγάλοι μουσικοί. Συχνά, στη μουσική του Μπετόβεν παρατηρούμε ένα τόνο χονδροειδή, χειμαρρώδη, ανυπόμονο, στου Μότσαρτ μια φιλική ευθυμία όπου πρέπει να ευχαριστιούνται η καρδιά και το πνεύμα, στου Ριχάρδου Βάγνερ μια απόμακρη και υπαινικτική ανησυχία, όπου ο πιο υπομονητικός είναι έτοιμος να χάσει την καλή του διάθεση, τη στιγμή που ο συνθέτης ξαναβρίσκει τη δύναμη του ακριβώς όπως οι άλλοι. Όλοι τους, μας έχουν δημιουργήσει με την αδυναμία τους μια άπλη-

στη δίψα για τις αρετές τους, και μια γλώσσα δέκα φορές πιο ευαίσθητη, για την παραμικρή σταγόνα ηχηρού πνεύματος, ηχηρής ομορφιάς, ηχηρής καλοσύνης.

219.

Η πανουργία μέσα στην ταπείνωση. Με τον παραλογισμό σου προξένησες βαθύ πόνο στον πλησίον σου, και κατάστρεψες ανεπανόρθωτα μια ευτυχία. Τώρα, πασχίζεις να ξεπεράσεις τη ματαιοδοξία σου, πας να ταπεινωθείς μπροστά του, παραδίνεις μπροστά του τον παραλογισμό σου στην περιφρόνησή του. Και φαντάζεσαι πως μετά από αυτή τη δύσκολη, την εξαιρετικά οδυνηρή στιγμή για σένα, όλα έχουν τακτοποιηθεί, ότι η εθελοντική ζημιά της τιμής σου ισοφαρίζει την αθέλητη ζημιά της ευτυχίας του άλλου: πλημμυρισμένος από αυτό το αίσθημα, φεύγεις, ησυχασμένος, με τη βεβαιότητα ότι έχεις αποκαταστήσει την τιμή σου. Άλλα ο άλλος έχει κρατήσει τη βαθιά θλίψη που είχε και πριν, δεν παρηγοριέται καθόλου που εσύ είσαι απερίσκεπτος και του το έχεις ομολογήσει, θυμάται μάλιστα την οδυνηρή εικόνα που του πρόσφερες όταν γέμιζες τον εαυτό σου με καταφρόνια μπροστά του, σα να του άνοιξε. Δεν σκέφτεται όμως την εκδίκηση και δεν καταλαβαίνει πως μια νέα πληγή ανάμεσα σε σένα και σ' αυτόν θα μπορούσε να εξομαλυνθεί κάπως. Στο βάθος, έπαιξες εκείνη τη σκηνή μπροστά στον εαυτό σου και για τον εαυτό σου: είχες προσκαλέσει μάλιστα και ένα μάρτυρα, και πάλι για σένα και όχι γι' αυτόν, – μην ξεγελιέσαι!

220.

Η αξιοπρέπεια και ο φόβος. Οι τελετές, τα επίσημα ενδύματα, τα σοβαρά πρόσωπα, το εξεζητημένο ύφος, η περίτεχνη ομιλία και όλα όσα ονομάζουμε γενικά επισημότητα: είναι ο τρόπος να αντιμετωπίζουν τα πράγματα εκείνοι που φέρουν τον φόβο βαθιά μέσα τους, θέλουν έτσι να εμπνεύσουν κι αυτοί τον φόβο (στους ίδιους τους εαυτούς τους ή σε εκείνο που αντιπροσωπεύουν). Αυτοί που είναι άφοβοι, δηλαδή πρωταρχικά, αυτοί που είναι πάντα και αναμφισβήτητα τρομεροί, δεν έχουν ανάγκη ούτε από αξιοπρέπεια ούτε από τελετές, αυτοί με τα λόγια και με τη στάση τους υποστηρίζουν την καλή μα και την κακή φήμη της εντιμότητας και της νομιμοφροσύνης, για να δείξουν ότι έχουν συνείδηση του τρομοκρατημένου χαρακτήρα τους.

221.

Ηθική της θυσίας. Η ηθική που υπολογίζεται με το πνεύμα της θυσίας είναι εκείνη των ημιάγριων. Η λογική πρέπει να επιφέρει μια δύσκολη και αιματηρή νίκη στο εσωτερικό της ψυχής, υπάρχουν τρομερά αντίθετα ένστικτα που πρέπει να κατανικηθούν. Αυτό δεν μπορεί να γίνει δίχως ένα είδος αγριότητας, όπως στις θυσίες που απαιτούν οι κανιβαλικοί θεοί.

222.

Πού πρέπει να επιθυμούμε το φανατισμό. Δεν μπορούμε να ενθουσιάσουμε τις φλεγματικές φύσεις παρά μόνο με τον φανατισμό.

223.

Το μάτι που φοβούνται. Οι καλλιτέχνες, οι ποιητές και οι συγγραφείς δεν φοβούνται τίποτα περισσότερο από το βλέμμα που διακρίνει τη μικρή πανουργία τους, που αντιλαμβάνεται παράκαιρα ότι αυτοί συχνά σταμάτησαν στο όριο, πριν δοθούν στην αθώα χαρά να δοξάσουν οι ίδιοι τους εαυτούς τους, ή να πέσουν στις εύκολες εντυπώσεις. Το βλέμμα που επαληθεύει αν υπάρχουν μικρά πράγματα που αυτοί θέλουν να πουλήσουν πολύ ακριβά, αν προσπάθησαν να εξυψώσουν και να ωραιοποιήσουν δίχως να έχουν εξυψωθεί οι ίδιοι. Το βλέμμα που μέσα από όλες τις σοφιστείες της τέχνης τους, βλέπει τη σκέψη έτσι όπως παρουσιαζόταν πρωταρχικά σ' αυτούς, ίσως σαν μια μαγευτική φωτεινή εικόνα, αλλά ίσως επίσης σαν ένα δάνειο σ' όλο τον κόσμο, σαν μια καθημερινή σκέψη που έπρεπε να την εκφράσουν, να τη συντομεύσουν, να τη χρωματίσουν, να την αναπτύξουν, να την αρωματίσουν, για να κάνουν απ' αυτή κάτι, αντί να κάνει η σκέψη κάτι απ' αυτούς. – Ω! αυτό το μάτι που παρατηρεί στο έργο σας όλη την ανησυχία σας, όλη την ανίχνευσή σας και την υπερβολή σας (που είναι μόνο μια ζηλόφθονη μίμηση), που γνωρίζει το κοκκίνισμα της ντροπής σας εξίσου καλά με την τέχνη σας να κρύβετε αυτό το κοκκίνισμα και να του δίνετε άλλο νόημα μπροστά στον ίδιο τον εαυτό σας!

224.

Αυτό που είναι «εποικοδομητικό» στη δυστυχία του πλησίον. Εδώ είναι ένας δυστυχής και να που έρχονται οι «συμπονετικοί» άνθρωποι να απεικονίσουν τη δυστυχία του. – Όταν φύγουν στο τέλος γεμάτοι ικανοποίηση και πληρότητα, νιώθουν πιως χόρτασαν από τον τρόμο του δυστυχισμένου, σα να

ήταν δικός τους τρόμος, και πως πέρασαν ένα ωραίο απόγευμα.

225.

Ένα μέσον για να σε περιφρονήσουν γρήγορα. Ένας άνθρωπος που μιλά γρήγορα και πολύ, πέφτει εξαιρετικά χαμηλά στην εκτίμησή μας μετά από την πολύ σύντομη συναναστροφή μας μαζί του, ακόμη και όταν μιλά λογικά, – και όχι μόνο ανάλογα με την πλήξη που μας προξενεί αλλά πολύ πιο χαμηλά ακόμη. Γιατί μαντεύουμε ότι έχει γίνει ήδη ενοχλητικός σε πολλούς ανθρώπους και προσθέτουμε στη δυσαρέσκεια που μας προκαλεί όλες τις άλλες δυσαρέσκειες που υποθέτουμε πως έχει προκαλέσει.

226.

Για τη σχέση με διασημότητες. Α: Μα γιατί αποφεύγεις αυτό τον σπουδαίο κύριο;– Β: Δεν θα ήθελα να μάθω να τον παραγνωρίζω! Τα ελαττώματά μας δεν συμφωνούν μεταξύ τους: είμαι μύωπας και δύσπιστος, κι αυτός φορά τα πλαστά διαμάντια του εξίσου χαρούμενα με τα αληθινά του.

227.

Αυτοί που φέρουν αλυσίδες. Φυλαχθείτε από όλα τα αλυσοδεμένα πνεύματα! Για παράδειγμα, από τις έξυπνες γυναίκες που το πεπρωμένο τους τις περιόρισε σε ένα ταπεινό και πνιγηρό περιβάλλον, που μέσα του γερνούν σιγά-σιγά. Φαινομενικά, είναι ξαπλωμένες στον ήλιο, νωχελικές και μισότυφλες: αλλά κάθε ξένο βήμα, κάθε απρόσοπη κίνηση τις κάνει

να αναπηδούν και να δείχνουν τα δόντια τους. Εκδικούνται έτσι όλα όσα μπόρεσαν να ξεφύγουν από το σκυλόσπιτό τους.

228.

Εκδίκηση στον έπαινο. Ορίστε μια γραμμένη σελίδα γεμάτη εγκώμια! Κι εσείς λέτε πως είναι κενή. Άλλα, αν μαντεύετε ότι δεν υπάρχει εκδίκηση κρυμμένη πίσω απ' αυτούς τους επαίνους, θα βρείτε αυτή τη σελίδα σχεδόν πολύ λεπτή και θα διασκεδάσετε πολύ με τον πλούτο των μικρών γραμμών και των τολμηρών σχεδίων της. Δεν είναι ο ίδιος ο άνθρωπος, είναι η εκδίκηση που είναι τόσο λεπτή, τόσο πλούσια και τόσο εφερετική. Αυτός ο ίδιος μόλις και μετά βίας τροφοδοτείται.

229.

Περηφάνια. Αλίμονο! Κανένας μας δεν γνωρίζει το αίσθημα που νιώθει ο βασανισμένος μετά το μαρτύριο, όταν τον μεταφέρουν στο κελί του μαζί με το μυστικό του!– Το κρατά ακόμη σφιχτά στα δόντια του. Πώς θέλετε να γνωρίζετε την αγαλλίαση της ανθρώπινης περηφάνιας!

230.

“Ωφελιμιστικό”. Σήμερα, τα αισθήματα κυμαίνονται στα πράγματα της ηθικής, σε σημείο που, για τον ένα άνθρωπο, αποδείχνουν μια ηθική για τη χρησιμότητά της και για τον άλλο, την αναιρούν ακριβώς για τη χρησιμότητά της.

231.

Για την γερμανική αρετή. Πόσο εκφυλισμένος θα πρέπει να είναι ένας λαός στο γούστο του, πόσο θα πρέπει να ταπεινώνεται με δουλικά αισθήματα μπροστά στα αξιώματα, στις προνομιούχες τάξεις, στις λαμπρές στολές, στις πομπές και στις επιδείξεις, για να θεωρεί αυτό που είναι απλό ως κακό, και τον απλό άνθρωπο ως κακό άνθρωπο! Πάντα πρέπει να αντείνουμε στην ηθική αλαζονεία των Γερμανών τη λεξούλα “κακός” και τίποτα περισσότερο.

232.

Για μια συζήτηση. Α: Φήλε μου, βράχνιασες με το να μιλάς! – Β: Έκανα λάθος λοιπόν. Ας μην μιλάμε πια!

233.

Οι “Ευσυνείδητοι”. Έχετε παρατηρήσει ποιοι άνθρωποι δίνουν τη μεγαλύτερη σημασία στην πιο αυστηρή συνείδηση; Αυτοί που γνωρίζουν πολλά αξιοθρήνητα αισθήματα, που σκέφτονται με τρόμο για τον εαυτό τους και φοβούνται τους άλλους, αυτοί που θέλουν να κρύψουν τον εσωτερικό τους κόσμο όσο τους είναι δυνατό, – αυτοί επιδιώκουν να επιβληθούν στον εαυτό τους με τούτη την αυστηρή συνείδηση και μ' αυτό το σκληρό καθήκον, με βάση την αυστηρή και απόλυτη εντύπωση που πρέπει να σχηματίζουν γι' αυτούς οι άλλοι (προπάντων οι υποδεέστεροι).

234.

Ο φόβος για τη δόξα. Α: Αν ο ένας αποφεύγει τη δόξα, αν ο άλλος πληγώνει ηθελημένα τους υμνητές του, αν κάποιος τρίτος φοβάται να ακούσει τις κρίσεις που του κάνουν, από φόβο για τους επαίνους, – αυτό βρίσκουμε, αυτό υπάρχει –, είτε το πιστεύετε είτε όχι! – Β: Αυτό βρίσκουμε, αυτό υπάρχει! Μόνο λίγη υπομονή, νεαρέ μου υπερόπτη!

235.

Να αποκρούουμε μια ευχαριστία. Μπορεί κανείς να αποκρούσει μια ικεσία, αλλά ποτέ δεν πρέπει να αρνηθεί μια ευχαριστία (ή, που σημαίνει το ίδιο, να τη δεχτεί ψυχρά και με συμβατικό τρόπο). Κάτι τέτοιο θα πλήγωνε βαθιά – και για ποιο λόγο;

236.

Τιμωρία. Είναι μοναδικός ο τρόπος μας να τιμωρούμε! Δεν εξαγνίζει τον εγκληματία, δεν είναι ένας εξιλασμός: αντίθετα, μιαίνει περισσότερο απ' όσο το ίδιο το έγκλημα.

237.

Κίνδυνος σε ένα κόμμα. Υπάρχει σχεδόν σε κάθε κόμμα μία γελοία θλίψη, που όμως δεν είναι ακίνδυνη: απ' αυτή υποφέρουν όλοι εκείνοι που για πολλά χρόνια ήταν οι πιστοί και ευυπόληπτοι της κομματικής άποψης, και που αντιλαμβάνονται κάποτε ξαφνικά ότι κάποιος πολύ ισχυρότερος άρπαξε στα χέρια του την τρομπέτα. Πώς θα άντεχαν την ιδέα να γίνουν βουβοί; Γι αυτό αρχίζουν να μιλούν δυνατά και καμιά φορά, με καινούριες νότες.

238.

Ο πόθος για την κομψότητα. Όταν μια ισχυρή φύση δεν έχει τάση προς τη σκληρότητα, και δεν κυριεύεται πάντα από τον εαυτό της, επιδιώκει άθελά της την κομψότητα – αυτό είναι το διακριτικό σημάδι της. Αντίθετα οι αδύναμοι χαρακτήρες αγαπούν τις τραχιές κρίσεις, συνδέουν τους ήρωές τους με περιφρόνηση για την ανθρωπότητα, με τους θρησκευτικούς ή φιλοσοφικούς λασπολόγους της ύπαρξης, ή ακόμη προστατεύονται πίσω από αυστηρά ήθη και από μία αυστηρή “απασχόληση”: έτσι επιδιώκουν να δημιουργήσουν ένα χαρακτήρα και ένα είδος σθένους. Κι αυτό επίσης, το κάνουν αθέλητα.

239.

Συμβουλή για τους ηθικολόγους. Οι μουσικοί μας έχουν κάνει μια μεγάλη ανακάλυψη: έχουν διαπιστώσει ότι στην τέχνη τους ακόμη και η ενδιαφέρουσα ασχήμια ήταν δυνατή! Γι αυτό ρίχνονται μεθυσμένοι στον ωκεανό της ασχήμιας και ποτέ ως τώρα δεν ήταν τόσο εύκολο να γράψουν μουσική. Κατάκτησαν πια το γενικό σκουρόχωρο μπόβαθρο, όπου μια φωτεινή αχτίδα ωραίας μουσικής, έστω και μικρή, παίρνει χρυσαφένιες και σμαραγδένιες λάμψεις. Σήμερα τολμούν να προκαλέσουν στον θεατή τη θύελλα και την εξέγερση, να του κόψουν την ανάσα, για να του δώσουν κατόπιν, σε μια στιγμή καθίζησης και καταπράυνσης, ένα αίσθημα ευδαιμονίας που σε διαθέτει να αγαπήσεις τη μουσική. Έχουν ανακαλύψει την αντίθεση: τώρα οι ισχυρότερες επιδράσεις είναι δυνατές, και με αρκετό όφελος. Κανείς δεν ζητά πια την καλή μουσική. Άλλα πρέπει να βιαστείτε! Σε κάθε τέχνη που έχει φτάσει σ' αυ-

τή την ανακάλυψη δεν μένει πια πολύς χρόνος ζωής. Ω! Αν είχαν οι στοχαστές μας αυτιά για να ακούν μέσα από τη μουσική, τι συμβαίνει στην ψυχή των μουσικών μας! Πόσο πρέπει να περιμένουμε μέχρι να παρουσιαστεί μια παρόμοια ευκαιρία για να συλλάβουμε τον εσωτερικό άνθρωπο επ' αυτοφώρω σε μια τόσο κακή πράξη που την κάνει γεμάτος αθωότητα! Γιατί οι μουσικοί μας είναι πολύ μακριά από την υποψία ότι τιμούν στη μουσική την ίδια τους την ιστορία, την ιστορία του ψυχικού ασχημίσματος. Άλλοτε, ένας καλός μουσικός ήταν σχεδόν αναγκασμένος για χάρη της τέχνης του να γίνει καλός άνθρωπος. Μα τώρα!

240.

Για την ηθικότητα του καβαλέτου. Απατάται αυτός που φαντάζεται ότι η εντύπωση που προκαλεί το θέατρο του Σαιξηπηρού είναι ηθική και ότι η όψη του Μάκβεθ απομακρύνει αμετάκλητα το κακό της φιλοδοξίας: και απατάται για δεύτερη φορά όταν νομίζει ότι ο Σαιξηπηρος είχε το ίδιο αίσθημα μ' αυτόν. Όποιος κατέχεται πραγματικά από μια άγρια φιλοδοξία, παρατηρεί με χαρά αυτή την εικόνα του ίδιου του εαυτού του. Κι όταν ο ήρωας καταρρέει από το πάθος του, τότε ακριβώς το ζεστό πιόμα αυτής της χαράς αποκτά το πιο καύστικό καρύκευμα. Νιώθει λοιπόν ο ποιητής κάποιο άλλο αίσθημα; Μόλις εκτελεστεί το μεγάλο έγκλημα, η φιλοδοξία του τον κάνει να ορμήσει στον σκοπό του με βασιλικό και καθόλου ανίερο τρόπο. Μόνο απ' αυτή τη στιγμή και μετά, προσελκύει τους άλλους “διαβολικά” και παροτρύνει στη μίμηση παρόμοιες φύσεις – διαβολικά, εδώ σημαίνει: επαναστατικά ενάντια στο όφελος και στη ζωή, για χάρη μιας ιδέας και ενός ενστίκτου. Πιστεύετε λοιπόν ότι ο Τριστάνος και η Ιζόλδη αποτελούν μαρτυρία ενάντια στη μοιχεία, από το γεγονός ότι η μοιχεία τους καταστρέφει και τους

δύο; Μα αυτό θα σήμαινε ότι βάζουμε τους ποιητές γα βαδίσουν με το κεφάλι, τους ποιητές που, όπως ο Σαιξιπηρ Ιδίως, είναι ερωτευμένοι με το ίδιο τους το πάθος, και ούτε κατά διάνοια με την τάση προς τον θάνατο που προκαλεί αυτό: αυτή την τάση όπου η καρδιά δεν συνδέεται με τη ζωή περισσότερο από όσο μια σταγόνα νερού με το ποτήρι. Δεν είναι το παραπτώμα και οι κακές του συνέπειες που τους ενδιαφέρουν αυτούς, τον Σαιξιπηρ όσο και τον Σοφοκλή (στον Αίαντα, στον Φιλοκτήτη, στον Οιδίποδα): αν και θα ήταν εύκολο, στις περιπτώσεις που αναφέραμε, να κάνουν το σφάλμα μοχλό του δράματος, το αποφεύγουν σκόπιμα. Παρόμοια, ο τραγικός ποιητής δεν θέλει, με την εικόνα που έχει από τη ζωή, να προδιατεθεί εναντίον της ζωής. Αντίθετα, κραυγάζει: "Αυτό είναι το θέλγητρο όλων των θελγήτρων, αυτή η ταραγμένη, εναλασσόμενη, επικινδυνή, σκοτεινή και συχνά πυρπολημένη από τον ήλιο ύπαρξη! Το να ζεις είναι μια περιπέτεια, πάρε στη ζωή αυτή ή εκείνη τη θέση, πάντα θα διατηρεί αυτό τον χαρακτήρα!" Έτσι μιλά αυτός σε μια εποχή ανήσυχη και σθεναρή, παραζαλισμένη από το υπερχείλισμα αίματος και ενέργειας, πολύ χειρότερη από τη δική μας: γι' αυτό έχουμε ανάγκη να υποστηρίξουμε τον σκοπό ενός δράματος του Σαιξιπηρ, δηλαδή να μην το καταλάβουμε καθόλου.

241.

Φόβος και διανόηση. Αν αληθεύει αυτό που βεβαιώνουν ρητά τώρα, ότι δεν πρέπει να αναζητούμε στο φως την αιτία του μαύρου δέρματος: μήπως αυτό το φαινόμενο θα μπορούσε να είναι το τελευταίο αποτέλεσμα συχνών μανιακών κρίσεων (και ροής αίματος κάτω από το δέρμα) που μαζεύτηκαν από αιώνες; Ενώ σε άλλες πιο έξυπνες φυλές, τα φαινόμε-

να του χλοιμιάσματος και του συχνού φόβου, προκαλούσαν το λευκό χρώμα της επιδερμίδας; – Γιατί ο βαθμός του φόβου είναι ένα μέτρο της νοημοσύνης: και το γεγονός ότι παραδινόμαστε συχνά σε μια τυφλή οργή είναι το σημάδι ότι η ζωώδης κατάσταση είναι ακόμη πολύ κοντά και θα έπρεπε πάλι να επικρατήσει, – γκριζοκάστανο θα ήταν ίσως το πρωταρχικό χρώμα του ανθρώπου, – κάτι που θυμίζει πίθηκο κοι αρκούδα, όπως προκύπτει.

242.

Ανεξαρτησία. Η ανεξαρτησία (που την αποκαλούν "ελευθεροφροσύνη" στην πιο αδύνατη δόση της) είναι η μορφή της αυταπάρνησης που τελικά αποκτά το κυρίαρχο πνεύμα, – αυτός που από καιρό αποζητούσε κάτι που να μπορεί να εξουσιάζει και που βρήκε μόνο τον ίδιο τον εαυτό του.

243.

Τα δύο ρεύματα. Αν προσπαθήσουμε να παρατηρήσουμε τον καθρέφτη καθεαυτό, τελικά θα βρούμε πάνω του μόνο τα αντικείμενα που βλέπουμε. Αν θέλουμε να συλλάβουμε αυτά τα αντικείμενα, τότε πάλι δεν θα βλέπουμε παρά μόνο τον καθρέφτη. – Αυτή είναι η γενική ιστορία της γνώσης.

244.

Η χαρά που προκαλεί η πραγματικότητα. Η σημερινή μας τάση να βρίσκουμε ευχαρίστηση στην πραγματικότητα – που σχεδόν όλοι έχουμε – δεν μπορεί να εξηγηθεί αλλιώς παρά μόνο αν παραδεχτούμε ότι για πολύ καιρό, είχαμε βρει μέχρι κο-

ρεσμού χαρά μέσα στο μη πραγματικό. Αυτή η τάση, όπως παρουσιάζεται τώρα, δίχως εκλογή και δίχως λεπτότητα, δεν στερείται κινδύνου, – ο μικρότερος κίνδυνός της είναι η έλλειψη γούστου.

245.

Λεπτότητα του αισθήματος της δύναμης. Ο Ναπολέων στενοχωριόταν όταν μιλούσε άσχημα και σ' αυτό δεν έλεγε ψέματα: αλλά η αρχομανία του που δεν παρέλειπε ευκαιρία να εκδηλωθεί και που ήταν ευφυέστερη από το λεπτό του πνεύμα, τον ανάγκαζε να μιλά ακόμη πιο άσχημα απ' όσο μπορούσε. Μ' αυτό τον τρόπο εκδικιόταν τον ίδιο τον θυμό του (ζήλευε όλα τα πάθη του επειδή είχαν δύναμη) για να απολαύσει την καλή αυτοκρατορική του θέληση. Κατόπιν, απολάμβανε για δεύτερη φορά αυτή την καλή θέληση, σε σχέση με τα αυτιά και την κρίση των ακροατών: σα να ήταν αρκετά καλό γι' αυτούς να τους μιλά έτσι. Μάλιστα, χαιρόταν κρυφά όταν συλλογιζόταν ότι απονάρκωνε την κρίση και ότι αποπροσανατόλιζε το γούστο με την αστραπή και τη βροντή της υπέρτατης αυθεντίας – που βρίσκεται μέσα στην ένωση της δύναμης και της μεγαλοφυίας –, ενώ τόσο η κρίση του όσο και το γούστο του διατηρούσαν μέσα του την πεποίθηση ότι μιλούσε άσχημα. – Ο Ναπολέων, ως ολοκληρωμένος χαρακτήρας που κυριεύοταν ολοκληρωτικά από ένα και μόνο ένστικτο, ανήκει στην αρχαία ανθρωπότητα που πολύ εύκολα αναγνωρίζουμε τα χαρακτηριστικά της – την απλή δομή και την ιδιοφυή ανάπτυξη ενός μόνο μοτίβου ή ελάχιστων μοτίβων.

246.

Ο Αριστοτέλης και ο γάμος. Στα παιδιά των μεγάλων πνευμάτων ξεσπά η παραφροσύνη, στα παιδιά των μεγάλων ενάρετων ξεσπά η ηλιθιότητα – σχολιάζει ο Αριστοτέλης. Να ήθελε μ' αυτή τη φράση να παροτρύνει σε γάμο τα άτομα που αποτελούν εξαίρεση;

247.

Η καταγωγή της κακής ιδιοσυγκρασίας. Το άδικο και η αστάθεια στο πνεύμα ορισμένων ανθρώπων, η αταξία τους και η έλλειψη μέτρου που τους χαρακτηρίζει, είναι οι τελικές συνέπειες απειράριθμων λογικών ανακριβειών, της έλλειψης βάθους, των βιαστικών συμπερασμάτων για τα οποία ευθύνονται οι πρόγονοί τους. Αντίθετα, οι άνθρωποι που έχουν καλή ιδιοσυγκρασία, κατάγονται από στέρεες και στοχαστικές φυλές που έχουν τοποθετήσει πολύ ψηλά τη λογική, – είτε είναι για αξιέπαινους είτε για κακούς σκοπούς, αυτό δεν έχει τόσο μεγάλη σημασία.

248.

Η προσποίηση από καθήκον. Η καλοσύνη αναπτύχθηκε περισσότερο από μια διαρκή προσποίηση που επιδιώκει να είναι καλοσύνη: παντού όπου υπήρχε μια μεγάλη δύναμη, αντιλαμβανόταν κανείς την ιδιαίτερη αναγκαιότητα αυτής της μορφής προσποίησης, – εμπνέει την ασφάλεια και την εμπιστοσύνη και εκατονταπλασιάζει την πραγματική ποσότητα φυσικής δύναμης. Το ψέμα είναι αν όχι ο πατέρας, τουλάχιστον η τροφός της καλοσύνης. Εξάλλου, η ειλικρίνεια έχει αναπτυχθεί κυρίως από την απαίτηση μιας φαινομενικής ειλικρίνειας

και χρηστότητας: στους αριστοκρατικούς κληρονόμους. Μια προσποίηση με διαρκή άσκηση γίνεται τελικά φύση: μετά από πολύ καιρό η υποκρισία εξαφανίζεται από μόνη της, τα όργανα και τα ένστικτα είναι οι αρκετά απρόσμενοι καρποί που βγαίνουν στον κήπο της υποκρισίας.

249.

Ποιος λοιπόν ήταν κάποτε μόνος! Ο δειλός άνθρωπος δεν ξέρει τι είναι να είσαι μόνος: πίσω από την καρέκλα του παραμονεύει πάντα ένας εχθρός.– Α! ποιος λοιπόν θα μπορούσε να μας διηγηθεί την ιστορία αυτού του λεπτού αισθήματος που αποκαλούμε μοναξιά!

250.

Η νύχτα και η μουσική. Μόνο τη νύχτα και στο μισοσκόταδο των ζοφερών δασών και σπηλαίων μπόρεσε το αυτί, αυτό το όργανο του φόβου, να αναπτυχθεί τόσο πολύ ώστε να ακολουθεί τον τρόπο ζωής της δειλής εποχής, δηλαδή της πιο μακρόχρονης ανθρώπινης εποχής που υπήρξε ποτέ: όταν είναι μέρα, το αυτί είναι πολύ λιγότερο αναγκαίο. Από εδώ προέρχεται και ο χαρακτήρας της μουσικής, μιας τέχνης της νύχτας και του μισοσκόταδου.

251.

Με στωικό τρόπο. Υπάρχει μια ιδιόμορφη ευχαρίστηση στον στωικό όταν αισθάνεται στενόχωρα μέσα στην τυπικότητα που ο ίδιος έχει προδιαγράψει για τις πράξεις του. Ευχαριστιέται όταν τον θεωρούν ως κυρίαρχο.

252.

Ας στοχαστούμε! Αυτός που υφίσταται μια τιμωρία δεν είναι πια ο ίδιος που διέπραξε μια πράξη. Πάντα είναι ο αποδιοπομπαίος τράγος.

253.

Προφανές. Είναι λυπηρό, αλλά υπάρχει κάτι που πρέπει να αποδείξει κανείς με τη μεγαλύτερη ακρίβεια και ισχυρογνωμοσύνη. Γιατί η πλειοψηφία των ανθρώπων δεν έχουν μάτια για να το δουν. Άλλα αυτή η απόδειξη είναι τόσο ενοχλητική!

254.

Αυτοί που προλαβαίνουν. Εκείνο που ξεχωρίζει τις ποιητικές φύσεις, αλλά που είναι και επικίνδυνο γι' αυτές, είναι η φαντασία τους που εξαντλείται εκ των προτέρων: η φαντασία που προλαβαίνει αυτό που θα συμβεί ή που θα μπορούσε να συμβεί, που το απολαμβάνει και υποφέρει γι' αυτό εκ των προτέρων, και που την τελική στιγμή των γεγονότων ή της πράξης, είναι ήδη καταπονημένη. Ο Λόρδος Βύρων που τα ήξερε πολύ καλά όλα αυτά, έγραφε στο ημερολόγιό του: “Αν ποτέ αποκτήσω γιο, αυτός θα πρέπει να γίνει κάτι εντελώς πεζό – δικαστικός ή πειρατής.”

255.

Συζήτηση για τη μουσική. Α: Τι λέτε εσέίς γι' αυτή τη μουσική;– Β: Με σκλάβωσε, δεν μπορώ να πω τίποτα. Ακούστε! Ξαναρχίζει! – Α: Τόσο το καλύτερο! Ας έχουμε το νου μας αυτή

τη φορά για να τη σκλαβώσουμε εμείς. Μπορώ να πω λίγα λόγια γι' αυτή τη μουσική; Και να σας δείξω ένα δράμα που δεν θα θέλατε ίσως να δείτε στο πρώτο άκουσμα; – Β: Σας ακούω! Έχω δύο αυτιά και περισσότερα, αν χρειαστεί. Πλησιάστε πιο κοντά μου! – Α: Δεν είναι ακόμη αυτό που θέλει να μας πει, ως τώρα υπόσχεται μόνο ότι θέλει να πει κάτι, κάτι ανήκουστο, όπως δίνει να καταλάβουμε μ' αυτές τις κινήσεις. Γιατί είναι κινήσεις αυτά που κάνει. Τι νοήματα κάνει! Πώς ανορθώνεται! Πώς χειρονομεί! Και να που του φαίνεται πως έφτασε η στιγμή της υπέρτατης έντασης: δύο σαλπίσματα ακόμη και θα παρουσιάσει το μεγαλόπρεπο και καταστόλιστο θέμα του, σαν σπινθηροβόλημα από πολύτιμες πέτρες. Και είναι αυτό το θέμα μια ωραία γυναίκα; Ή μήπως ένα ωραίο άλογο; Για να μην πολυλογούμε, αυτός κοιτάζει γύρω του σαν μαγεμένος, επειδή έχει να μαζέψει σαγηνευτικά βλέμματα. – Μόνο τώρα το θέμα του του αρέσει απόλυτα, μόνο τώρα γίνεται επινοητικός, τολμά καινούρια και ριψοκίνδυνα πράγματα. Πώς προβάλλει το θέμα του! Α! Για κοιτάξτε! – Δεν ξέρει μόνο να το στολίζει αλλά και να το καλλωπίζει, ξέρει καλά ποιο είναι το χρώμα της υγείας, κατέχει τον τρόπο να το προβάλει, – είναι πιο λεπτός στην αυτογνωσία του απ' όσο πίστευα. Και τώρα, είναι σίγουρος ότι έχει πείσει τους ακροατές του, παρουσιάζει τις εφεύρεσις του σα να ήταν τα πιο πολύτιμα πράγματα κάτω από τον ήλιο, δείχνει το θέματου με αυθάδικο δάχτυλο, σα να ήταν πολύ καλός γι' αυτό τον κόσμο. – Αχ! Πόσο δύσπιστος είναι! Φοβάται ότι θα κουραστούμε! Γ' αυτό παραχώνει τις μελωδίες του κάτω από γλυκύτητες, – να που κάνει ακόμη και έκκληση στις πιο άξεστες αισθήσεις μας, για να μας συγκινήσει και να μας κρατήσει ξανά κάτω από τη δύναμή του. Ακούστε πώς επικαλείται ακόμη και τη στοιχειώδη δύναμη των ρυθμών, της θύελλας και της καταιγίδας! Και τώρα που αντιλαμβάνεται πως αυτά μας κυριεύουν, μας πνίγουν και ετοιμάζονται να μας

συνθλίψουν, τολμά να αναμίξει πάλι το θέμα του με το παιχνίδι των στοιχείων για να μας πείσει, εμάς που είμαστε μισοζαλισμένοι και συγκλονισμένοι, που το παραζάλισμά μας και η συγκίνησή μας είναι οι συνέπειες του δικού του θαυματουργού θέματος. Και από όως και πέρα οι ακροατές θα τον πιστεύουν: μόλις ακούγεται το θέμα του, μια ανάμνηση απ' αυτές τις συγκινητικές στοιχειώδεις συνέπειες θα γεννιέται στη μνήμη τους, – και το θέμα επωφελείται τώρα απ' αυτή την ανάμνηση, – να που έγινε “δαιμονικός”! Τι βαθύς γνώστης της ανθρώπινης ψυχής είναι αυτός ο μουσικός! Μας εξουσιάζει με τα τεχνάσματα του λαοφιλούς ομιλητή. – Άλλα η μουσική σωπαίνει! – Β: Και πολύ καλά κάνει! Γιατί δεν μπορώ πια να αντέξω να σας ακούω! Προτιμώ δέκα φορές να αφήσω να με, ξεγελάσουν πάρα να γνωρίσω μια φορά την αλήθεια με τον δικό σας τρόπο! – Α: Αυτό ήθελα να ακούσω από σας. Οι καλύτεροι είναι τώρα σαν και σας: είστε ικανοποιημένοι που αφήσατε τον εαυτό σας να εξαπατηθεί! Έρχεστε εδώ με αυτιά τεντωμένα και γεμάτα απληστία, δεν έχετε καμία συνείδηση της τέχνης της ακρόασης. Στην πορεία, πετάτε μακριά σας τη λεπτότερη καλή πίστη σας. Κι έτσι, διαφθείρετε την τέχνη και τους καλλιτέχνες. Πάντα, όταν χειροκροτάτε και σας συνεπαίρνει η αγαλλίαση, έχετε στα χέρια σας τη συνείδηση του καλλιτέχνη, – και αλιμονο σ' αυτούς αν καταλάβουν ότι δεν ξέρετε να διακρίνετε την αθώα από την ένοχη μουσική! Ειλικρινά, δεν εννοώ την “καλή” και την “κακή” μουσική, – υπήρχε και η μία και η άλλη και στα δύο είδη! Άλλα αποκαλώ αθώα μουσική εκείνη που σκέφτεται αποκλειστικά τον εαυτό της, δεν πιστεύει παρά μόνο στον εαυτό της και που, εξαιτίας του εαυτού της, έχει ξεχάσει τον κόσμο, – τη βαθύτερη μοναξιά που υψώνει τη φωνή της, που μιλά γι' αυτή την ίδια με τον εαυτό της, και που δεν ξέρει πια ότι υπάρχουν εκεί έξω ακροατές που αφουγκράζονται, ότι υπάρχουν επιδράσεις, παρανοήσεις και αποτυχίες. – **15**

Τελικά: η μουσική που μόλις ακούσαμε είναι ακριβώς εκείνο το ευγενικό και σπάνιο είδος μουσικής, και όλα όσα σας είπα γι' αυτή ήταν ψέματα, – συχωρήσετε την κακία μου αν έχετε την καλοσύνη! – Β: Ω! Κι εσάς λοιπόν σας αρέσει αυτή η μουσική; Τότε, πολλές αμαρτίες σας θα συχωρεθούν.

256.

Η ευτυχία των κακών. Αυτοί οι σιωπηλοί, σκυθρωποί και μοχθηροί άνθρωποι έχουν κάτι που δεν μπορεί κανείς να τους αμφισβητήσει: μια σπάνια και μοναδική αγαλλίαση μέσα στη dolce farniente*, κάτι από την απογευματινή γαλήνη και τη δύση του ήλιου, όπως τη γνωρίζει μόνο η καρδιά που κατασπαράχτηκε, σχίστηκε και δηλητηριάστηκε πολλές φορές από τα πάθη.

257.

Οι λέξεις που μας παρουσιάζονται εύκολα. Ξέρουμε να εκφράζουμε τις σκέψεις μας με τα λόγια που μας είναι πρόχειρα. Ή για να φανερώσω όλες τις υποψίες μου: ανά πάσα στιγμή έχουμε μόνο τη σκέψη για την οποία μας είναι πρόχειρες οι λέξεις που μπορούν να την εκφράσουν κατά προσέγγιση.

258.

Να χαιδεύουμε το σκυλί. Αρκεί να χαιδέψουμε μια φορά το τρίχωμα αυτού του σκύλου: και αμέσως θα αρχίσει να πάλλεται και να εκτοξεύει σπίθες όπως θα έκανε οποιοσδήποτε άλ-

* γλυκιά απραξία, να μην κάνεις τίποτε.

λος κόλακας – και με τον τρόπο του είναι πνευματώδης. Γιατί να μην τον ανεχτούμε;

259.

Ο εξυμνητής του άλλοτε. “Παραμένει σιωπηλός για χάρη μου, αν και τώρα ξέρει την αλήθεια και θα μπορούσε να την πει. Άλλα μια τέτοια αλήθεια θα ακουγόταν σαν εκδίκηση – και εκτιμά τόσο την αλήθεια αυτός οι αξιότιμος άνθρωπος!”

260.

Το φυλαχτό των εξαρτημένων. Αυτός που εξαρτάται αναγκαστικά από ένα αφέντη πρέπει να διαθέτει κάτι που να εμπνέει τον φόβο και να συγκρατεί τον κύριο του, για παράδειγμα τα χρηστά ήθη ή την ειλικρίνεια, ή καλύτερα μια κακή γλώσσα.

261.

Γιατί τόσο υπέροχο! Γνωρίζετε, αλίμονο, αυτό το είδος των ζώων! Είναι αλήθεια ότι ευχαριστιέται περισσότερο όταν βαδίζει με τα δυο του πόδια “σαν Θεός”, – αλλά όταν ξαναπέφτει στα τέσσερα, εμένα μου αρέσει περισσότερο: αυτό ταιριάζει ασύγκριτα περισσότερο στη φύση του!

262.

Ο δαιμόνας της δύναμης. Δεν είναι η ανάγκη, δεν είναι η επιθυμία, – όχι, ο δαιμόνας των ανθρώπων είναι η αγάπη για τη δύναμη. Ας τους δίνεις τα πάντα, την υγεία, την καλή τροφή, την κατοικία, τη διασκέδαση, – αυτοί παραμένουν δυστυχείς και δύστροποι, γιατί ο δαιμόνας περιμένει αδιάκοπα και ζητά

ικανοποίηση. Πάρτε τους όλα και ικανοποιήσετε τον δαιμόνα μέσα τους, και τότε θα δείτε ότι θα γίνουν σχεδόν ευτυχισμένοι, – όσο ευτυχισμένοι μπορούν να είναι οι άνθρωποι και οι δαιμόνες. Αλλά γιατί το επαναλαμβάνω αυτό; Ο Λούθηρος το έχει πει ήδη, και μάλιστα καλύτερα από μένα σ' αυτούς τους στίχους:

“Κι αν μας πάρετε το κορμί και τα αγαθά, την ευτυχία, τη γυναίκα και τα παιδιά, δεν μας πειράζει, – η αυτοκρατορία όμως πρέπει να παραμείνει δική μας!”

Nai! Σίγουρα ναι! Η “αυτοκρατορία”!

263.

Η αντίφαση ψυχής και σώματος. Μέσα σ' αυτό που αποκαλούμε μεγαλοφυΐα υπάρχει μια φυσιολογική αντίφαση: η μεγαλοφυΐα κατέχει από τη μία πλευρά, πολύ άγριες, άτακτες και ασυγκράτητες ορμές, και από την άλλη πολύ ανώτερη δραστηριότητα στην κίνηση, – έχει έτσι ένα δικό της καθρέφτη που δείχνει τις δύο κινήσεις, τη μία δίπλα και μέσα στην άλλη. Αλλά αρκετά συχνά αυτές οι κινήσεις στρέφονται η μία ενάντια στην άλλη. Αυτή η όψη έχει σαν αποτέλεσμα να γίνεται ο μεγαλοφυής δυστυχισμένος, και αν αισθάνεται ευτυχής μέσα στη δημιουργία, είναι επειδή ξεχνά ότι ακριβώς τότε, σύμφωνα με μια ανώτερη σκοπιμότητα, κάνει κάτι φανταστικό και παράλογο (ολόκληρη η τέχνη είναι έτοι) – και πρέπει να το κάνει.

264.

Να θέλουμε την εξαπάτηση. Οι ζηλόφθονοι άνθρωποι που είναι προϊκισμένοι με πολύ λεπτή όσφρηση δεν προσπαθούν να γνωρίσουν από πολύ κοντά τον αντίπαλό τους, έτσι μπορούν να νιώθουν ανώτεροί του.

265.

Το θέατρο έχει τη δική του εποχή. Όταν αφήνεται ελεύθερη η φαντασία ενός λαού, γεννιέται μέσα του η τάση να παριστάνει τους μύθους του στη σκηνή. Υπομένει έτσι τα χονδροειδή υποκατάστατα της φαντασίας, – αλλά για την εποχή στην οποία ανήκει η επική ραφωδία, το θέατρο και ο ηθοποιός που έχει μεταμφιεστεί σε ήρωα είναι μια τροχοπέδη και όχι μια φτερωτή φαντασία: όλα είναι πολύ κοντά, πολύ καθορισμένα, πολύ βαριά, θυμίζουν πολύ λίγο όνειρο και φτερούγισμα πουλιών.

266.

Δίχως χάρη! Του λείπει η χάρη και το γνωρίζει: Ω! πώς ξέρει να το μεταμφιέζει αυτό! Με την αυστηρή ηθική του, με το βλοσυρό του βλέμμα, με μια επίκτητη δυσπιστία προς τους ανθρώπους και την ίδια τη ζωή, με τους άξεστους τρόπους, με την περιφρόνηση σε ένα εκλεπτυσμένο είδος ζωής, με το πάθος και την απαιτητικότητα, με μια κυνική φιλοσοφία, – ναι, κατόρθωσε μάλιστα να δημιουργήσει ένα χαρακτήρα έχοντας διαρκή συναίσθηση των ελαττωμάτων του.

267.

Γιατί τόσο περήφανος! Ένας ευγενικός χαρακτήρας διαφέρει από ένα χυδαίο χαρακτήρα στο ότι δεν έχει πρόχειρο, όπως αυτός, ένα ορισμένο αριθμό συνηθειών και απόψεων: η τύχη θέλησε να μην του διθούν ούτε με κληρονομιά, ούτε με την παιδεία.

268.

Η Χάρυβδη και η Σκύλα στον ρήτορα. Πόσο δύσκολο ήταν, στην Αθήνα, να μιλούν με τρόπο που να κερδίζουν τους ακροατές για μια υπόθεση, δίχως να τους απωθούν με τη μορφή! Πόσο δύσκολο είναι ακόμη στη Γαλλία να γράψουν με τον ίδιο τρόπο.

269.

Οι άρρωστοι και η τέχνη. Ενάντια σε κάθε είδος θλίψης και ψυχικής δυστυχίας πρέπει πριν απ'όλα να δοκιμάσουμε μια αλλαγή δίαιτας και σωματικής εργασίας. Άλλα σε τέτοιες περιπτώσεις, οι άνθρωποι συνηθίζουν να καταφεύγουν σε προϊόντα μέθης: για παράδειγμα στην τέχνη, – για τη δυστυχία τους κι επίσης για τη δυστυχία της τέχνης! Δεν βλέπετε ότι αν καταφεύγετε στην τέχνη σαν άρρωστοι, αρρωσταίνετε την τέχνη;

270.

Φαινομενική ανοχή. Έχουμε δώ καλά, ευνοϊκά και γεμάτα κατανόηση λόγια, για την επιστήμη και υπέρ της επιστήμης, αλλά! αλλά! Εγώ βλέπω πίσω από την ανεκτικότητά σας για την επιστήμη! Σε μια γωνιά της καρδιάς σας σκέφτεστε, παρ'όλα αυτά, ότι η επιστήμη δεν σας είναι απαραίτητη, ότι είναι μεγαλοψυχία εκ μέρους σας να τη δέχεστε και μάλιστα να την υπερασπίζετε, αν και αυτή δεν είναι μεγαλόψυχη στις ιδέες σας! Ξέρετε ότι δεν έχετε κανένα δικαίωμα να δείχνετε τέτοια ανοχή; Ότι αυτή η χειρονομία μεγάλης προσήνειας είναι μια πιο χονδροειδής προσβολή προς την επιστήμη

απ'όσο η ανοιχτή περιφρόνηση που επιτρέπουν γι' αυτή οποιοσδήποτε κληρικός ή αναιδής καλλιτέχνης; Σας λείπει αυτή η αυστηρή συνείδηση για ότι είναι αληθινό και γνήσιο, δεν έχετε τυραννιστεί ή μαρτυρήσει για να βρείτε την επιστήμη που είναι αντίθετη με τα αισθήματά σας, αγνοείτε την ασύγαστη δίψα για τη γνώση που θα σας κυρίευε σαν κυρίαρχος νόμος, δεν αισθάνεσθε το καθήκον της ανάγκης να είστε παρόντες με τα ίδια σας τα μάτια παντού όπου “γνωρίζει” κανείς κάτι, να μην αφήσετε να σας ξεφύγει τίποτα από όσα είναι “γνωστά”. Αγνοείτε αυτό που χειρίζεστε με τόση ανοχή! Και μόνο επειδή το αγνοείτε, κατορθώνετε να πάρετε τόσο φιλοφρονητικό ύφος. Εσείς, προπάντων εσείς, θα είχατε ένα βλέμμα γεμάτο μίσος και φανατισμό αν η επιστήμη ήθελε κάποτε να σας φωτίσει το πρόσωπο με τα μάτια της! – Τι σήμασία έχει λοιπόν για σας το ότι είστε ανεκτικοί – απέναντι σε ένα στοιχειό! και όχι σε μας έστω! – Και τι σήμασία έχει για μας!

271.

Η εντύπωση της γιορτής. Ακριβώς για τους ανθρώπους που επιδιώκουν πιο επιτακτικά τη δύναμη, είναι απεριόριστα ευχάριστο να αισθάνονται υποταγμένοι! Να καταποντίζονται ξαφνικά στα βάθη ενός αισθήματος σαν σε ένα στρόβιλο. Να αφήνονται να τους αρπάξουν τα ηνία από τα χέρια και να γίνονται θεατές μιας κίνησης που θα οδηγήσει ποιος ξέρει πού! Ποιος ή τι μας παρέχει αυτή την εξυπηρέτηση, – γιατί είναι μια μεγάλη εξυπηρέτηση: είμαστε τόσο ευτυχισμένοι και τόσο ξέπνοοι από χαρά, και αισθανόμαστε γύρω μας μια εξαιρετική γαλήνη σα να είμαστε στο βαθύτερο κέντρο της γης. Να είσαι μια φορά δίχως καμία απολύτως δύναμη! Ένα παιχνίδι στα χέρια των αρχέγονων δυνάμεων! Υπάρχει ανάπauση σ' αυτή την ευτυχία, μια ξαλάφρωση από το μεγάλο φορτίο, ένα κατηφό-

ρισμα δίχως κούραση, σα να έχεις εγκαταλειφθεί σε μια τυφλή βαρύτητα. Αυτό είναι το όνειρο του ανθρώπου που αναρριχάται στα βουνά που, όσο κι αν έχει τον στόχο του ψηλότερα απ' αυτό τον ίδιο, για μια φορά αποκοινιέται στον δρόμο με βαθιά κούραση και όνειρα για αντίθετη ευτυχία – να κατρακυλήσει δηλαδή άκοπα σ' όλο το βουνό ως κάτω. –

Περιγράφω την ευτυχία όπως τη φαντάζομαι στη σημερινή κοινωνία μας, την κοινωνία της Ευρώπης και της Αμερικής, που διψά και αγκομαχά για δύναμη. Εδώ κι εκεί, θέλουν να ξαναβρούν κάποτε την αδυναμία, και οι πόλεμοι, οι τέχνες, οι θρησκείες, οι ιδιοφυίες, τους παρέχουν αυτή τη δυνατότητα. Όταν έχει κανείς εγκαταλειφθεί για μια φορά σε μια στιγμιαία εντύπωση που καταβροχθίζει και πνίγει τα πάντα – αυτή είναι η σύγχρονη εορταστική εντύπωση! – γίνεται τότε πιο ελεύθερος, επιδιώκει ακούραστα να φτάσει στην αντίθεση: στη δύναμη.

272.

Η κάθαρση της φυλής. Δεν υπάρχουν, προφανώς, αγνές φυλές, αλλά μόνο εξαγνισμένες φυλές, κι αυτές είναι εξαιρετικά σπάνιες. Οι πιο διαδεδομένες είναι οι διασταυρωμένες φυλές στις οποίες, πλάι στις δυσαρμονικές μορφές (για παράδειγμα, όταν τα μάτια και το στόμα δεν ταιριάζουν), συναντούμε αναγκαστικά πάντα τις δυσαρμονικές συνήθειες και αντιλήψεις. (Ο Λίβινγκστον άκουσε κάποτε κάποιον να λέει: “Ο Θεός δημιούργησε ανθρώπους, τους λευκούς και μαύρους ανθρώπους, αλλά ο διάβολος δημιούργησε τις ανάμικτες φυλές.”) Οι διασταυρωμένες φυλές παράγουν σήμερα, ταυτόχρονα με τους διασταυρωμένους πολιτισμούς, διασταυρωμένες θητικές έννοιες: αυτές γενικά, είναι πιο μοχθηρές, πιο σκληρές, πιο ανήσυχες. Η καθαρότητα είναι το τελικό αποτέλεσμα αναρίθ-

μητων αφομοιώσεων, απορροφήσεων και εξαλείψεων, και η πρόοδος προς την καθαρότητα αποκαλύπτεται από το γεγονός ότι η δύναμη που υπάρχει σε μια φυλή περιορίζεται ολοένα και περισσότερο σε μερικές διαλεγμένες λειτουργίες, ενώ προηγουμένως έπρεπε να εκπληρώνει πολλά πράγματα που ήταν συχνά αντιφατικά: ένας τέτοιος περιορισμός θα έχει πάντα την όψη μιας πτώχευσης και θα πρέπει πάντα να τον κρίνουμε με σύνεση και μετριοπάθεια. Άλλα στο τέλος, όταν η διαδικασία της κάθαρσης θα έχει επιτύχει, όλες οι δυνάμεις που άλλοτε χάνονταν στον αγώνα ανάμεσα στις δυσαρμονικές ιδιότητες, θα βρεθούν στη διάθεση του συνόλου του οργανισμού: γι' αυτό οι εξαγνισμένες φυλές έγιναν *ισχυρότερες και ωραιότερες*. – Οι Έλληνες μας παρουσιάζουν το πρότυπο μιας φυλής και ενός πολιτισμού που εξαγνίστηκαν έτσι: και πρέπει να ελπίζουμε ότι κάποτε θα επιτευχθεί η δημιουργία μιας καθαρής φυλής και ενός καθαρού ευρωπαϊκού πολιτισμού.

273.

Οι εγκωμιασμοί. Παρατηρείς κάποιον που πάει να σε επανέσει: δαγκώνεις τα χείλη σου, νιώθεις την καρδιά σου να σφίγγεται, αλίμονο! “Απελθέτω αυτό το ποτήριον!” Όμως τούτο δεν απέρχεται, ζυγώνει! Ας πιούμε λοιπόν τη γλυκιά θρασύτητα του εξυμνητή, ας ξεπεράσουμε την αηδία και τη βαθύτατη περιφρόνηση που μας προκαλεί το βάθος του επαίνου του, ας δώσουμε στο πρόσωπό μας τους μορφασμούς της χαρούμενης ευγνωμοσύνης! – Ήθελε τόσο να μας είναι ευχάριστος! Και τώρα που το κατόρθωσε, ξέρουμε ότι αισθάνεται πολύ εξυψωμένος, κέρδισε μια νίκη πάνω μας, – και πάνω του επίσης, το φτωχό ζώο! – γιατί δεν του ήταν καθόλου εύκολο να αποφύγει αυτό τον έπαινο.

274.

Ανθρώπινα δικαιώματα και προνόμια. Εμείς οι άνθρωποι είμαστε τα μοναδικά όντα που, όταν δεν πετυχαίνουν σε κάτι, μπορούν να το διαγράψουν αυτό σαν μια αποτυχημένη φράση, – είτε το κάνουμε για την τιμή της ανθρωπότητας, είτε από συμπόνια γι' αυτήν, είτε ακόμη από αποστροφή προς τον ίδιο τον εαυτό μας.

275.

Ο μεταμορφωμένος άνθρωπος. Τώρα γίνεται ενάρετος, μόνο και μόνο για να πληγώσει τους άλλους. Μην κοιτάτε τόσο πολύ προς το μέρος του!

276.

Συχνά δίχως να το περιμένει κανείς! Πόσοι παντρεμένοι άντρες δεν έζησαν τα πρωινά που ανακάλυψαν ότι η νεαρή γυναίκα τους ήταν πληκτική ενώ αυτή πίστευε το αντίθετο! Για να μην μιλήσουμε για εκείνες τις γυναίκες που η σάρκα τους είναι πρόθυμη αλλά το πνεύμα τους ασθενές.

277.

Θερμές και ψυχρές αρετές. Το θάρρος ως ψυχρή και ακράδαντη τόλμη και το θάρρος ως παράφορη και μισότυφλη ανδρεία – και για τις δύο αυτές μορφές θάρρους υπάρχει μια λέξη! Άλλα πόσο διαφορετικές είναι οι ψυχρές και οι θερμές αρετές! Και θα ήταν τρελός αυτός που θα φανταζόταν ότι η “ιδιότητα” της αρετής συμπληρώνεται μόνο με τη θερμότητα, κι ακόμη πιο τρελός όποιος θα την απόδιδε μόνο στην

ψυχρότητα! Για να πούμε την αλήθεια, η ανθρωπότητα θεώρησε ως πολύ χρήσιμα και το ψύχραιμο και το παράφορο θάρρος, ωστόσο αυτή η διάκριση δεν ήταν αρκετά συχνή για να τα κάνει να λάμψουν ανάμεσα στα πολύτιμα πετράδια με δύο διαφορετικά χρώματα.

278.

Η καλοπροαίρετη μνήμη. Αυτός που κατέχει μια υψηλή κοινωνική θέση καλά θα κάνει να εφοδιαστεί με καλοπροαίρετη μνήμη, δηλαδή να κρατά από τους ανθρώπους όλα τα καλά που μπορεί και στη συνέχεια να σταματά τον λογαριασμό: θα τους διατηρήσει έτσι σε μια ευχάριστη εξάρτηση. Ο άνθρωπος μπορεί εξάλλου να κάνει το ίδιο και με τον εαυτό του: είτε έχει καλή μνήμη είτε όχι, αυτό είναι το αποφασιστικό σημείο για να κρίνει τη στάση του προς τον εαυτό του, για την ευγένεια, την καλοσύνη ή τη δυσπιστία όταν παρατηρεί τις τάσεις και τις προοπτικές του, και τελικά για την ίδια την ποιότητα των τάσεων και των προθέσεών του.

279.

Σε τι γινόμαστε καλλιτέχνες. Αυτός που καθιστά κάποιον είδωλό του, προσπαθεί να δικαιολογηθεί στα ίδια του τα μάτια εξυψώνοντας τον εαυτό του στο ιδανικό. Γίνεται καλλιτέχνης προκειμένου να έχει καλή συνείδηση. Αν υποφέρει, δεν υποφέρει από άγνοια, αλλά από το ψέμα προς τον ίσιο τον εαυτό του, καθώς προσποιείται άγνοια. Δεν μπορεί κανείς να αντλήσει με συνηθισμένους κουβάδες την αθλιότητα και τη χαρά από το βάθος της ψυχής ενός τέτοιου ανθρώπου (–και όλα τα παθιασμένα άτομα είναι έτσι–).

280.

Παιδαριώδης. Αυτός που ζει όπως τα παιδιά – αυτός δηλαδή που δεν αγωνίζεται για να κερδίσει το ψωμί του και δεν πιθεύει πως οι πράξεις του έχουν καθοριστική σημασία – αυτός παραμένει παιδαριώδης.

281.

Το “εγώ” θέλει να έχει τα πάντα. Σε γενικές γραμμές, φαίνεται ότι ο άνθρωπος ενεργεί μόνο για να κατέχει: τουλάχιστον οι γλώσσες, που θεωρούν ότι κάθε πράξη από το παρελθόν καταλήγει σε μια κατοχή, επιτρέπουν αυτή την υπόθεση (“έχω μιλήσει, παλέψει, νικήσει”, σημαίνει: κατέχω τώρα τον λόγο μου, τον αγώνα μου, τη νίκη μου). Πόσο αδηφάγος φαίνεται ο άνθρωπος! Να μην αφήνει το παρελθόν να του ξεφύγει, να θέλει να το κατέχει ακόμη κι αυτό!

282.

Ο κίνδυνος στην ομορφιά. Αυτή η γυναίκα είναι ωραία και έξυπνη. Αλίμονο! Πόσο πιο έξυπνη θα είχε γίνει αν δεν ήταν ωραία!

283.

Οικογενειακή γαλήνη και ψυχική γαλήνη. Η συνηθισμένη πνευματική μας κατάσταση εξαρτάται από την πνευματική κατάσταση όπου ξέρουμε να διατηρούμε στο περιβάλλον μας.

284.

Να παρουσιάζουμε το νέο σαν παλιό. Πολλοί άνθρωποι φαίνονται ότι εξοργίζονται όταν κάποιος τους διηγείται ένα νέο: διαισθάνονται την υπεροχή που δίνει το νέο σ' αυτόν που το γνωρίζει πρώτος.

285.

Πού σταματά το “εγώ”. Η πλειοψηφία των ανθρώπων παίρνουν κάτω από την προστασία τους ένα πράγμα που ξέρουν, σα να το κάνει η γνώση τώρα κτήμα τους. Ή, ανάγκη να οικειοποιείται κανείς το προσωπικό αίσθημα είναι απεριόριστη: οι σπουδαίοι άνθρωποι μιλούν σα να είχαν πίσω τους ολόκληρο τον χρόνο και σα να ήταν το κεφάλι αυτού του τεράστιου σώματος. Και οι καλές γυναίκες αξιοποιούν την ομορφιά των παιδιών τους, των ενδυμάτων τους, του σκύλου τους, του γιατρού τους, της πόλης τους, αλλά δεν τολμούν να πουν “εγώ είμαι όλα αυτά”. – Chi non ha, non è – όπως λένε οι Ιταλοί.

286.

Κατοικίδια ζώα και ζώα των σαλονιών. Υπάρχει τίποτα πιο αποκρουστικό από τον συναισθηματισμό προς τα φυτά και τα ζώα, εκ μέρους ενός πλάσματος που, από πάντα, προξενούσε καταστροφές σ' αυτά, σα να ήταν οι πιο μανιώδεις εχθροί του και που απαιτεί τελικά ακόμη τρυφερά αισθήματα από τα εξασθενημένα και ακρωτηριασμένα θύματά του; Μπροστά σ' αυτό το είδος της “φύσης” επιβάλλεται κυρίως στον άνθρωπο να είναι σοβαρός, αν είναι σκεφτόμενος άνθρωπος.

287.

Δύο φίλοι. Ήταν φίλοι, αλλά έπαψαν να είναι, και έχουν διακόψει τη φιλία τους και από τις δύο πλευρές ταυτόχρονα, ο ένας επειδή πίστευε ότι είχε αναγνωριστεί πολύ – και σ' αυτό εξαπατήθηκαν και οι δύο! – επειδή ο καθένας τους δεν γνώριζε αρκετά τον εαυτό του.

288.

Κωμωδία των ευγενών. Εκείνοι που δεν καταφέρνουν να ξεσφαλίσουν την ευγενική και εγκάρδια οικειότητα προσπαθούν να αφήσουν τους άλλους να μαντέψουν την ευγένεια του χαρακτήρα τους με την επιφύλαξη και τη σοβαρότητα και με κάποια περιφρόνηση προς την οικειότητα: σα να ντρέπονται να δείξουν το σφοδρό αίσθημα της εμπιστοσύνης τους.

289.

Εκεί όπου δεν μπορεί κανείς να πει τίποτα εναντίον μιας ηθικής. Ανάμεσα στους δειλούς είναι κακή συμπεριφορά να πει κανείς κάτι εναντίον της ανδρείας, γιατί έτσι προκαλεί την περιφρόνηση. Και οι ανυπόληπτοι άνθρωποι δείχνουν παροργισμένοι όταν ακούν να λέγεται κάτι ενάντια στη συμπόνια.

290.

Μια σπατάλη. Στους ευερέθιστους και παρορμητικούς χαρακτήρες, τα πρώτα λόγια, και οι πρώτες πράξεις δεν σημαίνουν γενικά τίποτα για τον αληθινό χαρακτήρα τους (εμπνέονται από τις περιστάσεις και είναι κατά κάποιο τρόπο αναπαραγωγές του πνεύματος των περιστάσεων), αλλά εφόσον ειπώθηκαν αυτά τα λόγια, ειπώθηκαν και εκτελέστηκαν αυτές οι

πράξεις, τα λόγια και οι πράξεις που θα ακολουθήσουν συχνά θυσιάζονται στην ελάπτωση και στην επανόρθωση.

291.

Υπεροψία. Η υπεροψία είναι μια προσποιητή και απατηλή περηφάνια. Άλλα το κύριο γνώρισμα της περηφάνιας είναι ότι δεν μπορεί ούτε θέλει να υποκριθεί, – κατ' αυτή την έννοια, η υπεροψία είναι η υποκρισία της ανικανότητας να προσποιηθεί κανείς, πράγμα πολύ δύσκολο που πολύ συχνά αποτυχαίνει. Ωστόσο, αν δεχτούμε αυτό που συμβαίνει γενικά, ότι ο υπερόπτης προδίνεται στο παιχνίδι του, τότε μια τριπλή απογοήτευση του επιφυλάσσεται: οργιζόμαστε μαζί του επειδή θέλει να μας ξεγελάσει και επειδή θέλει να φανεί ανώτερός μας, – και τελικά γελούμε μαζί του επειδή απότυχε και στις δύο περιπτώσεις. Ποτέ λοιπόν δεν πρέπει να κουραζόμαστε να συστήνουμε την αποφυγή της υπεροψίας.

292.

Ένα είδος παραγγώρισης. Όταν ακούμε κάποιον να μιλά, αρκεί καμιά φορά ο τόνος ενός και μόνο συμφώνου (για παράδειγμα του –ρο) για να μας δημιουργηθούν αμφιβολίες για την ειλικρίνεια των αισθημάτων του: εμείς δεν είμαστε συνηθισμένοι σ' αυτό τον ήχο και θα αναγκαζόμαστε να τον παράγουμε αθέλητα, – μας φαίνεται “προσποιητός”. Εδώ είναι το πεδίο πιο χονδροειδούς παραγγώρισης: και το ίδιο ισχύει για το ύφος ενός συγγραφέα που έχει συνήθειες που δεν είναι οι συνήθειες όλου του κόσμου. Μόνο ο ίδιος αισθάνεται “φυσικός” όπως είναι, και ίσως είναι ακριβώς μ' αυτό που ο ίδιος θεωρεί ως “προσποιητό” επειδή κάποτε ενέδωσε στη μόδα και στο “καλό γούστο”, που αρέσει και που εμπνέει εμπιστοσύνη.

293.

Ευγνωμοσύνη. Ένα μόριο ευγνωμοσύνης και ευσέβειας επιπλέον και τότε υποφέρει κανείς σαν από μια ιδιοτροπία – παρόλη την ανεξαρτησία του και τη θέλησή του μπαίνει στην κακή συνείδηση.

294.

Οι άγιοι. Είναι οι πιο αισθησιακοί άντρες εκείνοι που τρέπονται σε φυγή μπροστά στις γυναίκες και κατόπιν αναγκαστικά βασανίζουν το σώμα τους.

295.

Να υπηρετείς με λεπτότητα. Στη μεγάλη τέχνη των υπηρεσιών, ένα από τα πιο λεπτά καθήκοντα είναι να υπηρετείς κάποιον αχαλίνωτα φιλόδοξο που, αν και σε όλα είναι ο μεγαλύτερος εγωιστής, δεν θέλει με κανένα τίμημα να τον θεωρούν ως τέτοιο (αυτό ακριβώς είναι ένα κομμάτι της φιλοδοξίας του), που απαιτεί να γίνονται όλα σύμφωνα με τη διάθεση και τις επιθυμίες του, αλλά πάντα με τρόπο που να δείχνει ότι αυτός θυσιάζεται και ότι σπάνια θέλει κάτι για τον εαυτό του.

296.

Η μονομαχία. Θεωρώ ως προνόμιο, έλεγε κάποιος, να μπορώ να προκαλώ μια μονομαχία, όταν νιώθω την επιτακτική ανάγκη. Γιατί υπάρχουν πάντα γενναίοι σύντροφοι γύρω μου. Η μονομαχία είναι το μοναδικό μέσον που μας έχει απομείνει για μια απόλυτα αξιοσέβαστη αυτοκτονία, είναι δυστυχώς μια παρέκλιση, και ακόμη όχι πάντα εντελώς βέβαιη.

297.

Ολέθριο. Οδηγεί κανείς με τον πιο σίγουρο τρόπο ένα νέο στην καταστροφή, αν του διδάσκει να εκτιμά περισσότερο ένα ομοϊδεάτη του παρά κάποιον που σκέφτεται διαφορετικά.

298.

Η λατρεία των ηρώων και οι φανατικοί της. Ο φανατικός ενός Ιδανικού που έχει σάρκα και οστά, έχει δίκιο γενικά, αρκεί να αρνείται – και είναι τρομερός στην άρνησή του: γνωρίζει αυτό που αρνείται τόσο καλά όσο τον ίδιο τον εαυτό του για τον απλούστατο λόγο ότι προέρχεται από εκεί, ότι εκεί είναι σαν στο σπίτι του και ότι φοβάται πάντα κρυφά μέσα του, μήπως υποχρεωθεί να επανέλθει εκεί. Θέλει να κάνει την επιστροφή αδύνατη με τον τρόπο που αρνείται. Άλλα μόλις το επιβεβαιώνει, μισοκλείνει τα μάτια και αρχίζει να εξιδανικεύει (κι αυτό το κάνει συχνά για να βλάψει όσους έμειναν στο σπίτι που εγκατέλειψε). Ίσως ονομάσει καλλιτεχνική τη μορφή της επιβεβαίωσής του, – πολύ καλά, αλλά έχει και κάτι άτιμο. Αυτός που εξιδανικεύει ένα άτομο τοποθετεί αυτό το άτομο τόσο μακριά του που δεν μπορεί πια να το δει καθαρά, και τώρα ερμηνεύει ως “ωραίο” αυτό που μπορεί ακόμη να βλέπει, δηλαδή θεωρεί ότι έχει συμμετρία, αβέβαιες γραμμές, έλλειψη ακρίβειας. Εφόσον θέλει στο εξής να λατρεύει αυτό το Ιδανικό που κυματίζει στα πλάτη και στα ύψη, πρέπει να κατασκευάσει, για να το προστατέψει από το *profanus vulgus**, ένα ναό για τη λατρεία του. Εκεί μεταφέρει όλα τα σεβαστά και καθαγιασμένα αντικείμενα που έχει ακόμη, για να ωφελήσουν το Ιδανικό με τη μαγεία τους και για να γίνει μ' αυτή την τροφή μεγαλύτερο και πιο θεϊκό. Τελικά, κατόρθωσε να τελειοποιήσει πραγματικά τον θεό του, αλλά αλίμονό του! Υπάρχει κάποιος που ξέρει πώς έγιναν όλα αυτά, είναι η πνευματική του συνείδηση,

* το βέβηλο πλήθος.

και υπάρχει ακόμη κάποιος που, τελείως ασυνείδητα αρχίζει να διαμαρτύρεται, είναι ο ίδιος ο θεοποιημένος, που κάτω από λατρείες και εγκωμιαστικά άσματα και θυμιάματα, γίνεται ανυπόφορος και προδίνεται ολοφάνερα και κατά αποτροπιαστικό τρόπο ως μη θεός και πάρα πολύ άνθρωπος. Σ' έναν τέτοιο φανατικό μια μόνο διέξοδος απομένει: Αφήνεται υπομονετικά και ο ίδιος και οι όμοιοί του να τους κακομεταχειρίζονται και ερμηνεύει ακόμα όλη την αθλιότητα *in majoren dei glorian* μ' ένα είδος αυταπάτης κι ευγενικού ψέματος: έτσι κάνει κακό στον εαυτό του κι αισθάνει κάτι σαν μαρτύριο – έτσι φτάνει στην κορυφή της υπεροψίας του. Τέτοιου είδους άνθρωποι ζούσαν π.χ. γύρω απ' τον Ναπολέοντα: ίσως μάλιστα να είναι αυτό ακριβώς εκείνος, που έβαλε στην ψυχή του αιώνα μας τη ρομαντική, ξένη στο πνεύμα του διαφωτισμού υποταγή στη «μεγαλοφυΐα» και στον «ήρωα», αυτός που μπροστά του ένας Βύρωνας δεν ντράπηκε να πει, πως ήταν ένα «σκουλήκι απέναντι σ' ένα τέτοιον ον!» (Οι φόρμουλες μιας τέτοιας υποταγής έχουν βρεθεί από τον σκοτεινό και μεμψύμοιρο Θωμά Καρλάυλ, ο οποίος χρησιμοποίησε όλη του τη ζωή για να κάνει τη λογική των Εγγλέζων του ρομαντική: μάταια!)

299.

Φαινομενικότητα του ηρωισμού. Το να ριχτείς ανάμεσα στους εχθρούς σου μπορεί να είναι ένδειξη δειλίας.

300.

Ευμενής προς τον κόλακα. Η ύστατη εξυπνάδα των αχόρταγων φιλόδοξων είναι να μην αφήνουν να φανεί η περιφρόνηση που τους προκαλεί το θέαμα των κολάκων για τους ανθρώπους: αλλά να φαίνονται ευμενείς ακόμη και απέναντί τους, όπως ένας θεός που δεν μπορεί να είναι παρά ευμενής.

301.

“Υπόδειγμα χαρακτήρα”. “Κάνω πάντα αυτό που λέω” – αυτή η νοοτροπία θεωρείται ως υπόδειγμα σωστού χαρακτήρα. Πόσες πράξεις δεν γίνονται, όχι επειδή τις έχουμε επιλέξει ανάλογα με τη λογική τους, αλλά επειδή τη στιγμή που μας ήρθαν στο μυαλό, κέντρισαν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, τη φιλοδοξία και τη ματαιοδοξία μας, έτσι που μας καθηλώνουν και τις εκτελούμε τυφλά. Μ' αυτό τον τρόπο, αυξάνουν μέσα μας την πίστη στον χαρακτήρα μας και στην καλή μας συνείδηση, άρα, στο σύνολο, τη δύναμή μας: ενώ η επιλογή του πιο λογικού διατηρεί ένα ορισμένο σκεπτικισμό απέναντι στον ίδιο τον εαυτό μας και στο ίδιο μέτρο, ένα αίσθημα αδυναμίας μέσα μας.

302.

Μια φορά, δυο φορές και τρεις φορές αληθινό. Οι άνθρωποι λένε ψέματα σε απερίγραπτο βαθμό, αλλά μετά δεν το σκέφτονται πια και μάλιστα, δεν το πιστεύουν γενικά.

303.

Πώς περνά τον καιρό του ο ανθρωπογνώστης. Νομίζει ότι με γνωρίζει και πιστεύει ότι είναι ευγενικός και σπουδαίος όταν ενεργεί μ' αυτό ή με τον άλλο τρόπο στις σχέσεις του μάζι μου: φυλάγομαι για να μην τον απογοητεύσω. Γιατί θα έπρεπε να του ανταποδώσω το κακό ενώ αυτός τώρα θέλει το καλό μου, επειδή του παρέχω ένα αίσθημα συνειδητής ανωτερότητας.– Να και ένας άλλος που φοβάται μήπως φαντάζομαι πως τον γνωρίζω κι αυτό τον κάνει να νιώθει κατώτερος. Γι αυτό μου συμπεριφέρεται με αγένεια και ασυνέπεια και προσπαθεί να με παραπλανήσει όσο αφορά τον εαυτό του, – για να υψωθεί πάλι πάνω από μένα.

304.

Οι καταστροφείς του κόσμου. Αυτός είναι ανίκανος να εκπληρώσει κάποιο πράγμα και στο τέλος, κραυγάζει γεμάτος αγανάκτηση: “Δεν πάει να χαθεί όλος ο κόσμος!” Αυτό το απεχθές αίσθημα είναι το αποκορύφωμα του φθόνου που θα ήθελε να πει: “Επειδή δεν μπορώ πια να έχω κάτι, ολόκληρος ο κόσμος δεν πρέπει να έχει τίποτα! Ολόκληρος ο κόσμος δεν πρέπει να είναι τίποτα!”

305.

Φιλαργυρία. Η φιλαργυρία μας, όταν αγοράζουμε κάτι, μεγαλώνει με τη χαμηλή τιμή του αντικειμένου, – γιατί; Μήπως επειδή αυτές οι μικροδιαφορές στην τιμή είναι που δημιουργούν το μικρό μάτι της αβαρίας;

306.

Ελληνικό ιδεώδες. Τι είναι αυτό που θαυμάζουν οι Έλληνες στον Οδυσσέα; Πριν απ' όλα, η ευκολία του να λέει ψέματα και να αντεκδικείται με πανούργο και τρομερό τρόπο. Κατόπιν, το ότι μπορεί να βρίσκεται στο ύψος των περιστάσεων. *Να φαίνεται, αν είναι απαραίτητο, πιο ευγενής από τον πιο ευγενή.* Να ξέρει να είναι όλα όσα θέλει κανείς. Την ηρωική ισχυρογνωμοσύνη. Να βάζει όλα τα μέσα στην υπηρεσία του. Να έχει πνεύμα – το πνεύμα του Οδυσσέα προκαλεί τον θαυμασμό των θεών, κι αυτοί χαμογελούν όταν τον συλλογίζονται: – όλα αυτά είναι το ελληνικό ιδεώδες! Το πιο περίεργο σε όλα αυτά είναι ότι δεν αισθάνεται κανείς καθόλου την αντίθεση ανάμεσα στο πραγματικό και στο ουσιαστικό, και ότι κατά

συνέπεια, δεν της δίνει καμία ηθική αξία. Να υπήρξαν ποτέ τόσο τέλειοι ηθοποιοί;

307.

Facta! Μάλιστα! Facta Ficta! Ο ιστορικός δεν πρέπει ποτέ να ασχολείται με τα γεγονότα που έχουν συμβεί στην πραγματικότητα, αλλά μόνο μ' αυτά που φαντάζεται ότι έχουν συμβεί: γιατί τα τελευταία είναι που έχουν επενεργήσει. Το ίδιο συμβαίνει με τους υποτιθέμενους ήρωες. Το θέμα του, αυτό που αποκαλούμε παγκόσμια ιστορία: τι είναι, αν όχι υποθετικές γνώμες πάνω σε υποθετικές πράξεις που, με τη σειρά τους, έχουν δώσει αφορμή για γνώμες και για πράξεις που η πραγματικότητά τους ωστόσο εξατμίζεται αμέσως και επενεργεί μόνο σαν ατμός, – είναι μια διαρκής παραγωγή φαντασμάτων στα βαθιά νέφη της αδιαπέραστης πραγματικότητας. Όλοι οι ιστορικοί διηγούνται πράγματα που δεν υπήρξαν ποτέ παρά μόνο στη φαντασία.

308.

Να μην καταλαβαίνεις από εμπόριο είναι ευγένεια. Να πουλάς την αρετή σου στην υψηλότερη τιμή ή ακόμη να παραδίνεσαι στην τοκογλυφία μαζί της, ως δάσκαλος, υπάλληλος ή καλλιτέχνης – αυτό κάνει το ταλέντο και τη μεγαλοφυΐα υπόθεση παντοπάλη. Πρέπει να αγρυπνούμε να μην θέλουμε να είμαστε επιτήδειοι με τη σοφία μας!

309.

Φόβος και αγάπη. Ο φόβος έχει κάνει να προοδεύσει η γενική γνώση των ανθρώπων περισσότερο από την αγάπη, επει-

δή ο φόβος θέλει να μαντεύει τι είναι ο άλλος, τι ξέρει, τι θέλει: το να απατάσαι σ' αυτή την περίπτωση θα ήταν κίνδυνος ή ζημιά. Αντίθετα, η αγάπη διάκειται κρυφά στο να βλέπει στον άλλο πράγματα όσο το δυνατό ωραιότερα ή μάλλον να τον ανυψώσει όσο μπορεί: θα ήταν γι' αυτόν χαρά και προνόμιο να εξαπατηθεί εδώ, – γι' αυτό το κάνει.

310.

Οι αγαθοί άνθρωποι. Οι αγαθοί άνθρωποι διαμόρφωσαν τον χαρακτήρα τους μέσα από τον αδιάκοπο φόβο που οι ξένοι καταπατητές ενέπνεαν στους προγόνους τους, – αυτοί ελάφρυναν, καθησύχαζαν, απολογούνταν, προλάβαιναν, διασκέδαζαν τους καημούς, κολάκευαν, ταπεινώνονταν, έκρυβαν τη λύπη και την αγανάκτηση, μαλάκωναν τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους – και όλος αυτός ο καλοστημένος μηχανισμός μεταβιβάστηκε στα παιδιά και στα εγγόνια τους. Σ' αυτούς κανένα πιο ευνοϊκό πεπρωμένο δεν έδωσε την ευκαιρία για ένα διαρκή φόβο: ωστόσο, παίζουν διαρκώς το όργανό τους.

311.

Αυτό που αποκαλούν ψυχή. Το σύνολο των εσωτερικών κινήσεων που είναι εύκολες στον άνθρωπο, και που επομένως, αυτός τις κάνει ευχαρίστως και με χάρη, αυτό το σύνολο αποκαλείται ψυχή. – Ο άνθρωπος θεωρείται ως άψυχος όταν αφήνει τους άλλους να δουν ότι οι ψυχικές κινήσεις τού είναι οδυνηρές και σκληρές.

312.

Οι επιλήσμονες. Στις εκρήξεις του πάθους και στις παραφορές του ονείρου και της τρέλας, ο άνθρωπος ανακαλύπτει ξανά την προϊστορία του και την προϊστορία της ανθρωπότητας: αναγνωρίζει τη ζωώδη κατάσταση και τους άγριους μορφασμούς της. Τότε, η μνήμη του επιστρέφει αρκετά πίσω, ενώ αντίθετα, η πολιτισμένη του κατάσταση αναπτύσσεται χάρη στη λησμονιά αυτών των πρωτόγονων εμπειριών, δηλαδή, στη χαλάρωση αυτής της μνήμης. Εκείνος που, ως επιλήσμων ανώτερου τύπου, παρέμεινε πάντα πολύ μακριά απ' αυτά τα πράγματα, δεν καταλαβαίνει τους ανθρώπους, – αλλά είναι πλεονέκτημα αν, από καιρό σε καιρό, υπάρχουν άτομα που “δεν τα καταλαβαίνει”, άτομα που πρόηλθαν κάπιας από θεϊκή σπορά και που ήρθαν στον κόσμο από τη λογική.

313.

Ο φίλος που δεν επιθυμούμε πια. Επιθυμούμε περισσότερο ως εχθρό τον φίλο που δεν μπορούμε να ικανοποιήσουμε τις ελπίδες του.

314.

Στην κοινωνία των στοχαστών. Καταμεσής του ωκεανού της δημιουργίας, ξυπνούμε πάνω σε ένα νησάκι που δεν είναι μεγαλύτερο από μια βαρκούλα, εμείς οι τυχοδιώκτες και τα ταξιδιάρικα πουλιά, και από εκεί, κοιτάζουμε για μια στιγμή ολόγυρά μας: με όσο περισσότερη βιασύνη και περιέργεια μπορούμε, γιατί ένας άνεμος μπορεί να μας σκορπίσει οποιαδήποτε στιγμή ή κάποιο κύμα να μας σαρώσει από το νησάκι, έτσι που να μην μείνει τίποτα πια από μας! Άλλα εδώ, σ' αυτό

τον μικρό χώρο, συναντούμε άλλα αποδημητικά πουλιά και ακούμε να μιλούν για πουλιά που έζησαν ακόμη παλιότερα, – κι ετσι, έχουμε ένα υπέροχο λεπτό γνώστης και μαντείας, ενώ ακούμε το χαρούμενο κελάρηδημα και το φτεροκόπημά τους, και ενώ το πνεύμα μας περιπλανιέται στον ωκεανό, εξίσου περήφανο μ' αυτό τον ίδιο!

315.

Να αυτοπαραιτείσαι. Το να εγκαταλείπεις κάτι από την περιουσία σου, να παραιτείσαι από ένα δικαίωμα – προκαλεί ευχαρίστηση όταν είναι ένδειξη μεγάλου πλούτου. Σ' αυτό τον τομέα πρέπει να τοποθετήσουμε τη γενναιοψυχία.

316.

Οι αδύνατες αιρέσεις. Οι αιρέσεις που διαισθάνονται ότι θα μείνουν αδύνατες σε αριθμό, ρίχνονται στο κυνήγι της ανακάλυψης μερικών έξυπνων οπαδών, και θέλουν να αναπληρώσουν με την ποιότητα την ποσότητα που τους λείπει. Υπάρχει εδώ για τους ευφυείς, ένας κίνδυνος που δεν πρέπει να αφηγήσουν.

317.

Η κρίση του δειλινού. Αυτός που σκέφτεται την αποστολή της μέρας του ή της ζωής του, όταν έχει φτάσει στο τέλος και έχει κουραστεί, παραδίνεται συνήθως σε μελαγχολικές σκέψεις: όμως αυτό δεν οφείλεται ούτε στη μέρα ούτε στη ζωή, αλλά στην κούραση. – Στη διάρκεια της γόνιμης εργασίας, δεν έχουμε γενικά, χρόνο να κρίνουμε τη ζωή και την ύπαρξη, και ούτε ακόμη στη διάρκεια της απόλαυσης: αλλά όταν τύχει να

αντιμετωπίσουμε αυτό το θέμα, καθηλωνόμαστε μπροστά του, δεν δικαιολογούμε πια εκείνον που περιμένει την έβδομη μέρα και την ανάπαιση, για να βρει καλά όλα όσα υπάρχουν, – έχει αφήσει την καλύτερη στιγμή να περάσει.

318.

Προστατευτείτε από τους συστηματικούς. Υπάρχει μια κωμωδία στα συστηματικά άτομα: καθώς θέλουν να συμπληρώσουν ένα σύστημα και στρογγυλεύουν γι' αυτό τον ορίζοντα γύρω του, πρέπει να προσπαθήσουν να παρουσιάσουν τις αδύνατες ιδιότητές τους στο ίδιο επίπεδο των δυνατών ιδιοτήτων τους, – θέλουν να εκφράζουν τέλειες και μοναδικά ισχυρές φύσεις.

319.

Φιλοξενία. Το νόημα που πρέπει να δώσουμε στα έθιμα της φιλοξενίας, είναι να παραλύσουμε την εχθρότητα του ξένου: από τη στιγμή που δεν τον νιώθουμε πια, πριν απ' όλα ως εχθρό, η φιλοξενία μας μειώνεται. Αυτή ανθίζει όσο ανθίζουν οι κακές προϋποθέσεις.

320.

Για τον καλό και για τον κακό καιρό. Ένας πολύ ασυνήθιστος και άστατος καιρός κάνει και τους ανθρώπους δύσπιστους τον ένα απέναντι στον άλλο. Γίνονται τότε άπληστοι για καινοτομίες, επειδή πρέπει να αλλάξουν τις συνήθειές τους. Να γιατί οι δεσπότες αγαπούν όλες τις περιοχές όπου ο καιρός είναι ηθικός.

321.

Ο κίνδυνος που κρύβεται στην αθωότητα. Οι αθώοι άνθρωποι γίνονται θύματα σε όλα τα πράγματα, εφόσον η αθωότητά τους τους εμποδίζει να ξεχωρίσουν το μέτρο από την υπερβολή, και να είναι εγκαίρως επιφυλακτικοί απέναντι στον εαυτό τους. Έτσι, οι νέες αθώες, δηλαδή ανίδεες γυναίκες, συνηθίζουν στις συχνές ερωτικές απολαύσεις, και αργότερα, αυτές οι απολαύσεις τους λείπουν πολύ, όταν οι σύζυγοί τους αρρωσταίνουν ή γερνούν πρόωρα: ακριβώς επειδή, άδολες και εύπιστες όπως είναι, φαντάζονται ότι οι συχνές σχέσεις είναι ο κανόνας και ένα δικαίωμα, οδηγούνται σε μια ανάγκη που τις εκθέτει αργότερα στους πιο παράφορους πειρασμούς και μάλιστα, σε πολύ χειρότερα πράγματα. Ωστόσο, για να δούμε το θέμα από γενικότερη και υψηλότερη σκοπιά: αυτός που αγαπά έναν άνθρωπο ή ένα πράγμα δίχως να τα γνωρίζει καλά, γίνεται η λεία εκείνου που δεν θα αγαπούσε αν μπορούσε να το δει. Παντού όπου η πείρα, οι προφυλάξεις και τα συνετά βήματα είναι αναγκαία, ο αθώος υποφέρει με τον φοβερότερο τρόπο, επειδή πρέπει να πιει τυφλά το κατακάθι και το πιο ύπουλο δηλητήριο από το καθετί. Ας αναλογιστούμε τις μεθόδους ενέργειας όλων των ηγεμόνων, των εκκλησιών, των αιρέσεων, των κομμάτων, των σωματείων: δεν χρησιμοποιούν πάντα τον αθώο ως το προκαθορισμένο δόλωμα στις πιο δύσκολες και στις πιο ύποπτες περιπτώσεις; – όπως χρησιμοποίησε ο Οδυσσέας εκείνο τον άδολο Νεοπτόλεμο για να αποστάσει δόλια το τόξο και τα βέλη από τον γέρο και άρωστο ερημίτη της Λήμνου. – Ο χριστιανισμός με την περιφρόνησή του απέναντι στον κόσμο, έπλασε από την άγνοια μια χριστιανική αρετή, ίσως επειδή το συχνότερο αποτέλεσμα αυτής της αθωότητας βρίσκεται, όπως έχω αποδείξει, στην ενοχή, στην απελπισία, άρα σε μια αρετή που οδηγεί στον ουρανό μέ-

σα από το λοξοδρόμημα της κόλασης: γιατί τότε μόνο τα σκοτεινά προπύλαια μπορούν να ανοίξουν, τότε μόνο επενεργεί η υπόσχεση μιας μεταθανάτιας δεύτερης αθωότητας: – αυτή είναι μια από τις ωραιότερες εφευρέσεις του χριστιανισμού!

322.

Να ζούμε όσο γίνεται χωρίς γιατρό. Νομίζω ότι ένας άρωστος είναι πιο επιπόλαιος όταν έχει ένα γιατρό παρά όταν ασχολείται ο ίδιος με την υγεία του. Στην πρώτη περίπτωση, του αρκεί να είναι αυστηρός με όλα όσα του ορίζουν. Στη δεύτερη περίπτωση, νιώθουμε πιο συνειδητά αυτό στο οποίο αποβλέπουν αυτές οι συνταγές, δηλαδή στην υγεία μας, παρατηρούμε περισσότερα πράγματα, προστάζουμε και απαγορεύουμε περισσότερα πράγματα από όσα θα έκανε η μεσολάβηση του γιατρού. Όλοι οι κανόνες έχουν αυτή τη συνέπεια: μας αποστρέφουν από τον σκοπό που βρίσκεται πίσω από τον κανόνα και μας κάνουν πιο ελαφρόμυαλους. – Άλλα η ανεμελιά της ανθρωπότητας θα έφτανε ως την αποχαλίνωση και την καταστροφή, αν είχε εγκαταλειφθεί ποτέ, απόλυτα και ειλικρινά, στα χέρια της θεότητας ως γιατρό της, σύμφωνα με τον λόγο “όπως θέλει ο Θεός”!

323.

Το σκοτείνιασμα του ουρανού. Γνωρίζετε την εκδίκηση των δειλών ανθρώπων που συμπεριφέρονται στην κοινωνία σα να τους είχαν κλέψει τα μέλη; Την εκδίκηση των χαμερτών ψυχών κατά τον χριστιανικό τρόπο που, παντού πάνω στη γη, έρπουν ύπουλα; Την εκδίκηση εκείνων που πάντα κατακρίνουν και πάντα καταδικάζουν; Την εκδίκηση των κάθε λογής μέθυ-

σων που γι' αυτούς το πρωί είναι η πιο φοβερή ώρα της μέρας; Ο αριθμός αυτών των τιποτένιων ανθρώπων που διψούν για εκδίκηση και περισσότερο ο αριθμός των ποταπών εκδικητικών ενεργειών τους, είναι ανυπολόγιστος. Ολόκληρη η ατμόσφαιρα σημαδεύεται αδιάκοπα από τα μεγάλα και τα μικρά βέλη που βγήκαν από την κακία τους, έτσι που σκοτεινιάζουν ο ήλιος και ο ουρανός στη ζωή – όχι μόνο γι' αυτούς, αλλά και για μας τους άλλους, τους υπόλοιπους: πράγμα που είναι πιο σοβαρό από το αν μας έσχιζαν πολύ συχνά το δέρμα και την καρδιά. Τάχα, δεν αρνιόμαστε κάποτε τον ήλιο και τον ουρανό, μόνο και μόνο επειδή δεν τους έχουμε δει από πολύ καιρό; – Λοιπόν: μοναξιά! Γι αυτό και πάλι, μοναξιά!

324.

Η φιλοσοφία των ηθοποιών. Μια αυταπάτη που δημιουργεί την ευτυχία των μεγάλων ηθοποιών, είναι ότι πιστεύουν πως οι ιστορικές προσωπικότητες που υποδύονται ήταν πράγματι στην ίδια κατάσταση πνευματικής ευφορίας που έχουν αυτοί στην παράσταση. Άλλα σ' αυτό το σημείο απατώνται οι κτρά: γιατί η μιμητική και μαντική δύναμή τους που πολύ θα ήθελαν να περάσουν για φωτισμένη ικανότητα, διεισδύει κατευθείαν και αρκετά μακριά για να εξηγήσει τις κυνήσεις, τους τόνους της φωνής και τα βλέμματα, και γενικά, όλα όσα είναι εξωτερικά. Αυτό σημαίνει ότι συλλαμβάνουν τη σκιά της ψυχής ενός μεγάλου ήρωα, ενός πολιτικού άντρα, ενός πολεμιστή, ενός φιλόδοξου, ενός ζηλόφθονου, ενός απελπισμένου, εισχωρούν ως τα κατάβαθμα σχεδόν της ψυχής του, αλλά όχι ως το πνεύμα του αντικειμένου τους. Θα ήταν εδώ στ' αλήθεια, μια ωραία ανακάλυψη, αν ήταν αρκετός ο προφητικός ηθοποιός, αντί του στοχαστή του γνώστη, του ειδήμονα, για να φωτίσει την ίδια την ουσία μιας οποιασδήποτε ηθικής κατά-

στασης! Ας μην ξεχνούμε ποτέ λοιπόν κάθε φορά που ακούγονται τέτοιοι κομπασμοί, ότι ο ηθοποιός είναι μόνο ένας ιδανικός πίθηκος και τόσο πίθηκος ώστε δεν μπορεί να πιστεύει ούτε καν στην “ουσία” και στο “ουσιώδες”: όλα είναι γι' αυτόν παιχνίδι, τονισμός φωνής, στάση, σκηνή, παρασκήνια και κοινό.

325.

Να ζούμε παράμερα και να έχουμε πίστη. Το μέσο για να γίνει κανείς ο προφήτης και θαυματοποιός της εποχής του εξακολουθεί να είναι σήμερα το ίδιο που ήταν άλλοτε: πρέπει να ζει παράμερα, με λίγες γνωριμίες, με μερικές ιδέες και πολλή αλαζονεία, – στο τέλος φαντάζεται ότι η ανθρωπότητα δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αυτόν επειδή είναι απόλυτα φανερό ότι εμείς μπορούμε να κάνουμε χωρίς αυτή. Από τη στιγμή που καταλαμβάνεται κανείς απ' αυτή την πεποίθηση, βρίσκει και την πίστη. Τελειώνουμε με μια συμβουλή σ' αυτόν που θα μπορούσε να τη χρειάζεται (την έδωσε στον Βέσλεϋ ο Μπέλερ, ο πνευματικός του δάσκαλος): “Κήρυσσε την πίστη ώσπου να την αποκτήσεις, μετά θα την κηρύσσεις επειδή θα την έχεις!” –

326.

Να γνωρίζεις τις περιστάσεις σου. Μπορούμε να αξιολογήσουμε τις δυνάμεις μας, αλλά όχι τη δύναμή μας. Όχι μόνο μας τη δείχνουν και μας την κλέβουν οι περιστάσεις διαδοχικά, αλλά οι ίδιες οι περιστάσεις τη μεγαλώνουν και τη μικραίνουν. Πρέπει να θεωρούμε τον εαυτό μας ως ευμετάβλητο μεγαλείο που η παραγωγική του ικανότητα μπορεί, σε ευνοϊκές συνθήκες, να φτάσει ως τον ψηλότερο βαθμό: πρέπει λοιπόν

να σκεφτόμαστε πάνω στις περιστάσεις και να τις παρατηρούμε γεμάτοι ζήλο.

327.

Ένας μύθος. Τον Δον Ζουάν της γνώσης: κανένας φιλόσοφος, κανένας ποιητής δεν τον έχει ανακαλύψει ακόμη. Του λείπει η αγάπη για τα πράγματα που ανακαλύπτει, αλλά έχει το πνεύμα και τη διάθεση να απολαμβάνει το κυνήγι και τις δολοπλοκίες της γνώσης – που ακολουθεί ως τα πιο ψηλά και τα πιο μακρινά αστέρια! – ώσπου στο τέλος δεν θα του μείνει τίποτα πια για να κυνηγήσει, εκτός από το τελείως ο δυνηρό στοιχείο της γνώσης, όπως ο μέθυσος που καταλήγει να πίνει αψέντι και νιτρικό οξύ. Γι αυτό στο τέλος επιθυμεί την κόλαση, – είναι η ύστατη γνώση που τον γοητεύει. Ίσως κι αυτή να τον απογοητεύει όπως όλα όσα του είναι γνωστά! Τότε, πρέπει να σταματήσει για μια αιωνιότητα, καθηλωμένος στην απογοήτευση και έχοντας γίνει ο ίδιος φιλοξενούμενος της πέτρας, θα επιθυμεί ένα δείπνο της γνώσης, αυτό το δείπνο που ποτέ πια δεν θα του προσφέρουν!– Γιατί ολόκληρος ο κόσμος των πραγμάτων δεν θα βρει πια ούτε μια μπουκιά για να δώσει σ' αυτό τον πεινασμένο.

328.

Αυτό που μας αφήνουν να μαντέψουμε οι ιδεαλιστικές θεωρίες. Βρίσκουμε πιο σίγουρα τις ιδεαλιστικές θεωρίες στους αποφασισμένους πρακτικούς ανθρώπους. Γιατί αυτοί έχουν ανάγκη από την ακτινοβολία αυτών των θεωριών για την υπόληψή τους. Κυριεύονται απ' αυτή με τα ένστικτά τους και δεν αισθάνονται καμία υποκρισία: ακριβώς όπως ένας Άγγλος δεν νιώθει υποκριτής με τον χριστιανισμό του και με την κυρια-

κάτικη αγιοποίησή του. Αντίθετα: οι θεωρητικές φύσεις που πρέπει να φυλάγονται από κάθε είδος αυτοσχεδιασμού και που φοβούνται τη φήμη της ονειροπόλησης, αρκούνται μόνο στις σκληρές, πραγματιστικές θεωρίες: επιδίδονται σ' αυτές με την ίδια ενστικτώδη ανάγκη και δίχως να χάνουν μ' αυτό τη χρηστότητά τους.

329.

Οι συκοφάντες της ευθυμίας. Πολύ πληγωμένοι απ' τη ζωή άνθρωποι θεωρούν ύποπτη κάθε ευθυμία, σαν να είναι πάντα αυτή παιδαριώδης και να προδίνει μια έλλειψη λογικού, στο αντίκρισμα των οποίων θα μπορούσε να αισθανθεί κανείς μονάχα οίκτο και συγκίνηση, όπως όταν ένα παιδί, που βρίσκεται κοντά στο θάνατο, χαϊδεύει ακόμα τα παιχνίδια του. Τέτοιοι άνθρωποι βλέπουν κάτω από κάθε τριαντάφυλλο κρυφούς και μυστικούς τάφους: χαρούμενη μουσική, θορύβους, διασκεδάσεις φαίνονται σ' αυτούς σαν αποφασιστική αυταπάτη του βαριά άρρωστου, που θέλει να ρουφήξει για μια στιγμή ακόμα το μεθύσι της ζωής. Όμως, αυτή η κρίση για την ευθυμία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η διάθλαση ακτίνων στο σκοτεινό βυθό της κόπωσης και της αρρώστιας: είναι κάτι συγκινητικό, μη λογικό, ακόμη και παιδαριώδες, που προκαλεί οίκτο, ωστόσο προέρχεται απ' εκείνη τη δεύτερη παιδική ηλικία, που ακολουθεί τα γεράματα και προηγείται απ' τον θάνατο.

330.

Όχι ακόμη αρκετό! Δεν αρκεί να αποδείξουμε ένα πράγμα, πρέπει και να προτρέψουμε ή να ανυψώσουμε τους ανθρώπους ως αυτό. Να γιατί ο ειδήμονας πρέπει να μάθει να λέει τη σοφία του: και συχνά, με τρόπο ώστε να ηχεί σαν τρέλα!

331.

Το δίκαιο και το σύνορο. Ο ασκητισμός είναι η κατάλληλη νοοτροπία γι' αυτούς που επιθυμούν να εξολοθρεύσουν τα σαρκικά τους ένστικτα, επειδή αυτά τα ένστικτα είναι άγρια θηρία. Άλλα γι' αυτούς μόνο!

332.

Το πομπώδες ύφος. Ένας καλλιτέχνης δεν μπορεί να διοχετεύσει στο έργο του τα ανώτερα αισθήματά του, για να ανακουφιστεί μ' αυτό τον τρόπο, αλλά εκείνος που θέλει, αντίθετα, να εκδηλώσει το αίσθημά του της εξύψωσης, γίνεται στομφώδης και το ύφος του είναι το παραφουσκωμένο ύφος.

333.

“Ανθρωπισμός”. Δεν θεωρούμε τα ζώα ως ηθικά όντα. Άλλα νομίζετε λοιπόν ότι τα ζώα σας θεωρούν εσάς ηθικά όντα; – Ένα ζώο που ήξερε να μιλά είπε: “Ο ανθρωπισμός αν μη τι άλλο, είναι μια προκατάληψη από την οποία εμείς τα ζώα δεν υποφέρουμε”.

334.

Ο ελεήμων άνθρωπος. Ο ελεήμων άνθρωπος ικανοποιεί μια πνευματική του ανάγκη κάνοντας το καλό. Όσο πιο σφοδρή είναι αυτή η ανάγκη, τόσο λιγότερο αυτός έρχεται στη θέση του άλλου τον οποίο βοηθά και που του χρησιμεύει για να ικανοποιήσει αυτή την ανάγκη. Γίνεται τότε σκληρός και μάλιστα άγριος σε ορισμένες περιπτώσεις. (Η εβραϊκή ευεργεσία

και φιλευσπλαχνία έχουν τέτοια φήμη: Εξέρουμε ότι είναι λίγο πιο βίαιες απ' όσο εκείνες των άλλων λαών.)

335.

Για να θεωρήσουμε την αγάπη ως αγάπη. Έχουμε ανάγκη να είμαστε ειλικρινείς απέναντι στους ίδιους τους εαυτούς μας και να τους γνωρίζουμε καλά για να είμαστε σε θέση να ασκούμε στους άλλους εκείνη την ευμενή υποκρισία που αποκαλούμε αγάπη και καλοσύνη.

336.

Για τι είμαστε ικανοί; Κάποιος τυραννιόταν όλη τη μέρα από τον κακό και απείθαρχο γιο του, τόσο πολύ που τον σκότωσε το βράδυ και είπε στην υπόλοιπη οικογένεια, με ένα στεναγμό ανακούφισης: “Επιτέλους, τώρα μπορούμε να κοιμηθούμε ήσυχοι!” Ξέρουμε τάχα πού θα μπορούσαν να μας σπρώξουν οι περιστάσεις;

337.

“Φυσικός”. Το να είναι φυσικός, τουλάχιστον στα σφάλματά του, είναι ίσως το τελευταίο εγκώμιο που μπορεί κανείς να κάνει σε ένα επιτηδευμένο καλλιτέχνη, ηθοποιό ή ψευτοκαλλιτέχνη σε οτιδήποτε άλλο. Γι αυτό μια τέτοια ύπαρξη θα δίνει πάντα αναίσχυντη ελευθερία στα λάθη της.

338.

17 **Αντιστάθμισμα της συνείδησης.** Αυτός ο άνθρωπος μπο-

ρεί να είναι η συνείδηση εκείνου του άλλου ανθρώπου, κι αυτό είναι σημαντικό κυρίως όταν ο άλλος δεν έχει καθόλου συνείδηση.

339.

Μεταμόρφωση των καθηκόντων. Όταν τα καθήκοντα παύουν να είναι μια δύσκολη εκπλήρωση, όταν μετά από μακρά άσκηση, μετατρέπονται σε ευχάριστες ροπές και σε ανάγκες, στα δικαιώματα των άλλων με τα οποία σχετίζονται τα καθήκοντά μας, τότε οι κλίσεις μας γίνονται κάτι άλλο: εννοώ γίνονται η ευκαιρία για ευχάριστα αισθήματα για μας. Από τότε, ο “άλλος” χάρη στα δικαιώματά του, γίνεται αξιαγάπητος (αντί να είναι μόνο αξιοσέβαστος ή τρομερός, όπως πριν). Επιζητούμε την τέρψη μας όταν αναγνωρίζουμε και συντηρούμε το πεδίο της δύναμής του. Όταν οι ησυχαστές δεν ένιωθαν πια το βάρος του χριστιανισμού τους και δεν εύρισκαν πια χαρά παρά μόνο στον Θεό, πήραν για έμβλημά τους: “Τα πάντα για τη δόξα του Θεού!” Άλλωστε, ό,τι κι αν έκαναν μ'αυτή την έννοια, δεν ήταν πια θυσία. Αυτό σήμαινε: “Όλα για την ευχαρίστησή μας!”. Να απαιτούμε να είναι το καθήκον πάντα κάτι λίγο στενόχωρο, όπως κάνει ο Καντ, είναι σα να απαιτούμε να μην μπαίνει ποτέ στις συνήθειες και στα έθιμα: σ'αυτή την απαίτηση, υπάρχει ένα μικρό κατάλοιπο ασκητικής σκληρότητας.

340.

Το έκδηλο είναι εναντίον του ιστορικού. Είναι κάτι απόλυτα αποδειγμένο το ότι οι άνθρωποι βγαίνουν από την κοιλιά της μητέρας τους: παρόλα αυτά, τα παιδιά που μεγάλωσαν και βρίσκονται πλάι στη μητέρα τους κάνουν αυτή την υπόθεση να φαίνεται πολύ παράλογη: τα φαινόμενα στρέφονται εναντίον της.

341.

Το πλεονέκτημα της παραγνώρισης. Κάποιος έλεγε ότι στα παιδικά του χρόνια, ένιωθε τόση περιφρόνηση για τις αλλόκοτες ιδιοτροπίες και τις φιλαρέσκειες της μελαγχολικής ιδιοσυγκρασίας που αγνοούσε ως τη μισή ζωή του ποια ήταν η δική του ιδιοσυγκρασία: ήταν ακριβώς μια μελαγχολική ιδιοσυγκρασία. Δήλωσε τότε πως αυτή ήταν η καλύτερη άγνοια απ'όλες.

342.

Να μην συγχέουμε. Μάλιστα! Εξετάζει τα πράγματα απ'όλες τις πλευρές τους κι εσείς θαρρείτε ότι είναι πραγματικός ερευνητής της γνώσης. Άλλα αυτός θέλει μόνο να κατεβάσει την τιμή – να αγοράσει θέλει!

343.

Δήθεν ηθικός. Δεν θέλετε ποτέ να είστε δυσαρεστημένοι με τον εαυτό σας, ποτέ να υποφέρετε εξαιτίας του ίδιου του εαυτού σας, – και αυτό το ονομάζετε ηθική σας τάση. Άλλα ένα είναι βέβαιο, ότι εσείς δεν θα κάνετε ποτέ το ταξίδι γύρω από τον κόσμο (που είστε εσείς οι ίδιοι) και θα μείνετε μέσα στον εαυτό σας, κάτι τυχαίο, ένας βώλος γης πάνω σε ένα βώλο γης. Πιστεύετε λοιπόν ότι εμείς που έχουμε άλλη πίστη, εκθέτουμε τους εαυτούς μας από καθαρή τρέλα στο ταξίδι των δικών μας ερήμων και βάλτων, και των χιονισμένων βουνοκορφών, ότι διαλέξαμε ευχαρίστως τους πόνους και την αηδία όπως οι συστηματικοί αναχωρητές;

344.

Η λεπτότητα στην περιφρόνηση. Αν ο Όμηρος, όπως λένε, κοιμόταν καμιά φορά, ήταν ωστόσο πιο σοφός από όλους τους καλλιτέχνες της άγρυπνης φιλοδοξίας. Πρέπει να αφήνουμε τους θαυμαστές μας να ανασάίνουν μετατρέποντάς τους από καιρό σε καιρό, σε επικριτές. Γιατί κανείς δεν αντέχει μια ακατάπαυστη, λαμπερή και ανελειπτή καλοσύνη. Και αντί να φέρει ευνοϊκά αποτελέσματα ένα τέτοιος αριστοτέχνης, καθίσταται δήμιος που προκαλεί το μίσος, μόλις τον βλέπουμε.

345.

Η ευτυχία μας δεν αποτελεί επιχείρημα υπέρ ή κατά. Πολλοί άνθρωποι είναι ικανοί μόνο για ελάχιστη ευτυχία: τούτο δεν είναι επιχείρημα για να καταφερόμαστε ενάντια στη λογική τους που δεν μπορεί να τους δώσει περισσότερη ευτυχία, όπως δεν είναι επιχείρημα κατά της ιατρικής το ότι ορισμένοι άνθρωποι είναι ανίατοι και άλλοι πάντα φιλάσθενοι. Μακάρι να είχε ο καθένας την τύχη να βρει εκείνη την αντίληψη για τη ζωή που τον κάνει να πραγματοποιεί τον υψηλότερο βαθμό ευτυχίας: αυτό δεν θα μπορούσε να εμποδίσει τη ζωή του να είναι αξιοθρήνητη και λίγο άξια για φθόνο.

346.

Οι εχθροί των γυναικών. “Η γυναίκα είναι εχθρός μας” – αυτός που όντας άντρας μιλά έτσι σε άντρες, αυτός βάζει να μιλά το αδάμαστο ένοστικτό του που, όχι μόνο μισεί τον εαυτό του αλλά ακόμη και τα μέσα του.

347.

Η σχολή του ρήτορα. Όταν μένει κανείς σιωπηλός για ένα ολόκληρο χρόνο, ξεσυνηθίζει τη φλυαρία και μαθαίνει την ομιλία. Οι Πυθαγόρειοι ήταν οι καλύτεροι πολιτικοί άντρες της εποχής τους.

348.

Το αίσθημα της δύναμης. Ας διακρίνουμε καλά: αυτός που θέλει να κατακτήσει το αίσθημα της δύναμης, χρησιμοποιεί όλα τα μέσα και δεν περιφρονεί τίποτα απ' αυτά που μπορούν να θρέψουν αυτό το αίσθημα. Άλλα εκείνος που το κατέχει ήδη, έχει γίνει πολύ δύσκολος και επιλεκτικός στα γούστα του. Είναι σπάνιο να τον ικανοποιεί κάτι ακόμη.

349.

Όχι τόσο σπουδαίο όσο αυτό. Όταν παρευρίσκεται κανείς σε μια σκηνή θανάτου, του γεννιέται φυσιολογικά μια ιδέα που την πνίγει μέσα του με ένα ψεύτικο αίσθημα ευπρέπειας: σκέφτεται ότι το φαινόμενο του θανάτου είναι λιγότερο σημαντικό απ' όσο ισχυρίζεται η γενική ευλάβεια, και ότι ο ετοιμοθάνατος έχασε προφανώς στη ζωή του πολύ πιο ουσιαστικά πράγματα απ' αυτό που πρόκειται να χάσει τώρα. Εδώ, το τέλος ασφαλώς δεν είναι ο σκοπός.

350.

Πώς υπόσχεται κανείς καλύτερα. Όταν κάποιος δίνει μια υπόσχεση, δεν είναι τα λόγια που υπόσχεται αλλά αυτό που εκφράζει πίσω από τα λόγια. Οι λέξεις μάλιστα αποδυναμώ-

νουν μια υπόσχεση εκτονώνοντας και φθείροντας μια δύναμη που είναι μέρος της δύναμης που υπόσχεται. Δώστε λοιπόν τα χέρια και βάλτε το δάχτυλο στο στόμα, –έτσι κάνετε πιο σίγουρους τους όρκους σας.

351.

Συνηθισμένη παρανόηση. Παρατηρεί κανείς ότι ο ένας επιδίδεται στη συζήτηση στήνοντας μια παγίδα στην οποία πέφτει ο άλλος, όχι από κακία, όπως θα πίστευε κανείς, αλλά από την ευχαριστηση που του προξενεί η ίδια η πανουργία του. Άλλοι πάλι ετοιμάζουν το αστείο που θα κάνει κάποιος άλλος ή μπερδεύουν το νήμα για να φτιάξει ο άλλος τον κόμπο: όχι καλοπροαιρετά όπως θα πίστευε κανείς, αλλά από κακία και από περιφρόνηση των χοντροκομμένων πνευμάτων.

352.

Κέντρο. Αυτό το αίσθημα “είμαι το κέντρο του κόσμου!” παρουσιάζεται πολύ έντονα, όταν κανείς κυριεύεται ξαφνικά από ντροπή. Τότε, νιώθει σαν παραζαλισμένος ανάμεσα σε ύφαλους, και αισθάνεται τυφλωμένος από ένα πελώριο μάτι που κοιτάζει απ’ όλες τις πλευρές εμάς και μέσα από μας.

353.

Ελευθερία του λόγου. “Πρέπει να λέγεται η αλήθεια, ακόμη και αν συντριβεί ο κόσμος σε χιλιάδες κομμάτια!” – αυτό κραυγάζει με ολάνοιχτο στόμα ο μεγάλος Φίχτε! – Πολύ καλά! Θα έπρεπε πάντως να την κατέχουμε αυτή την αλήθεια! – Άλλα υποστηρίζει ότι καθένας θα έπρεπε να λέει τη γνώμη του, διακινδυνεύοντας να γίνουν τα πάντα άνω-κάτω. Θα μπορούσαμε

όμως να συζητήσουμε κι άλλο γι’ αυτό το θέμα μαζί του.

354.

Θάρρος στον πόνο. Έτσι όπως είμαστε τώρα, μπορούμε να αντέξουμε μια ορισμένη ποσότητα δυσαρέσκειας αφού το στομάχι μας έχει συνηθίσει αυτές τις δύσπεπτες τροφές. Ίσως χωρίς αυτές θα βρίσκαμε ανούσιο το γεύμα της ζωής: και χωρίς την προθυμία να υποφέρουμε, θα αναγκαζόμαστε να αφήσουμε πολλές χαρές να μας ξεφύγουν!

355.

Θαυμαστής. Αυτός που θαυμάζει κάποιον σε σημείο που να τον σταυρώνει, πρέπει να θεωρείται ότι ανήκει στους δήμους της παράταξής του. Μα ας αποφύγουμε να του δώσουμε το χέρι, ακόμη και όταν ανήκουμε κι εμείς σ’ αυτή.

356.

Συνέπεια της ευτυχίας. Η πρώτη συνέπεια της ευτυχίας είναι το αίσθημα της δύναμης: αυτή η συνέπεια θέλει να εκδηλωθεί, είτε απέναντι σ’ εμάς τους ίδιους, είτε απέναντι στους άλλους, είτε ακόμη απέναντι σε ιδέες ή σε φανταστικά όντα. Οι πιο συνηθισμένοι τρόποι αυτής της εκδήλωσης είναι: να κάνουμε δώρα, να κοροϊδεύουμε, να καταστρέφουμε, – και τα τρία αυτά σύμφωνα με το ίδιο βασικό ένστικτο.

357.

Η ηθική των αλογόμυγων. Αυτοί οι ηθικολόγοι που στέρουνται την αγάπη για τη γνώση, που δεν γνωρίζουν παρά μόνο τη χαρά του να κάνεις κακό,—έχουν το πνεύμα και την πλήξη των επαρχιωτών. Η ευχαρίστησή τους, άγρια μα και αξιολύπητη, είναι να παρατηρούν τα δάχτυλα του πλησίον τους και να του παρουσιάζουν απροσδόκητα μια βελόνα έτσι που να τρυπηθεί. Έχουν διατηρήσει κάτι από την κακία των μικρών αγοριών που δεν μπορούν να διασκεδάσουν δίχως να κυνηγούν και να κακοποιούν ένα πλάσμα, ζωντανό ή νεκρό.

358.

Οι λόγοι και ο παραλογισμός τους. Νιώθεις απέχθεια γι' αυτόν και του εκθέτεις άφθονους λόγους γι' αυτή την απέχθεια,— αλλά εγώ πιστεύω μόνο στην απέχθειά σου και όχι στους λόγους σου! Δείχνεις ωραίους τρόπους μπροστά στον ίδιο τον εαυτό σου, παρουσιάζοντας αυτό που γίνεται ενστικτωδώς σε σένα και σε μένα, σαν ένα λογικό συμπέρασμα.

359.

Να επιδοκιμάζεις κάτι. Επιδοκιμάζουμε τον γάμο πρώτο επειδή δεν τον γνωρίζουμε ακόμη, δεύτερο επειδή τον έχουμε συνηθίσει, και τρίτο επειδή τον έχουμε τελέσει,— δηλαδή αυτό γίνεται σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις. Κι όμως, τίποτα δεν έχει αποδειχθεί για την αξία του γάμου, γενικά.

360.

Καθόλου ωφελιμιστές. “Η δύναμη την οποία κακολογούν πολύ, αξίζει περισσότερο από την αδυναμία στην οποία συμβαίνει μόνο κάτι καλό”,— αυτή ήταν η νοοτροπία των Ελλήνων. Αυτό σημαίνει ότι εκτιμούσαν περισσότερο το αίσθημα της δύναμης από κάθε ωφέλεια ή καλή φήμη.

361.

Να φαίνεσαι άσχημος. Η εγκράτεια βλέπει τον εαυτό της ως ωραίο. Δεν έχει καμία ευθύνη αν, στα μάτια του ασυγκράτητου, φαίνεται χοντροκομμένη και ανούσια, κατά συνέπεια άσχημη.

362.

Διαφορετικοί στο μίσος. Υπάρχουν ορισμένοι που αρχίζουν να μισούν μόνον όταν αισθάνονται αδύναμοι και κουρασμένοι. Διαφορετικά, είναι καλοί και ανώτεροι. Άλλοι αρχίζουν να μισούν μόνον όταν διαβλέπουν τη δυνατότητα της εκδίκησης: διαφορετικά, προφυλάγονται από κάθε κρυφό και φανερό θυμό, και αν έχουν την ευκαιρία, τον αντιπαρέρχονται.

363.

Άνθρωποι των συμπτώσεων. Σε κάθε εφεύρεση, είναι η σύμπτωση που δημιουργεί το μεγαλύτερο μέρος, αλλά η πλειοψηφία των ανθρώπων δεν συναντούν αυτή τη σύμπτωση.

364.

Εκλογή του περιβάλλοντος. Ας αποφύγουμε να ζήσουμε σε ένα περιβάλλον όπου δεν μπορούμε ούτε να σωπαίνουμε αξιοπρεπώς ούτε να φανερώνουμε τις καλύτερες σκέψεις μας, έτσι που να μην μας μένει τίποτε άλλο για να ανακοινώσουμε παρά μόνο τα παράπονά μας και τις ανάγκες μας και όλη την ιστορία της αθλιότητάς μας. Σ' αυτή την περίπτωση, νιώθουμε δυσαρεστημένοι με τον εαυτό μας και μ' αυτό το περιβάλλον, και προσθέτουμε ακόμη στην αθλιότητα που γι' αυτή παραπονίσμαστε, την αγανάκτηση που αισθάνεται κανείς όταν είναι πάντα στη θέση του παραπονούμενου. Αντίθετα, πρέπει να ζούμε σε ένα περιβάλλον όπου ντρέπεται κανείς να μιλά για τον εαυτό του και όπου δεν έχει ανάγκη να το κάνει. – Άλλα ποιος θα σκεφτόταν λοιπόν τέτοια πράγματα, μια εκλογή τέτοιων πραγμάτων! Μιλούμε για το “πεπρωμένο” μας, ορθώνουμε το ανάστημά μας και στενάζουμε: “Ο δύστυχος Άτλας είμαι εγώ!”

365.

Ματαιοδοξία. Η ματαιοδοξία είναι ο φόβος μήπως φανούμε πρωτότυποι, είναι συνεπώς έλλειψη περηφάνιας, αλλά όχι αναγκαστικά έλλειψη πρωτοτυπίας.

366.

Η δυστυχία του εγκληματία. Ένας εγκληματίας που το έγκλημά του αποκαλύφτηκε, δεν υποφέρει για το ίδιο το έγκλημά του αλλά είτε από τη ντροπή και την αγανάκτηση που του προκαλεί η ανοησία που έκανε, είτε από τη στέρηση του συνηθισμένου του στοιχείου, και πρέπει να έχει σπάνια λεπτό-

τητα για να κάνει αυτή τη διάκριση. Όλοι αυτοί που έμειναν πολλά χρόνια στις φυλακές ή στα αναμορφωτήρια εκπλήσσονται για το πόσο σπάνια συναντάς εκεί “τύψεις συνείδησης”, δίχως διφορούμενα: αλλά περισσότερο συναντάς τη νοσταλγία για το παλιό, κακό και λατρεμένο έγκλημα.

367.

Να φαίνεται κανείς πάντα ευτυχισμένος. Η φιλοσοφία ήταν υπόθεση της δημόσιας άμιλλας: στην Ελλάδα του τρίτου αιώνα, υπήρχε ένας ορισμένος αριθμός φιλοσόφων που γίνονταν ευτυχισμένοι με την υστεροβούλιά της αγανάκτησης που προκαλούσε η ευτυχία τους σε όσους ζούσαν με άλλες αρχές και είχαν ανησυχίες: αυτοί σκέφτονταν νδ αποκρούσουν εκείνους με την ευτυχία τους, παρά με οποιοδήποτε άλλο πράγμα και πίστευαν ότι, για να φτάσουν σ' αυτό τον σκοπό, τους αρκούσε να φαίνονται πάντα ευτυχισμένοι: αλλά, μ' αυτό τον τρόπο, έπρεπε αναγκαστικά να γίνουν μόνιμα και αληθινά ευτυχισμένοι! Αυτή ήταν, για παράδειγμα, η μοίρα των κυνικών.

368.

Για ποιο λόγο μας παραγνωρίζουν συχνά. Η ηθικότητα της αυξανόμενης νευρικής δύναμης είναι χαρούμενη και διεγερτική. Η ηθικότητα της μειωμένης νευρικής δύναμης, τις βραδινές ώρες ή στους άρρωστους και τους γέρους, σε οδηγεί στην παθητικότητα, στην ηρεμία, στην καρτερία και στη μελαγχολία, και συχνά στις μαύρες σκέψεις. Ανάλογα με το αν κατέχει κανείς τη μία ή την άλλη απ' αυτές τις ηθικότητες, δεν καταλαβαίνει αυτή που μας λείπει και συχνά, σην ερμηνεύει στους άλλους ως ανηθικότητα και αδυναμία.

369.

Για να ανυψώνεται κανείς πάνω από τη μικρότητά του. Να ποια είναι τα περήφανα άτομα που, για να στηρίξουν το αίσθημα της αξιοπρέπειάς τους και της σπουδαιότητάς τους, έχουν πάντα ανάγκη από άλλους ανθρώπους που μπορούν να αποκρούνται και να καταπιέζουν: από εκείνους που η αδυναμία και η δειλία τους επιτρέπουν να κάνει κανείς μπροστά τους ατιμώρητα, λεπτές και θυμωμένες χειρονομίες! – Πρέπει το περιβάλλον τους να είναι αξιοθρήνητο για να μπορούν να υψωθούν μια στιγμή πάνω από τη δική τους εξαθλίωση! – Γι αυτό, υπάρχει κάποιος που χρειάζεται ένα σκύλο, άλλος ένα φίλο και τέλος, σε πολύ σπάνιες πριπτώσεις, κάποιος που χρειάζεται μια ολόκληρη εποχή.

370.

Ως ποιο σημείο αγαπά ο στοχαστής τον εχθρό του. Να μην κρατάς τίποτα μέσα σου ούτε να αποσιωπείς στον ίδιο τον εαυτό σου, κάτι που θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει στις ιδέες σου! Ορκίσου! Αυτό ανήκει στην πρώτη τιμότητα του στοχαστή. Πρέπει κάθε μέρα να κάνεις και την εκστρατεία σου ενάντια στον ίδιο τον εαυτό σου. Μια νίκη ή η κατάληψη ενός οχυρού δεν είναι πια δική σου υπόθεση, αλλά υπόθεση της αλήθειας, – όμως ούτε η ήπτα σου δεν είναι πια δική σου υπόθεση!

371.

Το κακό της δύναμης. Πρέπει να θεωρούμε τη βιαιότητα που προκύπτει από το πάθος, για παράδειγμα από την οργή, ως κάτι φυσιολογικό, ως προσπάθεια για να αποφύγουμε μια

κρίση δύσπνοιας που μας απειλεί. Οι αναρίθμητες πράξεις της έπαρσης που εκδηλώνονται σε άλλα πρόσωπα, ήταν τα παράγωγα των απότομων συμφορήσεων μέσα από μια σφοδρή μυϊκή ενέργεια: και ίσως απ' αυτή την άποψη πρέπει να θεωρηθεί “το κακό της δύναμης”. (Η κακία της δύναμης πληγώνει τους άλλους, χωρίς να το καταλαβαίνουμε, – πρέπει να ξεσπάσει. Η κακία της αδυναμίας θέλει να κάνει κακό και να παρατηρεί τα σημάδια του πόνου.)

372.

Προς τιμή των ειδημόνων. Μόλις κάποιος, που ωστόσο δεν είναι ειδήμονας, παριστάνει τον κριτή, πρέπει να διαμαρτυρηθούμε αμέσως, είτε είναι άντρας είτε γυναίκα. Ο ενθουσιασμός ή η έκσταση μπροστά σε ένα πράγμα ή σε ένα άνθρωπο, δεν είναι τεκμήρια: ούτε η απέχθεια και το μίσος γι' αυτά.

373.

Αποκαλυπτική μομφή. “Δεν γνωρίζει τους ανθρώπους” – αυτό σημαίνει στη γλώσσα των μεν: “Δεν γνωρίζει τη μικρότητα”, και στη γλώσσα των δε: “Δεν γνωρίζει το εξαιρετικό και γνωρίζει πολύ καλά τη μικρότητα.”

374.

Η αξία της θυσίας. Όσο περισσότερο αμφισβητούμε στα κράτη και στους ηγεμόνες το δικαίωμα να θυσιάζουν το άτομο (με τον τρόπο που απονέμουν τη δικαιοσύνη, με την υποχρέωση της στρατιωτικής θητείας, κλπ.), τόσο περισσότερο ανεβαίνει η αξία της θυσίας καθεαυτής.

375.

Να μιλήσουμε πολύ καθαρά. Υπάρχουν πολλοί λόγοι για να αρθρώνεις καθαρά τα λόγια σου: από τη μια πλευρά, επειδή νιώθεις δυσπιστία απέναντι στον ίδιο τον εαυτό σου για τη χρήση μιας νέας γλώσσας που δεν έχει ακόμη διαδοθεί, κι από την άλλη πλευρά, επίσης από δυσπιστία απέναντι στους άλλους, εξαιτίας της ανοησίας τους ή της βραδύτητάς τους να κατανοήσουν αυτά που λες. Το ίδιο συμβαίνει με τα πνευματικά πράγματα: η ανακοίνωσή μας είναι μερικές φορές πολύ ακριβής, πολύ επίπονη, επειδή, αν ήταν διαφορετικά, αυτοί με τους οποίους επικοινωνούμε, δεν θα μας καταλάβαιναν.

376.

Το να κοιμάσαι πολύ. Τι να κάνεις για να παρακινήσεις τον εαυτό σου όταν είσαι κουρασμένος και έχεις βαρεθεί κι αυτό τον εαυτό σου; Ο ένας συστήνει τη χαρτοπαιξία, ο άλλος τον χριστιανισμό, ο τρίτος την ηλεκτρολογία. Άλλα το καλύτερο, μελαγχολικέ φίλε, είναι να κοιμάσαι ακόμη πιο πολύ, κυριολεκτικά και μεταφορικά! Έτσι στο τέλος θα έχεις πάλι το πρωί σου! Το κορύφωμα της σοφίας στη ζωή, είναι να ξέρεις να παρεμβάλεις εγκαίρως τον ύπνο σε όλες τις μορφές του.

377.

Αυτό που πρέπει να συμπεραίνουμε από ένα φανταστικό ιδανικό. Εκεί όπου βρίσκονται οι αδυναμίες μας πλανιούνται και οι εξάρσεις μας. Η ενθουσιώδης πρόταση “αγαπάτε τους εχθρούς σας!” επινοήθηκε ασφαλώς από τους Εβραίους, τους καλύτερους μισάνθρωπους που υπήρξαν ποτέ, και η ωραιότερη

εξύμνηση της αγνότητας περιγράφηκε από εκείνους που στα νιάτα τους, έζησαν ακόλαστα και ρυπαρά.

378.

Καθαρό χέρι και καθαρός τοίχος. Δεν πρέπει να ζωγραφίζουμε στον τοίχο ούτε τον Θεό ούτε τον διάβολο. Μ' αυτό τον τρόπο, καταστρέφουμε και τον τοίχο μας και όσα βρίκονται γύρω του.

379.

Αληθιφανές και αναληθιφανές. Μια γυναίκα αγαπούσε κρυφά έναν άντρα, τον εξύψωνε πολύ πάνω από τον εαυτό της και έλεγε εκατό φορές μέσα της: “Αν με αγαπούσε ένας τέτοιος άντρας, θα ήταν σαν μια χάρη μπροστά στην οποία θα έπρεπε να γονατίσω στη σκόνη!” Και το ίδιο συνέβη στον άντρα, ακριβώς για την ίδια γυναίκα, και με τη σειρά του, βαθιά μέσα του, επαναλάμβανε τα ίδια λόγια. Όταν τελικά, λύθηκε η γλώσσα και των δύο, και κατόρθωσαν να πουν αυτό που έκρυβαν βαθιά στην καρδιά τους, σημειώθηκε μια σιωπή και ένας δισταγμός. Κατόπιν, η γυναίκα είπε με ψυχρή φωνή: “Μα είναι ολοφάνερο ότι δεν είμαστε ούτε ο ένας ούτε ο άλλος αυτό που αγαπήσαμε! Αν είσαι αυτό που λες, και δεν είσαι κάτι περισσότερο, τότε άδικα ταπεινώθηκα για την αγάπη σου. Με παραπλάνησε ένας δαιμόνας, όπως και σένα.”

Αυτή η τόσο αληθιφανής ιστορία δεν συμβαίνει ποτέ, γιατί;

380.

Δοκιμασμένη συμβουλή. Από όλα τα μέσα παρηγοριάς κανένα δεν είναι τόσο αποτελεσματικό γι' αυτόν που το χρειάζε-

ται όσο η διαβεβαίωση ότι, στην περίπτωσή του, δεν υπάρχει παρηγοριά. Εδώ υπάρχει γι' αυτόν μια τέτοια τιμητική διάκριση που, δίχως να καθυστερήσει, σηκώνει το κεφάλι ψηλά.

381.

Να γνωρίζουμε τις ιδιομορφίες μας. Ξεχνούμε ότι συχνά στα μάτια των ξένων που μας βλέπουν για πρώτη φορά, είμαστε κάτι τελείως διαφορετικό απ' αυτό που νομίζουμε εμείς για τον εαυτό μας: δεν βλέπουμε συνήθως τίποτα άλλο από μια ιδιομορφία που γίνεται φανερή και καθορίζει την εντύπωση. Έτσι και ο πιο φιλήσυχος και ο πιο λογικός άνθρωπος, αυτός που έχει ένα μεγάλο μουστάκι, μπορεί να κάθεται κάπως στη σκιά του, και να κάθεται εντελώς ήσυχα, – τα συνηθισμένα μάτια βλέπουν σ' αυτόν το συμπλήρωμα ενός μεγάλου μουστακού, δηλαδή: ένα χαρακτήρα στρατιωτικό που παραφέρεται εύκολα και μπορεί να φτάσει ως τη βιαιότητα – και μπροστά του συμπεριφέρεται κανείς με ανάλογο τρόπο.

382.

Κηπουρός και κήπος. Οι υγρές και μελαγχολικές μέρες, η μοναξιά, τα λόγια δίχως αγάπη που μας απευθύνουν, γεννούν συμπεράσματα όμοια με τα μανιτάρια: τα βλέπουμε να προβάλουν μπροστά μας, ένα πρωί, δίχως να ξέρουμε από πού έρχονται και μας κοιτάζουν, λυπημένα και σκυθρωπά. Αλλιμονο στον στοχαστή που δεν είναι ο κηπουρός, αλλά μόνο το έδαφος των φυτών του.

383.

Η κωμωδία του οίκτου. Όποιο μέρος κι αν παίρνουμε στη ζωή ενός δυστυχισμένου, μπροστά του παίζουμε πάντα μια μικρή κωμωδία: δεν λέμε πολλά απ' αυτά που σκεφτόμαστε και πώς τα σκεφτόμαστε, με την επιφύλαξη του γιατρού στο κρεβάτι ενός άρρωστου που κινδυνεύει να πεθάνει.

384.

Μοναδικοί άγιοι. Υπάρχουν άνθρωποι μικρόψυχοι που έχουν κακή γνώμη για το καλύτερο έργο τους και που φτάνουν στο σημείο να το παρουσιάσουν άσχημα στο κοινό: αλλά από ένα είδος εκδίκησης, έχουν εξίσου κακή γνώμη για τη συμπάθεια των άλλων και δεν πιστεύουν καθόλου στη συμπάθεια. Ντρέπονται να δειξουν ότι παρασύρονται από τον ίδιο τον εαυτό τους, και δίνουν την επίμονη εντύπωση πιως ευχαριστιούνται όταν γίνονται γελοιοί.– Πρόκειται για ψυχικές καταστάσεις που ανήκουν στους μελαγχολικούς καλλιτέχνες.

385.

Οι ματαιόδοξοι. Είμαστε όπως τα εκθέματα των καταστημάτων όπου περνούμε τον καιρό μας δείχνοντας, κρύβοντας, προβάλλοντας τις υποτιθέμενες ιδιότητές μας που μας αποδίδουν οι άλλοι – για να εξαπατούμε τους εαυτούς μας.

386.

Οι παθητικοί και οι αφελείς. Είναι ίσως μια πολύ χυδαία συνήθεια να μην αφήνουμε να πηγαίνει χαμένη καμιά ευκαιρία όπου μπορούμε να δείχνουμε το πάθος μας: κι αυτό χάρη στην απόλαυση που νιώθουμε όταν φανταζόμαστε τον θεατή που

χτυπά το στήθος του και αισθάνεται μικρός και αξιοθρήνητος. Κατά συνέπεια, μπορεί να είναι και σημάδι γενναιοψυχίας να χλευάζουμε τις παράφορες καταστάσεις και να τις αντιμετωπίζουμε με απρέπεια. Η παλιά αριστοκρατική πολεμική τάξη της Γαλλίας διέθετε αυτό το είδος διακριτικής τιμής και λεπτότητας.

387.

Πώς σκέφτεται κανείς πριν από το γάμο. Αν δεχτούμε πως εκείνη μ'αγαπά, πόσο θα με ενοχλεί για πάντα! Και αν υποθέσουμε ότι δεν μ'αγαπά, πόσο μεγαλύτερους λόγους θα έχει ακόμη για να με ενοχλεί για πάντα!– Εδώ, πρόκειται για δύο διαφορετικούς τρόπους να γίνεσαι ενοχλητικός: ας παντρευτούμε λοιπόν!

388.

Η δολιότητα στην καλή συνείδηση. Είναι εξαιρετικά δυσάρεστο να γίνεσαι αντικείμενο εκμετάλλευσης στο μικρεμπόριο σε ορισμένες χώρες, για παράδειγμα στο Τυρόλο, απλά επειδή εκτός από την κακή αγορά, αναγκάζεσαι να προσαρμοστείς και στην άσχημη όψη και στην κτηνώδη απληστία του πανούργου έμπορα. Αντίθετα, στη Βενετία, ο απατεώνας απολαμβάνει ολόψυχα τις κατεργαριές που πέτυχε και δεν διάκειται καθόλου εχθρικά απέναντι στον εξαπατημένο. Μάλιστα, είναι απόλυτα διατεθειμένος να του κάνει φιλοφρονήσεις, και προπάντων να αστειευτεί μαζί του, στην περίπτωση που κι αυτός θα το ήθελε.– Με μια λέξη, πρέπει να έχουμε το πνεύμα και την καλή συνείδηση της κατεργαριάς: αυτό συμφιλιώνει σχεδόν τον εξαπατημένο άνθρωπο με τον απατεώνα.

389.

Κάπως πολύ βαρύ. Οι πολύ γενναίοι άνθρωποι που είναι ωστόσο κάπως βαρείς για να φερθούν ευγενικά και αξιαγάπητα, επιδιώκουν αμέσως να απαντήσουν σε ένα φιλοφρόνημα με μια σοβαρή εξυπηρέτηση ή με τη συμβολή της δικής τους δύναμης. Είναι συγκινητικό να βλέπεις πόσο δειλά φέρουν τα χρυσά τους είδη όταν ένας άλλος τους έχει προσφέρει επίχρυσες δεκάρες.

390.

Να κρύβουμε το πνεύμα μας. Όταν συλλάβουμε κάποιον να κρύβει το πνεύμα του μπροστά μας, τον θεωρούμε ως κακό: πολύ περισσότερο, αν υποψιαστούμε ότι τον έσπρωξαν σ'αυτό η φιλοφροσύνη και η ευμένεια.

391.

Η κακή στιγμή. Οι ζωηρές φύσεις δεν λένε ψέματα παρά μόνο για μια στιγμή: μετά λένε ψέματα μόνο στον εαυτό τους, και παραμένουν πεπεισμένες και τίμιες.

392.

Συνθήκες της ευγένειας. Η ευγένεια είναι ένα πολύ ωραίο πράγμα, και στ'αλήθεια, μια από τις τέσσερις πρώτιστες αρετές (αν και αυτή είναι η τελευταία): αλλά για να μην γινόμαστε ενοχλητικοί ο ένας στον άλλον εξ αιτίας της, πρέπει ακριβώς αυτός με τον οποίο ερχόμαστε σε επαφή, να έχει μια απόχρωση ευγένειας περισσότερο ή λιγότερο από μας,– διαφορετικά θα καταλήξουμε να καθηλωθούμε σε ένα σημείο, επειδή το βάλσαμο δεν γιατρεύει μόνο, αλλά κολλάει γερά.

393.

Επικίνδυνες αρετές. “Δεν ξεχνά τίποτα, αλλά συγχωρεί τα πάντα”. – Τότε, θα γίνει διπλά μισητός, επειδή προκαλεί διπλή ντροπή, αφενός με τη μνήμη του και αφετέρου με τη γενναιοψυχία του.

394.

Δίχως ματαιοδοξία. Οι παθιασμένοι άνθρωποι σκέφτονται ελάχιστα αυτό που σκέφτονται οι άλλοι. Η κατάστασή τους τους υψώνει πάνω από τη ματαιοδοξία.

395.

Η θεωρία. Στον ένα στοχαστή η θεωρητική κατάσταση που είναι γνώρισμα των στοχαστών ακολουθεί πάντα την κατάσταση του φόβου, στον άλλο πάντα την κατάσταση της επιθυμίας. Στον πρώτο, η θεώρηση συνδέεται λοιπόν με το αίσθημα της ασφάλειας, στον δεύτερο με το αίσθημα του κορεσμού – κι αυτό σημαίνει ότι ο ένας είναι διατεθειμένος για ασφάλεια, ενώ ο άλλος μένει αηδιασμένος από κορεσμό και ουδέτερος.

396.

Στο κυνήγι. Ο ένας ρίχνεται στο κυνήγι για να συλλάβει ευχάριστες αλήθειες, ο άλλος αλήθειες – δυσάρεστες. Μα και ο πρώτος απολαμβάνει περισσότερο το κυνήγι απ' όσο τη λεία του.

397.

Παιδεία. Η παιδεία είναι μια συνέχιση της αναπαραγωγής και συχνά, ένα είδος ύστατης ανακούφισής της.

398.

Από τι αναγνωρίζουμε τους πιο σθεναρούς. Από τα δύο πρόσωπα που παλεύουν μαζί ή μάλλον που αγαπιούνται ή αλληλοθαυμάζονται, το πιο σθεναρό είναι εκείνο που παίρνει πάντα τη λιγότερο βολική θέση.

399.

Να υπερασπίζεσαι τον εαυτό σου. Ορισμένοι άνθρωποι έχουν απόλυτα το δικαίωμα να ενεργούν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο. Άλλα όταν θέλουν να υπερασπίσουν τις πράξεις τους, δεν πιστεύει πια κανείς ότι είναι έτσι → και έχει άδικο.

400.

Ηθική εξασθένηση. Υπάρχουν τρυφερές ηθικές κρίσεις που ντρέπονται για την καθεμιά επιτυχία τους και έχουν τύψεις για όλες τις επιτυχίες.

401.

Επικίνδυνη λήθη. Αρχίζουμε να ξεμαθαίνουμε την αγάπη για τους άλλους και στο τέλος, δεν βρίσκουμε πια τίποτα στον εαυτό μας που να είναι άξιο να αγαπηθεί.

402.

Μια ανεκτικότητα όπως μια άλλη. “Να μένεις για ένα λεπτό σε αναμμένα κάρβουνα και να καίγεσαι λίγο, – αυτό έχει λίγη σημασία για τους ανθρώπους και για τα κάρβουνα! Αυτή

η μικρή πικρία και αυτή η μικρή κακουχία μας επιτρέπουν να αισθανθούμε τελικά πόσο γλυκιά και τρυφερή είναι η καρδιά.” – Ναι! Έτσι κρίνετε, εσείς οι λάτρεις της ζωής! Εσείς οι εξαίσιοι ανθρωποφάγοι!

403.

Διάφορες περηφάνιες. Οι γυναίκες χάνουν το χρώμα τους στην ιδέα ότι ο αγαπημένος τους θα μπορούσε να είναι ανάξιός τους. Οι άντρες πάλι χλομιάζουν όταν σκεφτούν ότι θα μπορούσαν να μην είναι άξιοι για τις αγαπημένες τους. Πρόκειται εδώ για τέλειες γυναίκες, για ολοκληρωμένους άντρες. Τέτοιοι άντρες που έχουν συνήθως, εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και το αίσθημα της δύναμης, νιώθουν στην κατάσταση του πάθους δειλία και ένα είδος αμφιβολίας για τον εαυτό τους. Τέτοιες γυναίκες όμως θεωρούνται πάντα ως αδύνατα όντα, έτοιμα να εγκαταλειφθούν, αλλά μέσα στην ύψιστη έξαρση του πάθους, έχουν την περηφάνια τους και το αίσθημα της δύναμής τους, – που ρωτά: ποιος λοιπόν είναι άξιος για μένα;

404.

Σε ποιον αποδίδουν σπάνια δίκαιο. Πολλοί άνθρωποι δεν μπορούν να ενθουσιαστούν για κάτι καλό και σπουδαίο δίχως να διαπράξουν από τη μια ή από την άλλη πλευρά, ένα βαρύ αδίκημα: αυτή είναι η δική τους μορφή ηθικότητας.

405.

Πολυτέλεια. Η κλίση προς την πολυτέλεια διαπερνά σε βάθος έναν άνθρωπο: αποκαλύπτει ότι η ψυχή του κολυμπά πιο ευχάριστα στα κύματα της αφθονίας και της υπερβολής.

406.
Να αποθανατίζεις. Αυτός που θέλει να σκοτώσει τον αντίπαλό του ας σκεφτεί μήπως μ' αυτό τον τρόπο τον διαιωνίζει στην ψυχή του.

407.

Ενάντια στον χαρακτήρα μας. Όταν η αλήθεια που έχουμε να πούμε αντιτίθεται στον χαρακτήρα μας – όπως συμβαίνει συχνά –, συμπεριφερόμαστε σα να μην ξέραμε να πούμε ψέματα, και ξυπνούμε τη δυσπιστία.

408.

Πού χρειάζεται πολλή γλυκύτητα. Ορισμένοι χαρακτήρες έχουν μόνο την επιλογή να είναι είτε φανεροί κακούργοι είτε κρυφοί αχθοφόροι του σταυρού.

409.

Αρρώστια. Με τη λέξη αρρώστια, πρέπει να εννοούμε την πρώιμη γήρανση, την ασχήμια και τις απαισιόδοξες κρίσεις: δηλαδή τρία πράγματα που συμβαδίζουν.

410.

Οι φοβισμένες υπάρξεις. Είναι ακριβώς οι αδέξιες και φοβισμένες υπάρξεις που γίνονται εύκολα εγκληματίες. Δεν καταλαβαίνουν τη μικρή υπεράσπιση που είναι ανάλογη με τον σκοπό ή την εκδίκηση. Επειδή τους λείπει το πνεύμα και η ετοι-

μότητα πνεύματος, το μίσος τους δεν γνωρίζει άλλη διέξοδο από την εξόντωση.

411.

Δίχως μίσος. Θέλεις να εγκαταλείψεις το πάθος σου! Κάνε το, αλλά κάνε το δίχως μίσος εναντίον του! Άλλιώς, θα αποκτήσεις ένα δευτερο πάθος.— Η ψυχή του χριστιανού που είναι λυτρωμένη από την αμαρτία, καταστρέφεται συνήθως αργότερα με το μίσος ενάντια στην αμαρτία. Κοιτάξτε τα πρόσωπα των μεγάλων χριστιανών! Είναι τα πρόσωπα των μεγάλων μισανθρώπων.

412.

Πνευματώδης και στενόμυαλος. Δεν ξέρει να εκτιμά τίποτα πέρα από τον εαυτό του. Και όταν θέλει να εκτιμήσει άλλους ανθρώπους, πρέπει πάντα να αρχίσει να τους μεταμορφώνει μέσα του. Σ'αυτό είναι πραγματικά πνευματώδης.

413.

Οι ιδιωτικοί και οι δημόσιοι κατήγοροι. Κοιτάξτε καλά τον καθένα απ' αυτούς που κατηγορούν και ανακρίνουν, – αποκαλύπτουν εδώ τον χαρακτήρα τους: μάλιστα, δεν είναι καθόλου σπάνιο να είναι ο χαρακτήρας τους χειρότερος από αυτόν του θύματος του οποίου το έγκλημα καταδιώκουν. Ο κατήγορος από αφέλεια νομίζει πως ο αντίπαλος ενός κακουργήματος και ενός κακούργου πρέπει να έχει από τη φύση του καλό χαρακτήρα ή τουλάχιστον να φαίνεται καλός, – και γι' αυτό αφήνει τον εαυτό του να προχωρεί, δηλαδή αποκλίνει.

414.

Οι εκούσιοι τυφλοί. Υπάρχει ένας τρόπος ενθουσιαστικής εγκατάλειψης που φτάνει ως τα άκρα, για ένα πρόσωπο ή για ένα κόμμα, που αποκαλύπτει ότι αισθανόμαστε κρυφά ανώτεροι απ' αυτό το πρόσωπο ή απ' αυτό το κόμμα, και ότι εξαιτίας αυτού καταφέρόμαστε εναντίον του εαυτού μας. Τυφλωνόμαστε κατά κάποιο τρόπο εκούσια για να τιμωρήσουμε τα μάτια μας επειδή έχουν δει πάρα πολλά.

415.

Remedium Amoris.* Δεν υπάρχει δραστικό φάρμακο κατά της αγάπης, στις περισσότερες περιπτώσεις, παρά μόνο εκείνο το παλιό ριζικό μέσο: η αμοιβαία αγάπη.

416.

Πού είναι ο χειροτέρος εχθρός; Αυτός που ξέρει να διεκπεραιώνει καλά τις υποθέσεις του και το έχει συνειδητοποιήσει, νιώθει συνήθως συμφιλιωτικές τάσεις προς τους αντιπάλους του. Άλλα αν πιστεύει ότι αγωνίζεται για μια καλή υπόθεση και αν ξέρει ότι δεν είναι ικανός να την υπερασπίσει – αυτό σημαίνει ότι προκαλεί κρυφό και αδυσώπητο μίσος στους αντίπαλους αυτής της υπόθεσης.— Ας υπολογίσει ο καθένας σύμφωνα μ' αυτό πού πρέπει να αναζητήσει τους χειρότερους εχθρούς του!

* Αντίδοτο κατά της αγάπης.

417.

Τα όρια σε κάθε ταπεινοφροσύνη. Υπάρχουν ασφαλώς πολλοί που έχουν φτάσει στην ταπεινοφροσύνη που λέει: *credo quia absurdum est*, * και που προσφέρει τη λογική της για θυσία: αλλά απ' όσο μπορώ να κρίνω, κανείς δεν έχει φτάσει ακόμη σ' εκείνη την ταπεινοφροσύνη που ωστόσο, απέχει από την άλλη μόνο ένα βήμα και που λέει: *credo quia absurdus sum*. **

418.

Το παιχνίδι της αλήθειας. Υπάρχουν κάποιοι που είναι φιλαλήθεις, – όχι επειδή τους απωθεί να προσποιούνται κάποια αισθήματα, αλλά επειδή δύσκολα θα κατόρθωναν να εμπνεύσουν πίστη στην υποκρισία τους. Με λίγα λόγια, δεν έχουν εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους ως ηθοποιών και προτιμούν την εντιμότητα, το “παιχνίδι της αλήθειας”.

419.

Το θάρρος μέσα στο κόμμα. Τα φτωχά πρόβατα λένε στον οδηγό τόυς: “Να βαδίζεις πάντα μπροστά μας κι εμείς δεν θα χάσουμε ποτέ το θάρρος να σε ακολουθούμε.” Αλλά ο άμοιρος οδηγός σκέφτεται μέσα του: “Να με ακολουθείτε πάντα, κι εμένα δεν θα μου λείψει ποτέ το θάρρος που χρειάζεται για να σας οδηγώ.”

420.

Η δολιότητα του θύματος. Υπάρχει μια λυπηρή δολιότητα στο να θέλουμε να ξεγελίσμαστε για κάποιον που γι' αυτόν θυσιαστήκαμε, παρέχοντάς του την ευκαιρία να μας φανεί έτσι όπως θα επιθυμούσαμε.

421.

Διαμέσου των άλλων. Υπάρχουν άνθρωποι που δεν θέλουν καθόλου να τους βλέπεις διαφορετικά παρά ως προβολείς που οι ακτίνες τους λάμπουν μέσα από άλλους. Και αυτό περικλείει πολλή εξυπνάδα.

422.

Να προκαλέσεις ευχαρίστηση στους άλλους. Γιατί το να προσφέρουμε ευχαρίστηση είναι ανώτερη από όλες τις άλλες χαρές; – Επειδή μ' αυτό τον τρόπο, μπορούμε να δώσουμε χαρά στα πενήντα ένστικτα που είναι καθαρά δικά μας. Αυτές είναι ίσως μερικές πολύ μικρές χαρές: αλλά αν τις συγκεντρώσουμε όλες στο ένα μας χέρι, θα έχουμε το χέρι πιο γεμάτο από ποτέ, – αλλά και την καρδιά! –

* Φράση του Τερτιλιανού: Πιστεύω επειδή είμαι παράλογος.

** Παραλλαγή πάνω στην προηγούμενη φράση: πιστεύω επειδή είμαι παράλογος.

ΠΕΜΠΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

423.

Μέσα στη μεγάλη σιωπή. Να η θάλασσα, εδώ μπορούμε να ξεχάσουμε την πόλη. Είναι αλήθεια ότι οι καμπάνες σημαίνουν ακόμη το Ave Maria – είναι εκείνος ο θλιβερός και παρανοϊκός αλλά γλυκός ήχος, στο σταυροδρόμι της μέρας και της νύχτας – αλλά μια στιγμή ακόμη! Τώρα όλα σωπαίνουν! Η θάλασσα απλώνεται αχνή και γυαλιστερή, δεν μπορεί όμως να μιλήσει. Ο ουρανός παίζει με τα κόκκινα, κίτρινα και πράσινα χρώματά του το αιώνιο και βουβό παιχνίδι του στο δειλινό, δεν μπορεί κι αυτός να μιλήσει. Οι μικροί γκρεμνοί και οι ύφαλοι που τρέχουν στη θάλασσα σα να θέλουν να βρουν τον πιο μοναχικό τόπο, δεν μπορούν να μιλήσουν. Αυτή η ατέλειωτη βουβαμάρα που μας κυριεύει ξαφνικά είναι τόσο ωραία και άγρια κι ευφραίνει τόσο την ψυχή!– Αλίμονο! Τι δολιότητα κρύβεται μέσα σ' αυτή τη βουβή ομορφιά! Πόσο καλά θα μπορούσε να μιλήσει, και πόσο άσχημα επίσης, αν ήθελε! Η δεμένη γλώσσα της και η πονεμένη ευτυχία που έχει αποτυπωθεί στο πρόσωπό της, όλα αυτά είναι μια πανουργία, για να περιπαίζει τον οίκτο σου! – Ας είναι έτσι! Δεν ντρέπομαι να γίνομαι ο περίγελως τέτοιων δυνάμεων. Άλλα νιώθω συμπόνια για σένα, φύση μου,

επειδή πρέπει να σωπαίνεις, ακόμη κι αν είναι μόνο η πονηριά που σου δένει τη γλώσσα: ναι, σε συμπονώ για τη δολιότητά σου! – Αλιμονο! να που η σιωπή απλώνεται κι άλλο, και η καρδιά μου φουσκώνει πάλι: φοβάται μια νέα αλήθεια, κι αυτή δεν μπορεί να μιλήσει, αρχίζει κι αυτή να περιφρονεί μαζί με τη φύση, όταν το στόμα θέλει να εκτοξεύσει λόγια ανάμεσα σ' αυτή την ομορφιά, απολαμβάνει κι η ίδια τη γλυκιά πονηριά της σιγαλιάς. Τα λόγια, ακόμη κι οι στοχασμοί γίνονται μισητά για μένα: μήπως δεν ακούω πίσω από κάθε λέξη να γελά η πλάνη, η φαντασία και το πνεύμα της αυταπάτης; Δεν πρέπει να κοριϊδεύω τον οίκτο μου; Να χλευάζω την ίδια μου την κοροϊδία; – Ω θάλασσα! Ω βράδυ! Είστε κακοί δάσκαλοι! Μαθαίνετε στον άνθρωπο να πάψει να είναι άνθρωπος! Πρέπει λοιπόν να σας αφοσιωθεί; Πρέπει να γίνει όπως είστε τώρα εσείς, ωχρός, γυαλιστερός, βουβός, τεράστιος, να στηρίξει το βάρος του στον εαυτό του; *Να υψωθεί πάνω από τον εαυτό του;*

424.

Για ποιον υπάρχει η αλήθεια. Μέχρι σήμερα, τα λάθη ήταν οι παρηγορητικές δυνάμεις: τώρα, περιμένουμε τις ίδιες υπηρεσίες της αναγνωρισμένης αλήθειας και περιμένουμε αρκετό χρόνο ήδη. Πώς; Οι αλήθειες δεν θα μπορούσαν ακριβώς να παρηγορούν; Θα μπορούσε λοιπόν να είναι αυτό ένα επιχείρημα εναντίον των αληθειών; Τι κοινό έχουν με τη νοσηρή κατάσταση των δυστυχισμένων και εξαθλιωμένων ανθρώπων, για να μπορούν να απαιτούν να τους είναι χρήσιμες; Δεν αποδείχνει κανείς τίποτα ενάντια στην αλήθεια ενός φυτού αν διαπιστώσει ότι δεν μπορεί καθόλου να συμβάλει στη θεραπεία των άρρωστων ανθρώπων. Άλλοτε όμως, ήταν τόσο σίγουροι ότι ο άνθρωπος ήταν ο σκοπός της φύσης, που δέ-

χονταν δίχως δισταγμό ότι η γνώση δεν μπορούσε να αποκαλύψει τίποτα που δεν ήταν σωτήριο και χρήσιμο στον άνθρωπο, κι ακόμη ότι δε θα μπορούσε να υπάρχει τίποτε άλλο στον κόσμο. Ίσως, μπορεί κανείς να συμπεράνει από όλα αυτά ότι η αλήθεια, ως ολότητα και ως συνάρτηση, υφίσταται μόνο για τις ψυχές που είναι ταυτόχρονα δυνατές και ανιδιοτελείς, πρόσχαρες και φιλήσυχες (όπως ήταν του Αριστοτέλη), καθώς επίσης ότι αυτές οι ψυχές μόνο μπορούν να την αναζητούν: γιατί οι άλλες ζητούν φάρμακα για τη δική τους χρήση, όση κι αν είναι η περηφάνια τους όταν επαινούν τη διάνοια τους, – δεν αναζητούν καθόλου την αλήθεια. Γι αυτό τον λόγο η επιστήμη παρέχει τόση λίγη χαρά σ' αυτές τις άλλες ψυχές που την κατακρίνουν για την ψυχρότητά της, για τη στεγνότητα και για την απανθρωπιά της: αυτή είναι ή κρίση των άρρωστων για τα παιχνίδια των υγιών. – Οι θεοί της Ελλάδας δεν ήξεραν κι αυτοί να παρηγορούν. Όταν η ελληνική ανθρωπότητα τελικά μαράζωσε κι αρρώστησε κι αυτή, τούτο ήταν ένας λόγος για να εξαφανιστούν παρόμοιοι θεοί.

425.

Εμείς οι θεοί στην εξορία. Μέσα από διάφορες πλάνες σχετικά με την προέλευσή της, τη μοναδική της κατάσταση, το πεπρωμένο της και με απαιτήσεις που βασίστηκαν σ' αυτές τις πλάνες, η ανθρωπότητα ορθώθηκε πολύ ψηλά και “ξεπερνούσε τον εαυτό της” ακατάπαυστα. Άλλα μέσα απ' αυτά τα ίδια σφάλματα, ξεπρόβαλαν στον κόσμο ανήκουστα βάσανα, καταδιώξεις, υπόνοιες και αμοιβαίσεις παρανοήσεις. Οι άνθρωποι έγιναν πλάσματα που δεινοπαθούν εξαιτίας της ηθικής τους: αυτό που έχουν κερδίσει ήταν γενικά και για πάντα το αίσθημα ότι ήταν βασικά πολύ καλοί και πολύ διακεκριμένοι για τη γη και ότι διέμεναν σ' αυτή μόνο προσωρινά. “Ο πονεμένος

αλαζόνας" είναι ακόμη και σήμερα ο ανώτερος τύπος ανθρώπου.

426.

Η αχρωμία των στοχαστών. Οι Έλληνες έβλεπαν τη φύση τελείως διαφορετικά από μας, επειδή πρέπει να παραδεχτούμε ότι το μάτι τους ήταν τυφλό στο γαλάζιο και στο πράσινο και επειδή έβλεπαν, αντί για το γαλάζιο, ένα βαθύ καφέ, αντί για το πράσινο ένα κίτρινο (όριζαν λοιπόν, με την ίδια λέξη, το χρώμα μιας σκούρας τρίχας, το χρώμα του κύανου και των νότιων θαλασσών, και ακόμη με την ίδια λέξη, το χρώμα των πράσινων φυτών και του ανθρώπινου δέρματος, του μελιού και του κίτρινου ρετσινιού: έτσι που οι μεγαλύτεροι ζωγράφοι τους, όπως αποδείχτηκε, κατόρθωσαν να απεικονίσουν τον κόσμο που τους περιέβαλε μόνο με το μαύρο, το άσπρο, το κόκκινο και το κίτρινο). – Πόσο διαφορετική και πόσο κοντά στον άνθρωπο θα τους φαινόταν η φύση, αφού στα μάτια τους τα χρώματα του ανθρώπου επικρατούσαν και στη φύση και αφού αυτή κολυμπούσε μέσα στον χρωματισμένο αιθέρα της ανθρωπότητας! (Το γαλάζιο και το πράσινο απογυμνώνουν τη φύση από την ανθρωπιά της περισσότερο από κάθε άλλο χρώμα.) Απ' αυτή την ατέλεια αναπτύχθηκε η παιδιάστικη ευκολία, χαρακτηριστική στους Έλληνες, να θεωρούν τα φαινόμενα της φύσης ως θεούς και ως ημίθεους, δηλαδή να τα βλέπουν με ανθρώπινη μορφή. – Άλλα εδώ πρόκειται για το σύμβολο μιας άλλης υπόθεσης. Κάθε στοχαστής ζωγραφίζει τον δικό του κόσμο και τα πράγματα που τον περιβάλλουν με λιγότερα χρώματα απ' όσα υπάρχουν, και είναι τυφλός μπροστά σε ορισμένα χρώματα. Αυτό δεν είναι μόνο ένα ελάττωμα. Μ' αυτή την προσέγγιση και μ' αυτή την απλοποίηση, βάζει μέσα στα

πράγματα χρωματικές αρμονίες που έχουν μεγάλη γοητεία και που μπορούν να παράγουν ένα εμπλουτισμό της φύσης. Ίσως μόνο μ' αυτό τον τρόπο έχει μάθει η ανθρωπότητα την απόλαυση της ζωής, από το γεγονός ότι η ύπαρξη παρουσιάστηκε αρχικά με ένα ή δύο τόνους, και συνεπώς, πιο αρμονικά: κατά κάποιο τρόπο, συνήθισε σ' αυτούς τους απλούς τόνους, πριν περάσει σε πλουσιότερες αποχρώσεις. Και τώρα ακόμη, ορισμένα άτομα προσπαθούν να βγουν από μια μερική αχρωματοψία για να φτάσουν σε μια πλουσιότερη όραση και σε μια μεγαλύτερη διάκριση χρωμάτων: όχι μόνο βρίσκουν σ' αυτό νέες απολαύσεις αλλά πρέπει πάντα να εγκαταλείπουν και να χάνουν μερικές παλιότερες χαρές.

427.

Η εξιδανίκευση της επιστήμης. Όπως εκείνο το ροκοκό στην κηπουρική προκλήθηκε από το αίσθημα: "Η φύση είναι άσχημη, άγρια, ενοχλητική, – ε λοιπόν! ας την εξωραΐσουμε (να εξωραΐσουμε τη φύση!) " – έτσι και το αίσθημα: "Η επιστήμη είναι άσχημη, ξερή, ανέλπιδη, δύσκολη, πληκτική, – ε λοιπόν! ας την εξωραΐσουμε!" προκαλεί ακόμη πάντα κάτι που ονομάζεται φιλοσοφία. Αυτή θέλει εκείνο που θέλουν όλες οι τέχνες και όλα τα ποιήματα: να ψυχαγωγεί, πριν απ' όλα. Άλλα το θέλει σύμφωνα με μια κληρονομημένη περηφάνια, με ένα ανώτερο και πιο έξοχο τρόπο, μπροστά σε εκλεκτά πνεύματα. Να δημιουργήσουμε γι' αυτήν μια κηπουρική που το κύριο θέλγητρό της θα ήταν, όπως στην πιο "χυδαία" κηπουρική, να δημιουργεί μια οφθαλμαπάτη (με ναούς, με θέες, με σπηλιές, με λαβύρινθους, με καταφράκτες, για να μιλήσουμε με εικόνες), να παρουσιάσουμε την επιστήμη με αποσπάσματα, με κάθε είδους εξαίσιους και ξαφνικούς φωτισμούς, να αναμείξουμε μέσα τους αρκετή αοριστία, παραλογισμό και ονειροπόληση για

να μπορεί κανείς να βαδίζει εκεί “όπως σε μια άγρια φύση”, και ωστόσο δίχως κόπο και έννοια – αυτή δεν είναι μικρή φιλοδοξία: εκείνος που την έχει, ονειρεύεται μάλιστα να κάνει εξίσου περιπτή τη θρησκεία που παρουσίαζε στους ανθρώπους της αρχαιότητας, την υψηλότερη μορφή τέχνης της τέρψης.– Αυτό τραβά τον δρόμο του για να φτάσει κάποτε στο ύψιστο σημείο: και τώρα ήδη ακούμε φωνές αντίθετες στη φιλοσοφία που κραυγάζουν: “Επιστροφή στην επιστήμη, στη φύση και στη φυσικότητα της επιστήμης!”–

Μ' αυτό αρχίζει ίσως μια εποχή που ανακαλύπτει την ισχυρότερη ομορφιά, ακριβώς στα “άγρια και άσχημα” σημεία της επιστήμης, ακριβώς όπως μόνο από τον Ρουσώ και μετά ανακάλυψαν την έννοια για την ομορφιά των αλπεινών τοποθεσιών και των ερήμων.

428.

Δύο τύποι ηθικολήπτων. Το να βλέπεις και να βλέπεις καθαρότατα, για πρώτη φορά ένα φυσικό νόμο, δηλαδή να αποδεικνύεις αυτό το νόμο (για παράδειγμα, το νόμο της βαρύτητας, της αντανάκλασης του φωτός, της διάθλασης του ήχου), είναι τελείως διαφορετικό από το να τον ερμηνεύεις, και είναι επίσης υπόθεση όλων των άλλων πνευμάτων. Μ' αυτό τον τρόπο διακρίνονται και οι ηθικόληπτοι που βλέπουν και καταγράφουν τους νόμους και τις συνήθειες των ανθρώπων – αυτοί οι ηθικολόγοι που είναι τόσο λεπτοί στο αυτί, στη μύτη και στο μάτι – από εκείνους που εξηγούν αυτό που έχουν παρατηρήσει. Πρέπει αυτοί οι τελευταίοι να είναι πριν απ' όλα επινοητικοί και να έχουν φαντασία εκλεπτυσμένη από την οξύνοια και τη γνώση.

429.

Το καινούριο πάθος. Γιατί φοβόμαστε και αποστρεφόμαστε την πιθανότητα της επιστροφής στη βαρβαρότητα; Μήπως επειδή η άγρια κατάσταση θα έκανε τους ανθρώπους πιο δυστυχισμένους απ' όσο είναι; Αλιμόνο, όχι! Οι βάρβαροι όλων των εποχών είχαν περισσότερη ευτυχία: ας μην ξεγελιόμαστε.– Άλλα είναι το ένστικτό μας της γνώσης που είναι πολύ ανεπτυγμένο για να μπορούμε ακόμη να εκτιμήσουμε την ευτυχία δίχως τη γνώση. Υποφέρουμε και μόνο που φανταζόμαστε μια τέτοια κατάσταση! Η ανησυχία της ανακάλυψης και της προμάντευσης έχει αποκτήσει για μας τόση σαγήνη και μας έχει γίνει τόσο απαραίτητη όσο γίνεται απαραίτητος ο άτυχος έρωτας για τον ερωτευμένο: μες κανένα τίμημα δεν θα προτιμούσε να τον εγκαταλείψει για μια κατάσταση αδιαφορίας.– Ναι, ίσως είμαστε κι εμείς, άτυχοι ερωτευμένοι. Η γνώση μετατρέπεται σε μας σε πάθος που δεν φοβάται καμία θυσία και δεν έχει, στο βάθος, παρά ένα μόνο φόβο, μήπως σβήσει. Πιστεύουμε ειλικρινά ότι ολόκληρη η ανθρωπότητα, καταπλακωμένη από το βάρος αυτού του πάθους, πρέπει να θεωρεί τον εαυτό της πιο υψηλόφρονα και να παρηγοριέται καλύτερα από πριν, επειδή δεν είχε ακόμη υπερνικήσει την πιο χονδροειδή ικανοποίηση που συνοδεύει τη βαρβαρότητα. Το πάθος της γνώσης θα είναι ίσως η αιτία ακόμη και να χαθεί η ανθρωπότητα! – κι αυτή η σκέψη είναι δίχως δύναμη πάνω μας. Ο χριστιανισμός φοβάται λοιπόν παρόμοιες ιδέες; Ναι, μισούμε τη βαρβαρότητα,– προτιμούμε όλοι να δούμε την ανθρωπότητα να χάνεται παρά να δούμε τη γνώση να οπισθοχωρεί! Και, στο κάτω-κάτω, αν το πάθος δεν εξαφανίσει την ανθρωπότητα, αυτή θα εξαφανιστεί από αδυναμία. Τι προτιμά κανείς; Αυτό είναι το πρωταρχικό ερώτημα. Θέλουμε να χαθεί η ανθρωπότητα μέσα στη φωτιά και στο φως ή μέσα στην άμμο;

430.

Και αυτό επίσης είναι ηρωικό. Να κάνουμε τα πιο αποκρουστικά πράγματα για τα οποία δεν τολμά κανείς να μιλήσει, αλλά που είναι χρήσιμα και αναγκαία, – είναι κι αυτό κάτι ηρωικό. Οι Έλληνες δεν ντρέπονταν να συγκαταλέγουν στα μεγάλα κατορθώματα του Ηρακλή τον καθαρισμό ενός στάβλου.

431.

Οι γνώμες των αντιπάλων. Για να υπολογίσουμε πόσο λεπτοί ή αδύνατοι από τη φύση τους φαίνονται ακόμη και οι πιο γεροί εγκέφαλοι, πρέπει να παρατηρήσουμε με ποιο τρόπο αντιλαμβάνονται και αποδίδουν τις γνώμες των αντιπάλων τους: το φυσικό μέτρο κάθε διάνοιας αποκαλύπτεται εδώ. – Ο τέλειος σοφός, δίχως να το επιδιώκει, υψώνει τον αντίπαλό του σε είδωλο και ελευθερώνει την αντίφασή του από κάθε κηλίδα και από κάθε γωνία επαφής. Μόνο όταν ο αντίπαλός του έχει γίνει θεός με λαμπερά όπλα, παλεύει εναντίον του.

432.

Ερευνητής και πειραματιστής. Δεν υπάρχει ούτε μία και μοναδική επιστημονική μέθοδος που μπορεί αποκλειστικά να σου δώσει τη γνώση! Πρέπει να ενεργούμε απέναντι στα πράγματα ψηλαφιστά, να είμαστε πότε καλοί, πότε κακοί μ' αυτά και να τα χειριζόμαστε διαδοχικά με δικαιοσύνη, πάθος και ψυχραιμία. Ο ένας συνδιαλέγεται με τα πράγματα ως αστυνομικός, ο άλλος ως εξομολογητής, ένας τρίτος ως ταξιδιώτης και ως περίεργος. Θα κατορθώσει κανείς να τους αποστάσει ένα κομμάτι είτε με τη συμπάθεια είτε με τη βία. Ο ένας ωθείται μπροστά για να τα δει καθαρά, από τον σεβασμό που

του εμπνέουν τα μυστικά τους, ο άλλος αντίθετα, από αδιακρισία και πονηριά ως προς την ερμηνεία των μυστηρίων. Εμείς οι αναζητητές της γνώσης, όπως όλοι οι κατακτητές, οι εξερευνητές, οι θαλασσοπόροι, οι τυχοδιώκτες, εμείς έχουμε μια ριψοκίνδυνη ηθικότητα και πρέπει να το θεωρούμε καλό που μας περνούν γενικά, για κακούς.

433.

Να βλέπεις με καινούρια μάτια. Αν δεχτούμε ότι με την ομορφιά στην τέχνη, εννοούμε πάντα την αναπαράσταση του ευτυχισμένου ανθρώπου – κι αυτό το θεωρώ ως αληθινό – ανάλογα με μια εποχή, ένα λαό, ένα μεγάλο άτομο που ρυθμίζει τους νόμους του μόνο του, αντιπρόσωπεύοντας τον ευτυχισμένο άνθρωπο: ποιες είναι οι ενδείξεις που η τέχνη των σημερινών καλλιτεχνών, η αποκαλούμενη ρεαλισμός, θα δώσει για την ευτυχία της εποχής μας; Είναι βέβαιο ότι αυτός είναι ο τρόπος της ομορφιάς που συλλαμβάνουμε τώρα ευκολότερα και που απολαμβάνουμε περισσότερο. Κατά συνέπεια, πρέπει να μην σκεφτόμαστε τίποτα άλλο εκτός του ότι η σημερινή προσωπική μας ευτυχία ικανοποιείται με τον ρεαλισμό, με αισθήσεις όσο το δυνατό οξύτερες και με μια αντίληψη της πραγματικότητας όσο το δυνατό πιο πιστή. Δηλαδή, δεν βρίσκεται μέσα στην πραγματικότητα αλλά στη γνώση για την πραγματικότητα; Τα αποτελέσματα της επιστήμης έχουν ήδη κερδίσει τόσο βάθος και ευρυχωρία ώστε οι καλλιτέχνες του αιώνα έχουν γίνει δίχως να το θέλουν, οι εξυμνητές της επιστημονικής “μακαριότητας”.

434.

Μεσολάβηση. Τα λιτά τοπία είναι εδώ για τους μεγάλους τοπιογράφους, τα μοναδικά και σπάνια τοπία είναι για τους μικρούς. Δηλαδή, τα μεγάλα πράγματα της φύσης και της ανθρωπότητας πρέπει να μεσολαβούν για να υποστηρίξουν στους θαυμαστές τους όλα όσα είναι μικρά, μέτρια και ματαιόδοξα, – αλλά αυτός που είναι μεγάλος υποστηρίζει τα ταπεινά πράγματα.

435.

Να μη χάνονται ανεπαίσθητα. Δεν είναι για μια φορά μόνο αλλά ακατάπαυστα που η ικανότητά μας και η μεγαλοσύνη μας γίνονται κομμάτια. Τα μικρά φυτά που φυτρώνουν παντού, που εισβάλλουν ανάμεσα στα πράγματα και προσκολλώνται σ' αυτά, – αυτή η μικρή βλάστηση που καταστρέφει ό,τι μεγάλο υπάρχει μέσα μας, – τη μικρότητα του περιβάλλοντός μας, αυτά που βλέπουμε καθημερινά, κάθε ώρα, τις χίλιες μικρές ρίζες αυτού ή εκείνου του μικρόψυχου αισθήματος που φυτρώνουν γύρω μας, στις δουλειές μας, στις συναναστροφές μας, στη χρησιμοποίηση του χρόνου μας. Αν αφήσουμε αυτό το μικρό ζιζάνιο να περάσει απαρατήρητο, θα μας καταστρέψει χωρίς να το καταλάβουμε! – Και αν θέλετε οπωσδήποτε να αφανίστε, προτιμήστε να το κάνετε με μιας και ξαφνικά: τότε θα μείνουν ίσως από σας θαυμάσια λείψανα! Και όχι, όπως φοβόμαστε σήμερα, φωλιές από τυφλοπόντικες! Και χόρτο και ζιζάνια πάνω σ' αυτές τις μικρές, νικηφόρες, ταπεινές φωλιές, ίδιες με πριν και πολύ αξιοθρήνητες ακόμη και για να θριαμβεύσουν!

436.

Καζουϊστική. Υπάρχει ένα πικρό δίλημμα που δεν μπορεί να το λύσει η ανδρεία και ο χαρακτήρας του καθένα: να ανακαλύψεις όταν είσαι επιβάτης σε ένα πλοίο, ότι ο καπετάνιος και ο πιλότος κάνουν επικίνδυνα λάθη και ότι εσύ είσαι ανώτερός τους στη ναυτική τέχνη. Τότε διερωτάσαι: Μα πώς! Αν παρακινούσες μια στάση εναντίον τους και αν τους έβαζες στη φυλακή και τους δύο; Η ανωτερότητά σου δεν σε υποχρεώνει σ' αυτό; Κι αυτοί από την πλευρά τους, δεν έχουν το δικαίωμα να σε φυλακίσουν επειδή υπονομεύεις την πειθαρχία; – Αυτό είναι ένα σύμβολο για υψηλότερες και χειρότερες καταστάσεις: και τελικά, ένα ερώτημα παραμένει πάντα ανοιχτό, να ξέρουμε τι εγγυάται σε παρόμοιες περιπτώσεις η υπερφορή μας, η πίστη μας σε μας τους ίδιους. Την επιτυχία; Μα τότε πρέπει ήδη να κάνουμε εκείνο το πράγμα που περικλείει πολλούς κινδύνους για μας αλλά ακόμη και για το πλοίο.

437.

Προνόμια. Αυτός που ξέρει να συγκρατείται, δηλαδή αυτός που έχει κατακτήσει οριστικά την αυτοκυριαρχία του, θεωρεί στο εξής ότι είναι δικό του προνόμιο να αιτοτιμωρείται, να δίνει χάρη στον εαυτό του, να τον λυπάται: δεν έχει ανάγκη να τα παραχωρήσει αυτά σε κανένα, αλλά μπορεί ελεύθερα να τα εμπιστευτεί σ' ένα φίλο, – ξέρει όμως ότι έτσι παραχωρεί ένα δικαίωμα και ότι αυτό βασίζεται στην κατοχή της δύναμης που μπορεί να παραχωρεί δικαιώματα.

438.

Ο άνθρωπος και τα πράγματα. Γιατί δεν βλέπει ο άνθρωπος τα πράγματα; Μπαίνει ο ίδιος μπροστά στον δρόμο του: κρύβει τα πράγματα.

439.

Διακριτικά γνωρίσματα της ευτυχίας. Όλα τα αισθήματα της ευτυχίας έχουν δύο κοινά πράγματα, την αφθονία του αισθήματος και την προπαίτεια που προκύπτει απ' αυτά, έτσι ώστε να αισθάνεται στο στοιχείο του, σαν ψάρι στο νερό και να αναπηδά μέσα σ' αυτό. Οι καλοί χριστιανοί θα καταλάβουν τι είναι η χριστιανική πλεονεξία.

440.

Να μην υποχωρείς μπροστά στις δυσκολίες! Να παραιτείσαι από τον κόσμο χωρίς να το ξέρεις, σαν καλόγρια, – αυτό καταλήγει σε μια άγονη, ίσως μελαγχολική μοναξιά. Είναι κάτι που δεν έχει τίποτα κοινό με τη μοναξιά της θεωρητικής ζωής στον στοχαστή: όταν επιλέγει αυτή τη μοναξιά δεν θέλει καθόλου να τη στερηθεί. Αντίθετα, γι' αυτόν θα ήταν στέρηση, μελαγχολία, αυτοκαταστροφή, η υποχρέωση να παραμείνει στην πρακτική ζωή: παραιτείται απ' αυτή επειδή τη γνωρίζει, εφόσον γνωρίζει τον εαυτό του. Έτσι πηδάει στο νερό του, έτσι κερδίζει την ευθυμία του.

441.

Γιατί το κοντινό γίνεται για μας ολοένα περισσότερο μακρινό. Όσο περισσότερο σκεφτόμαστε όλα όσα υπήρξαν, όσα θα υπάρξουν, τόσο περισσότερο εξασθενημένο μας φαίνεται αυτό που τυχαία γίνεται τώρα. Αν ζούμε με τους νεκρούς και αν πεθαίνουμε με την αγωνία τους, τότε τι νόημα έχουν για μας οι “πλησίον”; Γινόμαστε πιο μοναχικοί, – κι αυτό επειδή ολόκληρη η ροή της ανθρωπότητας βουίζει γύρω μας. Η φλόγα που βρίσκεται μέσα μας, που αγκαλιάζει όλα τα ανθρώπινα, μεγαλώνει αδιάκοπα – γι' αυτό παρατηρούμε όλα όσα μας περιβάλλουν σα να έγιναν τώρα πιο αδιάφορα, πιο σκαιώδη. – Ωστόσο, το ψυχρό βλέμμα μας αποτελεί προσβολή!

442.

Ο κανόνας. “Ο κανόνας έχει πάντα περισσότερο ενδιαφέρον για μένα από την εξαίρεση” – αυτός που σκέφτεται έτσι υπερέχει κατά πολύ στη γνώση και ανήκει στους μυημένους.

443.

Για την παιδεία. Σιγά-σιγά, είδα καθαρά τη γενικότερη έλλειψη του τρόπου μας διδασκαλίας και εκπαίδευσης. Κανείς δεν μαθαίνει, κανείς δεν επιδιώκει, κανείς δεν διδάσκει – να υποφέρουμε τη μοναξιά.

444.

Η έκπληξη που προκαλεί η αντίσταση. Επειδή κάτι έχει καταλήξει να μας φαίνεται διάφανο, φανταζόμαστε ότι δεν θα μπορεί στο εξής να μας αντισταθεί – και απορούμε τότε που βλέπουμε τα πράγματα διαμέσου αυτού δίχως να μπορούμε να το διαπεράσουμε! Πρόκειται για την ίδια τρέλα και την ίδια έκπληξη που δοκιμάζει μια μύγα όταν βρίσκεται μπροστά σε ένα τζάμι.

445.

Σε τι απατώνται οι πιο ευγενείς. Τελικά, δίνει κανείς ό,τι καλύτερο έχει, τον θησαυρό του, – και τώρα η αγάπη δεν έχει πια τίποτα να δώσει: αλλά αυτός που λαβαίνει, σίγουρα δεν βρίσκει εκεί το καλύτερο γι' αυτόν. Επομένως του λείπει αυτή η πλήρης και τελευταία αναγνώριση στην οποία υπολογίζει αυτός που δίνει.

446.

Ταξινόμηση. Κατά πρώτο λόγο, υπάρχουν επιπόλαιοι στοχαστές, δεύτερο, υπάρχουν εμβριθείς στοχαστές – αυτοί δηλαδή που πηγαίνουν στο βάθος ενάς πράγματος –, τρίτο, βασικοί στοχαστές, που θέλουν να εισχωρήσουν ως τη ρίζα ενός πράγματος, – κι αυτή έχει μεγαλύτερη αξία από το βάθος του! – Τέλος, υπάρχουν οι στοχαστές που βυθίζουν το κεφάλι τους μέσα στον βάλτο: πράγμα που δεν δείχνει ούτε βάθος ούτε εμβρίθεια! Τούτοι είναι οι άριστοι ορυκτές των υπογείων στρωμάτων.

447.

Δάσκαλος και μαθητής. Ένας δάσκαλος πρέπει να προειδοποιεί τους μαθητές του να προφυλάγονται απ' αυτόν, κι αυτό είναι δείγμα του ανθρωπισμού του.

448.

Να τιμούμε την πραγματικότητα. Πώς μπορεί κανείς να παρακολουθεί αυτή τη λαοθάλασσα που αλαλάζει, δίχως να ξεσπά σε δάκρυα και δίχως χειροκροτήματα! Άλλοτε, σκεφτόμαστε με περιφρόνηση το αντικείμενο της χαράς τους και θα ήταν ακόμη έτσι, αν δεν είχαμε ζήσει εμείς δι' ίδιοι αυτές τις χαρές! Πού μπορούν λοιπόν να μας παρασύρουν οι εμπειρίες! Τι είναι οι γνώμες μας! Για να μην χαθούμε, για να μην χάσουμε το μυαλό μας, πρέπει να δραπετεύουμε από τα γεγονότα. – Έτσι δραπέτευσε και ο Πλάτων μπροστά στην πραγματικότητα και δεν θέλησε πια να παρατηρεί τα πράγματα παρά μόνο τις ωχρές εξιδανικεύσεις τους. Ήταν γεμάτος από ευαισθησία και ήξερε πόσο εύκολα διάβαιναν τα κύματα των αισθημάτων πάνω από τη λογική του. Έτσι, ο σοφός έπρεπε να πει μέσα του: “Θέλω να τιμήσω την πραγματικότητα αλλά συνάμα, να της στρέψω και την πλάτη ακριβώς επειδή τη γνωρίζω και τη φοβάμαι;” Θα έπρεπε να ενεργήσει όπως ορισμένες αφρικανικές φυλές μπροστά στον αρχηγό τους: τον πλησιάζουν μόνο οπισθοχωρώντας και ξέρουν να δείχνουν τον σεβασμό τους ταυτόχρονα με τον φόβο τους;

449.

Πού είναι αυτοί που έχουν ανάγκη από το πνεύμα; Αλίμονο! Πόσο με απωθεί να επιβάλλω στον άλλο τις δικές μου απόψεις! Θέλω να απολαύσω κάθε σκέψη που μου έρχεται, κάθε μυστική στροφή που συντελείται μέσα μου, όπου οι ιδέες των άλλων υπερέχουν από τις δικές μου ιδέες! Άλλα από καιρό σε καιρό, έρχεται μια ακόμη μεγαλύτερη γιορτή, όταν μου επιτρέπεται να μοιράσω τα πνευματικά μου αγαθά, όμοια με τον εξομολογητή που κάθεται σε μια γωνιά, αδημονώντας να έρθει κάποιος που έχει ανάγκη από την παρηγοριά του, και να του μιλήσει για την αθλιότητα των σκέψεων του, για να του γεμίσει ξανά την καρδιά και το χέρι και να ξαλαφρώσει την ανήσυχη ψυχή του! Όχι μόνο ο εξομολογητής δεν θέλει καθόλου να δοξαστεί απ' αυτό: θα ήθελε ακόμη να αποφύγει την ευγνωμοσύνη, επειδή αυτή δείχνει αδιακρισία και έλλεψη σεμνότητας μπροστά στη μοναξιά και στη σιωπή. Άλλα θέλει να ζει στην ανωνυμία ή μέσα σε ένα ανάλαφρο περιγέλασμα, σε μια πλατιά αφάνεια για να μην ξυπνήσει τον φθόνο και την έχθρα, με απύρετο κεφάλι, με τη χούφτα γεμάτη γνώσεις, με την τσέπη γεμάτη εμπειρίες, να είναι κατά κάποιο τρόπο ο γιατρός των φτωχών πνευμάτων και να βοηθά τον ένα ή τον άλλο, όταν το κεφάλι του έχει αναστατωθεί από γνώμες, δίχως να καταλαβαίνει ποιος ακριβώς τον έχει βοηθήσει! Να μην θέλει καθόλου να έχει δικαιώματα πάνω του ή να γιορτάζει μια νίκη, αλλά να του μιλά έτσι ώστε, μετά από μια μικρή, ανεπαίσθητη υπόδειξη ή μια αντίρρηση, να βρίσκει μόνος του την αλήθεια και να φεύγει περήφανος για χάρη της! Να είναι σαν ένα ταπεινό πανδοχείο που δεν διώχνει κανένα όταν έχει την ανάγκη του, αλλά που μετά το ξεχνά αμέσως και το περιπαίζει! Να μην έχει κανένα όφελος, ούτε καλύτερη τροφή, ούτε καθαρότερο αέρα, ούτε πιο χαρούμενο πνεύμα, – αλλά πάντα να δίνει, να ανταποδί-

δει, να επικοινωνεί, να γίνεται φτωχότερος! Να ξέρει να είναι απλός για να γίνεται προσιτός στον πολύ κόσμο και να μην ταπεινώνει κανένα! Να αναλαμβάνει την ευθύνη για πολλές αδικίες και να γλιστρά σαν το σκουλήκι ανάμεσα από κάθε είδους σφάλματα, για να μπορεί να διαπεράσει από μυστικούς δρόμους, πολλές κρυμμένες ψυχές! Πάντα με τον ίδιο τρόπο αγάπης και πάντα με κάποια δόση εγωισμού και αυταρέσκειας! Να είναι κάτοχος μιας εξουσίας μα να μένει ταυτόχρονα στη σκιά και στην απόσυρση! Να μείνει ατάραχα ξαπλωμένος στον ήλιο της γλυκύτητας και της χάρης και να ξέρει πάντως ότι ζυγώνει η πρόσβασή του στα ανώτερα ύψη!

Αυτή θα ήταν ζωή! Αυτός θα ήταν λόγος για να ζει κανείς πολλά χρόνια!

450.

Η γοητεία της γνώσης. Στα παθιασμένα πνεύματα, ένα βλέμμα στο κατώφλι της επιστήμης επενεργεί ως εξαιρετικό θέλγητρο. Μπορούμε να προβλέψουμε έτσι, ότι αυτά τα πνεύματα θα γίνουν ονειροπόλοι και στην καλύτερη περίπτωση, ποιητές: τόσο μεγάλη είναι η επιθυμία τους για την ευτυχία της γνώσης. Αλήθεια, δεν σας κεντρίζει όλες τις αισθήσεις, – αυτός ο τόνος της γλυκιάς παραπλάνησης που παίρνει η επιστήμη για να αναγγείλει το μήνυμά της με εκατό λόγια και ακόμη, με το εκατοστό πρώτο, το πιο θαυμαστό: “Απαλλαγείτε από την αυταπάτη”, εξαφανίζεται και το “αλίμονό μου!” Και μαζί με το “αλίμονό μου” θα εξαφανιστεί και ο πόνος” (Μάρκος Αυρήλιος).

451.

Αυτοί που χρειάζονται ένα γελωτοποιό της αυλής. Αυτοί που είναι πολύ ωραίοι, πολύ καλοί, πολύ ισχυροί, δεν μαθαίνουν σχεδόν ποτέ, όποιο κι αν είναι το θέμα, ολόκληρη την κοινή αλήθεια, – γιατί μπροστά τους, ψεύδεται κανείς λίγο αθέλητα, επειδή είναι κάτω από την επίδρασή της και επειδή, σύμφωνα μ' αυτή την επίδραση, παρουσιάζει αυτό που θα μπορούσε κανείς να ανακοινώσει για την αλήθεια με μια μορφή προσαρμογής (ή διαστρεβλώνει το χρώμα και τον βαθμό των γεγονότων, παραλείπει ή προσθέτει λεπτομέρειες και φυλά γι' αυτόν εκείνο που δεν έχει καθόλου χώρο για να προσαρμοστεί). Αν οι άνθρωποι αυτού του είδους θέλουν να 'ακούσουν οπωσδήποτε την αλήθεια παρόλα αυτά, πρέπει να συνανταραφούν ένα γελωτοποιό της αυλής, – ένα πλάσμα που έχει το προνόμιο του τρελού, να μην μπορεί καθόλου να προσαρμοστεί.

452.

Ανυπομονησία. Υπάρχει ένας βαθμός ανυπομονησίας στους ανθρώπους της σκέψης και της δράσης, που στην παραμικρή αποτυχία, τους κάνει να περνούν αμέσως στο αντίθετο στρατόπεδο, κι από κει τους ωθεί να επιδοθιύν παθιασμένα στις επιχειρήσεις, – ώσπου να τους καταδιώξει και πάλι μια αμφιβολία για την επιτυχία: έτσι περιπλανώνται, περιπτειώδεις και βίαιοι, περνώντας από την εμπειρία πολλών χωρών και διάφορων φύσεων, και μπορεί στο τέλος, χάρη στην καθολική γνώση τους για τα πρόσωπα και τα πράγματα που τους αφήνει η υπέρμετρη πείρα από τις περιπέτειες, κατευνάζοντας κάπως τις ορμές τους, – να γίνουν ισχυρά άτομα της δράσης. Έτσι, μια ατέλεια του χαρακτήρα γίνεται σχολή μεγαλοφυίας.

453.

Ηθική μεσοβασιλεία. Ποιος θα μπορούσε να περιγράψει τώρα αυτό που θα αντικαταστήσει κάποτε τα ηθικά αισθήματα και τις ηθικές κρίσεις; – όσο κι αν καταλαβαίνει κανείς ότι αυτοί έχουν κάνει βασικό λάθος, και ότι το οικοδόμημά τους δεν μπορεί να επισκευαστεί: η επιβεβαίωσή τους πρέπει να μειώνεται μέρα με τη μέρα στο μέτρο που δεν μειώνεται η επιβεβαίωση της λογικής. Για να οικοδομήσουμε ξανά τους νόμους της ζωής και της δράσης, – για να εκπληρώσουμε αυτό το καθήκον, οι επιστήμες μας της φυσιολογίας, της ιατρικής, της κοινωνίας και της μοναξιάς δεν είναι ακόμη αρκετά σίγουρες για τον εαυτό τους: και μόνο μ' αυτές τις επιστήμες μπορεί κανείς να πάρει τους θεμέλιους λίθους ενός νέου ιδανικού (αν όχι αυτό το ίδιο το ιδανικό). Ζούμε λοιπόν μια ζωή προσωρινή ή μια ζωή οκνή, σύμφωνα με το γούστο μας και σύμφωνα με τις ικανότητές μας, και το καλύτερο που έχουμε να κάνουμε σ' αυτή τη μεσοβασιλεία, είναι να είμαστε όσο το δυνατό οι ίδιοι *reges** του εαυτού μας και να μην ιδρύσουμε καθόλου μικρά Πειραματικά κράτη. Είμαστε εμπειρίες. Ας έχουμε τη θέληση να είμαστε!

454.

Παρένθεση. Ένα βιβλίο σαν αυτό δεν είναι γραμμένο για να το διαβάσεις γρήγορα από την αρχή ως το τέλος, ούτε με γαλόφωνα. Πρέπει να το ανοίγεις συχνά, προπάντων όταν πηγαίνεις για περίπατο ή όταν ταξιδεύεις. Πρέπει να μπορείς να βυθίζεσαι μέσα του, κατόπιν να κοιτάζεις αλλού και να μην βρίσκεις τίποτα συνηθισμένο γύρω σου.

* βασιλιάδες.

455.

Η πρώτη φύση. Έτσι όπως μας εκπαιδεύουν σήμερα, μας γεννιέται μια δεύτερη φύση: κι αυτή διαθέτουμε, όταν ο κόσμος μας χαρακτηρίζει ώριμους, χειραφετημένους, χρήσιμους. Ένας μικρός αριθμός μόνο είναι αρκετά ύπουλος σαν ερπετό για να αποβάλλει κάποτε αυτή την επιδερμίδα, ενώ κάτω από το περικάλυμμά του, έχει ωριμάσει η πρώτη φύση. Άλλα στους περισσότερους ανθρώπους αυτός ο σπόρος πνίγεται.

456.

Μια αρετή που είναι στην ανάπτυξή της. Οι διαβεβαιώσεις και οι υποσχέσεις όπως εκείνες της αρχαίας φιλοσοφίας για την αρμονία ανάμεσα στην αρετή και στην ευδαιμονία, ή του χριστιανισμού που έλεγε: “Επιδιώξτε πριν απ’ όλα το βασύλειο του Θεού και όλα τα υπόλοιπα θα σας διθούν στο επίμετρο!” –, δεν έχουν γίνει ποτέ με απόλυτη ειλικρίνεια αλλά και πάντα δίχως κακή συνείδηση. Πάντα εκφράζονταν τέτοιες τολμηρές προτάσεις που πολύ επιθυμούσαν η αλήθεια τους να είναι ενάντια στο οφθαλμοφανές, κι αυτό δίχως να αισθάνονται ηθικές ή θρησκευτικές τύψεις συνείδησης! – επειδή, *in honorem majorem* της αρετής ή του Θεού, είχαν ξεπεράσει την πραγματικότητα, δίχως καμία εγωιστική πρόθεση! Ένας μεγάλος αριθμός πολύ γενναίων ανθρώπων βρίσκεται ακόμη στο επίπεδο της φιλαλήθειας: όταν αισθάνονται ανιδιοτελείς, πιστεύουν ότι έχουν το δικαίωμα να παίρνουν την αλήθεια πιο ελαφρά. Ας σκεφτεί κανείς ότι, ούτε ανάμεσα στις χριστιανικές αρετές, ούτε ανάμεσα στις σωκρατικές αρετές δεν συναντάται η νομιμοφροσύνη. Αυτή είναι μια από τις νεότερες αρετές, είναι ακόμη ελάχιστα ώριμη, τη συγχέουν και την πα-

ρανοούν συχνά. Δεν έχει αποκτήσει καλά-καλά συνείδηση του εαυτού της, είναι κάτι που αναπτύσσεται, που μπορούμε να το επισπεύσουμε ή να το εμποδίσουμε, ανάλογα με τις τάσεις του πνεύματός μας.

457.

Η τελευταία διακριτικότητα. Υπάρχουν άνθρωποι στους οποίους τυχαίνει η ίδια εμπειρία που τυχαίνει στους ανασκαφέis των θησαυρών: ανακαλύπτουν κατά τύχη τα κρυμμένα στοιχεία της ψυχής των άλλων και αντλούν απ’ αυτά μια γνώση που συχνά είναι δύσκολο να στηρίξουν! Μπορεί κανείς σε ορισμένες περιστάσεις, να γνωρίζει καλά ως ένα βαθμό τους ζωντανούς και τους νεκρούς, να έχει αποκαλύψει το βάθος της ψυχής τους, σε σημείο που είναι οδυνηρό να μιλά κάποιος γι’ αυτούς μπροστά στους άλλους: κάθε λόγος σας κάνει να πιστεύετε ότι είστε αδιάκριτοι. – Εύκολα θα φανταζόμουν τον πιο σοφό ιστορικό να έχει καταληφθεί από μια ξαφνική βουβαμάρα.

458.

Η μεγάλη τύχη. Είναι κάτι πολύ σπάνιο που σε βυθίζει στην ονειροπόληση: ένας άνθρωπος με ωραία συγκροτημένο μυαλό που απολαμβάνει τον χαρακτήρα του, τις ροπές του κι ακόμη τις προσωπικές εμπειρίες που αρμόζουν σε ένα τέτοιο μυαλό.

459.

Η γενναιοψυχία του στοχαστή. Ο Ρουσώ και ο Σοπενάουερ – ήταν και ο δύο πολύ περήφανοι για να καταγράψουν στη 20

ζωή τους το αξίωμα: *vitam impendere vero*. Και πάλι, πόσο χρειάστηκε να υποφέρουν και οι δύο από την περηφάνια τους, επειδή δεν πέτυχαν το *verum impendere vitae!* – *verum*, όπως το καταλάβαινε ο καθένας τους – να δουν τη ζωή τους να κυλά πιλάι στη γνώση τους, σαν ένας ιδιόρρυθμος βαθύφωνος που δεν θέλει να συγχρονιστεί με τη μελωδία. – Αλλά η γνώση θα ήταν σε δυσάρεστη θέση αν προσφερόταν στον στοχαστή στο μέτρο που ταιριάζει στο σώμα του! Και οι στοχαστές θα ήταν σε δυσάρεστη θέση αν η ματαιοδοξία τους ήταν τόσο μεγάλη που μια τέτοια προσαρμογή θα ήταν η μόνη που μπορούν να υπομείνουν. Είναι σ' αυτό κυρίως που λάμπει η ωραιότερη αρετή του μεγάλου στοχαστή: η γενναιοψυχία να θυσιάζει τον ίδιο τον εαυτό του, να προσφέρει την ίδια τη ζωή του σε θυσία όταν αναζητά τη γνώση, συχνά ταπεινωμένος, συχνά με μια έξοχη ειρωνεία και – με χαμόγελο.

460.

Να αξιοποιούμε τις επικίνδυνες ώρες μας. Μαθαίνουμε να γνωρίζουμε τελείως διαφορετικά έναν άνθρωπο και μια κατάσταση όταν σε κάθε χειρονομία υπάρχει ένας κίνδυνος για τα αγαθά του, για την τιμή του, για τη ζωή ή τον θάνατό του, ένας κίνδυνος για μας ή για τους δικούς μας: ο Τιβέριος, για παράδειγμα, σίγουρα θα είχε σκεφτεί πιο βαθιά για την ψυχή του αυτοκράτορα Αυγούστου και τη βασιλεία του, θα είχε αναγκαστεί να τα γνωρίσει καλύτερα απ' όσο μπορούσε να τα γνωρίσει ο σοφότερος ιστορικός. Τώρα, ζούμε όλοι, συγκριτικά, σε μια πολύ μεγαλύτερη κατάσταση ασφάλειας για να μπορέσουμε να γίνουμε καλοί γνώστες της ανθρώπινης ψυχής: ο ένας μαθαίνει κάτι από ερασιτεχνισμό, ο άλλος από απραξία, ένας τρίτος από συνήθεια. Ποτέ δεν λέμε: "Μάθε κάτι, αλλιώς θα χαθείς!" Όσο οι αλήθειες δεν χαράζονται στη

σάρκα μας με το μαχαίρι, διατηρούμε απέναντί τους κάποια επιφύλαξη που μοιάζει με περιφρόνηση: μας φαίνονται ακόμη πολύ όμοιες με τα "φτερωτά όνειρα", σα να μπορούσαμε να τις φτάσουμε ή να μην τις φτάσουμε, ανάλογα με τη θέλησή μας, – σα να μπορούσαμε να ξυπνήσουμε απ' αυτές τις αλήθειες, όπως ξυπνά κανείς από ένα όνειρο!

461.

Hic Rodus, Hic Salta*. Η μουσική μας που μπορεί να παίρνει όλες τις μορφές και που πρέπει να μεταμορφώνεται επειδή, όπως ο δαιμόνας της θάλασσας, δεν έχει κανένα καθαρό χαρακτήρα: αυτή η μουσική ακολουθούσε άλλοτε το πνεύμα του σοφού χριστιανού, μετουσιώνοντας σε άρμονίες το ίδανικό του: γιατί να μην βρει, επιτέλους, εκείνες τις καθαρότερες, τις πιο χαρούμενες, τις πιο καθολικές αρμονίες που ανταποκρίνονται στον *ιδεώδη στοχαστή*; – μια μουσική που θα μπορούσε τελικά να λικνίζεται γνώριμα κάτω από τους τεράστιους κυματιστούς θόλους της ψυχής του; Ως τώρα, η μουσική μας ήταν τόσο μεγάλη και τόσο καλή που τίποτα δεν ήταν αδύνατο μ' αυτή. Ας δείξει λοιπόν ότι είναι αδύνατο να αισθανθεί αυτά τα τρία πράγματα ταυτόχρονα: μεγαλοσύνη, βαθύ και θερμό φως, και χαρά για την ύψιστη λογική!

462.

Αργές θεραπείες. Οι χρόνιες ψυχικές αρρώστιες πολύ σπάνια προέρχονται, όπως οι σωματικές άλλωστε, από ένα χοντροκομμένο σφάλμα ενάντια στη λογική του σώματος και της ψυχής, αλλά γενικά, από αναρίθμητες και αδιόρατες μικρές

* «Ιδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα».

αμέλειες.– Για παράδειγμα, αυτός που, μέρα παρά μέρα, σε ασήμαντο ακόμη βαθμό, αναπνέει πολύ αδύναμα και εισπνέει πολύ λίγο αέρα στα πνευμόνια του, έτσι ώστε στο σύνολο να μην χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια και να μην ασκείται αρκετά, στο τέλος προσβάλλεται από χρόνια πνευμονία: σε παρόμοια περίπτωση, η θεραπεία δεν μπορεί να επιτευχθεί διαφορετικά παρά μόνο αν διορθώσουμε ανεπαίσθητα τις κακές συνήθειες με αντίθετες συνήθειες και με μικρές ασκήσεις, για παράδειγμα, αν έχουμε ως κανόνα να αναπνέουμε κάθε τέταρτο δυνατά και βαθιά (αν γίνεται, ξαπλωμένοι μπρούμπτα. Πρέπει τότε να χρησιμοποιούμε ένα ρολό που χτυπά κάθε τέταρτο). Όλες αυτές οι θεραπείες είναι αργές και σχολαστικές, κι αυτός που θέλει να γιατρέψει την ψυχή του πρέπει να σκεφτεί να αλλάξει και τις μικρότερες συνήθειές του. Ο ένας απευθύνει δέκα φορές τη μέρα ένα ψυχρό και κακό λόγο στο περιβάλλον του και λίγο τον απασχολεί, ή μάλλον δεν τον απασχολεί καθόλου, το ότι μετά από μερικά χρόνια, θα έχει δημιουργήσει πάνω απ' αυτό ένα νόμο της συνήθειας που θα τον αναγκάζει από τότε να στενοχωρεί τον περιβάλλον του δέκα φορές τη μέρα. Κι όμως, θα μπορούσε να συνηθίσει να κάνει δέκα φορές το καλό!–

463.

Η έβδομη μέρα. “Το επαινείτε αυτό σαν δικό μου έργο; Μα δεν έκανα τίποτε άλλο από το να απομακρύνω από μένα αυτό που με ενοχλούσε! Η ψυχή μου είναι υψωμένη πάνω από τη ματαιοδοξία των δημιουργών.– Εξυμνείτε λοιπόν αυτό εδώ ως απομάκρυνσή μου; Η ψυχή μου έχει υψωθεί πάνω από τη ματαιοδοξία των απομακρύσεων.

464.

Η ντροπή εκείνου που δίνει. Είναι τόσο λίγο γενναιόδωρο να δείχνεις αδιάκοπα και ολοφάνερα ότι έχεις αναλάβει τον ρόλο του δωρητή και του ευεργέτη! Μα θα έπρεπε να δίνεις και να ευεργετείς κρύβοντας το όνομά σου και την εύνοιά σου! Ή μάλλον να μην έχεις κανένα όνομα, όπως η τυφλή φύση που μας ευεργετεί πάνω απ' όλα επειδή δεν συναντούμε σ' αυτή, επιτέλους! ούτε δωρητές ούτε ευεργέτες, ούτε κανένα “πρόσωπο Εύνοιας”! Είναι αλήθεια ότι εσείς καταστρέφετε αυτή την παρηγοριά, επειδή έχετε εγκαταστήσει ένα θεό μέσα σ' αυτή τη φύση – και να που τώρα όλα γίνονται καταναγκαστικά και καταθλιπτικά! Πώς; Δεν μπορείτε ποτέ να είστε μόνοι με τον εαυτό σας; Ούτε να είστε ποτέ απαλλαγμένοι από κάθε επιπήρηση, κάθε προστασία, κάθε χαλιναγώγηση, κάθε φιλοδώρηση; Αν έχουμε πάντα κάποιον άλλον γύρω μας, το πιο εξαιρετικό θάρρος και η καλοσύνη γίνονται αδύνατα στον κόσμο. Δεν θα μπαίναμε τάχα στον πειρασμό να κάνουμε παρέα με τον διάβολο μπροστά σε μια τέτοια αδιακρισία του ουρανού, αυτού του αναπόφευκτου και υπερφυσικού γείτονα;– Άλλα αυτό δεν είναι αναγκαίο, μόνο ένα όνειρο ήταν! Ας ξυπνήσουμε λοιπόν!

465.

Όταν κάποιοι συναντιούνται: Α: Πού κοιτάζεις λοιπόν; Σε βλέπω ακίνητο εδώ και πολλή ώρα. – Β: Πάντα τα ίδια, παλιά και καινούρια! Το ενδιαφέρον που προκαλεί ένα πράγμα με κάνει να το ακολουθώ σε τέτοιο βαθμό που τελικά φτάνω στο βάθος του και τότε, αντιλαμβάνομαι ότι δεν είχε και τόση αξία. Στο τέλος όλων των εμπειριών υπάρχει ένα είδος θλί-

ψης και κατάπληξης. Αυτό μου συμβαίνει τρεις φορές τη μέρα, από λίγο κάθε φορά.

466.

Απώλεια μέσα στη δόξα. Πόσο πλεονεκτικό είναι να μπορείς να μιλάς στους ανθρώπους σαν άγνωστος! Οι θεοί μας παίρνουν το “μισό της αρετής μας” υψώνοντας τις άγνωστες πλευρές μας και κάνοντάς μας ονομαστούς.

467.

Διπλή υπομονή. “Προκαλείς έτσι οδύνη σε πολλούς ανθρώπους.” – Το ξέρω και ξέρω επίσης ότι πρέπει να υποφέρω διπλά, από το ένα μέρος εξαιτίας της συμπόνιας που θα νιώθω για τον πόνο τους και, από το άλλο μέρος, εξαιτίας της εκδίκησης που θα πάρουν από μένα. Άλλα παρόλα αυτά, είναι αναγκαίο να πράξω μ’ αυτό τον τρόπο.

468.

Η αυτοκρατορία της ομορφιάς είναι μεγαλύτερη. Όπως περιφερόμαστε στη φύση, με μια ανάλαφρη πονηριά και ευχαρίστηση, για να συλλάβουμε στην πράξη την ιδιαίτερη ομορφιά από κάθε πράγμα, έτσι και την ώρα που χαράζει, ή άλλοτε, την ώρα που ο ουρανός βροντά, κάνουμε μια προσπάθεια να δούμε εκείνο το κομμάτι της ακτής με τους βράχους, με τους κόλπους, με τις ελιές και τα πεύκα του, σε μια εικόνα εξαίσιας τελειότητας: με τον ίδιο τρόπο θα έπρεπε να βαδίσουμε ανάμεσα στους ανθρώπους, σαν εξερευνητές και εξεταστές, επι-

σημαίνοντάς τους το καλό και το κακό για να αποκαλυφθεί η ιδιαίτερη ομορφιά τους, που στον ένα προβάλλει ηλιόλουστη, στον άλλο θυελλώδης, στον τρίτο ανθίζει μόνο στο μισοσκόταδο και στον βροχερό ουρανό. Απαγορεύεται λοιπόν να απολαμβάνουμε τον κακό άνθρωπο σαν ένα άγριο τοπίο, που έχει τις δικές του τολμηρές γραμμές και τα δικά του φαινόμενα του φωτός, όταν μάλιστα αυτός ο ίδιος άνθρωπος, όσο προυσιάζεται καλός και νομοταγής, μας φαίνεται σαν μια κακοσχεδιασμένη γελοιογραφία και μας κάνει να υποφέρουμε σαν ένα στίγμα μέσα στη φύση; – Ασφαλώς απαγορεύεται: μέχρι τώρα δεν επιτρεπόταν να αναζητήσεις την ομορφιά παρά μόνο σε ό,τι είναι ηθικά καλό, – αυτός ήταν επαρκής λόγος για να βρεθούν τόσο λίγα όμορφα πράγματα και για να αναγκαστούμε να αναζητούμε φανταστικές ομορφιές, δίχως σάρκα και οστά! – Όπως είναι σίγουρο πως υπάρχουν εκατό είδη ευτυχίας στους κακούς που οι ενάρετοι δεν υποψιάζονται καθόλου, έτσι υπάρχουν μέσα τους και εκατό είδη ομορφιάς: και πολλά μάλιστα, δεν έχουν ακόμη ανακαλυφθεί.

469.

Η απανθρωπιά του σοφού. Πλάι στο βαρύ βήμα του σοφού που συνθλίβει τα πάντα και που, όπως λέει ο βουδικός ύμνος, “βαδίζει μοναχός σαν τον ρινόκερο”, – πρέπει, από καιρό σε καιρό, να υπάρχει το σημάδι ενός συμφιλιωτικού και κατευναστικού ανθρωπισμού. Και όχι μόνο χρειάζονται τέτοια γρηγορότερα βήματα με εκείνες τις γνώριμες στροφές του πνεύματος, όχι μόνο χρειάζονται ευφυολογήματα και λίγος αυτοσαρκασμός, αλλά και κάποια αντίφαση με μια συμπτωματική επιστροφή στον παραλογισμό που επικρατεί. Για να μην μοιάζει με οδοστρωτήρα που κυλάει σαν τη μοίρα, ο σοφός που θέλει να διδάξει τους άλλους, πρέπει να χρησιμοποιεί τα

λάθη του για να εξωραΐσει τον ίδιο τον εαυτό του, λέγοντας “περιφρονήστε με!” – έτσι επικαλείται τη χάρη να γίνει ο υπερασπιστής μιας αλήθειας που έχει σφετεριστεί. Θέλει να σας οδηγήσει στα βουνά, ίσως θέσει τη ζωή σας σε κίνδυνο: γι' αυτό σας επιτρέπει πρόθυμα να εκδικηθείτε, πριν ή μετά, με ένα παρόμοιο οδηγό, – μ' αυτό το τίμημα επιφυλάσσει για τον εαυτό του τη χαρά να βαδίζει ως φωστήρας. – Θυμόσαστε τι σκεφτήκατε όταν σας οδήγησε κάποτε σε ένα γλιστερό μονοπάτι, περνώντας μέσα από μια σκοτεινή σπηλιά; Η καρδιά σας χτυπούσε δυνατά και έλεγε θλιψμένα: “Αυτός ο οδηγός θα μπορούσε να κάνει κάτι καλύτερο από το να σέρνεται εδώ! Ανήκει σ' εκείνη την κατηγορία των τεμπέληδων που είναι γεμάτοι περιέργεια: – δεν του κάνουμε μεγάλη τιμή που δείχνουμε ότι του δίνουμε αξία ακολουθώντας τον;”

470.

Στο συμπόσιο των πολυάριθμων. Πόσο ευτυχισμένος είναι κανείς όταν, σαν τα πουλιά, τρέφεται από το χέρι ενός πλάσματος που μοιράζει ρόγες σταφυλιού στα πουλιά, δίχως να τα παρατηρεί από κοντά, ούτε να ξέρει ακριβώς αν τα πουλιά είναι άξια! Να ζεις όπως ένα πουλί που έρχεται και πετά μακριά και δεν έχει κανένα όνομα στο ράμφος του! Μου δίνει μεγάλη χαρά να χορταίνω έτσι στο συμπόσιο με τα πολλά άτομα.

471.

Μια άλλη αγάπη του πλησίου. Το αναστατωμένο, θορυβώδες, άνισο, νευρικό άτομο, αποτελεί αντίθεση στο μεγάλο πάθος: το πάθος που κατοικεί στα κατάβαθμα του ανθρώπου σαν μια σιωπηλή και σκοτεινή φωτιά, συγκεντρώνοντας κάθε

θέρμη και κάθε σφοδρότητα, επιτρέπει στον άνθρωπο να κοιτάξει προς τα έξω, με ψυχρή αδιαφορία και αποτυπώνει στα χαρακτηριστικά κάποια απάθεια. Τέτοιοι άνθρωποι είναι πολύ ικανοί, όταν το φέρουν οι περιστάσεις, να εκδηλώσουν την αγάπη τους προς τον πλησίον, – αλλά αυτή η αγάπη είναι διαφορετική από εκείνη των εξωστρεφών και φιλάρεσκων ατόμων: αυτή επιβεβαιώνεται μέσα σε μια γλυκιά, στοχαστική και ήπια ευμένεια. Αυτοί οι άνθρωποι κοιτάζουν κατά κάποιο τρόπο από τον ψηλό πύργο τους που είναι το οχυρό τους και γι' αυτό, η φυλακή τους: – το βλέμμα που ρίχνουν έξω σε όλα όσα είναι ξένα, ελεύθερα, διαφορετικά, τους κάνει τόσο καλό!

472.

Να μη δικαιολογείσαι καθόλου. Α: Μα γιατί δεν θέλεις να δικαιολογηθείς; – Β: Θα μπορούσα να το κάνω, και σ' αυτή εδώ και σε χιλιάδες άλλες περιπτώσεις. Άλλα περιφρονώ την ευχαρίστηση που υπάρχει στη δικαιολογία: γιατί όλα αυτά σημαίνουν λίγα για μένα, κι εγώ προτιμώ να φέρω πάνω μου στύμματα παρά να παρέχω στους μικροπρεπείς ανθρώπους την ύπουλη χαρά να πουν: “Δίνει μεγάλη σημασία σ' αυτά τα πράγματα!” Πράγμα που κάθε άλλο είναι παρά αλήθεια! Ίσως θα έπρεπε να δίνω περισσότερη σημασία στον εαυτό μου για να είμαι αναγκασμένος να επανορθώνω τις λαθεμένες ιδέες που έχει κανείς για μένα. Είμαι πολύ αδιάφορος και πολύ ράθυμος απέναντι στον εαυτό μου και συνεπώς, και απέναντι σ' αυτό που θα προκαλέσει ο εαυτός μου.

473.

Πού πρέπει να χτίζεις το σπίτι σου. Αν νιώθεις μεγάλος και γόνιμος μέσα στη μοναξιά η συναναστροφή με τους αν-

θρώπους θα σε μειώσει και θα σε κάνει άγονο: και το αντίστροφό. Μια δυναμική γλυκύτητα όπως εκείνη του πατέρα:– όπου σε κυριεύει αυτό το αίσθημα, εκεί πρέπει να είναι ο τόπος όπου θα οικοδομήσεις το σπίτι σου – είτε ανάμεσα στο ανήσυχο πλήθος είτε στη σιγαλιά. *Ubi pater sum, ibi patria.**

474.

Οι μόνοι δρόμοι. “Η διαλεκτική είναι ο μόνος δρόμος που μας μένει για να φτάσουμε στο θεϊκό ον, και πίσω από το κάλυμμα το φαινόμενο” – είναι ο Πλάτων που το βεβαιώνει αυτό τόσο κατηγορηματικά, και με το ίδιο πάθος ο Σοπενάουερ υποστηρίζει το αντίθετο για τη διαλεκτική, – και οι δύο έχουν άδικο. Γιατί αυτό προς το οποίο θέλουν να μας οδηγήσουν δεν υπάρχει καθόλου. Και μήπως όλα τα μεγάλα πάθη της ανθρωπότητας δεν ήταν ως τώρα πάθη για το τίποτα; Και όλοι οι πανηγυρισμοί της ανθρωπότητας – δεν ήταν τάχα για το τίποτα;

475.

Να γίνεσαι βαρύς. Εσείς δεν το ξέρετε: αυτός μπορεί να φορτώνεται με πολλά βάρη, παρόλα αυτά, τα σηκώνει όλα ψηλά. Και ανάλογα με τη χαμηλή σας πτήση, κρίνετε ότι θα έπρεπε να μείνει κάτω, αφού φέρει τόσα βάρη.

476.

Η γιορτή της συγκομιδής του πνεύματος. Αυτό αυξάνεται και συσσωρεύει από μέρα σε μέρα, τις εμπειρίες, τα γεγονότα της ζωής, τις σκέψεις πάνω σ' αυτά, – ένα τεράστιο και μαγευτικό πλούτο! Το θέαμα αυτού το πλούτου σου προκαλεί ίλιγγο.

* Εκεί όπου είμαι πατέρας, εκεί είναι η πατρίδα μου.

Δεν καταλαβαίνω πια πώς μπορεί κανείς να χαρακτηρίζει ευτυχείς τους φτωχούς στο πνεύμα!– Άλλα τους ζηλεύω καμιά φορά, όταν είμαι κουρασμένος: γιατί η διαχείριση ενός τέτοιου πλούτου είναι δύσκολο πράγμα και δεν είναι σπάνιο να συνθλίβει αυτή η δυσκολία κάθε μορφή ευτυχίας.– Αλίμονο! Αν μπορούσε κανείς να ευχαριστείται κοιτάζοντας τα πλούτη του! Αν ήταν μόνο ο φιλάργυρος της γνώσης του!

477.

Απολυτρωμένος από τον σκεπτικισμό. Α: Άλλοι βγαίνουν από ένα καθολικό ηθικό σκεπτικισμό ενοχλημένοι και αδύναμοι, ροκανισμένοι και σκουληκιασμένοι, κι ακόμη μισοφαγωμένοι, – αλλά εγώ βγαίνω απ' αυτόν πιο θαρράλεος και πιο εμψυχωμένος παρά ποτέ, με τις νεοαποκτημένες τάσεις. Όταν ο αγέρας είναι διαπεραστικός, η θάλασσα τρικυμισμένη, όταν οι κίνδυνοι που πρέπει να ξεπεράσω είναι μεγάλοι, αρχίζω να αισθάνομαι πολύ άνετα. Δεν έγινα σκουλήκι, αν και χρειάστηκε πολύ συχνά να εργαστώ και να σκάψω σαν σκουλήκι. Β: Έχεις πάψει να είσαι σκεπτικιστής, γιατί το αρνιέσαι; – Α: Κι έτσι ακόμη, έχω ξαναμάθει να επιβεβαιώνω.

478.

Πάθη! Ευχαριστείστε τον! Αφήστε τον στη μοναξιά του! Θέλετε να τον κατασπαράξετε; Είναι ραγισμένος σαν το ποτήρι όπου χύνουμε ένα πολύ καυτό υγρό, – κι αυτός ήταν από το ίδιο πολύτιμο υλικό!

479.

Αγάπη και φιλαλήθεια. Από αγάπη, έχουμε γίνει επικίνδυνοι εγκληματίες κατά της αλήθειας, κλεπταποδόχοι από συνήθεια, που κηρύσσουν περισσότερες αλήθειες απ' όσες παραδέχονται, – γι' αυτό ο στοχαστής πρέπει πότε-πότε, να τρέπει σε φυγή τα αγαπημένα του πρόσωπα (κι αυτά δεν θα είναι ακριβώς εκείνα που αγαπούν αυτόν), για να δείχνουν τα αγκάθια τους και την κακία τους και για να πάψουν να τον πλανεύουν. Γι αυτό η καλοσύνη του στοχαστή θα έχει το δικό της φεγγάρι, που θα μικραίνει και θα μεγαλώνει.

480.

Αναπόφευκτο. Να ζείτε τις εμπειρίες που επιθυμείτε: αυτός που δεν σας συμπαθεί, θα δει σε ό,τι κι αν κάνετε ένα πρόσχημα για να σας μειώσει. Υποστείτε τις βαθύτερες αναταραχές του πνεύματος και της γνώσης και φθάστε τελικά, σα να ήσασταν σε ανάρρωση, με κοπιαστικό χαμόγελο, στην ελευθερία και στο σιωπηλό φως: – πάντα θα υπάρχει κάποιος για να πει: “Αυτός χρησιμοποιεί την αρρώστια του ως επιχείρημα, την αδυναμία του ως απόδειξη της αδυναμίας όλων. Είναι τόσο ματαιοδόξος που έπεσε άρρωστος, για να νιώσει την υπεροχή του πόνου του.” – Και αν δεχτούμε ότι κάποιος σπάει τα δεσμά του και έτσι πληγώνεται βαριά, τότε ένας άλλος θα υπαινιχθεί περιπαχτικά: “Πόσο μεγάλη αδεξιότητα έχει, αυτό συμβαίνει πάντα σε ένα άνθρωπο που συνήθισε τα δεσμά του και που είναι αρκετά παρανοϊκός για να τα σπάσει!”

481.

Δυο Γερμανοί. Αν συγκρίνουμε τον Καντ και τον Σοπενάουερ με τον Πλάτωνα, τον Σπινόζα, τον Πασκάλ, τον Ρουσώ, τον Γκαίτε, για την ψυχή και όχι μόνο για το πνεύμα τους, θα αντιληφθούμε ότι οι δύο πρώτοι στοχαστές είναι σε μειονεκτική θέση: οι ιδέες τους δεν αντιπροσωπεύουν την ιστορία μιας παθιασμένης ψυχής, δεν μαντεύεις σ' αυτές κανένα ρομαντισμό, καμία κρίση, καμία καταστροφή ή αγωνία, η σκέψη τους δεν είναι μια ακούσια ψυχογραφία, αλλά στην περίπτωση του Καντ, η σκέψη ενός εγκεφάλου, στην περίπτωση του Σοπενάουερ, η περιγραφή και η αντανάκλαση ενός χαρακτήρα (“αμετάβλητου”) και η χαρά που προκαλεί ο ίδιος ο “καθρέφτης”, δηλαδή η χαρά του να συναντάς μια εκλεκτή διάνοια. Ο Καντ παρουσιάζεται όταν λάμπει με τις σκέψεις του, γενναίος και αξιοσέβαστος με την καλύτερη έννοια, αλλά ασήμαντος όταν: του λείπει η ευρύτητα και η δύναμη. Δεν έχει βιώσει πολλά πράγματα και ο τρόπος του να εργάζεται του κλέβει τον χρόνο που θα χρειαζόταν για να ζήσει κάτι, – εξυπακούεται ότι δεν θέλω να μιλήσω για χονδροειδή εξωτερικά “γεγονότα”, αλλά για τα πεπρωμένα και τις διακυμάνσεις όπου υπόκειται η πιο μοναχική και η πιο σιωπηλή ζωή, όταν έχει ελεύθερο χρόνο και όταν καταναλώνεται μέσα στο πάθος και στην περισυλλογή. Ο Σοπενάουερ έχει μια υπεροχή απέναντι σ' αυτόν: κατέχει τουλάχιστον μια ορισμένη έντονη ασχήμια της φύσης στο μίσος, τις επιθυμίες, τη ματαιοδόξια, τη δυσπιστία, έχει λίγο άγριες διαθέσεις, είχε βλέπετε τον χρόνο και την άνεση γι' αυτή την αγριότητα. Άλλα του έλειπε η “εξέλιξη”, ακριβώς όπως έλειπε και στον κύκλο των ιδεών του. Ο Σοπενάουερ δεν είχε καμία “ιστορία”.

482.

Να διαλέγουμε τις συναναστροφές μας. Είναι πολύ να ζητούμε τη συναναστροφή με ανθρώπους που έχουν γίνει πράοι, ευχάριστοι στη γεύση και θρεπτικοί σαν κάστανα που ψήνουμε και τα βγάζουμε από τη φωτιά την κατάλληλη στιγμή; Με ανθρώπους που περιμένουν λίγα από τη ζωή και προτιμούν να τη δέχονται σαν δώρο παρά σαν κάτι που τους αξίζει, σα να τους την είχαν χαρίσει τα πουλιά και οι μέλισσες; Ανθρώπους που είναι πολύ περήφανοι για να μπορούν ποτέ να νιώσουν αποζημιωμένοι; Και πολύ σοβαροί στο πάθος τους για τη γνώση και για την ευθύτητα, για να έχουν τον χρόνο και την αυταρέσκεια της δόξας; – Αποκαλούμε φιλόσοφους παρόμοιους ανθρώπους, και πάντα αυτοί οι ίδιοι θα βρίσκουν ένα σεμνότερο όνομα.

483.

Να έχεις βαρεθεί τον άνθρωπο. Α: Ξέρεις! Ναι! Άλλα πάντα ως άνθρωποι! Πώς; Να είσαι πάντα θεατής της ίδιας κωμωδίας, να υποδύεσαι πάντα ένα ρόλο στην ίδια κωμωδία; Να μην μπορείς ποτέ να παρατηρείς τα πράγματα διαφορετικά παρά μ' αυτά τα ίδια μάτια; Και πόσα αναρίθμητα πλάσματα πρέπει να υπάρχουν που τα όργανά τους είναι πιο ικανά για τη γνώση! Αθλιότητα και αηδία! – Β: Σε έχει κυριέψει μια άσχημη επιθετικότητα, – σου όρμησε η λογική! Αύριο όμως, θα είσαι και πάλι μέσα στη γνώση, και γι' αυτό και μέσα στον παραλογισμό, θέλω να πω μέσα στη χαρά που σου προξενεί καθετί ανθρώπινο. Ας πάμε τώρα στ' ακρογιάλι! –

484.

Ο δικός μας δρόμος. Μόλις κάνουμε το αποφασιστικό βήμα και τραβούμε τον δρόμο που είναι ο “δικός μας ιδιαίτερος δρόμος”, τότε ένα ξαφνικό μυστικό αποκαλύπτεται σε όλους εμάς που είμαστε οι φίλοι και οι οικείοι – ως τώρα, όλοι είχαν οικειοποιηθεί μια υπεροχή απέναντί μας, και ξαφνικά νιώθουν προσβεβλημένοι. Οι καλύτεροι τους είναι συγκαταβατικοί και περιμένουν υπομονητικά να ξαναβρούμε τον “ίσιο δρόμο” – αυτόν που γνωρίζουν τόσο καλά! Οι άλλοι σαρκάζουν και υποκρίνονται ότι πιστεύουν πως ξέσπασε μια παροδική τρέλα, ή δείχνουν πικρόχολα ένα αποπλανητή. Οι πιο κακοί μας χαρακτηρίζουν απλά τρελούς και προσπαθούν να ενοχοποιήσουν τα κίνητρα της συμπεριφοράς μας. Ο χειρότερος απ' όλους βλέπει σε μας τον χειρότερο εχθρό που μια μακρά εξάρτηση τον κάνει να διψά για εκδίκηση, – και μας φοβάται. Τι πρέπει λοιπόν να κάνουμε; Ορίστε: να αρχίσουμε τη βασιλεία μας εγγυόμενοι εκ των προτέρων πλήρη αμνηστία στους φίλους μας για κάθε είδους αμαρτίες.

485.

Μακρινές προοπτικές. Α: Μα γιατί λοιπόν αυτή η μοναξιά; – Β: Δεν είμαι θυμωμένος με κανένα. Όταν είμαι μόνος όμως, μου φαίνεται ότι βλέπω καλύτερα τους φίλους μου, ότι τους βλέπω κάτω από ένα πιο ευνοϊκό φως από όταν βρίσκομαι κοντά τους. Κι όταν αγαπούσα κι ένιωθα τα καλύτερα αισθήματα για τη μουσική, ζούσα μακριά της. Φαίνεται ότι μου χρειάζονται οι μακρινές προοπτικές για να σκεφτώ τα πράγματα.

486.

Το χρυσάφι και η πείνα. Εδώ κι εκεί συναντάς ένα άνθρωπο που μετατρέπει σε χρυσάφι ό, τι αγγίζει. Μία ωραία μέρα θα ανακαλύψει ότι αυτό το παιχνίδι θα τον κάνει να πεθάνει από πείνα. Όλα όσα είναι γύρω του είναι λαμπερά, εξαισία, ιδανικά και απρόσιτα, και τώρα επιδιώκει να βρει πράγματα που του είναι τελείως αδύνατο να μεταβάλλει σε χρυσάφι. Και πόσο σφοδρά τα λαχταρά! Όπως ένας που πεθαίνει από πείνα λαχταρά την τροφή! – Πού θ' απλώσει το χέρι του;

487.

Ντροπή. Να το ωραίο άλογο που χτυπά τη γη με τα πόδια του και χλιμιντρίζει, κι αδημονεί να τρέξει κι αγαπά αυτόν που το καβαλά – αλλά τι ντροπή! Ο καβαλάρης δεν μπορεί να ανεβεί στη σέλα, είναι κουρασμένος. Αυτή είναι η ντροπή του κουρασμένου στοχαστή μπροστά στη δική του φιλοσοφία.

488.

Κατά της σπατάλης της αγάπης. Δεν είναι αλήθεια ότι κοκκινίζουμε όταν συλλαμβάνουμε τον εαυτό μας να αποστρέφεται σφοδρά κάποιον; Όμως, θα έπρεπε να κοκκινίζουμε εξίσου για τις σφοδρές μας συμπάθειες, εξαιτίας της αδικίας που υπάρχει και σ' αυτές. Ακόμη περισσότερο: υπάρχουν άνθρωποι που η καρδιά τους σφίγγεται και που αισθάνονται απορία αν κάποιος τους χαρίσει αφειδώς τη συμπάθειά του αλλά μόνο αποσπώντας ένα μέρος από άλλους. Όταν ακούμε τη φωνή που μας λέει ότι μας έχουν διαλέξει, προτιμήσει! Αλίμονο! δε νιώθω καμία ευγνωμοσύνη γι' αυτό το είδος επιλογής, συνει-

δητοποιώ ότι αντιπαθώ αυτόν που θέλει να μου κάνει μια τέτοια διάκριση: δεν πρέπει να μ' αγαπά σε βάρος των άλλων! Αρκούμαι στο να στηρίζω μόνος τον εαυτό μου! Και συχνά έχω ακόμη μια καρδιά που ξεχειλίζει από λόγους για ευθυμία. – Δεν πρέπει να προσφέρουμε σ' αυτόν που τα κατέχει όλα αυτά τίποτα, που σε άλλους είναι απαραίτητα, πικρά απαραίτητα!

489.

Φίλοι στη δυστυχία. Μερικές φορές, μας τυχαίνει να παρατηρήσουμε ότι ένας φίλος μας συμφωνεί καλύτερα με ένα άλλο φίλο παρά με εμάς, ότι η λεπτότητά του βασανίζεται απ' αυτή την επιλογή και ότι ο εγωισμός του δεν είναι στο ύψος αυτής της απόφασης: τότε πρέπει να τον διεύκολύνουμε στον αποχωρισμό και να τον προσβάλλουμε για να απομακρυνθεί από κοντά μας. – Αυτό είναι επίσης αναγκαίο όταν περνούμε σε ένα τρόπο σκέψης που θα μπορούσε να τον καταστρέψει: πρέπει η στοργή μας γι' αυτόν να μας παρακινήσει να του δημιουργήσουμε μέσα από μια αδικία που επιφορτιζόμαστε, μια καλή συνείδηση που θα του επιτρέπει να διαχωριστεί από μας.

490.

Οι μικρές αλήθειες. “Τα γνωρίζετε όλα αυτά, αλλά δεν τα ζήσατε ποτέ, – δεν δέχομαι τα τεκμήριά σας. Οι “μικρές αλήθειες”! – σας φαίνονται μικρές επειδή δεν τις πληρώσατε με το αίμα σας!” – “Αλλά θα ήταν λοιπόν μεγάλες, επειδή τις έχει πληρώσει κανείς πανάκριβα; Και το αίμα είναι πάντα πολύ ακριβό!” – “Πιστεύετε; Πόσο φειδωλοί είστε στο αίμα σας!”

491.

Εξαιτίας αυτού η μοναξιά. Α: Όστε θέλεις να επιστρέψεις στην έρημό σου; – Β: Δεν είμαι βιαστικός, πρέπει να περιμένω τον εαυτό μου, – κάθε φορά αργεί ώσπου να βγει το νερό από το πηγάδι του εαυτού μου στο φως, και συχνά αναγκάζομαι να υποφέρω από πείνα πιο πολύ απ' όσο αντέχω. Γι' αυτό πηγαίνω στην ερημιά, για να μην πίνω από τις στέρνες που είναι για όλο τον κόσμο. Ανάμεσα στους πολλούς, ζω όπως οι πολλοί και δεν σκέφτομαι όπως σκέφτομαι κανονικά. Μετά από ένα διάστημα, νιώθω πάντα ότι θέλουν να με εξορίσουν από τον ίδιο τον εαυτό μου και να μου κλέψουν την ψυχή – και αρχίζω να αντιπαθώ και να φοβάμαι όλο τον κόσμο. Τότε, χρειάζομαι την έρημο για να ξαναγίνω καλός.

492.

Κάτω από τους νότιους ανέμους. Α: Δεν μπορώ πια να καταλάβω τον εαυτό μου! Χτες ακόμη, αισθανόμουν μέσα μου μια θύελλα, κάτι ζεστό και ηλιόλουστο και εξαιρετικά καθάριο. Και σήμερα! Να που όλα είναι ήσυχα, απέραντα, μελαγχολικά και σκυθρωπά σαν τη λιμνοθάλασσα της Βενετίας: – δεν ποθώ τίποτα και βγάζω ένα στεναγμό ανακούφισης, κι όμως, κρυφά μέσα μου νιώθω ανάξιος επειδή δεν θέλω τίποτα: – έτσι παφλάζουν τα κύματα πέρα-δώθε μέσα στη λιμνοθάλασσα της μελαγχολίας μου. – Β: Περιγράφεις τώρα μια μικρή ευχάριστη ασθένεια. Μα θα σου τη σαρώσει ο επόμενος βορειοανατολικός άνεμος! – Α: Α, γιατί λοιπόν!

493.

Πάνω στο δικό μου δέντρο. Α: Καμιά ιδέα ενός στοχαστή δεν μου δίνει τόση χαρά όσο οι δικές μου ιδέες: είναι αλήθεια ότι αυτό δεν αποδείχνει τίποτα υπέρ τους, αλλά θα ήταν τρέλα εκ μέρους μου να θέλω να πετάξω τους γευστικούς καρπούς, μόνο και μόνο επειδή ωριμάζουν συμπτωματικά πάνω στο δέντρο μου! – Και άλλοτε την έκανα αυτή την τρέλα. – Β: Σε άλλους, συμβαίνει το αντίθετο: ούτε κι αυτό λέει τίποτα για την αξία των ιδεών τους ούτε κυρίως ενάντια στην αξία αυτών των ιδεών.

494.

Το τελευταίο επιχείρημα του ανδρείου. “Μέσα σ' αυτούς τους θάμνους υπάρχουν ερπετά.” – “Ωραία, θα πάω στους θάμνους και θα τα σκοτώσω. – “Αλλά μπορεί να γίνεις εσύ το θύμα και όχι αυτά τα δικά σου θύματα!” – “Και τι μ' ενδιαφέρει!”

495.

Οι δάσκαλοί μας. Στη διάρκεια της νιότης του, παίρνει κανείς τους δασκάλους και τους οδηγούς του από το παρόν και από το περιβάλλον όπου ζει: έχουμε την παράλογη πεποίθηση ότι το παρόν πρέπει να έχει δασκάλους που μπορούν να μας χρησιμεύσουν περισσότερο απ' όσο σε κάθε άλλο άτομο, και ότι πρέπει να τους βρούμε δίχως να τους αναζητήσουμε. Αργότερα πληρώνουμε ακριβά αυτή την παιδαριώδη αντίληψη: πρέπει να εξιλεώσουμε τους δασκάλους μας στον εαυτό μας. Τότε, μπορεί να διατρέξουμε όλο τον κόσμο, τον τωρινό και τον παλιό, αναζητώντας τους κατάλληλους οδηγούς – αλλά θα είναι ίσως πολύ αργά. Και το χειρότε-

ρο, θα ανακαλύψουμε ότι αυτοί έζησαν όταν ήμαστε νέοι – και ότι εξαπατηθήκαμε.

496.

Η κακή αρχή. Ο Πλάτων έχει δείξει με θαυμαστό τρόπο πως ο φιλοσοφικός στοχαστής σε κάθε υπαρκτή κοινωνία πρέπει να θεωρείται ως το πρότυπο κάθε κακουργίας: γιατί, ως κριτής των ηθών και εθίμων, είναι το αντίθετο κάθε ηθικού ανθρώπου, και αν δεν φτάνει ως το σημείο να γίνει ο νομοθέτης των νέων ηθών, η εικόνα του πάντως παραμένει στη μνήμη των ανθρώπων ως “κακή αρχή”. Μπορούμε να μαντέψουμε απ' αυτό πόσο συνετέλεσε η αρκετά φιλελεύθερη και προοδευτική πόλη της Αθήνας, στην υπόληψη του Πλάτωνα ενόσω αυτός ζούσε: τι το παράξενο αν αυτός, όπως έλεγε ο ίδιος, είχε “το πολιτικό ένστικτο” στο αίμα του – έκανε τρεις φορές μια απόπειρα αναμόρφωσης στη Σικελία, όπου φάνηκε να οργανώνει ακριβώς τότε ένα πανελλήνιο μεσογειακό Κράτος –; Σ' αυτό το Κράτος και διαμέσου αυτού, ο Πλάτων σκεφτόταν να κάνει για τους Έλληνες αυτό που έκανε ο Μωάμεθ αργότερα για τους Άραβες: να εδραιώσει τα μικρά και μεγάλα έθιμα και προπάντων την καθημερινή ζωή του καθένα. Η πραγματοποίηση των ιδεών του ήταν δυνατή όσο και των ιδεών του Μωάμεθ: μήπως δεν έδειξε ότι ιδέες ακόμη πιο απίστευτες, του χριστιανισμού δηλαδή, ήταν πραγματοποιήσιμες; – Μερικές συμπτώσεις λιγότερο, μερικές άλλες συμπτώσεις επιπλέον – και ο κόσμος θα είχε παρευρεθεί στην πλατωνικοποίηση του ευρωπαϊκού νότου: και αν υποθέσουμε ότι αυτή η κατάσταση πραγμάτων θα διαρκούσε ακόμη, θα ήταν πιθανό να λατρεύαμε σήμερα στον Πλάτωνα, την “καλή αρχή”. Άλλα το σχέδιό του δεν πέτυχε: κι έτσι διατήρησε τη φήμη του ονειροπόλου και του φαντα-

σιόπληκτου, – τα πιο βαριά επίθετα εξαφανίστηκαν μαζί με την αρχαία Αθήνα.

497.

Το μάτι που εξαγνίζει. Θα έπρεπε να μιλάμε για “μεγαλοφυία” προπάντων όταν αναφερόμαστε σε ανθρώπους σαν τον Πλάτωνα, τον Σπινόζα, τον Γκαίτε, όπου το πνεύμα φαίνεται μόνο άτονα συνδεδεμένο με τον χαρακτήρα και την ιδιοσυγκρασία, σαν ένα φτερωτό πλάσμα που εύκολα αποχωρίζεται απ' αυτά και που μπορεί κατόπιν να πετάξει από πάνω τους πολύ ψηλά. Αντίθετα, στολίζονταν πιο επίμονα με το “πνεύμα” τους αυτοί που δεν κατόρθωσαν ποτέ να διαχωριστούν από την ιδιοσυγκρασία τους, αυτοί που ήξεραν να δίνουν στην ιδιοσυγκρασία τους την πιο πνευματοποιημένη, την πιο απέραντη και την πιο γενική έκφραση, ακόμη και μια έκφραση κοσμική σε ορισμένες περιστάσεις (για παράδειγμα ο Σοπενάουερ). Αυτές οι διάνοιες δεν μπορούσαν να πετούν πάνω από τον εαυτό τους, αλλά πίστευαν ότι βρίσκουν και ξαναβρίσκουν τον εαυτό τους, όπου και αν πετούσαν, – αυτό είναι το “μεγαλείο τους, αυτού μπορεί να είναι το μεγαλείο τους!– Οι άλλοι στους οποίους αυτό το όνομα ταιριάζει πιο καλά, κατέχουν το καθαρό, εξαγνισμένο μάτι που δεν φαίνεται να έρχεται από την ιδιοσυγκρασία ούτε από τον χαρακτήρα τους, αλλά που, ανεξάρτητο απ' αυτά, κοιτάζει τον κόσμο σα να ήταν ένας θεός, και αγαπά αυτό τον θεό. Σ' αυτούς επίσης τούτο το μάτι δεν δόθηκε για μια μόνο φορά. Υπάρχει μια προετοιμασία και μια μαθητεία στην τέχνη της όρασης, κι εκείνος που έχει πραγματική ευκαρία, βρίσκει με τον χρόνο και ένα δάσκαλο που του διδάσκει την καθαρή όραση.

498.

Να μην απαιτείτε. Δεν τον γνωρίζετε! Η αλήθεια είναι ότι υποτάσσεται εύκολα και ελεύθερα στους ανθρώπους και στα πράγματα, και ότι δείχνει καλοσύνη και στα δύο – το μόνο που ζητά είναι να τον αφήσουν ήσυχο – αλλά μόνο όσο οι άνθρωποι και τα πράγματα δεν απαιτούν υποταγή. Κάθε αξίωση τον κάνει περήφανο, ακοινώνητο και φιλοπόλεμο.

499.

Ο κακός. “Ο μόνος κακός είναι ο ερημίτης”, αναφωνούσε ο Ντιντερό: κι αμέσως ο Ρουσώ αισθάνθηκε θανάσιμα πληγωμένος. Αυτό αποδείχνει ότι ομολογούσε πως ο Ντιντερό είχε δίκιο. Είναι αλήθεια ότι κάθε κακή τάση είναι υποχρεωμένη να επιβάλλει στην κοινωνία και στις κοινωνικές σχέσεις, τόσους καταναγκασμούς, να βάζει τόσες μάσκες, να ξαπλώνει συχνά στο κρεβάτι του Προκρούστη της αρετής, που θα μπορούσαμε κάλιστα να μιλήσουμε για ένα μάρτυρα του κακού ανθρώπου. Μέσα στη μοναξιά όλα αυτά χάνονται. *Εκείνος που είναι κακός είναι πιο κακός μέσα στη μοναξιά,* και επίσης ο καλύτερος – συνεπώς γι' αυτόν που το μάτι του βλέπει παντού μόνο ένα θέαμα, εδώ είναι πάρα πολύ καλά.

500.

Ανάποδα. Ένας στοχαστής μπορεί να είναι αναγκασμένος για χρόνια ολόκληρα, να σκέφτεται ανάποδα: εννοώ να μην ακολουθεί τις σκέψεις που του προσφέρονται από τον εσωτερικό του κόσμο, αλλά αυτές που φαίνονται να τον υποχρεώνουν σε μια ενασχόληση, σε μια προκαθορισμένη κατανομή του χρόνου, ένα αυθαίρετο τρόπο επιμέλειας. Άλλα στο τέλος

πέφτει άρρωστος, επειδή αυτός ο φαινομενικά ηθικός καταναγκασμός καταστρέφει τη νευρική του δύναμη τόσο ριζικά ώστε θα μπορούσε να διαπράξει μια κραιπάλη την οποία θα έκανε κανόνα.

501.

Θνητές ψυχές. Αναφορικά με τη γνώση, η πιο πολύτιμη κατάκτηση που έχει γίνει είναι ίσως το ότι παραιτήθηκε από την πίστη για την αθανασία της ψυχής. Τώρα, η ανθρωπότητα έχει το δικαίωμα να περιμένει, τώρα δεν έχει πια ανάγκη να βιάζεται και να δέχεται ιδέες που δεν έχουν εξεταστεί καλά, όπως αναγκαζόταν να κάνει άλλοτε. Γιατί τότε, η σωτηρία της φτωχής “αθανατης ψυχής” βασιζόταν στις πεποιθήσεις της για όλη τη σύντομη ύπαρξή της, από τη μια μέρα στην άλλη έπρεπε να αποφασίσει – η “γνώση” είχε λοιπόν τρομερή σημασία! Κατακτήσαμε ξανά το θάρρος να περιπλανιόμαστε, να προσπαθούμε, να παίρνουμε κάτι προσωρινά – όλα αυτά έχουν λίγη σημασία! – και ακριβώς γι' αυτό άτομα και γενιές ολόκληρες μπορούν να αντιμετωπίζουν τόσο μεγαλεπήβολα καθήκοντα που άλλοτε, θα φαινόταν σαν παραφροσύνη και σαν ανίερο παιχνίδι με τον ουρανό και την κόλαση. Έχουμε το δικαίωμα να πειραματιστούμε με τους ίδιους τους εαυτούς μας! Ολόκληρη η ανθρωπότητα έχει αυτό το δικαίωμα! Οι μεγαλύτερες θυσίες δεν έχουν ακόμη αφιερωθεί στη γνώση, – το να υποψιαζόμαστε παρόμοιες σκέψεις σαν αυτές που προηγούνται τώρα από τις πράξεις μας, θα αποτελούσε άλλοτε ιεροσυλία και παραίτηση από την αιώνια σωτηρία.

502.

Μια μοναδική λέξη για τρεις διαφορετικές καταστάσεις.

Στον ένα, το πάθος εκδηλώνει το άγριο, τρομερό και αφόρητο κτήνος. Τον άλλο το πάθος τον ανεβάζει σε ένα ύψος, σε ένα μεγαλείο και μια μεγαλοπρεπή στάση που κάνουν να φαίνεται μικρή η συνηθισμένη του ύπαρξη. Ένας τρίτος, διαποτισμένος από ευγένεια, έχει επίσης την πιο ευγενική βιαιότητα (Sturm und Drang), αντιπροσωπεύει σ' αυτή την κατάσταση την άγρια και ωραία φύση, καθώς βρίσκεται μόνο ένα βαθμό πιο κάτω από τη μεγάλη ήσυχη και ωραία φύση που αντιπροσωπεύει συνήθως: αλλά οι άνθρωποι τον καταλαβαίνουν καλύτερα μέσα στο πάθος και τον τιμούν περισσότερο εξαιτίας αυτών των στιγμών, – βρίσκεται τότε ένα βήμα πιο κοντά τους και τους μοιάζει περισσότερο. Νιώθουν έλξη και φόβο με ένα παρόμοιο θέαμα και τότε ακριβώς το αποκαλούν θεϊκό.

503.

Φιλία. Αυτή η αντίρρηση για τη φιλοσοφική ζωή, ότι μ' αυτή γίνεται κανείς ανώφελος στους φίλους του, δεν θα είχε εμφανιστεί ποτέ στο πνεύμα ενός σύγχρονου ανθρώπου: είναι παμπάλαιη. Η αρχαιότητα έζησε βαθιά και δυνατά την ιδέα της φιλίας, την έφερε σχεδόν ως τον τάφο της. Αυτό είναι το πλεονέκτημα που έχει πάνω μας: μπορούμε να της αντιτάξουμε την ιδανική αγάπη ανάμεσα στα δύο φύλα. Όλα τα μεγάλα πράγματα των αρχαίων ανθρώπων εύρισκαν τη δύναμη τους στο γεγονός ότι άντρας στεκόταν πλάι σε άντρα και ότι καμία γυναίκα δεν μπορούσε να προβάλει απαίτηση να είναι για τον άντρα το πλησιέστερο και το υψηλότερο αντικείμενο της αγάπης του, ή ακόμη το μοναδικό αντικείμενο – όπως διδάσκει το

αίσθημα του πάθους. Ίσως τα δέντρα μας δεν γίνονται τόσο ψηλά εξαιτίας του κισσού και του αμπελιού που αναρριχούνται σ' αυτά.

504.

Συμφιλίωση. Θα ήταν λοιπόν καθήκον της φιλοσοφίας να συμφιλώνει αυτό που έχει μάθει το παιδί μ' αυτό που γνωρίζει ο ενήλικος από πείρα; Η φιλοσοφία θα ήταν καθήκον των εφήβων, εφόσον αυτοί βρίσκονται ανάμεσα στο παιδί και στον μεγάλο και έχουν ανάγκη από το μεσαίο; Θα φαινόταν έτσι σχεδόν αν σκεφτόταν κανείς σε ποιες ηλικίες της ζωής συνηθίζουν οι σημερινοί φιλόσοφοι να διαμορφώνουν τις αντιλήψεις: όταν είναι αργά για την πίστη και πολύ νωρίς για την επιστήμη.

505.

Οι πρακτικοί άνθρωποι. Σε μας τους στοχαστές ανήκει το δικαίωμα να καθορίζουμε το καλό γούστο όλων των πραγμάτων και να το επιβάλλουμε, αν χρειαστεί. Οι πρακτικοί άνθρωποι το δανείζονται από μας και η εξάρτησή τους από εμάς είναι απεριόριστα μεγάλη. Αυτό είναι το πιο γελοίο θέαμα που μπορούμε να δούμε, αν και θέλουν να αγνοούν αυτή την εξάρτηση και τους αρέσει να μας χειρίζονται περήφανα ως ανθρώπους που τους λείπει η πρακτική αίσθηση: θα έφταναν μάλιστα ως το σημείο να περιφρονήσουν την πρακτική ζωή τους αν θέλαμε να την περιφρονήσουμε εμείς: σ' αυτό θα μπορούσε να μας παρακινεί από καιρό σε καιρό, μια μικρή επιθυμία για εκδίκηση.

506.

Η αναγκαιότητα να κάνεις ό,τι είναι καλό. Πώς! Θα έπρεπε να εξετάζουμε ένα έργο με τον ίδιο τρόπο που εξετάζουμε τον χρόνο της παραγωγής του; Αλλά νιώθουμε περισσότερη χαρά, περισσότερη έκπληξη, μαθαίνουμε επίσης περισσότερα πράγματα αν δεν το εξετάζουμε μ' αυτό τον τρόπο! Δεν έχετε προσέξει ότι όσο ένα καλό και νέο έργο μένει εκτεθειμένο στον υγρό αέρα της εποχής του, έχει τη μικρότερη αξία, ακριβώς επειδή διατηρεί ακόμη πάνω του, ως ένα σημείο, τη μυρωδιά της δημόσιας αγοράς, των αντιθέσεων, των πρόσφατων απόψεων και κάθε πράγματος που είναι φθαρτό ανάμεσα στο χτες και στο αύριο; Αργότερα στεγνώνει η βαθιά του στιλπνότητα και το άρωμά του και, αν έχει γίνει με συνέπεια, το γαλήνιο μάτι της αιωνιότητας.

507.

Εναντίον της τυραννίας του αληθινού. Ακόμη και όταν είμαστε αρκετά παράλογοι για να θεωρούμε ως αληθινές όλες τις απόψεις μας, δεν θα επιθυμούσαμε ωστόσο να υπάρχουν μόνον αυτές –: δεν ξέρω γιατί θα έπρεπε να επιθυμούμε την παντοδυναμία και την τυραννία της αλήθειας. *Εμένα μου αρκεί να γνωρίζω ότι η αλήθεια έχει μεγάλη δύναμη.* Αλλά πρέπει να μπορεί να αγωνίζεται, και να έχει ένα αντίπαλο και από καιρό σε καιρό, πρέπει να μπορεί κανείς να βασίζεται σ' αυτή για το μη-αληθινό, – διαφορετικά, θα γίνει για μας ενοχλητική, άγευστη και αδύναμη και θα μας κάνει κι εμάς έτσι.

508.

Να μην παίρνουμε παθητικό τόνο. Αυτό που κάνουμε για να είμαστε ωφέλιμοι στους ίδιους τους εαυτούς μας, δεν πρέπει να μας αποφέρει ηθικούς επαίνους, ούτε εκ μέρους των άλλων ούτε από εμάς τους ίδιους. Το ίδιο ακριβώς κάνουμε για να ευχαριστούμε τους εαυτούς μας. Το να συγκρατόμαστε σε τέτοιες πριπτώσεις, να παίρνουμε τα πράγματα με ένα παθητικό τόνο και να απέχουμε από ό,τι είναι παθητικό, είναι καλός τόνος σε όλους τους ανώτερους ανθρώπους: κι εκείνος που έχει συνηθίσει σ' αυτόν, έχει ξαναβρεί την αφέλεια.

509.

Το τρίτο μάτι. Πώς! Έχεις ακόμη ανάγκη από θέατρο! Είσαι ακόμη τόσο νέος; Γίνε λογικός και αναζήτησε την τραγωδία και την κωμωδία εκεί όπου τις παίζουν καλύτερα! Στους χώρους όπου προκαλούν ολοένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Βέβαια, δεν είναι εύκολο να μένουμε μόνο θεατές –, αλλά μάθε το! Και σχεδόν σε όλες τις καταστάσεις που θα σου φανούν δύσκολες και οδυνηρές, θα βρεις μια διέξοδο προς τη χαρά και ένα καταφύγιο, ακόμη και όταν θα σε έχουν κυριέψει τα ίδια σου τα πάθη. Άνοιξε το θεατρικό σου μάτι, το μεγάλο τρίτο μάτι που κοιτάζει τον κόσμο μέσα από τα δύο άλλα.

510.

Να ξεφεύγουμε από τις αρετές μας. Τι να πει κανείς για ένα στοχαστή που δεν ξέρει να ξεφεύγει στην κατάληη ευκαιρία από τις ίδιες τις αρετές του! Γιατί δεν πρέπει να είναι “μόνο μια ηθική ύπαρξη”!

511.

Ο πειρασμός. Η εντιμότητα είναι ο μεγάλος πειρασμός όλων των φανατισμένων. Αυτό που φαινόταν να προσεγγίζει τον Λούθηρο με τα χαρακτηριστικά του διαβόλου ή μιας ωραίας γυναίκας, και αυτό που εκείνος απόφυγε με ένα τόσο χοντροκομμένο τρόπο έπρεπε να είναι σαφώς η εντιμότητα και ίσως, σε σπανιότερες περιπτώσεις, η αλήθεια.

512.

Θαρραλέος μπροστά στα πράγματα. Αυτός που, σύμφωνα με τη φύση του, είναι γεμάτος σεβασμό και φόβο απέναντι στα πρόσωπα, αλλά δείχνει θάρρος μπροστά στα πράγματα, φοβάται τις καινούριες σχέσεις και τις καινούριες οικειότητες και περιορίζει τις παλιές, ώστε το *incognito* του και ο ριζοσπαστισμός του να συγχωνεύονται μέσα στην αλήθεια.

513.

Τροχοπέδη και ομορφιά. Αναζητάς ανθρώπους προϊκισμένους με ωραία μόρφωση; Τότε, θα πρέπει να δέχεσαι, όπως όταν αναζητάς ωραίες τοποθεσίες, και τις περιορισμένες απόψεις και ιδέες.—Βέβαια, υπάρχουν επίσης πανοραμικοί άνθρωποι που είναι διδακτικοί και εκπληκτικοί: αλλά στερούνται κάθε ομορφιά.

514.

Στους πιο δυνατούς. Από εσάς που είστε τα ισχυρότερα και τα πιο αλαζονικά πνεύματα, δεν ζητά κανείς παρά ένα μόνο

πράγμα: να μην φορτώνετε καινούρια βάρη σ' εμάς τους άλλους, αλλά να πάρετε πάνω σας ένα μέρος από το δικό μας φορτίο, εσείς που είστε οι δυνατότεροι! Άλλά σας αρέσει τόσο να κάνετε το αντίθετο, επειδή εσείς θέλετε να πετάξετε και γι' αυτό πρέπει να προσθέσουμε εμείς το φορτίο σας στο δικό μας: δηλαδή πρέπει να σερνόμαστε!

515.

Αύξηση της ομορφιάς. Γιατί η ομορφιά αναπτύσσεται μαζί με τον πολιτισμό; Επειδή, στους πολιτισμένους ανθρώπους, οι τρεις ευκαιρίες της ασχήμιας παρουσιάζονται σπάνια και ολοένα σπανιότερα: κατά πρώτο λόγο, τα πάθη στις αγριότερες εκρήξεις τους, κατά δεύτερο λόγο, η φυσική προσπάθεια που φτάνει στα άκρα, κατά τρίτο λόγο, η ανάγκη να εμπνεύσουμε τον φόβο με την όψη μας. Αυτή η ανάγκη που, για τις κατώτερες και τις ασήμαντες βαθμίδες του πολιτισμού, είναι τόσο μεγάλη και τόσο συχνή ώστε καθορίζει ακόμη και τις στάσεις και τις γιορταστικές τελετές, και κάνει την ασχήμια καθήκον.

516.

Να μην αφήνουμε να εισβάλει ο δαιμόνας μας στον πλησίον μας. Ας μείνουμε πάντα με τη γνώμη πως για τους καιρούς μας, η ευμένεια και τα ευεργετήματα συνιστούν τον καλό άνθρωπο. Άλλα ας μην παραλείψουμε να προσθέσουμε: “υπό τον όρο ότι θα αρχίσει να χρησιμοποιεί την ευμένειά του και τις ευεργεσίες του για τον εαυτό του! Γιατί διαφορετικά – αν το βάζει στα πόδια μπροστά στον εαυτό του, αν τον σιχαίνεται και του κάνει κακό – δεν θα είναι ασφαλώς καλός άνθρωπος. Δεν θα κάνει τότε, τίποτε άλλο από το να σώσει τον εαυτό του μέσα στους άλλους: Ας προσέξουν λοιπόν οι άλλοι μήπως τους συμβεί κακό, παρόλο το καλό που φαίνεται να θέλει να τους

κάνει! – Άλλα είναι ακριβώς αυτό: το να αποφεύγεις και να μισείς το εγώ σου, να ζεις μέσα και για τους άλλους – το αποκαλούν ως τώρα, με τόσο παραλογισμό και σιγουριά, “μη εγωιστικό”, και κατά συνέπεια “καλό”!

517.

Προτροπή προς την αγάπη. Πρέπει να φοβόμαστε αυτόν που μισεί τον εαυτό του, επειδή θα γίνουμε τα θύματα της οργής και της εκδικητικότητάς του. Ας φροντίσουμε λοιπόν να τον παρασύρουμε στην αγάπη για τον εαυτό του!

518.

Παραίτηση. Τι είναι η παραίτηση; Είναι η πιο βολική κατάσταση ενός άρρωστου που από πολύ καιρό βασανίστηκε για να τη βρει, που κουράστηκε πολύ αλλά τώρα τη βρήκε!

519.

Να εξαπατάσαι. Μόλις θέλετε να αρχίσετε διαπραγματεύσεις, πρέπει να κλείσετε τις πόρτες της αιμφιβολίας, – έλεγε ένας άνθρωπος της δράστης. – Και δεν φοβάσαι ότι μ' αυτό τον τρόπο θα σε εξαπατήσουν; – αποκρίθηκε ένας άνθρωπος της θεωρίας.

520.

Η αιώνια πένθιμη τελετή. Ακούγοντας αυτή την ιστορία θα μπορούσε να πιστέψει κανείς ότι ακούει ένα αδιάκοπο επικήδειο λόγο: πάντα έθαβαν και θάβουν ακόμη αυτό που έχει αγαπήσει περισσότερο, σκέψεις και ελπίδες, παίρνουν και έπαιρ-

ναν σε αντάλλαγμα την περηφάνια, gloria mundi, δηλαδή τη μεγαλοπρέπεια του επικήδειου λόγου. Έτσι πρέπει να ρυθμίστούν όλα! Και αυτός που προφέρει τον επικήδειο είναι ακόμη ο μεγαλύτερος δημόσιος ευεργέτης!

521.

Ματαιοδοξία της εξαίρεσης. Αυτός έχει μια ανώτερη ποιότητα που του χρησιμεύει για παρηγοριά: το βλέμμα του περνά με περιφρόνηση στην υπόλοιπη ύπαρξή του – και σχεδόν όλα είναι μέρος αυτού του υπόλοιπου! Άλλα βασίζεται στον εαυτό του, όταν πλησιάζει σ' αυτό που αποτελεί το ιερό του. Ο δρόμος που οδηγεί εκεί φαίνεται ήδη σαν ανέβασμα πάνω σε πλατιά και ελαφρά σκαλιά:– και, τι αγριάνθρωποι που είστε! τον αποκαλείτε ματαιόδοξο γι' αυτό!

522.

Η σύνεση χωρίς αυτιά. Το να ακούμε καθημερινά τι λένε για μας, ή και το να ζητούμε να ανακαλύψουμε τι σκέφτονται για μας, – αυτό τελικά εκμηδενίζει και τον πιο δυνατό άνθρωπο. Για να δικαιολογούν καθημερινά οι άλλοι τις απόψεις τους για μας είναι που μας αφήνουν να ζούμε! Δεν θα μας ανέχονταν αν εμείς είχαμε δίκιο εναντίον τους, και λιγότερο ακόμη αν θέλαμε να έχουμε δίκιο! Με μια λέξη, ας κάνουμε αυτή τη θυσία στη γενική κατανόηση, ας μην ακούμε όταν μιλούν για μας, όταν μας εγκωμιάζουν ή όταν μας κατηγορούν, όταν εκφράζουν επιθυμίες και ελπίδες για μας, ας μην τα σκεφτόμαστε καν αυτά!

523.

Δόλια ερωτήματα. Για καθετί που ένας άνθρωπος επιτρέπει να έρχεται στο φως, μπορούμε να ρωτήσουμε: τι θέλει να κρύψει; Από πού θέλει να μεταστρέψει τα βλέμματα; Ποια πρόληψη θέλει να επικαλεστεί; Και ακόμη: μέχρι πού φτάνει η λεπτότητα αυτής της προσποίησης; Πού βρίσκεται η πλάνη του;

524.

Η ζήλια των μοναχικών. Ανάμεσα στους κοινωνικούς και στους μοναχικούς χαρακτήρες, υπάρχει αυτή η διαφορά (αν υποθέσουμε ότι έχουν πνεύμα και αυτοί οι δύο!): οι πρώτοι μένουν ικανοποιημένοι ή σχεδόν ικανοποιημένοι με ένα πράγμα, όποιο κι αν είναι, από τη στιγμή που έχουν βρει στο πνεύμα τους μια ευτυχισμένη αλλαγή που μπορούν να ανακοινώσουν – αυτό τους συμφιλώνει με τον ίδιο τον διάβολο! Οι μοναχικοί παίρνουν από ένα πράγμα μια σιωπηλή ευχαρίστηση ή μάλλον τους προκαλεί ένα σιωπηλό πόνο, σιχαίνονται την πνευματική και λαμπρή έκθεση των εσωτερικών τους προβλημάτων, ακριβώς όπως σιχαίνονται ένα πολύ επιδεικτικό φόρεμα της αγαπημένης τους: τότε, την κοιτούν μελαγχολικά σα να υποπτεύονται ότι αυτή θέλει να αρέσει στους άλλους. Πρόκειται για τη ζήλια που νιώθουν όλοι οι μοναχικοί στοχαστές, όλοι οι παθιασμένοι ονειροπόλοι απέναντι στο πνεύμα.

525.

Η συνέπεια των επαίνων. Οι μεν γίνονται ντροπαλοί με τους πολλούς επαίνους, οι δε γίνονται αναιδείς.

526.

Να μην θέλεις να χρησιμεύεις για σύμβολο. Λυπάμαι τους γηγεμόνες: σ' αυτούς απαγορεύεται να εξαφανίζονται πότε-πότε μέσα στο πλήθος, κι έτσι δεν μαθαίνουν να γνωρίζουν τους ανθρώπους παρά μέσα σε μια ψεύτικη κατάσταση και σε μια προσποίηση. Ο διαρκής καταναγκασμός να σημαίνουν κάτι, στο τέλος τους κάνει αληθινά επίσημα μηδενικά. – Κι αυτό συμβαίνει σε όλους εκείνους που θεωρούν ως καθήκον τους να είναι σύμβολα.

527.

Οι κρυμμένοι άνθρωποι. Δεν έχετε ανάκαλύψει ακόμη εκείνους τους ανθρώπους που συγκρατούν και σφίγγουν τη μαγεμένη καρδιά τους και που προτιμούν να βουβαθούν παρά να χάσουν τη ντροπή του μέτρου; – Κι αυτούς τους φορτικούς και συχνά τόσο καλοκάγαθους ανθρώπους δεν τους έχετε βρει ακόμη, αυτούς που δεν θέλουν να αναγνωρίζονται και που σβήνουν πάντα από την αρχή τα ίχνη τους στην άμμο, που φτάνουν στο σημείο να εξαπατήσουν τον εαυτό τους και τους άλλους, για να παραμείνουν κρυμμένοι!

528.

Η πιο σπάνια αποχή. Είναι συχνά σημαντικό δείγμα ανθρωπισμού να μην θέλουμε να κρίνουμε κάποιον και να αρνιόμαστε να κάνουμε σκέψεις για το άτομό του.

529.

Τι δίνει στους ανθρώπους και στους λαούς λάμψη. Πόσες ατομικές ενέργειες παραλείπονται απλά και μόνο επειδή πριν τις εκτελέσει κανείς, αντιλαμβάνεται ή φοβάται ότι οι άλλοι θα τις παρερμηνεύσουν! – είναι ακριβώς οι πράξεις που έχουν αληθινή αξία στο καλό και στο κακό. Έτσι, όσο μια εποχή, ένας λαός, εκτιμούν τα άτομα, όσο τους παρέχουν δικαιώματα και πρωτεία, τόσο περισσότερο θα βγουν στο φως οι ενέργειες εκείνου του είδους – κι έτσι σκορπίζεται κάτι σαν λάμψη τιμότητας και ειλικρίνειας για το καλό και το κακό σε ολόκληρες εποχές, όπως για παράδειγμα στους Έλληνες, που συνεχίζουν να ακτινοβολούν όπως κάποια αστέρια, ολόκληρες χιλιετίες μετά την πτώση τους.

530.

Υπεκφυγές του στοχαστή. Σε ορισμένους ανθρώπους η πορεία ολόκληρης της σκέψης τους είναι σοβαρή και άκαμπτα τολμηρή, μερικές φορές μάλιστα, γίνεται σκληρή προς τον εαυτό τους. Ωστόσο, στις λεπτομέρειες, αυτοί οι άνθρωποι είναι ήπιοι και ευλύγιστοι. Περιστρέφονται δέκα φορές γύρω από ένα πράγμα με καλοπροαίρετο δισταγμό αλλά τελικά ακολουθούν τον δρόμο τους με συνέπεια. Είναι τα ποτάμια με τις πολυάριθμες στροφές και με τους απομονωμένους ερημότοπους. Υπάρχουν σημεία στην πορεία τους όπου τα νερά παίζουν κρυφτό με τον εαυτό τους και στο πέρασμά τους αναπτύσσουν ένα σύντομο ειδύλλιο με τις νησίδες, τα δέντρα, τις σπηλιές, τους καταρράκτες. Έπειτα, εξακολουθούν την πορεία τους, παραπλέοντας στους βράχους και χαράζοντας δρόμο ανάμεσα από τα πιο σκληρά πετρώματα.

531.

Να έχουμε ένα άλλο αίσθημα απέναντι στην τέχνη. Από τη στιγμή που αρχίζει κανείς να ζει σαν ερημίτης, καταναλώνοντας τον εαυτό του μόνο στη συντροφιά βαθιών και γόνιμων σκέψεων, δεν θέλει πια να ξέρει τίποτα για την τέχνη, ή μάλλον απαιτεί απ' αυτή τελείως διαφορετικά πράγματα από άλλοτε, – δηλαδή αλλάζει γούστα. Γιατί άλλοτε, ήθελε μέσα από την τέχνη να βιθιστεί μια στιγμή στο στοιχείο όπου ζει κανείς τώρα συνεχώς. Τότε επικαλείτο σαν όνειρο τη γοητεία ενός κτήματος, τώρα το κατέχει. Αντίθετα, το να απορρίπτεις αυτό που έχεις τώρα, και να ονειρεύεσαι ότι είσαι φτωχός, παιδί, ζητιάνος και παράφρων – μπορεί τώρα, στην κανάλληλη ευκαιρία, να μας ευχαριστεί.

532.

“Η αγάπη εξισώνει”. Η αγάπη θέλει να απαλλάξει εκείνον στον οποίο αφιερώνει κάθε αίσθηση ότι είναι ξένος, είναι συνέπώς γεμάτη υποκρισία και αφομοίωση, ξεγελά ακατάπαυστα και υποδύεται μια ισότητα που δεν υπάρχει στην πραγματικότητα. Κι αυτό γίνεται τόσο ενστικτωδώς ώστε οι γυναίκες που αγαπούν αρνούνται αυτή την υποκρισία κι αυτή τη γλυκιά κι αδιάκοπη απάτη, και ισχυρίζονται αδιάντροπα πως η αγάπη εξισώνει (δηλαδή πως κάνει θαύματα!) – Αυτό το φαινόμενο είναι πολύ απλό όταν ένα πρόσωπο αφήνεται να το αγαπήσουν και δεν θεωρεί αναγκαίο να υποκρίνεται, αφήνοντάς το αυτό στο άλλο αγαπημένο πρόσωπο: αλλά δεν υπάρχει πιο περίπλοκη κι πιο άλυτη κωμωδία απ' όταν και οι δύο νιώθουν απόλυτο πάθος ο ένας για τον άλλο, και όταν, επομένως, ο καθένας απαρνιέται τον εαυτό του θέλοντας να εξομοιωθεί με τον άλλο: τότε, κανείς από τους δύο δεν ξέρει πια τι πρέπει να

μιμηθεί, γιατί να προσποιείται, για ποιον να δίνεται. Η ελκυστική τρέλα αυτού του θεάματος, είναι πολύ ωραία γι' αυτό τον κόσμο και πολύ λεπταίσθητη για το ανθρώπινο μάτι.

533.

Εμείς οι αρχάριοι. Πόσα πράγματα μαντεύει και βλέπει ένας ηθοποιός όταν παρατηρεί κάποιον άλλο να παίζει! Διακρίνει πότε σε μια κίνηση ένας μυς αρνείται την υπηρεσία του, σημειώνει εκείνα τα μικρά προσποιητά πράγματα που έχουν ασκηθεί ξεχωριστά και ψύχραιμα μπροστά στον καθρέφτη και δεν θέλουν να συγχωνευτούν μέσα στο σύνολο. Το νιώθει όταν ο ηθοποιός κυριεύεται στη σκηνή από τη δική του εφευρετικότητα και όταν, προς έκπληξή του, καταστρέφει το αποτέλεσμα.— Πόσο διαφορετικά κοιτάζει ένας ζωγράφος τον άνθρωπο που κινείται μπροστά του! Βλέπει κυρίως πολύ περισσότερα πράγματα απ' όσα υπάρχουν στην πραγματικότητα, για να μπορεί να τελειοποιήσει αυτό που είναι μπροστά του και να το αποδώσει αποτελεσματικά. Δοκιμάζει στη μνήμη του πολλούς φωτισμούς του ίδιου αντικειμένου, διαιρεί το σύνολο της επίδρασης, προσθέτοντας μια αντίθεση. Μακάρι να είχαμε κι εμείς το μάτι αυτού του ηθοποιού κι αυτού του ζωγράφου για το βασίλειο των ανθρώπινων ψυχών!

534.

Οι μικρές δόσεις. Αν μια μεταβολή πρέπει να προχωρήσει όσο το δυνατό σε βάθος, ας χορηγούμε τότε το φάρμακο σε μικρές δόσεις αλλά αδιάκοπα, για μεγάλο χρονικό διάστημα! Τι μεγάλο μπορεί κανείς να δημιουργήσει για μια μοναδική φορά; Θα προφυλαχτούμε λοιπόν από τη βιαστική και βίαιη αλλαγή της κατάστασης των ηθικών νόμων που έχουμε συνηθίσει

ενάντια σε μια καινούρια αξιολόγηση πραγμάτων,— αντίθετα, θέλουμε να συνεχίσουμε να ζούμε για πολύ καιρό ακόμη,— ώσπου, ίσως πολύ αργά, να αντιληφθούμε ότι ή καινούρια αξιολόγηση έχει γίνει κυριαρχική μέσα μας, και ότι οι μικρές δόσεις στις οποίες πρέπει στο εξής να συνηθίσουμε, έχουν εγκαταστήσει μέσα μας μια νέα φύση.— Αρχίζουμε κιόλας να συνειδητοποιούμε ότι η τελευταία απόπειρα μιας μεγάλης αλλαγής στις αξιολογήσεις που συνθέτουν μάλιστα και τα πολιτικά πράγματα — η “μεγάλη επανάσταση”,— δεν ήταν τίποτα περισσότερο από μια παθητική και αιματηρή αγυρτεία που, μέσα από ξαφνικές κρίσεις, μπόρεσε να εντυπώσει στην ευλαβή Ευρώπη την ελπίδα για μια ξαφνική ανάρρωση — έχοντας κάνει μέχρι τώρα όλους τους άρρωστους πολιτικούς ανυπόμονους και επικίνδυνους. —

535.

Η αλήθεια έχει ανάγκη από τη δύναμη. Από μόνη της, η αλήθεια δεν αποτελεί καμία δύναμη, — ό,τι κι αν λένε γενικά οι υποκριτικοί ορθολογιστές!— αντίθετα, πρέπει να ελκύει τη δύναμη προς το μέρος της, διαφορετικά θα καταποντίζεται πάντα από την αρχή! Αυτό έχει αποδειχτεί κατά κόρον ως τώρα.

536.

Οι θηλιές. Τελικά, αγανακτεί κανείς όταν βλέπει με πόση σκληρότητα επιβάλλει ο καθένας ακατάπauστα κάποιες ιδιαίτερες αρετές του στους άλλους, που δεν τυχαίνει να τις διαθέτουν, πώς τους βασανίζει και τους ταλαιπωρεί μ' αυτές. Ας είμαστε λοιπόν ανθρώπινοι, κι εμείς, με την “έννοια της χρηστότητας”, όση κι αν είναι η βεβαιότητά μας ότι έχουμε μ' αυτό τις κατάλληλες θηλιές για να κάνουμε να υποφέρουν μέχρι αίμα-

τοις όλοι αυτοί οι μεγαλεπήβολοι εγωιστές που θέλουν και τώρα ακόμη να επιβάλουν την πίστη τους σ' ολόκληρο τον κόσμο:— δοκιμάσαμε αυτές τις θηλιές στον ίδιο τον εαυτό μας!

537.

Η αρχιτεχνία. Η αριστοτεχνική δύναμη πετυχαίνει όταν δεν κάνει κανείς λάθη ούτε διστάζει στην εκτέλεσή της.

538.

Ηθική παραφροσύνη της μεγαλοφυΐας. Μπορούμε να παρατηρήσουμε σε μια συγκεκριμένη κατηγορία μεγάλων πνευμάτων ένα οδυνηρό και κάποτε τρομερό θέαμα: οι πιο γόνιμες στιγμές, οι ψηλές και μακρινές πτήσεις μοιάζουν να μην είναι σύμφωνες με τη συνολική τους σύσταση, και να υπερβαίνουν τη δύναμή τους με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σε σημείο που μένει πάντα απ' αυτές μια κηλίδα κι αυτό έχει για παντοτινό αποτέλεσμα την ατέλεια της μηχανής που εκδηλώνεται ακόμη στις ανώτερες διανοητικά φύσεις για τις οποίες γίνεται λόγος εδώ, σε κάθε είδους ηθικά και πνευματικά συμπτώματα, πολύ πιο κανονικά από ότι στις καταστάσεις σωματικών ασθενειών. Αυτή η ανεξήγητη, φοβισμένη, ματαιόδοξη, μισητή, φθονερή, στενοκέφαλη πλευρά που εκδηλώνεται συχνά σ' αυτούς, εκείνο το πολύ προσωπικό και βεβιασμένο στοιχείο σε φύσεις όπως του Ρουσώ και του Σοπενάουερ, θα μπορούσε κάλιστα να είναι το αποτέλεσμα μιας καρδιακής περιοδικής ασθένειας: εντούτοις αυτή είναι η συνέπεια μιας ασθένειας των νεύρων, και τούτο τελικά η συνέπεια. Όσο το πνεύμα κατοικεί μέσα μας, είμαστε γεμάτοι γενναιότητα, είμαστε σαν τρελοί και νοιαζόμαστε ελάχιστα για την υγεία, τη ζωή και την τιμή μας. Διασχίζουμε τη μέρα της πτήσης μας πιο ελεύθεροι

κι από τους αετούς, και μέσα στο σκοτάδι αισθανόμαστε πιο ασφαλείς κι από την κουκουβάγια. Άλλα ξαφνικά, το πνεύμα μας εγκαταλείπει κι αμέσως ένας βαθύς φόβος μας πλημμυρίζει: δεν καταλαβαίνουμε πια τους εαυτούς μας, υποφέρουμε κι απ' αυτά που ζήσαμε κι απ' αυτά που δεν ζήσαμε, νιώθουμε σα να είμαστε ανάμεσα σε γυμνά βράχια μπροστά στην καταγίδα, και ταυτόχρονα, είμαστε σαν αξιοθρήνητες ψυχές παιδιών που φοβούνται ένα θόρυβο και μια σκιά.— Τα τρία τέταρτα του κακού που γίνεται στον κόσμο προκαλούνται από φόβο: κι αυτό είναι προπάντων ένα φυσιολογικό φαινόμενο!—

539.

Γνωρίζετε επίσης τι θέλετε; Δεν έχετε ποτέ τυραννιστεί από τον φόβο ότι δεν θα είστε πια άξιοι να αναγνωρίσετε αυτό που είναι αληθινό; Τον φόβο ότι η αίσθησή σας είναι ακόμη πολύ πνιγμένη και ότι η οπτική σας οξύτητα είναι ακόμη πολύ ακατέργαστη; Αν μπορούσατε να παρατηρήσετε ποια θέληση κυριαρχεί πίσω από την όρασή σας! Για παράδειγμα, πως χτες θέλατε να δείτε περισσότερα απ' αυτό τον άλλο, σήμερα διαφορετικά απ' αυτό τον άλλο, ή πως, από την αρχή, επιδιώκατε να πετύχετε μια συμφωνία ή το αντίθετο, μ' αυτό που έλπιζε κανείς ως τώρα να βρει! Ω, αναίσχυντοι πόθοι! Πόσο συχνά παρασύρεστε από βίαιες επιδράσεις, ή απ' αυτό που σας ηρεμεί,— και μετά νάστε κουρασμένοι! Πάντα γεμάτοι με κρυφές προαισθήσεις για το πώς θα έπρεπε να είναι η αλήθεια ώστε να μπορείτε εσείς ακριβώς να τη δεχτείτε! Ή μήπως σήμερα, επειδή έχετε παγώσει και τώρα είστε στεγνοί σαν καθαρό χειμωνιάτικο πρωινό κι επειδή τίποτα δεν σας σφίγγει την καρδιά, πιστεύετε ότι τα μάτια σας είναι καλύτερα; Δεν χρειάζεται θέρμη και ενθουσιασμός για να αποδώσετε δικαιοσύνη σε ένα πράγμα της σκέψης;— κι αυτό είναι που αποκαλούμε

όραση! Σα να μπορούσατε να έχετε με τα πράγματα της σκέψης διαφορετικές σχέσεις απ' αυτές που έχετε με τους ανθρώπους! Υπάρχει μέσα σ' αυτές τις σχέσεις η ίδια ηθικότητα, η ίδια τιμιότητα, η ίδια υστεροβουλία, η ίδια νωχέλεια, ο ίδιος φόβος,— υπάρχει εδώ όλο το αξιαγάπητο και αξιομίσητο εγώ σας. Οι φυσικές σας αδυναμίες θα δώσουν στα πράγματα θαμπά χρώματα, ο πυρετός σας θα τα κάνει τερατώδη! **Μήπως το πρωί σας δεν φωτίζει τα πράγματα διαφορετικά απ' ό,τι το βράδυ;** Δεν φοβάστε μήπως ξαναβρείτε στις σπηλιές κάθε γνώσης το ίδιο σας το φάντασμα, σαν πλέγμα μέσα στο οποίο έχει μεταμφιεσθεί η αλήθεια μπροστά σας; Δεν είναι αυτό μια φοβερή κωμωδία στην οποία θέλετε να πάγξετε τόσο απερίσκεπτα τον ρόλο σας;

540.

Να μαθαίνουμε. Ο Μιχαήλ Άγγελος έβλεπε στον Ραφαήλ τη σπουδή, στον εαυτό του τη φύση: εκεί η μάθηση, εδώ το φυσικό χάρισμα. Αυτό ωστόσο είναι μια σχολαστικότητα, και το λέμε δίχως να μας λείπει ο σεβασμός για τον μεγάλο σχολαστικό. Τι άλλο είναι το φυσικό χάρισμα αν όχι το όνομα που δίνουμε σε μια προγενέστερη μελέτη, σε μια εμπειρία, σε μια άσκηση, μια οικειοποίηση, μια μελέτη που χρονολογείται ίσως από την εποχή των πατεράδων μας, ή ακόμη πιο μακριά! Και επιπλέον: αυτός που μαθαίνει, δημιουργεί τις ίδιες του τις ικανότητες,— όμως δεν είναι εύκολο να μάθουμε και δεν είναι μόνο υπόθεση καλής θέλησης. Πρέπει να μπορούμε να μαθαίνουμε. Στην περίπτωση ενός καλλιτέχνη, αντιπαραβάλλεται συχνά στη θέληση ο φθόνος ή εκείνη η περηφάνια που μόλις ξυπνήσει το αίσθημα του παράξενου, τίθεται αμέσως σε άμυνα, αντί να τεθεί στην κατάσταση του αντιληπτού. Ο Ραφαήλ δεν είχε ούτε αυτό τον φθόνο ούτε αυτή την περηφάνια, ακρ-

βώς όπως ο Γκαίτε, και γι' αυτό ήταν και οι δύο μεγάλοι μαθητευόμενοι, και όχι μόνο οι εκμεταλευτές αυτής της φλέβας των ορυκτών που σχηματίστηκαν από τις μετατοπίσεις των στρωμάτων και από τη γενεαλογία των προγόνων τους. Ο Ραφαήλ εξαφανίζεται από μπροστά μας τη στιγμή που είναι μαθητευόμενος ακόμη, απασχολημένος καθώς ήταν με το να οικειοποιείται αυτό που ο μεγάλος του αντίπαλος αποκαλεί “φύση” του: έπαιρνε καθημερινά ένα κομμάτι απ' αυτό, τούτος ο ευγενικός κλέφτης. Άλλα πριν σφετερισθεί ολόκληρο τον Μιχαήλ Άγγελο, πέθανε — και η τελευταία σειρά των έργων του, αρχή ενός καινούριου πλαίσιου μελετών, είναι λιγότερο τέλεια και λιγότερο καλή με την απόλυτη έννοια, ακριβώς επειδή ο μεγάλος μαθητευόμενος εμποδίστηκε από τον θάνατο, στην εκπλήρωση της πιο δύσκολης αποστολής του, και πήρε μαζί του τον ύστατο σκοπό που επεδίωκε και που θα μπορούσε να τον δικαιώσει.

541.

Πώς πρέπει να απολιθώνεται κανείς. Να γίνεσαι σκληρός, αργά-αργά, όπως ένας πολύτιμος λίθος — και τελικά, να μένεις εκεί ήρεμα, για τη χαρά της αιωνιότητας.

542.

Η φιλοσοφία και τα γεράματα. Κάνει άσχημα όποιος επιτρέπει στο βράδυ να κρίνει τη μέρα, επειδή πολύ συχνά η κούραση τότε γίνεται κριτής της δύναμης, της επιτυχίας και της καλής θέλησης. Και παρόμοια, επιβάλλεται η μεγαλύτερη προφύλαξη σε ό,τι αφορά τα γεράματα και την κρίση τους για τη ζωή, λαμβανομένου υπόψη ότι τα γεράματα, ακριβώς όπως το βράδυ, αγαπούν τη μεταμφίεση μιας νέας και ελκυστικής ηθικότητας και ότι

αυτή ξέρει να ταπεινώνει τη μέρα με τα κοκκινίσματα της δύσης, με το σούρουπο, με την ειρηνική ή τη γεμάτη πόθους γαλήνη. Ο οίκτος που προσφέρουμε στον ηλικιωμένο, ιδίως όταν είναι ένας παλιός, σοφός στοχαστής, εύκολα μας τυφλώνει απέναντι στη γήρανση του πνεύματός του, και είναι πάντα αναγκαίο να φέρνουμε στο φως τα συμπτώματα μιας τέτοιας γήρανσης και μιας τέτοιας κόπωσης, δηλαδή, να δείχνουμε το φυσιολογικό φαινόμενο που κρύβεται πίσω από την ηθική κρίση και προκατάληψη, πράγμα απαραίτητο για να μην γινόμαστε παιχνίδι του σεβασμού και για να μην ζημιώνουμε τη γνώση. Γιατί δεν είναι σπάνιο να κυριεύεται ο ηλικιωμένος από την αυταπάτη μιας μεγάλης ηθικής ανανέωσης και αναγέννησης. Με βάση αυτό το αίσθημα, εκφέρει για το έργο και την πορεία της ζωής του, κρίσεις που αποσκοπούν στο να πιστέψουμε ότι μόνο τώρα το πνεύμα του έγινε φωτεινό: κι όμως, αυτή η ευεξία κι αυτή η γεμάτη αυτοπεποίθηση κρίση παρακινούνται όχι από τη λογική, αλλά από την κόπωση. Το πιο επικίνδυνο σημάδι αυτής της κόπωσης είναι ασφαλώς η πίστη στη μεγαλοφυΐα που γενικά, κυριεύει τους μεγάλους και τους σχεδόν μεγάλους ανθρώπους του πνεύματος μόνο σ' αυτό το οριακό σημείο της ζωής η πίστη σε μια εξαιρετική κατάσταση και σε εξαιρετικά δικαιώματα. Ο στοχαστής που έχει κυριεύει απ' αυτή την ιδέα πιστεύει τώρα ότι του επιτρέπεται να παίρνει τα πράγματα ελαφρά και να διατάζει παρά να αποδείχνει. Άλλα είναι πιθανό ότι αυτή ακριβώς η ανάγκη για ανακούφιση που αισθάνεται η κόπωση του πνεύματος και που είναι η κύρια πηγή αυτής της πίστης, να προηγείται χρονικά αν και φαίνεται διαφορετικά. Θέλει άλλωστε να απολαύσει αυτή τη στιγμή τα αποτελέσματα της σκέψης του, σύμφωνα με την ανάγκη της απόλαυσης που είναι κοινή σε όλα τα κουρασμένα άτομα και σε όλους τους γέρους. Αντί να εξετάσει ξανά αυτά τα αποτελέσματα και να ξαναρχίσει να τα σπέρνει, έχει ανάγκη

να τα δίνει με ένα καινούριο γούστο, για να τα κάνει ευχάριστα και να τους αφαιρέσει την ξηρότητα, την ψύχρα και την έλλειψη νοστιμιάς. Έτσι, φαίνεται ότι ο ηλικιωμένος στοχαστής υψώνεται πάνω από το έργο της ζωής του αλλά στην πραγματικότητα, το καταστρέφει με την έξαρση, τη γλυκερότητα, τα καρυκεύματα, την ποιητική ομίχλη και τα μυστικά φώτα που αναμιγνύει σ' αυτά. Αυτό συνέβη τελικά στον Πλάτωνα, αυτό συνέβη και με εκείνο τον μεγάλο, έντιμο Γάλλο στον οποίο ούτε οι Γερμανοί ούτε οι Άγγλοι αυτού του αιώνα δεν μπορούν να αντιπαραθέσουν κανένα – κανένα που, όπως αυτός, άδραξε και κατανίκησε τη σοβαρή επιστήμη, – τον Αύγουστο Κοντ. Ένα τρίτο σύμπτωμα της κόπωσης: εκείνη η φιλοδοξία που ανατάραζε το στήθος του μεγάλου στοχαστή όταν ήταν νέος και δεν εύρισκε πουθενά ικανοποίηση, εκείνη η φιλοδοξία γέρασε κι αυτή. Όπως κάποιος που δεν έχει πια τίποτα να χάσει, αρπάζεται από τα πιο χονδροειδή και τα πιο πρόχειρα μέσα ικανοποίησης, δηλαδή εκείνα των δραστήριων, κυριαρχικών, βίαιων, κατακτητικών φύσεων: από δω και πέρα, θέλει να θεμελιώσει ιδρύματα που φέρουν το όνομά του αντί να θεμελιώσει οικοδομήματα ιδεών. Τι είναι τώρα γι' αυτόν οι θεσπέσιες νίκες και οι τιμές στο βασίλειο των αποδείξεων και των αναιρέσεων! Τι σημαίνουν γι' αυτόν η αθανασία μέσα από τα βιβλία, τα ρίγη της έξαρσης στην ψυχή ενός αναγνώστη! Ο θεσμός αντιτίθεται σαν τον χρόνο, – το ξέρει πολύ καλά, και είναι ένας πέτρινος, αιώνιος ναός που κάνει τον θεό του να ζει με περισσότερη βεβαιότητα απ' όσο τα ολοκαυτώματα των τρυφερών και σπάνιων ψυχών. Αυτή την εποχή, ίσως και να του τύχει να βρει για πρώτη φορά εκείνη την αγάπη που απευθύνεται περισσότερο σε ένα θεό παρά σε έναν άνθρωπο, ενώ ολόκληρη η ύπαρξή του γλυκαίνει και μαλακώνει κάτω από τις αχτίδες ενός τέτοιου ήλιου, όπως οι καρποί του φθινόπωρου. Γίνεται επίσης πιο θεϊκός και πιο ωραίος, γίνεται ο μεγάλος γέρος – και είναι, πα-

ρόλα αυτά, η ηλικία και η κόπωση που του επιτρέπουν να ωριμάσει, έτσι ώστε να γίνει σιωπηλός και να ξεκουράζεται στον φωτεινό θαυμασμό μιας γυναίκας. Πέρασε τώρα εκείνη η παλιά αγέρωχη επιθυμία για αληθινούς μαθητές, εκείνος ο πόθος που ήταν ανώτερος ακόμη κι από το ίδιο του το εγώ, για μαθητές που θα ήταν η γνήσια προέκταση των ιδεών του, δηλαδή για αντιπάλους: αυτή η επιθυμία είχε την πηγή της στη δύναμη που δεν γνώριζε καμία εξασθένιση, στη συνειδητή περηφάνια και στη βεβαιότητα ότι μπορούσε να γίνει κι αυτός, κάθε στιγμή, ο ασυμφιλώτος αντίπαλος και ο εχθρός της ίδιας του της θεωρίας, – τώρα του χρειάζονται δηλωμένοι οπαδοί, ανενδοίαστοι σύντροφοι, επικουρικά στρατεύματα, κήρυκες, μια μεγαλοπρεπής ακολουθία. Τώρα, δεν υποφέρει πια την τρομερή μοναξιά όπου ζει κάθε πνεύμα που πετά ορμητικό πριν από τα άλλα, περιβάλλεται τώρα πια από αντικείμενα λατρείας, επικοινωνίας, τρυφερότητας και αγάπης, θέλει επιτέλους να απολαύσει τα ίδια προνόμια με όλους τους πιστούς μιας θρησκείας και να γιορτάσει αυτό που απολαμβάνει μέσα στην κοινότητα, θα φτάσει μάλιστα ως το σημείο να επινοήσει μια θρησκεία προκειμένου να έχει την κοινότητα. Έτσι ζει ο σοφός γέροντας, και στο τέλος θα πέσει ανεπαίσθητα στις θλιβερές παρεκτροπές των κληρικών και ποιητικών εξάρσεων, έτσι που μόλις και μετά βίας θα τολμά κανείς να θυμάται τη σοφή και σοβαρή του νιότη, την αλύγιστη ηθικότητα του μυαλού, τον αληθινά αρρενωπό του φόβο για τις εξωφρενικές ιδέες και για τους παραλογισμούς. Όταν συνέκρινε άλλοτε τον εαυτό του με άλλους παλιότερους στοχαστές, το έκανε για να μετρήσει με ακρίβεια την αδυναμία του με τη δύναμη τους και για να ξαναγίνει πιο ψυχρός και πιο ελεύθερος απέναντι στον εαυτό του: τώρα, δεν παραδίνεται πια σ' αυτή τη σύγκριση παρά μόνο για να μεθύσει με την ίδια του την τρέλα. Άλλοτε, συλλογίζόταν γεμάτος εμπιστοσύνη τους στοχαστές του μέλλοντος,

έβλεπε μάλιστα τον εαυτό του να εξαφανίζεται με εξαιρετική χαρά μέσα στο άπλετο φως τους: τώρα βασανίζεται από τη σκέψη ότι δεν θα μπορεί να είναι ο στερνός στοχαστής, μηχανεύεται διάφορα μέσα για να επιβάλει στους ανθρώπους, με την κληρονομιά που τους αφήνει, ένα περιορισμό της κυριαρχικής σκέψης, φοβάται και διαβάλλει την περηφάνια και τη δίψα για ελευθερία των ατομικών πνευμάτων. Μετά απ' αυτόν, κανείς δεν πρέπει πια να αφήσει ελεύθερη τη διάνοια του να εξουσιάζει: Θέλει να είναι ο ίδιος για πάντα το πρόχωμα όπου θα σπάζουν τα κύματα της σκέψης, – εδώ είναι οι συχνά κρυφές και κάποτε φανερές επιθυμίες του! Άλλα η σκληρή πραγματικότητα που διαφαίνεται πίσω από παρόμοιες επιθυμίες, είναι ότι σταμάτησε ο, ίδιος μπροστά στη θεωρία του, ότι έβαλε σ' αυτή ένα σύνορο, ένα “ως εδώ και όχι παραπέρα”.

Βάζοντας αυτό τον κανόνα στον εαυτό του, συνέταξε ο ίδιος το πιστοποιητικό του θανάτου του: απ' αυτή τη στιγμή, το πνεύμα του δεν έχει πια το δικαίωμα ν' αναπτυχθεί, πέρασε ο καιρός, σταματήσε γι' αυτόν ο δείκτης του ρολογιού. Κι όταν ένας μεγάλος στοχαστής θέλει να κάνει τον εαυτό του θεσμό, δεσμεύοντας την ανθρωπότητα του μέλλοντος, μπορούμε να υποθέσουμε με βεβαιότητα ότι έχει φτάσει πάνω από την κορυφή της δύναμής του, ότι είναι πολύ κουρασμένος και ότι βρίσκεται πολύ κοντά στο λυκόφως του.

543.

Να μην κάνουμε το πάθος επιχείρημα για την αλήθεια! Ω! εσείς φανατικοί της καλοσύνης, ακόμη και φανατικοί της ευγένειας, σας γνωρίζω καλά! Θέλετε να διατηρήσετε τη λογική σας μπροστά μας, αλλά και επίσης και πριν απ' όλα, μπροστά σε σας τους ίδιους! – και μια κακή λεπτή και ευερέθιστη συνεί-

δηση σας σπιρώχνει ακριβώς ενάντια στον φανατισμό σας! Πόσο πνευματώδεις γίνεστε τότε στην εξαπάτηση και στην αποκοίμιση αυτής της συνείδησης! Πόσο μισείτε τους τίμιους, απλούς και καθαρούς ανθρώπους! Πόσο αποφεύγετε τα αθώα μάτια τους! Αυτή την αντίθετη βεβαιότητα που είναι οι αντιπρόσωποί της και που ακούτε μέσα σας τη φωνή της που αμφισβήτησε την πίστη σας, – πώς επιδιώκετε να την καταστήσετε ύποπτη, κάτω από το όνομα της κακής συνείδησης, της εποχιακής αρρώστιας, της παραμέλησης στις φροντίδες της δικής σας υγείας! Φτάνετε ως το μίσος της κριτικής, της επιστήμης, της λογικής! Πρέπει να πλαστογραφήσετε την ιστορία για να γίνει μάρτυρας υπεράσπισής σας, πρέπει να αρνηθείτε τις αρετές για να μην επισκιάζουν τις αρετές των ειδώλων σας και του ιδανικού σας! Χρωματισμένες εικόνες εκεί όπου θα χρειάζονταν λογικά αίτια. Η φλόγα και η δύναμη της έκφρασης! Ασημαμένη καταχνία! Νύχτες αμβροσίας! Ξέρετε καλά πώς να φωτίζετε και να σκοτεινάζετε, να σκοτεινάζετε με το φως! Και πράγματι, αν το πάθος σας, σας φτάσει στην παραφορά, θα έρθει μια στιγμή που θα πείτε: τώρα είμαι μεγαλόψυχος, θαρραλέος, ανιδιοτελής, μεγαλοπρεπής, τώρα είμαι έντιμος! Πόσο αδημονείτε γι' αυτές τις στιγμές όπου το πάθος σας, σας παραχωρεί ένα πλήρες και απόλυτο δικαίωμα και σας δίνει κάποια αθωότητα! Φλέγεστε για τις στιγμές που μέσα στον αγώνα, στη μέθη, στο θάρρος, στην ελπίδα, βρίσκεστε έξω από τους εαυτούς σας και πάνω από κάθε αμφιβολία, και δηλώνετε: "Αυτός που, όπως εμείς, δεν είναι πέρα από τον εαυτό του, δεν μπορεί να ξέρει τι και πού είναι η αλήθεια!" Πόσο διψάτε να βρείτε ανθρώπους της δικής σας πίστης που είναι σ' αυτή την κατάσταση – αυτή είναι η αλλοίωση του πνεύματος – και να υποδαυλίζετε τη φωτιά σας για την πυρκαϊά τους! Αλίμονο στο μαρτύριό σας! Έπρεπε να κάνετε τόσο κακό στον εαυτό σας; – Έπρεπε;

544.

Πώς ασκούν τώρα φιλοσοφία. Παρατηρώ ότι οι νέοι μας, οι καλλιτέχνες μας και οι γυναίκες μας που τους αρέσει να φιλοσοφούν, ζητούν τώρα από τη φιλοσοφία να τους δώσει το αντίθετο απ' αυτό που δέχονταν απ' αυτήν οι Έλληνες! Όποιος δεν ακούει τον ασταμάτητο αλαλαγμό της αγαλλίασης που διαπερνά κάθε λόγο και κάθε απόκριση στον διάλογο του Πλάτωνα, τον αλαλαγμό της αγαλλίασης που γεννιέται από την καινούρια επινόηση της λογικής σκέψης, τι θα καταλάβει από τον Πλάτωνα, τι θα καταλάβει από την αρχαία φιλοσοφία; Τότε, οι ψυχές πλημμύριζαν με ευθυμία, όταν ασχολούνταν με το σοβαρό και λιτό παιχνίδι των ιδεών, των γενικεύσεων, των αναιρέσεων – με εκείνη την εύθυμη διάθεση που μπορεί να έχουν γνωρίσει εκείνοι οι μεγάλοι και αυστηροί και νηφάλιοι συνθέτες της αντίστιχης της μουσικής. Τότε, στην Ελλάδα είχαν ακόμη στη γλώσσα εκείνη την άλλη παλιότερη και κάποτε παντοδύναμη γεύση: και πλάι σ' αυτή τη γεύση, ξεχώρισε ή νέα γεύση με τόση σαγήνη που άρχιζαν να τραγουδούν και να τραυλίζουν, σα να ήταν μεθυσμένοι από αγάπη, να ψάλλουν τη διαλεκτική, "τη θεϊκή τρέλα". Η παλιά γεύση ήταν η σκέψη κάτω από την αυτοκρατορία των ηθών, για την οποία δεν υπήρχαν καθορισμένες κρίσεις, προσδιορισμένα γεγονότα και καθόλου άλλοι λόγοι από εκείνους της αυθεντίας: έτσι ώστε η σκέψη ήταν μια γενική θεώρηση και που κάθε απόλαυση του λόγου και του διαλόγου, βασιζόταν μόνο σε καθορισμένα σχήματα. (Παντού όπου το υπόβαθρο θεωρείται ως αιώνιο και αληθινό μέσα στη γενικότητά του, υπάρχει μια μεγάλη, μοναδική μαγεία: αυτή της εναλλασσόμενης μορφής, δηλαδή της μορφής που είναι επίκαιρη. Και στους ποιητές, από την εποχή του Ομήρου και αργότερα στους γλύπτες, οι Έλληνες γεύονταν όχι την πρωτοτυπία αλλά το αντίθετό της.) Ο Σωκράτης

ανακάλυψε την αντίθετη μαγεία, αυτή της αιτίας και του αποτελέσματος, της λογικής και της συνέπειας: κι εμείς οι σύγχρονοι άνθρωποι, είμαστε τόσο συνηθισμένοι στην αναγκαιότητα της λογικής κι έχουμε ανατραφεί με την ιδέα αυτής της αναγκαιότητας, που μας παρουσιάζεται σαν φυσιολογική γεύση και που ως τέτοια, πρέπει να απωθεί τους ένθερμους και αλαζονικούς ανθρώπους. Αυτό που διαφοροποιείται από τη φυσιολογική γεύση τους μαγεύει! Η πιο λεπτή φιλοδοξία τους, τους προτρέπει να πιστεύουν ότι η ψυχή τους είναι εξαιρετική, ότι δεν είναι καθόλου διαλεκτικά και λογικά όντα, αλλά... για παράδειγμα “ενοραματικά όντα”, προικισμένα με μια “εσωτερική αίσθηση” ή με μια “νοητική ενόραση”. Άλλα πριν απ’ όλα, θέλουν να είναι “καλλιτεχνικές φύσεις”, με ιδιοφυΐα στο κεφάλι και με ένα δαίμονα στο κορμί, και να έχουν έτσι εξαιρετικά δικαιώματα σ’ αυτό τον κόσμο αλλά και στον άλλο, και ιδίως το θείο προνόμιο να είναι ακατανόητοι.– Και αυτό αρχίζει να κάνει η φιλοσοφία! Φοβάμαι ότι θα αντιληφθούν κάποτε ότι έπεσαν έξω,– ότι αυτό που θέλουν είναι μια θρησκεία!

545.

Αλλά εμείς δε σας πιστεύουμε! Θα σας άρεσε πολύ να περνάτε για γνώστες της ανθρώπινης φύσης, αλλά δεν θα μας ξεφύγετε! Μήπως δεν παρατηρούμε ότι εμφανίζεστε ως πιο έμπειροι, πιο εμβριθείς, πιο αισθαντικοί απ’ όσο είστε; Αυτό το αισθανόμαστε πολύ καλά στον ζωγράφο από τον τρόπο που χειρίζεται το πινέλο του: επίσης, νιώθουμε στον μουσικό από τον τρόπο που εισάγει το θέμα του, ότι θα ήθελε να το περάσει για ανώτερο απ’ ότι είναι. Έχετε ζήσει την ιστορία μέσα σας, τους κλονισμούς και τις δονήσεις, τις μακρόχρονες και απέραντες λύπες, τα κεραυνοβολήματα της χαράς; Έχετε παραφρονήσει με μεγάλους και μικρούς τρελούς; Έχετε, στ’ αλήθεια,

υποφέρει από τις παρακρούσεις και τον πόνο των καλών ανθρώπων; Και επίσης από τον πόνο και τον τρόπο ευτυχίας των κακών; *Ελάτε λοιπόν, μιλήστε μου για ηθική, διαφορετικά μην το κάνετε!*

546.

Σκλάβος και ιδεαλιστής. Ο άνθρωπος του Επίκτητου δεν θα άρεσε ασφαλώς σε εκείνους που επιδιώκουν τώρα το ιδανικό. Η συνεχής ένταση της ύπαρξής του, το ακούραστο βλέμμα που έστρεφε προς τον εσωτερικό κόσμο, αυτά που περικλείει το μάτι του προσεκτικά και επιφυλακτικά όταν του συμβαίνει να στραφεί προς τον εξωτερικό κόσμο. Καμιά ακόμη, οι σιωπές του και τα λακωνικά του λόγια: όλα αυτά είναι δείγματα της σοβαρότερης ανδρείας, – τι θα ήταν για τους ιδεαλιστές μας που είναι πριν απ’ όλα άπληστοι για επέκταση! Άλλωστε, δεν είναι καθόλου φανατικός, αποστρέφεται την επίδειξη και τη μεγαλαυχία των ιδεαλιστών μας: η υπεροψία του, όσο μεγάλη κι αν είναι, δεν θέλει πάντως να ενοχλεί τους άλλους. Δέχεται μια ορισμένη ευνοϊκή συνδιαλλαγή και δεν θα ήθελε να καταστρέψει την καλή διάθεση κανενός, – ξέρει μάλιστα να χαμογελά! Υπάρχει πολλή αρχαία ανθρωπιά μέσα σ’ αυτό το ιδανικό! Άλλα το πιο ωραίο είναι ότι ο φόβος του Θεού λείπει εντελώς, ότι πιστεύει σοβαρά στη λογική, ότι δεν προτρέπει στη μετάνοια. Ο Επίκτητος ήταν ένας σκλάβος: ο ιδεώδης άνθρωπός του είναι έξω από κάθε προνομιούχα τάξη και πιθανόν να ανήκει σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, αλλά πρέπει να τον αναζητήσουμε πριν απ’ όλα, στη βαθιά και κατώτερη μάζα σαν τον σιωπηλό και αυτάρκη άνθρωπο, μέσα στο περιβάλλον μιας γενικής κατάστασης δουλείας, αδιάκοπα σε κατάσταση άμυνας για να φυλαχτεί από τον εξωτερικό κόσμο και να διατηρηθεί στην υψηλότερη ανδρεία. Διακρίνεται από τον χριστιανό

κυρίως στο ότι αυτός ζει με στην ελπίδα “ανήκουστων χαρών”, ότι επιτρέπει να του κάνουν δώρα, ότι περιμένει και δέχεται το καλύτερο από τη θεία χάρη και αγάπη: ενώ ο Επίκτητος δεν ελπίζει τίποτα και δεν επιτρέπει να του χαρίσουν το καλύτερο, – το διαθέτει ήδη, το κρατά σθεναρά στα χέρια του και θα το υπεράσπιζε ενάντια σ' ολόκληρο τον κόσμο αν ήθελε κανείς να το πάρει. Ο χριστιανισμός δημιουργήθηκε για ένα άλλο είδος αρχαίων σκλάβων, γι' αυτούς που έχουν αδύναμη θέληση και λογική, επομένως για τη μεγάλη μάζα των σκλάβων.

547.

Η τυραννία του πνεύματος. Η πορεία της επιστήμης δεν αλλάζει σήμερα, όπως πριν από πολύ καιρό, χάρη στο συμπτωματικό γεγονός ότι ο άνθρωπος φτάνει στην ηλικία των εβδομήντα χρόνων περίπου. Άλλοτε, μέσα σ' αυτά τα χρονικά πλαίσια, ήθελαν να φτάνουν στα όρια της γνώσης, και εκτιμούσαν τις μεθόδους της γνώσης σύμφωνα μ' αυτή την καθολική επιθυμία. Τα μικρά ζητήματα και οι μοναδικές εμπειρίες θεωρούνταν ως αξιόμεμπτες, ήθελαν να διαλέξουν τον συντομότερο δρόμο, πίστευαν ότι, εφόσον όλα σ' αυτό τον ταπεινό κόσμο φαίνονταν οργανωμένα για τον άνθρωπο, η ικανότητα αντίληψης των πραγμάτων είχε προετοιμαστεί κι αυτή για ένα ανθρώπινο χρονικό μέτρο. Να λυθούν όλα αμέσως, με μια λέξη, – αυτός ήταν ο κρυφός πόθος: φαντάζονταν το πρόβλημα σαν τον γόρδιο δεσμό ή σαν το αυγό του Κολόμβου. Ήταν πεπισμένοι ότι ήταν δυνατό, στον τομέα της γνώσης, να φτάσουν στον στόχο με τον τρόπο του Αλέξανδρου ή του Κολόμβου, και να διευκρινίσουν όλα τα ερωτήματα με μια και μόνη απάντηση. “Υπάρχει ένα αίνιγμα που πρέπει να λυθεί”: έτσι παρουσιαζόταν η ζωή στα μάτια του φιλόσοφου. Έπρεπε, κατά πρώτο λόγο, να βρουν το αίνιγμα και να συμπυ-

κνώσουν το πρόβλημα του κόσμου στην πιο απλή μορφή. Η απεριόριστη φιλοδοξία και η χαρά να είναι αυτός που “αποκρυπτογραφεί τον κόσμο” καταλάμβαναν τον χώρο των ονείρων του στοχαστή. Τίποτα δεν του φαινόταν ότι άξιζε τον κόπο στον κόσμο αν δεν αποσκοπούσε στο να βρεθεί το μέσον που θα οδηγούσε σε ένα καλό τέλος γι' αυτόν. Έτσι, η φιλοσοφία ήταν ένα είδος υπέρτατου αγώνα για την τυραννική δύναμη του πνεύματος – κανείς δεν αμφέβαλε ότι αυτή είχε διαφυλαχτεί για μια πολύ ευτυχισμένη, λεπτή, ευφυή, γενναία και δυνατή ύπαρξη – για μία και μοναδική. – Απ' αυτό προκύπτει ότι στο σύνολό της η επιστήμη έχει μείνει ως τώρα πίσω εξαιτίας της ηθικής στενομυαλίας των οπαδών της, και ότι πρέπει να ασκείται στο εξής με μια υψηλότερη και πιο, γενναιόφρονη κατευθυντήρια γραμμή. “Τι με ενδιαφέρει εμένα!” – Αυτή η φράση είναι γραμμένη στην πόρτα του μελλοντικού στοχαστή.

548.

Η νίκη ενάντια στη δύναμη. Αν αναλογιστούμε όλα όσα έχουν λατρέψει ως τώρα οι άνθρωποι με τους χαρακτηρισμούς “υπεράνθρωπο πνεύμα” και “μεγαλοφυία”, τότε θα φτάσουμε στο λυπηρό συμπέρασμα ότι, στο σύνολό της, η ανθρώπινη διανοητικότητα θα ήταν κάτι πολύ χαμηλό και πολύ φτωχό: τόσο ελάχιστο πνεύμα χρειάστηκε για να αισθανθούμε σημαντικά ανώτεροι απ' αυτά τα πνεύματα! Τι εύκολη που είναι λοιπόν η δόξα της “μεγαλοφυίας”! Ο θρόνος της έγινε προσιτός τόσο γρήγορα! Η λατρεία της έγινε συνήθεια! Πάντα προσκυνούμε γονατιστοί τη δύναμη – σύμφωνα με την παλιά δουλική συνήθεια – κι όμως, όταν πρέπει να καθορίσουμε τον βαθμό της ευσέβειας, μόνο ο βαθμός της λογικής μέσα στη δύναμη έχει αποφασιστική σημασία: πρέπει να εκτιμήσουμε ως ποιο βαθμό έχει υπερνικηθεί η δύναμη από κάτι ανώτερο,

στο οποίο υπακούει από τότε ως όργανο και ως μέσον! Άλλα για παρόμοιες εκτιμήσεις, υπάρχουν ακόμη πολύ λίγα μάτια, φτάνει κανείς μάλιστα στο σημείο να θεωρήσει ως βλασφημία τη μέτρηση της μεγαλοφυίας. Μ' αυτό τον τρόπο συντελείται ό,τι ωραιότερο συμβαίνει ίσως στο σκοτάδι και βυθίζεται στην αιώνια νύχτα μόλις γεννιέται – εννοώ το θέαμα αυτής της δύναμης που χρησιμοποιεί μια μεγαλοφυία, όχι για έργα αλλά για την ανάπτυξη του εαυτού της ως έργο, δηλαδή για την αυτοκυριαρχία του, για την κάθαρση της φαντασίας του, για τη διευθέτηση και την εκλογή στις εμπνεύσεις και στα καθήκοντα που επέρχονται. Ο μεγάλος άνθρωπος μένει πάντα αόρατος, σαν ένα μακρινό αστέρι, σε ό,τι είναι πιο σπουδαίο, σε ό,τι απαιτεί θαυμασμό: η νίκη του πάνω στη δύναμη παραμένει δίχως μάρτυρες και κατά συνέπεια και χωρίς να δοξαστεί και να υμηθεί. Η ιεραρχία στο μεγαλείο της περασμένης ανθρωπότητας δεν έχει ακόμη καθοριστεί.

549.

Η φυγή μπροστά στον εαυτό μας. Αυτοί οι άνθρωποι των πνευματικών αγώνων που είναι ανυπόμονοι με τον ίδιο τον εαυτό τους και σκοτεινοί όπως ο Βύρων και ο Αλφρέντ ντε Μισέ, και που, σε όλα όσα κάνουν, μοιάζουν με αφηνιασμένα άλογα, αυτοί οι άνθρωποι που μέσα στο ίδιο τους το έργο βρίσκουν μόνο μικρή χαρά και μια φλόγα που κάνει σχεδόν τις φλέβες να σπάζουν και κατόπιν, τη χειμωνιάτικη ερήμωση και κατάθλιψη, – πώς θα μπορούσαν αυτοί οι άνθρωποι να προστλωθούν στους εαυτούς τους; Διψούν να εξαφανιστούν σε ένα “έξω από τον εαυτό τους”. Αν, με μια παρόμοια δίψα, είναι κανείς χριστιανός, θα επιδιώξει να αφοσιωθεί στον Θεό, να ταυτιστεί μαζί του. Αν είναι κανείς Σαιξηπήρ, θα του είναι αρκετό να αφοσιωθεί στις εικόνες της παράφορης ζωής. Αν είναι Βύρων,

θα διψά για δράση, γιατί οι ενέργειες μας αποστρέφουν από τον εαυτό μας περισσότερο κι από τις σκέψεις, τα αισθήματα και τα έργα. Η ανάγκη για δράση θα ήταν λοιπόν στο βάθος η ανάγκη της φυγής από τον εαυτό μας; – αυτό θα ρωτούσε ο Πασκάλ. Και, πράγματι, οι ευγενέστεροι αντιπρόσωποι της ανάγκης για δράση θα μπορούσαν να αποδείξουν αυτό τον ισχυρισμό: θα αρκούσε να σκεφτούμε, με τη γνώση και τις εμπειρίες ενός ψυχίατρου, εξυπακούεται – ότι οι τέσσερις άντρες που, όλες τις εποχές, ήταν οι πιο διψασμένοι για δράση, ήταν επιληπτικοί (αναφέρομαι στον Αλέξανδρο, τον Καίσαρα, τον Μωάμεθ και το Ναπολέοντα): επίσης ο Βύρων μαστιζόταν απ' αυτό το κακό.

550.

Γνώση και ομορφιά. Αν οι άνθρωποι αποταμιεύουν πάντα λατρεία τους και το αίσθημα της ευτυχίας τους για τα έργα της φαντασίας και της προσποίησης, δεν πρέπει να νιώθουμε έκπληξη όταν, μπροστά στην αντίθεση της φαντασίας και της προσποίησης, αισθάνονται ψυχροί και δυσαρεστημένοι. Η έκσταση που εκδηλώνεται στην παραμικρή πρόοδο για τη θετική και καθοριστική γνώση που συντελείται τώρα στην επιστήμη, είναι συχνή και σχεδόν παγκόσμια. Άλλα για την ώρα, αυτοί δεν παραδέχονται ότι είναι συνηθισμένοι να γοητεύονται μόνο όταν εγκαταλείπουν την πραγματικότητα, κάνοντας ένα άλμα στο βάθος του φαινομένου. Πιστεύουν ότι η πραγματικότητα είναι άσχημη: δεν σκέφτονται ότι η γνώση ακόμη και της πιο απαίσιας πραγματικότητας είναι ωραία και πως αυτός που ασκεί τη γνώση συχνά και πολύ στο τέλος θα απέχει πολύ από το να βρει άσχημο το σύνολο της πραγματικότητας που του έχει προσφέρει τόση ευτυχία. Να υπάρχει λοιπόν κάτι που είναι “ωραίο καθεαυτό”; Η ευτυχία εκείνων που γνωρίζουν μεγαλώνει την ομορφιά του κόσμου και λούζει με φως όσα

υπάρχουν γύρω μας. Η γνώση όχι μόνο αγκαλιάζει τα πράγματα με την ομορφιά της, αλλά εισάγει την ομορφιά της μόνιμα στα πράγματα. Μακάρι η ανθρωπότητα να δώσει τη μαρτυρία της στο μέλλον γι' αυτή τη βεβαίωση! Στο μεταξύ, ας θυμηθούμε μια παλιά εμπειρία: δύο άντρες τόσο διαμετρικά αντίθετοι όπως ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης συμφωνούσαν πάνω σ' αυτό που αποτελεί την υπέρτατη ευτυχία, όχι μόνο γι' αυτούς και για τους άλλους ανθρώπους, αλλά την ευτυχία καθεαυτή για τους θεούς των τελευταίων ευδαιμονιών: την εύρισκαν στη γνώση, στη δραστηριότητα ενός ασκημένου και εφευρετικού λόγου, (όπως έκαναν οι Γερμανοί θεολόγοι και οι μισο-θεολόγοι καθόλου όμως στο όραμα όπως συνέβη με τους μυστικούς κι επίσης καθόλου στο δημιουργικό έργο όπως έκαναν όλοι οι πρακτικοί). Ο Καρτέσιος και ο Σπινόζα έκριναν παρόμοια: πόσο μεγάλος κίνδυνος ήταν για την εντιμότητά τους να γίνουν οι πανηγυριστές των πραγμάτων!

551.

Οι αρετές του μέλλοντος. Πού οφείλεται λοιπόν το ότι όσο πιο κατανοητός έχει γίνει ο κόσμος, τόσο περισσότερο έχει μειωθεί κάθε είδους επισημότητα; Μήπως στο ότι ο φόβος υπήρξε τόσο συχνά το βασικό στοιχείο εκείνου του σεβασμού που μας κυρίευε μπροστά σε καθετί που μας φαινόταν άγνωστο, μυστηριώδες, και που μας έκανε να προσκυνούμε και να ζητούμε χάρη μπροστά στο ακατανόητο; Και επειδή έχουμε γίνει λιγότερο δειλοί, δεν θα έπρεπε να έχει χάσει ο κόσμος για μας κάθε χάρη; Μαζί με την έφεσή μας στον φόβο, δεν θα είχε μειωθεί η αξιοπρέπειά μας, το κύρος μας, το δικό μας στοιχείο που προκαλεί φόβο; Μήπως εκτιμούμε λιγότερο τον κόσμο και τον εαυτό μας από τότε που σκεφτόμαστε γι' αυτόν και για μας πιο θαρραλέα; Ίσως θα έρθει μια στιγμή στο μέλλον όπου αυ-

τό το θάρρος του στοχαστή θα έχει αναπτυχθεί τόσο ώστε αυτός θα έχει την υπέρτατη αλαζονεία να αισθάνεται πάνω από τους ανθρώπους και από τα πράγματα,— ή ο σοφός, ως ο πιο θαρραλέος, θα είναι εκείνος που θα δει τον εαυτό του και ολόκληρη την ύπαρξη πολύ συχνά κάτω από την κυριαρχία του. Αυτή η κατηγορία του θάρρους που δεν απέχει από μια υπέρμετρη γενναιοδωρία, ως τώρα έλειπε από την ανθρωπότητα. Αχ! ας μην ήθελαν οι ποιητές να ξαναγίνουν αυτό που έπρεπε να ήταν άλλοτε: οραματιστές που μας λένε κάτι απ' αυτό που είναι δυνατό να γίνει. Τώρα που το πραγματικό και περασμένο τους ξεφεύγει ολοένα περισσότερο από τα χέρια. Γιατί πέρασε η εποχή της αθώας κιβδηλίας! Αν ήθελαν να μας κάνουν να προαισθανθούμε κάτι από τις αρετές του μέλλοντος! Ή από τις αρετές που δεν θα είναι ποτέ πια στη γη, αν και μπορούν να βρίσκονται κάπου στον κόσμο, — πορφυροί αστερισμοί και απέραντοι γαλαξίες του ωραίου! Πού είστε σεις, αστρονόμοι του ιδανικού;

552.

Ο ιδανικός εγωισμός. Υπάρχει κατάσταση ιερότερη απ' αυτή της εγκυμοσύνης; Όλα όσα κάνουμε γίνονται με τη βαθιά πεποίθηση ότι, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, πρέπει να ωφελήσουν όσα συντελούνται μέσα μας! Ας αυξήσει αυτό τη μυστική αξία του που εμείς σκεφτόμαστε με έξαρση. Είναι τότε που αποφεύγουμε πολλά πράγματα χωρίς να είμαστε υποχρεωμένοι να γνωρίζουμε τον εαυτό μας σε όλη του τη σκληρότητα! Πνίγουμε ένα βίαιο λόγο, δίνουμε χέρι συμφιλίωσης: το παιδί πρέπει να γεννιέται από ό,τι καλύτερο και γλυκύτερο υπάρχει. Φοβόμαστε τη βιαιότητά μας και την τραχύτητά μας, σα να μπορούσαν να χύσουν στο προσφιλές άγνωστο μια σταγόνα δυστυχίας μέσα στην κούπα της ζωής!

Όλα είναι τυλιγμένα σε ένα πέπλο, γεμάτο με προαισθήματα, δεν ξέρει κανείς πώς γίνεται αυτό, περιμένει και προσπαθεί να είναι έτοιμος. Ωστόσο, ένα καθαρό και εξαγνιστικό αίσθημα βαθιάς ανευθυνότητας δεσπόζει μέσα μας, ένα αίσθημα όμοιο με εκείνο του θεατή μπροστά στην κατεβασμένη αυλαία.— Αυτό μεγαλώνει, αυτό έρχεται στο φως, εμείς δεν έχουμε τίποτα στα χέρια μας για να καθορίσουμε την αξία του ή την ώρα του ερχομού του. Εμείς είμαστε ολοκληρωτικά εξαρτημένοι από τις έμμεσες, ευνοϊκές και αποφασιστικές επιφρούδες. “Υπάρχει εδώ κάτι που μεγαλώνει, κάτι μεγαλύτερο από μας.”— Αυτή είναι η πιο κρυφή μας ελπίδα: προετοιμάζουμε τα πάντα για τη γέννησή του και την ευτυχία του: όχι μόνο ό,τι είναι αφέλιμο, αλλά ακόμη και το περιττό, τις εξάρσεις και τα στολίδια της ψυχής μας.— Πρέπει να ζεις μ' αυτό το καθιερωμένο. Μπορείς να ζεις έτσι! Και ας βρίσκεσαι μέσα στην προσμονή μιας σκέψης ή μιας πράξης, — μπροστά σε κάθε ουσιαστική εκπλήρωση δεν μπορούμε να φερθούμε διαφορετικά από ό,τι μπροστά σε μια εγκυμοσύνη, και θα έπρεπε να σκορπίσουμε στον άνεμο τις αναιδείς κουβέντες για τη “θέληση” και τη “δημιουργία”! Αυτός είναι ο αληθινός ιδεαλιστικός εγωισμός, πάντα να φροντίζουμε, να επαγρυπνούμε και να διατηρούμε την ψυχή μας νηφάλια, ώστε η γονιμότητά μας να καταλήγει σ' επιτυχία. Έτσι, αγρυπνούμε και φροντίζουμε με έμμεσο τρόπο για το καλό όλων, και η διάθεση στην οποία ζούμε, αυτή η γλυκιά διάθεση είναι ένα βάλσαμο που απλώνεται όσο μακρύτερα γίνεται γύρω μας, ακόμη και στις ανήσυχες ψυχές.— Άλλα οι εγκυμονούσες γυναίκες είναι παράξενες! Ας είμαστε λοιπόν παράξενοι όπως αυτές και ας μην κάνουμε παρατηρήσεις στους άλλους, αν πρέπει να είναι έτσι! Κι ακόμη και όταν αυτό γίνεται βαρύ και επικίνδυνο: στον σεβασμό μας μπροστά σε καθετί που γεννιέται, που δεν επιτρέπει σε ένα δικαστή ή σε ένα δήμο που πειράξει μια έγκυο γυναίκα!

553.

Με ελιγμούς. Πού θέλει να καταλήξει όλη αυτή η φιλοσοφία με τους ελιγμούς της; Κάνει τάχα, τίποτε άλλο από το να μεταθέτει κατά κάποιο τρόπο σε λογική μια επίμονη και δυνατή τάση, που ζητά ένα ευεργετικό ήλιο, μια φωτεινή και ζωντανή ατμόσφαιρα, μεσημβρινά φυτά, τον αέρα της θάλασσας, μια γρήγορη διατροφή με κρέας, αυγά, και φρούτα, ζεστό νερό για τα ροφήματα, σιωπηλούς περιπάτους για ολόκληρες μέρες, όχι πολύ συχνή συζήτηση, λίγη προσεκτική μελέτη, ένα μοναχικό κατάλυμα, καθαρές συνήθειες, απλές και σχεδόν στρατιωτικές! Με μια λέξη, όλα εκείνα που ανταποκρίνονται ακριβώς στην προσωπική μου προτίμηση, που είναι τα πιο σωτήρια ακριβώς για μένα; Μια φιλοσοφία που είναι στο βάθος το ένστικτο μιας προσωπικής δίαιτας; Αυτό το ένστικτο που αναζητά την ατμόσφαιρά μου, τη στάση μου, την ιδιοσυγκρασία μου, την υγεία που μου χρειάζεται με την περιστροφή του κεφαλιού μου; Υπάρχουν πολλά άλλα μεγαλεία της φιλοσοφίας και επίσης πολλές ακόμη υψηλότερες υπεροχές. Δεν είναι όλες πιο σκοτεινές και πιο απαιτητικές από τη δική μου, — μήπως δεν είναι επίσης όλες τίποτε άλλο παρά μόνο διανοητικές περιστροφές παρόμοιων προσωπικών τάσεων; — Ενώ τα συλλογίζομαι αυτά, κοιτάζω με καινούριο μάτι το μυστηριακό και μοναχικό φτερούγισμα μιας πεταλούδας εκεί ψηλά, κοντά στην απόκρημνη όχθη της λίμνης, όπου φυτρώνουν τόσα ωραία φυτά: πετά εδώ κι εκεί δίχως να νοιάζεται που η ζωή της θα κρατήσει μόνο μια μέρα και που η νύχτα θα είναι πολύ παγερή για το εύθραυστο πέταγμά της. Θα μπορούσε να βρεθεί και γι' αυτήν μια φιλοσοφία, αν και μου φαίνεται δύσκολο να είναι η δική μου.

554.

Πρόσδος. Όταν κάποιος υπερεπαινεί την πρόοδο δεν κάνει τίποτα άλλο παρά να εξυμνεί την κίνηση κι εκείνους που δεν μας αφήνουν να μείνουμε στην ίδια θέση, – σε ορισμένες περιπτώσεις, γίνονται ήδη πολλά μ' αυτό, ιδιαίτερα όταν ζει κανείς με τους Αιγύπτιους. Στην αεικίνητη Ευρώπη ωστόσο, όπου η κίνηση (καθώς λένε) “είναι αυτονόητη” – αχ! τουλάχιστον αν το καταλαβαίναμε αυτό λίγο! – επαινώ την πορεία προς τα εμπρός και αυτούς που προοδεύουν, δηλαδή αυτούς που αφήνονται αδιάκοπα πίσω και δεν σκέφτονται καθόλου να κοιτάξουν αν κάποιος άλλος μπορεί να τους ακολουθήσει. “Εκεί όπου σταματώ, βρίσκομαι μόνος: γιατί να σταματήσω! Η έρημος είναι μεγάλη!” – αυτή είναι η νοοτροπία των προοδευτικών ατόμων.

555.

Οι πιο μέτριοι είναι αρκετοί. Πρέπει να αποφεύγουμε τα γεγονότα όταν ξέρουμε ότι ακόμη και τα πιο ασήμαντα αφήνουν πάνω μας μια αρκετά έντονη σφραγίδα – και απ' αυτά δεν μπορούμε καθόλου να ξεφύγουμε. – Ο στοχαστής πρέπει να έχει μέσα του ένα κανόνα κατά προσέγγιση όλων των πραγμάτων που θέλει ακόμη να ζήσει.

556.

Οι τέσσερις αρετές. Έντιμους απέναντι στον εαυτό μας και απέναντι σε όποιον είναι ακόμη φίλος μας. Ανδρείους απέναντι στον εχθρό. Γενναιόψυχους απέναντι στο νικημένο. Ευγενικούς – πάντα. Έτσι μας θέλουν οι τέσσερις πρώτες αρετές.

557.

Εναντίον του εχθρού. Πόσο καθαρά φαίνονται η κακή μουσική και οι κακές προθέσεις όταν προχωρούμε ενάντια στον εχθρό!

558.

Δεν πρέπει ούτε να κρύβουμε τις αρετές μας! Μου αρέσουν οι άνθρωποι που είναι σαν το διάφανο νερό και που, για να μιλήσω με τα λόγια του Πάπα, “μας αφήνουν να δούμε τις ακαθαρσίες που κινούνται στο βάθος του ρεύματός τους”. Μα ακόμη και σ' αυτούς υπάρχει μια ματαιοδοξία, αν και ανήκει στα πιο σπάνια και εκλεκτά είδη ματαιοδοξίας: ορισμένοι απ' αυτούς θέλουν να βλέπουμε μόνο τις ακαθαρσίες και να μην προσέχουμε καθόλου τη διαφάνεια του νερού που κάνει αυτό το θέαμα δυνατό. Ο ίδιος ο Βούδας φαντάστηκε τη ματαιοδοξία αυτών των ολιγάριθμων ατόμων, διατυπώνοντάς την ως εξής: “Αφήστε τους ανθρώπους να δουν τις αμαρτίες σας, και κρύψτε τις αρετές σας!” Το να δίνουμε όμως στον κόσμο ένα αισχρό θέαμα – είναι ένα αιμάρτημα ενάντια στο καλό γούστο.

559.

«Μηδέν άγαν!» Πόσο συχνά δεν συμβουλεύουν το άτομο να καθορίσει ένα σκοπό που δεν μπορεί να φτάσει και που είναι πάνω από τις δυνάμεις του, για να επιτύχει τουλάχιστον αυτό που μπορούν να κάνουν οι δυνάμεις του κάτω από την υπέρτατη πίεση! Άλλα είναι τόσο ποθητό αυτό; Οι καλύτεροι άνθρωποι που ζουν σύμφωνα μ' αυτή την αρχή και οι καλύτερες ενέργειες δεν αποκτούν έτσι κάτι υπερβολικό και διαστρεβλωμένο, ακριβώς επειδή υπάρχει μέσα τους πολλή ένταση; Ένα σκοτεινό πέπλο αποτυχίας δεν απλώνεται έτσι στον κόσμο, καθώς βλέπουμε πάντα αθλητές στον αγώνα, τεράστιες κινήσεις και πουθενά ένα νικητή στεφανωμένο με τη χαρά της νίκης του;

560.

Αυτό που μας ανοίγεται. Μπορούμε να ενεργήσουμε με τα ένστικτά μας, όπως ένας κηπουρός και, κάτι που λίγοι άνθρωποι ξέρουν, να καλλιεργήσουμε σπόρους οργής, συμπόνιας, λεπτότητας, ματαιοδοξίας, έτσι ώστε να τα κάνουμε όλα αυτά γόνιμα και ωφέλιμα για την υγεία, όπως ένα ωραίο φρούτο στη φυτοστοιχία. Μπορούμε να το κάνουμε αυτό χρησιμοποιώντας το καλό ή το κακό γούστο ενός κηπουρού, και κάπως με τον γαλλικό τρόπο ή και με τον αγγλικό, τον ολλανδικό ή τον κινέζικο. Μπορούμε επίσης να αφήσουμε τη φύση να επαγρυπνεί και μόνο εδώ κι εκεί να φροντίζουμε για λίγη καθαριότητα και καλλωπισμό. Τέλος, μπορούμε, χωρίς καμία γνώση και χωρίς λογική, να αφήνουμε τα φυτά να αναπτύσσονται με τα δικά τους οφέλη και τα δικά τους φυσικά εμπόδια και να τα εγκαλείπουμε στον αγώνα που δίνουν ανάμεσά τους, – μπορούμε

μάλιστα να θέλουμε να αντλήσουμε χαρά απ' αυτό το χάος και να αναζητήσουμε ακριβώς αυτή τη χαρά παρά τη στενοχώρια που μπορεί να περικλείει. Όλα αυτά μας ανοίγονται: αλλά πόσοι ξέρουν ότι αυτό εξαρτάται από μας; Σχεδόν όλοι οι καλοί άνθρωποι δεν πιστεύουν στον εαυτό τους, όπως σε ολοκληρωμένα γεγονότα, όταν φτάσουν στην ωριμότητά τους; Μήπως οι μεγάλοι φιλόσοφοι δεν έβαλαν τη σφραγίδα τους σ' αυτή την πρόληψη με τη θεωρία τους για το αμετάβλητο του χαρακτήρα;

561.

Να φωτίζουμε την ευτυχία μας. Ακριβώς όπως οι ζωγράφοι που δεν μπορούν να αποδώσουν με κανένα τρόπο τον βαθύ και φωτεινό τόνο του αληθινού ουρανού, κι αναγκάζονται να δίνουν σε όλα τα χρώματα που χρειάζονται για το τοπίο τους λίγο χαμηλότερες αποχρώσεις απ' αυτές της φύσης: όπως κατορθώνουν να επιτύχουν με τα τεχνάσματά τους, μια ομοιότητα στη λάμψη και μια αρμονία τόνων που ανταποκρίνονται στη φύση: έτσι πρέπει και οι ποιητές και οι φιλόσοφοι, που γι' αυτούς η φωτεινή λάμψη της ευτυχίας είναι απροσπέλαστη, να ξέρουν να επωφελούνται από τις περιστάσεις. Δίνοντας σε όλα τα πράγματα ένα χρωματισμό κατά λίγους βαθμούς πιο σκοτεινό από τον πραγματικό τους, προβάλλει το φως που αυτοί ξέρουν να το κάνουν σχεδόν ηλιόλουστο, και σαν το φως της υπέρτατης ευτυχίας. – Ο εκ συστήματος απαισιόδοξος όμως, που δίνει σε όλα τα πράγματα τα πιο μαύρα και τα πιο σκοτεινά χρώματα, χρησιμοποιεί μόνο φλόγες και αστραπές, ουράνιες δόξες και καθετί που έχει εκτυφλωτική φωτιστική δύναμη και που πληγώνει τα μάτια. Γι αυτόν η φωτεινότητα υπάρχει μόνο για να μεγαλώνει τον τρόμο και για να μας κάνει να υποψιαζόμαστε ότι τα πράγματα περικλείουν περισσότερη φρίκη απ' όσο στην πραγματικότητα.

562.

Οι σταθερά εγκατεστημένοι και οι ελεύθεροι άνθρωποι.

Μόνο στην κόλαση μας δείχνουν κάτι από το σκοτεινό πλαίσιο που υπάρχει πίσω απ' αυτή την ευδαιμονία των τυχοδιωκτών που τυλίγει τον Οδυσσέα και τους συντρόφους του, σαν μια αιώνια φωτεινότητα, – εκείνο το πλαίσιο που δεν μπορεί κανείς πια να ξεχάσει: η μητέρα του Οδυσσέα πέθανε από θλίψη και από λαχτάρα να ξαναδεί το παιδί της! Ο ένας νιώθει την ακατανίκητη παρόρμηση να ταξιδεύει από τόπο σε τόπο, και αυτό είναι που συνθλίβει την καρδιά του άλλου, του στοργικού και εγκατεστημένου μόνιμα: πάντα έτσι γίνεται! Η θλίψη τσακίζει την καρδιά εκείνων που βλέπουν αυτόν που αγαπούν περισσότερο να εγκαταλείπει τις ιδέες και την πίστη του παρελθόντος, – όλα αυτά ανήκουν στην τραγωδία που δημιουργούν τα ελεύθερα πνεύματα – για να τη γνωρίσουν κιόλας κάποτε! Έπειτα, πρέπει κι αυτοί κάποτε, όπως ο Οδυσσέας, να κατεβούν ανάμεσα στους νεκρούς, για να αποδιώξουν τη λύπη τους και να καθησυχάσουν τη στοργή τους.

563.

Η αυταπάτη της ηθικής τάξης. Δεν υπάρχει καμία αιώνια δικαιοδοσία που να απαιτεί να εξίλεωνεται και να πληρώνεται κάθε ενοχή, – κι αν υπήρχε τέτοια, θα ήταν τρομερή αυταπάτη να πιστεύουμε ότι όλα όσα γίνονται αισθητά, έτσι είναι ένα σφάλμα. Δεν είναι τα πράγματα που έχουν ενοχλήσει τόσο τους ανθρώπους, αλλά οι γνώμες που σχηματίζει κανείς για τα πράγματα που δεν υπάρχουν.

564.

Πλάι στην πείρα. Ακόμη και τα μεγάλα πνεύματα έχουν μό-

νο μια μεγάλη πείρα που μετριέται στα πέντε δάχτυλα, – αμέσως μετά καταπαύει ο στοχασμός. Και αρχίζει το ατέλειωτο κενό, η ανοησία τους.

565.

Η σοβαρότητα που συμβαδίζει με την άγνοια. Παντού όπου καταλαβαίνουμε κάτι, γινόμαστε αξιαγάπητοι, ευτυχισμένοι, εφευρετικοί, και παντού όπου έχουμε μάθει αρκετά, όπου είδαμε με τα μάτια μας κι ακούσαμε με τ' αυτιά μας, το πνεύμα μας δείχνει περισσότερη ευλυγισία και χάρη. Άλλα καταλαβαίνουμε λίγα πράγματα και είμαστε πενιχρά πληροφορημένοι, έτσι που σπάνια συμβαίνει να αγκαλιάζουμε ένα πράγμα και ταυτόχρονα να γινόμαστε αξιαγάπητοι: αντίθετα, δύσκαμπποι και ασυγκίνητοι διασχίζουμε την πόλη, τη φύση και την ιστορία, και υπερηφανεύομαστε γι' αυτή τη στάση και γι' αυτή την ψυχρότητα σα να ήταν το αποτέλεσμα της ανωρότητάς μας. Η άγνοιά μας και η ελάχιστη δίψα μας για γνώση ξέρουν πολύ καλά να καμαρώνουν πως έχουν αξιοπρέπεια και χαρακτήρα.

566.

Να ζούμε ανέξιδα. Ο πιο ανέξιδος και ο πιο ανέμελος τρόπος ζωής είναι αυτός του στοχαστή: γιατί, για να πούμε τώρα το πιο σημαντικό, αυτός έχει περισσότερη ανάγκη από πράγματα που οι άλλοι περιφρονούν και εγκαταλείπουν. – Άλλωστε, αυτός χαίρεται εύκολα και δεν γνωρίζει τις δαπανηρές προσβάσεις στην απόλαυση. Η εργασία του δεν είναι σκληρή, αλλά, κατά κάποιο τρόπο, μεσημβρινή. Οι μέρες του και οι νύχτες του δεν καταστρέφονται από τύψεις συνείδησης. Κινείται, τρώει, πίνει και κοιμάται σύμφωνα με το μέτρο που ταιριάζει στο πνεύμα του, για να γίνεται ολοένα πιο ήρεμο, πιο δυνατό και διαυγές. Απολαμβάνει το σώμα του και δεν έχει κανένα λόγο να το φοβάται. Δεν του χρειάζεται η κοινωνικότητα,

παρά μόνο πού και πού, για ν' αγκαλιάζει στη συνέχεια τη μοναξιά του με περισσότερη στοργή. Οι νεκροί τον αποζημιώνουν με τους ζωντανούς και βρίσκει μάλιστα τον τρόπο να αντικαθιστά τους φίλους του, επικαλούμενος ανάμεσα στους νεκρούς τους καλύτερους που έζησαν ποτέ.

Ας αναρωτηθούμε για μια φορά, μήπως είναι οι αντίθετες επιθυμίες και συνήθειες που καθιστούν τη ζωή των ανθρώπων δαπανηρή, και κατά συνέπεια οδυνηρή και συχνά αφόρητη.– Βέβαια, με μια άλλη έννοια, η ζωή του στοχαστή είναι η πιο ακριβή, – τίποτα δεν είναι πολύ καλό γι' αυτόν. Και το να στερηθεί το καλύτερο που υπάρχει θα ήταν για τον στοχαστή μια αβάσταχτη στέρηση.

567.

Στην εκστρατεία. Πρέπει να πάρνουμε τα πράγματα πιο ελαφρά απ' όσο αξίζουν. Προπάντων επειδή για πολύ καιρό, τα είχαμε πάρει πιο σοβαρά απ' όσο αξίζουν.”– Έτσι μιλούν οι ανδρείοι στρατιώτες της γνώσης.

568.

Ποιητής και πουλί. Το πουλί Φοίνικας έδειξε στον ποιητή ένα πυρπολημένο κύλινδρο που απανθρακώνόταν: “Μην σε πιάνει τρόμος, του είπε, αυτό είναι το έργο σου. Δεν βρίσκεται στο πνεύμα της εποχής και πολύ λιγότερο στο πνεύμα αυτών που πηγαίνουν ενάντια στην εποχή: γι' αυτό πρέπει να καεί. Άλλα είναι καλό σημάδι αυτό: υπάρχουν άπειρα είδη αυγής.”

569.

Προς τους μοναχικούς. Αν δεν μεταχειρίζόμαστε προσεκτικά την τιμή των άλλων προσώπων τόσο στους μονολόγους μας όσο δημόσια, είμαστε ανέντιμοι άνθρωποι.

570.

Απώλειες. Ορισμένες απώλειες μεταδίδουν στην ψυχή ένα μεγαλείο που την κάνει να αποφεύγει κάθε παράπονο και να βαδίζει σιωπηλά όπως κάτω από τα ψηλά μαύρα κυπαρίσσια.

571.

Στρατιωτικό φαρμακείο της ψυχής. Ποιο είναι το πιο αποτελεσματικό φάρμακο;– Η νίκη.

572.

Η ζωή πρέπει να μας καταπραύνει. Αν, όπως οι στοχαστές, ζούμε συνεχώς μέσα στο μεγάλο βρεύμα των ιδεών και των συναισθημάτων και ακόμη και τα νυχτερινά μας όνειρα ακολουθούν αυτό το ρεύμα, τότε απαιτούμε από τη ζωή την ηρεμία και τη σιωπή, – ενώ άλλοι θέλουν ακριβώς να στηρίζονται στη ζωή, όταν εγκαταλείπονται στον στοχασμό.

573.

Να αλλάζουμε την επιδερμίδα μας. Το φίδι καταστρέφεται όταν δεν μπορεί να αποβάλλει το δέρμα του. Παρόμοια, τα πνεύματα που συναντούν εμπόδια στην αλλαγή των απόψεών τους παύουν να είναι πνεύματα.

574.

Ας μην ξεχνούμε. Όσο υψηλότερα τοποθετούμε τον εαυτό μας, τόσο πιο ασήμαντοι φαίνομαστε στα μάτια εκείνων που δεν ξέρουν να πετούν.

575.

Εμείς οι αεροναύτες του πνεύματος. Όλα αυτά τα παράτολμα πουλιά που πετούν για μακρινούς, ολοένα πιο μακρινούς τόπους, – θα έρθει σίγουρα η στιγμή που δεν θα μπορούν πια να πάνε μακρύτερα, που θα κουρνιάσουν πάνω σε ένα κάταρτι ή σε κάποιο άγονο βράχο – πολύ ευτυχισμένα μάλιστα που βρήκαν αυτό το άθλιο καταφύγιο! Άλλα ποιος θα είχε το δικαίωμα να συμπεράνει ότι δεν υπάρχει μπροστά τους ένας δρόμος ελεύθερος και δίχως τέλος, και ότι έχουν πετάξει τόσο μακριά όσο μπορεί κανείς να πετάξει; Όλοι οι μεγάλοι μας δάσκαλοι και όλοι οι προάγγελοί μας στο τέλος σταμάτησαν κάπου, και δεν αποτελεί την πιο ευγενική ούτε την πιο χαριτωμένη στάση να σε σταματά κάπου η κούραση. Το ίδιο θα συμβεί σε σένα και σε μένα! Όμως, τι σημασία έχει αυτό για σένα και για μένα! Άλλα πουλιά θα πετάξουν ακόμη πιο μακριά! Αυτή η δική μας σκέψη, η δική μας πίστη φτερουγίζουν εφάμιλλα μ' εκείνα, ολοένα πιο μακριά, πιο ψηλά, τινάζονται ίσια στον αγέρα, πάνω από το κεφάλι μας και από την αδυναμία της και από εκεί ψηλά στον ουρανό, βλέπουν τα μάκρη των τόπων, προβλέπουν σμήνη πολύ πιο δυνατών πουλιών από μας, που ορμούν εκεί όπου ορμούσαμε κι εμείς, και όπου τα πάντα είναι ακόμη πελάγη, πελάγη, πελάγη! – Και πού θέλουμε να πάμε λοιπόν; Θέλουμε να διαβούμε τη θάλασσα; Πού μας παρασύρει αυτή η ακατανίκητη επιθυμία που κυριαρχεί για μας πάνω σε κάθε άλλο πάθος; Γιατί αυτό το ταραγμένο πέταγμα σ' αυτή την κατεύθυνση προς το σημείο όπου έδυσαν κι έσβησαν ως τώρα όλοι οι ήλιοι; Άραγε, θα μας πει κανείς κάποτε ότι, κι εμείς καθώς κατευθυνόμαστε στα δυτικά, ελπίζαμε να φτάσουμε σε μια Ινδία, – αλλά ότι το πεπρωμένο μας ήταν να εξωκελουμε στο άπειρο; Ή μήπως, αδέλφια μου; Ή μήπως;...

ΤΕΛΟΣ